

TERMINO- LOGIJA

ISSN 1392-267X

15

TERMINOLOGY
ТЕРМИНОЛОГИЯ

Lietuvių kalbos
institutas
Vilnius

Vyriausiasis redaktorius

Jonas Klimavičius

Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai

Redaktorių kolegija:

Albina Auksoriūtė

Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai

Sergiusz Griniewicz

Balstogės universitetas, humanitariniai mokslai

Angelė Kaulakienė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai

Valentīna Skujiņa

Latvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai

Algirdas Smilgevičius

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, technologijos mokslai

Algirdas Petras Stabinis

Vilniaus universitetas, fiziniai mokslai

Sergej Šelov

Maskvos kalbų ir kultūrų institutas, filologijos mokslai

Sekretorė

Jolanta Gaivenytė-Butler

Lietuvių kalbos institutas

Lietuvių kalbos institutas

Terminologijos centras

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

Tel./faksas +370 5 2347200

E. paštas terminologai@lki.lt

www.lki.lt

© Lietuvių kalbos institutas, 2008

Turinys

<i>Terminologija 15</i>	6
<i>Terminology 15</i>	7
<i>Терминология 15</i>	8

TERMINOLOGIJA IR DABARTIS TERMINOLOGY AND THE PRESENT ТЕРМИНОЛОГИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Владимир Лейчик	10
<i>Классификации терминосистем</i>	
Valentīna Skujiņa	17
<i>Some lexicological aspects of terminology and terminography</i>	
Сергей Гринев-Гриневиц	30
<i>Лексикография и терминоведение</i>	
Вячеслав Щербин	43
<i>Белорусская и литовская терминографии: сравнительный аспект</i>	
Jonas Klimavičius	56
<i>Lietuvių kalba ir visuomenė: bendrasis ir terminologinis aspektai</i>	
Станислава Овсейчик	105
<i>Заимствование в составе украинской экологической терминологии</i>	
Robertas Stunžinas	111
<i>Variantiniai statybos liaudies terminai Lietuvių kalbos žodyne</i>	

TERMINOLOGIJOS ISTORIJA TERMINOLOGICAL HISTORY ИСТОРИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ

Albina Auksoriūtė	132
<i>Keletas atgaivintų Lauryno Ivinskio augalų vardų</i>	

Palmira Zemlevičiūtė	142
<i>Lietuviški Vinco Kudirkos medicinos terminai</i>	
Aušra Rimkutė	156
<i>1883–1916 m. Katekizmai ir jų religijos terminų reikšminės grupės</i>	
Diana Šilobraitė	180
<i>Pirmųjų matematikos žodynėlių terminija</i>	

PASTABOS, SVARSTYMAI, SIŪLYMAI, SMULKMENOS
 REMARKS, CONSIDERATIONS, SUGGESTIONS, MISCELLANEA
 ЗАМЕЧАНИЯ, ОБСУЖДЕНИЯ, ПРЕДЛОЖЕНИЯ, МЕЛОЧИ

<i>Pastogė senovėje ir dabar</i> (Jonas Klimavičius)	198
<i>Terminų žodynų rengimo bendrieji reikalavimai: kad žodynai būtų geresni</i> (Alvydas Umbrasas)	
	216
<i>Terminas prie termino. V</i> (Jonas Klimavičius)	226
<i>Kalbotyros terminai vidurinės mokyklos lietuvių kalbos vadovėliuose</i> (Rita Katelytė)	
	234

RECENZIJOS, APŽVALGOS, INFORMACIJA, BIBLIOGRAFIJA
 REVIEWS, SURVEYS, INFORMATIONS, BIBLIOGRAPHY
 РЕЦЕНЗИИ, ОБЗОРЫ, ИНФОРМАЦИЯ, БИБЛИОГРАФИЯ

<i>Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā.</i> (Regina Kvašytė)	242
J. Gaivenytė-Butler, St. Keinys, A. Noreikaitė. <i>Lietuvių kalbos terminų žodynai</i> (Diana Šilobraitė)	249
<i>Tarptautinė mokslinė konferencija</i> Leksikologija ir terminologija: Teorija, praktika, istorija. Jono Kruopo 100-osioms gimimo metinėms (Robertas Stunžinas)	
	251
<i>Tarptautinė mokslinė konferencija</i> Aktuāli valodas prakses jautājumi (Solvita Labanauskienė).	
	255
<i>Terminologijos renginiai Maskvoje</i> (Albina Auksoriūtė)	259
<i>Naujausi lietuviški terminų žodynai</i> (Jolanta Gaivenytė-Butler)	262

<i>К 80-летию Владимира Моисеевича Лейчика, ученого и человека (Сергей Шелов)</i>	271
<i>Jonii Klitavičii – 70</i>	276
Reikalavimai autoriams	277
Requirements for Contributors	278
Требования к авторам	279

TERMINOLOGIJA 15

Prie Vilniaus ir Šiaulių autorių jau jungiasi Maskvos, Rygos, Balstogės, Minsko ir Kijevo terminologai su svariais teorijos, metodikos, apžvalginiais, gretinamosios analizės straipsniais. Bendruoju ir terminologiniu aspektu žvalgomasi po labai plačią ir skaudžią temą *lietuvių kalba ir visuomenė* (globalizacijos ir kitų foninių bei konkretesnių veiksnių poveikiai ar atoveiksmai). Botanikos, medicinos, religijos, matematikos, statybos terminijos istorijos veriasi normos ir lietuvavimo, sinonimijos ir variantikos požvelgiais. Kontrasto principu žiūrima į rimtus indoeuropiečių ir baltų senovės ir prašmatnius, bet svetimus nykios šiandienybės pastogės pavadinimus. Terminų žodynų rengėjai ras naudingų patarimų ir nurodymų. Neutrūksta ir kitokių terminologijos aktualijų. Daug dėliaugsmo dėl brolių ir sesių latvių kalbotyros terminų žodyno. 2007 m. lietuvių terminologijos dėliaugsmą temdo jau įsisenėjęs nemalonus dalykas – daug žodynų neaprobotų. Kaip visada – žinios apie tarptautines konferencijas – su kaimynais ir pas kaimynus.

TERMINOLOGY 15

In this issue authors from Vilnius and Šiauliai are joined by authors from Moscow, Riga, Bialystok, Minsk and Kyiv with weighty theoretical, methodological and contrastive articles and reviews. The very wide and painful subject of *Lithuanian language and society* (effects of and counteractions to globalization and other background and more specific factors) is given an overview in general and terminological aspects. The history of Lithuanian terminology of botany, medicine, religion, mathematics and construction is analysed in regard to normalization, Lithuanization, synonymy and variability. A contrastive look is given to archaic Indo-European and Baltic names and to elaborate but alien present-day names of dwelling places. Compilers of terminological dictionaries will find useful advice and reference. Various topical issues of terminology are overviewed. One piece of good news is a terminological dictionary of linguistics published in Latvia. One of the problems of Lithuanian terminology which has already become ingrained is the large number of terminological dictionaries published without the approbation of the State Commission of the Lithuanian Language. As in previous issues there is some news about international conferences in Lithuania and in neighbouring countries.

Со значимыми статьями теоретического, методического, обзорного и сопоставительного характера к авторам из Вильнюса и Шяуляй присоединяются терминологи из Москвы, Риги, Белостока, Минска и Киева. Широкая и наболевшая тема *литовский язык и общество* (действия и противодействия глобализации и других фоновых и конкретных факторов) рассматривается с позиции общего и терминологического подхода. Истории ботанической, медицинской, религиозной, математической и строительной терминологии излагаются с точки зрения нормы и литуанизации, синонимии и вариативности. Индоевропейские и древнебалтийские названия и современные названия жилища описаны по контрастному принципу. Представлена разнообразная актуальная информация по вопросам терминологии. Полезные советы и указания найдут для себя составители терминологических словарей. Особую радость вызывает подготовленный латышскими коллегами словарь лингвистических терминов. Радость литовских терминологов несколько омрачает тот факт, что многие из опубликованных в Литве в 2007 году словарей не имеют апробации Государственной комиссии по литовскому языку. В издании традиционно представлена информация о международных конференциях в Литве и за ее пределами.

TERMINOLOGIJA IR DABARTIS

Классификации терминосистем

ВЛАДИМИР ЛЕЙЧИК

Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина

В известной статье Б. Н. Головина «Типы терминосистем и основания их различения» (Головин 1981) рассмотрены классификации терминологических систем (терминосистем) на базе следующих признаков: 1) соотнесенность терминов с областями трудовой деятельности людей; 2) соотнесенность терминов с профессиональным членением каждой из этих областей; 3) соотнесенность терминов с научными направлениями, школами и методами; 4) соотнесенность терминов с личностными системами научных взглядов или концепций. Кроме того, Б. Н. Головин выделил в качестве основания деления систем собственно лингвистические признаки терминов, а также поделил терминосистемы на «кодифицированные» и свободные. Эти основания классификаций терминосистем не потеряли актуальности и поныне; однако в настоящее время достижения терминоведения позволяют развить далее проблему классифицирования совокупностей терминов и усовершенствовать перечень оснований их выделения и противопоставления друг другу.

Можно думать, что первой и главной базой классифицирования терминосистем является когнитивный характер каждой из них: с помощью терминов отображаются познание и знание в определенной области. При этом важно, что вначале стихийно и постепенно, по мере накопления знаний, складывается терминология, которая может быть представлена в обычном словаре терминов (точнее, предтерминов), построенном в алфавитном порядке. Такая фиксация совокупности терминов, являющаяся чисто описательной (то есть терминология), впоследствии, при определенных условиях, преобразуется в терминосистему, в которой эксплицитно выявлены объективные связи между терминами, их иерархия, родо-видовые и ассоциативные отношения. Преобразование терминологии в терминосистему становится возмож-

ным, когда формируется теория, описывающая и объясняющая закономерности в данной специальной области (например, открытие периодической системы химических элементов Д. И. Менделеевым привело к тому, что терминосистема вбирает в себя ранее известные названия элементов типа *золото*, *железо*, *медь*, а далее строится по единому принципу: *менделеевий*, *франций* и др.). В том случае, когда создаются две или более теорий в этой области, формируется более одной терминосистем, которые могут содержать одинаковые термины, но с разным содержанием (термин *масса* в физике Ньютона и в физике Эйнштейна). Заметим, что Б. Н. Головин не различал терминологию и терминосистему и полагал, что «терминология системна, прежде всего, потому, что системна мир...» (Головин 1981: 4). Современная наука не принимает это положение и считает, что когнитология антропоцентрична: именно человек вносит (различную) упорядоченность в понимание закономерностей объективного и субъективного мира. Отсюда возможность создания индивидуально-авторских терминосистем (к примеру, терминосистема глоссематики Л. Ельмслева).

Вторым основанием для классифицирования терминосистем современная наука признает содержательный принцип. В результате процессов познания в XX в. сложилось более 200 языков для специальных целей – функциональных языков в рамках каждого развитого национального языка; эти функциональные языки отображают систему знаний в отдельных областях науки, техники, производства, экономики, общественных отношений, используя в качестве одного из лексических классов термины как воплощение общих специальных понятий в данной области. Языки для специальных целей динамичны и развиваются вместе с углублением и уточнением знаний и изменением научных и прагматических целей их использования. Термины, в свою очередь, представляются современной науке не статичными, а динамичными сущностями (знаками), развивающимися содержательно, формально и функционально вслед за упомянутыми языками, а иногда опережая их (так называемые прогнозные термины типа *кварк*; этот термин был создан ранее открытия соответствующей гипотетической частицы). В принципе терминосистемы совпадают по структуре с языками для специальных целей; однако в ряде случаев терминосистемы могут отображать комплексные области (экология и др.) (Веригитина 2006) или

более узкие, частные системы специальных понятий (терроризм, нар-
кобизнес) (Архипова 2006).

Третьим основанием для создания классификации терминосистем является основание лингвистическое. Будучи словами или словосочетаниями того или иного естественного языка и отличаясь лишь особой функцией от общеупотребительных лексических единиц, термины обладают, по мнению современных ученых, всеми признаками лексических единиц: семантикой, словообразовательной и морфологической структурой, мотивированностью, вариантностью во всех видах (Сложеникина 2005), наличием синонимов, антонимов, паронимов и т. п. Единственным отличием служит то, что эти признаки могут проявляться своеобразно, в той или иной степени ярко (например, антонимия развита в сфере терминов, по мнению В. П. Даниленко, даже сильнее, чем в общеупотребительной лексике, а словообразовательные морфемы, в частности, в языке химии и – соответственно – в химических терминах, имеют очень дробную классификацию: *серный, сернистый, серноватый, серноватистый*). Во всяком случае, наличие у терминов естественного языкового субстрата (Лейчик 1986) (наряду с логическим суперстратом и терминологической сущностью) позволяет рассматривать термины в общем составе лексики любого естественного языка. Другое дело, что, кроме собственно лингвистических признаков совокупностей лексических единиц, у терминосистем появляются и специфические признаки, отличающие их от обычных ЛСГ: наличие более развитой синтагматики – терминов-словосочетаний больше, чем терминов-слов; более строгая иерархичность, реализуемая в родо-видовых отношениях; широкое использование знаков-символов, знаков-индексов и др. Но это не означает, что термины в настоящее время считаются, как 50 лет назад, особыми словами; они лишь являются словами в особой функции, как об этом писал в известной статье Г. О. Винокур.

Лингвистическое основание классифицирования терминосистем было воплощено в специфическом приеме конструирования терминосистем на основе четырех возможных принципов: 1) принцип перевода терминосистем (переведенных терминосистем), когда совокупность терминов строится по аналогии с той же совокупностью в другом естественном языке (термины авиации в разных языках на основе терминов мореплавания, первоначально в немецком языке: *корабль – воз-*

душный корабль, экипаж судна – экипаж самолета, на борту судна – на борту воздушного лайнера); 2) принцип опоры на собственные ресурсы соответствующего естественного языка – используются лексические, словообразовательные, синтаксические – в терминах-словосочетаниях – закономерности для построения терминов и всей терминосистемы; при этом не исключается заимствование из других языков и привлечение терминов-интернационализмов (терминосистема медицины с исконно русскими терминами типа *желудок, сердце* и интернациональными терминами типа *туберкулез, пневмония*); 3) принцип терминологизации общеупотребительной лексики (*перестройка, гласность*); 4) принцип объединения терминосистем при формировании комплексных областей (*почвы, урожайность и предпринимательская деятельность в системе агробизнеса* – в терминосистеме экономики сельского хозяйства) (Ордокова 2003).

Кроме того, лингвистическим или, лучше сказать, логико-лингвистическим основанием для классифицирования терминосистем служит их деление на терминосистемы, состоящие в основном из терминов-слов или из терминов-словосочетаний. Практика свидетельствует о том, что первых имеется очень мало: в основном термины-слова фигурируют в «старых» терминосистемах, сконструированных на основе принципа опоры на собственные ресурсы или на основе терминологизации общеупотребительных слов. Фактически это, большей частью, элементы терминосистем таких областей, которые представляют всеобщий интерес: метеорология («*Какая сегодня погода?*»), медицина-анатомия, торговля; в подобных терминосистемах используются специализировавшиеся общеизвестные слова (*гололед – гололедица; рука – перелом; крупа – мука*). Во всех современных языках для специальных целей преобладают терминосистемы, состоящие из терминов-словосочетаний, причем количество слов, входящих в эти термины, может колебаться, по подсчетам ученых, от двух до пятнадцати единиц в зависимости от области знаний и/или деятельности. При этом следует напомнить, что Б. Н. Головин и представители его школы называли эти протяженные конструкции терминами речи и считали, что со временем они сокращаются разными способами и превращаются в краткие термины языка. В последнее время точка зрения на эти единицы изменилась. Во-первых, было подтверждено, что во многих областях неоднословны термины так и остаются неоднослов-

ными (это большей частью технические науки и сферы деятельности: электротехника, машиностроение, а также некоторые гуманитарные науки). Во-вторых, было показано, что среди упомянутых конструкций различаются термины-словосочетания и сочетания двух и более терминов, которые функционируют совместно и создают устойчивые образования. Так, в государственном стандарте на термины характеристик вращающихся электрических машин подверглись стандартизации такие словосочетания, как, например: *Постоянная времени изменения переходных электромагнитных величин по продольной оси при короткозамкнутой обмотке якоря синхронной машины* (ГОСТ 17154-71). Не говоря уже о том, что в этой конструкции содержатся, по меньшей мере, пять терминов, которые частично налагаются друг на друга (при этом отдельные слова исключаются, чтобы не повторяться), они представляют собой устойчивые сочетания обозначений объектов и их признаков, что очень типично для некоторых областей знания и – соответственно – терминосистем на современном этапе развития науки, техники и технологии. Лингвистическая классификация терминосистем, в том числе базирующаяся на выявлении фактов преобладания терминов-слов и терминов-словосочетаний в той или иной терминосистеме, чрезвычайно важна для анализа и рационализации методов терминоведения (Лейчик 2002).

Наконец, еще одним основанием классифицирования терминосистем, связанным с предыдущим, служит деление их на «кодифицированные» и свободные, по определению Б. Н. Головина. Речь идет, говоря современным языком, о терминосистемах, которые могут и должны быть стандартизованы, упорядочены, гармонизованы (короче – унифицированы), и терминосистемах, для которых эти операции несут существенны. Понятно, что любой вид унификации способствует совершенствованию терминологических продуктов, но в определенных случаях это не так важно (в частности, в общественных и гуманитарных науках), в других случаях – необходимо.

Перечисленными видами классификаций терминосистем не исчерпывается перечень таких классификаций. В монографии *Терминоведение* упомянуты и другие (Лейчик 2007: 118–138), в частности, социолингвистическая классификация, а также классификация по составу терминов с точки зрения их языковой структуры и логических признаков. В то же время сказанное в статье вкратце характеризует современное

состояние проблемы в сравнении с 1981 г., когда была опубликована упомянутая статья Б. Н. Головина. Как мы видим, ученый предсказал многое в формировании терминоведения как самостоятельной научной дисциплины. Дальнейшее развитие этой дисциплины, основанное на когнитивном подходе и ее вхождении в теорию языков для специальных целей, позволяет уточнить положения статьи и вообще концепции Б. Н. Головина (ср. ряд статей в сборнике материалов конференции 2006 г. *Научное наследие Б. Н. Головина и актуальные проблемы современной лингвистики* (Научное наследие Б. Н. Головина... 2006).

ВЫВОДЫ

В развитие статьи Б. Н. Головина «Типы терминосистем и основания их различия» (1981) на базе современных концепций терминоведения предлагаются четыре главные классификации терминосистем: когнитивная, содержательная, лингвистическая, нормативная.

ЛИТЕРАТУРА

- Архипова И. А. 2006: *Экстра- и интралингвистические особенности формирования и развития немецкого подязыка служб безопасности на материале терминологии терроризма и наркобизнеса*. Автореферат канд. дис., Омск.
- Веригитина И. В. 2006: *Терминология системного комплекса научных экологических знаний: деривационно-семантический аспект*. Автореферат канд. дис., Краснодар.
- Головин Б. Н. 1981: Типы терминосистем и основания их различия. – *Термин и слово*. Межвузовский сборник, Горький, 3–10.
- ГОСТ 17154-71, 1971: *Машины электрические вращающиеся. Характеристики, расчетные параметры и режимы работы. Термины и определения*. Издание официальное. Изд-во стандартов, Москва.
- Лейчик В. М. 1986: О языковом субстрате термина. – *Вопросы языкознания* 5, 87–97.
- Лейчик В. М. 2002: Термины-фразеологизмы в ряду номинативных словосочетаний терминологического характера. – *Научно-техническая информация*. Сер.2, №12, 33–37.
- Лейчик В. М. 2007: *Терминоведение: Предмет, методы, структура*. Изд. третье, Москва.
- Научное наследие Б. Н. Головина и актуальные проблемы современной лингвистики*. Материалы научной конференции. – Изд-во Нижегородского гос. ун-та им. Н. И. Лобачевского, Нижний Новгород, 2006.
- Ордокова Ф. М. 2003: Основные принципы формирования отраслевой терминологии. – *Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики*. Сб. научных трудов. Вып. 2, Москва, 102–116.
- Сложеникина Ю. В. 2005: *Термин: семантическое, формальное, функциональное варьирование*, Москва.

TERMINŲ SISTEMŲ KLASIFIKACIJOS

Plėtojant B. Golovino straipsnyje „Terminų sistemų tipai ir jų skyrimo pagrindai“ (1981) iškeltas idėjas ir remiantis šiuolaikinėmis terminologijos koncepcijomis siūlomos keturios pagrindinės terminų sistemų klasifikacijos: kognityvinė, pagal turinį, lingvistinė, norminamoji.

CLASSIFICATIONS OF TERMINOLOGICAL SYSTEMS

Developing the ideas in the article by B. N. Golovin “Types of Terminological Systems and the Basis for their Distinguishing” (1981) and applying modern concepts of Terminology Science, in this article the four main classifications of terminological systems are suggested: cognitive, semantic, linguistic and normative.

Gauta 2008-10-25

Владимир Моисеевич Лейчик
Государственный институт русского языка им. А. С. Пушкина
ул. академика Волгина, д. 6 117485 Москва, Россия
Эл. почта: leitchik@yandex.ru

Some lexicological aspects of terminology and terminography

VALENTĪNA SKUJIŅA

Institute of the Latvian Language, Riga

In 2006 a meeting commemorating the hundredth of the birth anniversary of the Latvian linguist and terminologist Rudolfs Grabis was organized in the Latvian Academy of Sciences.

In April 2008 terminologists from Lithuania, Latvia and other countries were invited to participate at the international conference to mark the hundredth anniversary of Lithuanian lexicographer and the well-known terminologist and terminographer Jonas Kruopas.

From the 1950s to the 1970s both scholars were the heads of Terminology Commissions: Jonas Kruopas — in Lithuania, Rudolfs Grabis — in Latvia.

The middle of the 1960s was the time when Lithuania, Estonia and Latvia began to develop closer contacts on language culture and terminology. On Moscow's initiative in 1969 the regional conference on terminology development and preparation of term dictionaries was organized in Riga. Since then regular conferences have been held in Vilnius, Tallinn and Riga discussing both theoretical and practical aspects of terminology.

Jonas Kruopas took part at these conferences. He was a member of the editorial board of the book of conference materials, published in 1973 (BPHTT 1973).

The article written by Jonas Kruopas and his colleague Kazimieras Gaivenis (Kruopas, Gaivenis 1973) on terminology work and compilation of term dictionaries in Lithuania shows us a number of similar problems in national terminology development both in Lithuania and Latvia:

- about the first written sources in 16th century – religious texts;
- about loan translations (calques) as a productive pattern for term formation (in Lithuanian — especially from Latin, Polish, German and Russian origin, in Latvian — especially from Latin, German and Russian origin);

- about “travelling” of lexical units
 - from LGP (language for general purposes) to LSP (language for special purposes), and *vice versa*;
 - from active vocabulary to passive vocabulary, and *vice versa*;
- about seeking balance between terms from native sources and borrowings;
- etc.

The title of this paper – *Some lexicological aspects of terminology and terminography* – is chosen not only taking into account the main topic of this commemoration conference but at the same time in order to define more precisely (and update) some principles for terminology work in the Terminology Commission of Latvian Academy of Sciences.

From the linguistic point of view, first of all terminology traditionally was treated as a part of lexicology. Before the 1960s in the Latvian State University in the course of lexicology only about 15 minutes were devoted to terminology as a layer of the Latvian word-stock (Laua 1981: 138–141). Beginning with the 1960s, under the guidance of Rudolfs Grabis, scientific studies on the theoretical terminology issues were started at the Institute of Latvian Language and Literature of the Latvian Academy of Sciences. Before that, we can speak about the scientific approach to selecting and forming of terms, beginning with the second half of the 19th century when different textbooks and manuals of various branches of science and technology as well as terminological dictionaries were published in Latvian and when essential problems of formation of terminology (the role of native derivatives and borrowings, the brevity of a term, etc.) were discussed in separate articles written by J. Alunāns, K. Valdemārs and others, so-called the New Latvians (in Latvian – *jaunlatvieši*).

Beginning with the late 1960s, terminology was proclaimed to be a self-contained, interdisciplinary branch of sciences with a term as a specific object for scientific investigation, and the term *terminology* in this sense had obtained a preferred synonym *terminology science* (in Latvian – *terminzinātne*, in Russian – *терминоведение*).

Since that time a number of terminology conferences, seminars and workshops have been organized in different countries and hundreds of books and articles published exactly on terminological issues. Terminology has become a multi-aspectual, large-scaled branch of science with

interlingual significance. Terms are compiled not only in dictionaries but in databases too, including multilingual collections (e. g. ETB database).

Though nowadays terminology is recognized as an independent (interdisciplinary) branch of science, its close links with linguistics determine the significant role of lingual (intra-lingual) principles in term-formation.

The **lexical aspect** of linguistic principles supposes to respect the specific character of the terminological stratum in the general lexical system of language, the interrelations of terms and non-terms, terminological and general vocabulary, the connections between terminology and professionally, socially, territorially, historically and stylistically limited lexical layers, etc.

Lexical inventory of a language is collected in dictionaries. Lexicography is a sub-branch of linguistics where the theory and practice of term dictionary preparation are developed and principles and methods for compiling, systematization, analysis and description of words are developed. Let us try to answer the question: is there any difference between a dictionary of common language and a term dictionary? For this purpose, let us compare some entries of 'processual' and 'attributive' content from two explanatory dictionaries: the *Latvian Language Dictionary* (LVV 2006) and *Dictionary of Basic Linguistic Terms* (VPTSV 2007).

ENTRIES FOR EXPRESSING THE 'PROCESSUAL' CONTENT (I)

LVV (common language dictionary):

tulkot (in English: *to translate*) -oju, -o, -o, pag. -oju, pārej. 1. *Izteikt (ko) citā valodā* (in English: *to express (something) in another language*). T. no oriģināla. Tulkotā literatūra. T. grāmatu krieviski. T. runu.

latviskot (in English: *to Latvianize*) -oju, -o, -o, pag. -oju, pārej. 1. *Pārveidot atbilstoši latviešu valodai, tās īpatnībām; (pa)darīt latvisku* (in English: *to transform according to the Latvian language, its peculiarities; to make Latvian*). L. uzvārdu.

VPTSV (term dictionary):

tulkošana

a. *translation*

v. *Translation f, Übersetzung f, Übertragung f*

kr. *nepevod*

Vienā valodā (oriģinālvalodā vai avotvalodā) rakstītā vai runātā vārda,

teksta satura, jēgas, domas (ieskaitot zemtekstus u. c.) izteikšana ar citas valodas (mērķvalodas jeb tulkojumvalodas) līdzekļiem (in English: *expressing (the word, text, idea, etc.) from a source language into target language*). ◇ *brīvā tulkošana; burtiskā tulkošana.*

Sk. arī *oriģinālvaloda; avotvaloda; mērķvaloda.*

latviskošana

a. *Latvianization, Lettonization*

v. *Einlettischung* f

kr. *латышизация, латонизация*

Pielāgošana, padarot atbilstošu latviešu valodai, tās īpatnībām, strukturai.

(In English: *transformation according to the Latvian language, in conformity with the Latvian language*)

ENTRIES FOR EXPRESSING THE ‘PROCESSUAL’ CONTENT (II)

LVV (common language dictionary):

deklinēt (*to decline*) -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju, pārej. 1. *Valodniecībā – locīt* (nomenus) (in English: *In linguistics – to inflect nomina*). D. īpašības vārdu ar noteikto galotni. Šis vārds nav deklinējams.

konjugēt (*to conjugate*) -ēju, -ē, -ē, pag. -ēju, pārej. *Locīt* (darbības vārdus) (in English: *to inflect verbs*).

locīt (*to inflect*) loku, loki, loka, pag. locīju, pārej... 4. *Gramatikā – mainīt vārdu formas locījumos vai personās* (in English: *In grammar – to change the forms of words in cases, persons*). L. lietvārdu. L. darbības vārdu.

VPTSV (term dictionary):

deklinēšana

a. *declension, declining*

v. *Deklinieren* f

kr. *склонение*

Nomenu (lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu) un to nozīmē lietotu vārdu (vietniekvārdu, lokāmo divdabju) locīšana, t. i., gramatisko formu mainīšana dzimtē, skaitlī un locījumā.

(In English: *changing of the grammar forms of nomina in gender, number, case*)

Sk. arī *konjugēšana*.

konjugēšana

a. *conjugation*

v. *Konjugieren* f

kr. *спряжение*

Darbības vārda locīšana, t. i., gramatisko formu maiņa personās, skaitļos, laikos, kārtās un izteiksmēs.

(In English: *changing of the grammar forms of verbs in persons, tense, voice, mood*)

Sk. arī *deklinēšana*.

locīšana sk. *deklinēšana; konjugēšana*

ENTRIES FOR EXPRESSING THE 'ATTRIBUTIVE' CONTENT

LVV (common language dictionary):

vienkāršs (*simple*) īp.; **vienkārši** (*simply*) apst. 1. *Tāds, kas sastāv no viena elementa, vienas daļas ...* (in English: *such which consists of one element, one part ...*) V. teikums. 2. *Tāds, kas nav grūts, nav sarežģīts ...* (in English: *such which is not complicated ...*) V. uzdevums ... 3. *Parasts, pieticīgs ...* (in English: *ordinary, modest ...*) V. ēdiens ... 4. *Tāds, kam nav īpašu privilēģiju ...* (in English: *such which has no privileges ...*) V. darba cilvēks.

VPTSV (term dictionary):

vienkāršā pagātne, imperfekts

a. *past indefinite*

v. *Imperfekt* n

kr. *простое прошедшее*

Darbības vārda laika forma, kas izsaka darbību, kas ir notikusi pirms runas momenta, piemēram, *Es tikko atnācu mājās no skolas ...*

(In English: *the tense form of a verb expressing an action that took place before the moment of speaking*)

vienkāršs teikums

a. *simple sentence*

v. *einfacher Satz* n

kr. *простое предложение*

Teikums, kurā ir tikai viens gramatiskais centrs ... (In English: *the sentence with only one syntactic centre*) ◊ vienkāršs paplašināts teikums.
Sk. arī *teikums*; *salikts teikums*; *gramatiskais centrs*.

As we can see from comparison of entries, the main differences are:

In **LVV** (common language dictionary) there are:

- 1) only single words as headwords;
 - 2) grammatical forms, references to a part of speech;
 - 3) easy, comprehensive explanations;
 - 4) all meanings in one entry;
 - 5) absence of synonyms in the head of entries;
 - 6) grammatical processual meaning represented by a verb.
- (There are no term equivalents in other languages.)

In **VPTSV** (term dictionary) there are:

- 1) both single words and word combinations as headwords;
 - 2) absence of grammar information;
 - 3) definitions (explanations) with relevant characteristics of the concept;
 - 4) only one concept explained in one entry;
 - 5) synonyms in the head of entries;
 - 6) grammatical processual meaning represented by a noun.
- (Term equivalents in other languages are given.)

Conclusion: Taking into account above mentioned peculiarities of common language and term dictionaries, we can conclude that from the theoretical point of view there is a substantial motive to deal with the **terminography** as the specific interdisciplinary subject constituted of fundamentals from lexicology, lexicography and terminology.

In this case, putting aside other peculiarities, let us pay some additional attention to **the role of different parts of speech in terminology**, in general, and in term dictionaries, in particular.

It is well-known that terms are not specific words. Terms are words in a **specific function**: to denote by a word or word combination a unit of concept system of the respective branch of science or of the respective sphere of activity. In other words, we usually say that terms are not substantial items but functional ones.

This specific function of the term is twofold: **to nominate** and **to designate** the concept. Denominating linguistic units usually are nouns (e. g. in linguistics, the nouns *sound*, *morpheme*, *word*, *sentence*, *transitivity* are used in the function of linguistic terms), or word combinations with a noun as the basic component of these word combinations (e. g. the noun *language* is the basic component of word combinations *natural language*, *artificial language*, *sign language* which are used in the function of the terms).

Nouns are the class of words that have the possibility to [de]nominate all different kinds of realia – objects, processes, qualities, quantities, conditions, etc. Therefore exactly nouns fit well for the function of terms.

Dominant role of nouns as representatives of appropriate concepts fixed in term dictionaries is undoubted and is emphasized by a number of linguists and terminologists. Different views are expressed about other parts of speech, in particular – verbs. In some cases both nouns and verbs we can find as headwords in ISO standards (e. g. in ISO/IEC 2382). Let us compare some examples of definitions given for nouns and verbs in these ISO standards, and pay attention to number of concepts and essential features mentioned for concepts in these definitions:

display	A <u>visual presentation</u> of data.
to display	<u>To present</u> data <u>visually</u> .
storage	The <u>retention</u> of data <u>in a storage device</u> .
to store	<u>To retain</u> data <u>in a storage device</u> .
programming	The <u>designing, writing, modifying, and testing</u> of programs.
to program	<u>To design, write, modify, and test</u> programs.

If according to the semantic (and terminological) triangle the concept is mental presentation of the object and the term is lingual presentation of the concept, than how many concepts are presented in these examples? Three, or six? If we compare the “lingual presentation” of concepts in these definitions: “a visual presentation” and “to present visually”, or: “the retention ... in a storage device” and “to retain ... in a storage device”, or:

“the designing, writing ...” and “to design, write ...”, – we should conclude that concepts are expressed by words with the same conceptual content only differing in grammatical form pursuant to appropriate part of speech.

Therefore, it seems that more convincing is the view of those linguists and terminologists who consider the nouns as the main representatives of the appropriate concepts in language but verbs assert as terminological units which in point of fact express **the same concept**, differ in grammar (morphological or syntactical) variation or modification and are used for context needs, in discourse. Of course, there are some peculiarities in different subject fields, e. g. in mathematics, technical terminology, or sport.

The substantive nature of a term is based on the adequate nature of a concept. A conception of such terminological item as the *termeme* (Skujiņa 1996) gives to the words of different parts of speech (and/or word forms) a possibility to be allocated a definite place within the terminological vocabulary: the term (noun) as representative of the concept is the central member of the termeme (e. g. the term *translation*) but a verb and other words or word forms (participles, adverbs, adjectives) in point of fact express **the same concept** are secondary members (e. g. to *translate*, *translating*, *translated*).

Every scientific activity is based upon principles. In Latvia, for a number of decades the main terminology tasks were carried out and principles were adopted according to E. Wüster’s (Wüster 1979) views and Austrian terminology school, in conformity with systemic approach in the framework of the so called “traditional theory” of terminology (Cabré Castellví 2000: 35). These tasks have sufficed to achieve certain goals in national terminology development according to scientific requirements and principles developed in classical interlingual terminology theory. These tasks in were not carried out only for the standardization of terminology but also for enrichment of national lexical system in particular.

As a conclusion I would like to stress that during a number of decades (since about the 1960s) terminology science has become a multidisciplinary subject constituted on fundamentals of linguistics, and its sub-branches – lexicology, lexicography, derivatology, etc., as well as on fundamental elements of logics, philosophy, cognitivism, ontology, communication science, etc.

Besides (as it is stressed in terminology literature (Cabré Castellví 2000: 55)), while being interdisciplinary, terminology is also transdisciplinary,

since there is no structured discipline without a terminology and no way of expressing and transferring scientific knowledge without terminology. Although for terminology it is characteristic that the diversity of applications of the main scientific principles of term-formation play pivot role up till now.

Now in terminology science we can indicate to a **search for new approaches** that would help account for the complexity of terminological units within the framework both of general and specialized communication, taking into account the syntactical and communicative nature of terms in texts. Nevertheless, it does not mean to deny the traditional approach. It means that the basis for a new theory of terminology would account for both the representational and the communicative function of terminology (Cabré Castellví 2000: 36, 46). The new approach means, first, to assert the main scientific principles, and, second, to focus on the diversity of term applications.

The “new theory” is preferred to be not a solely “linguistic theory for terminology” but “terminology theory for terminology” which “would conceive terms as sets of denominative and conceptual units belonging to natural language” and “representing special knowledge within a particular domain, and serving professional communication” (Cabré Castellví 2000: 53).

CONCLUSIONS

1. Since the first written sources during about five centuries Lithuanian and Latvian terminology step by step has become multidisciplinary and rather rich to fulfill all necessary state language functions which become urgent at the end of 20th century and are topical up till now. Closer contacts between Latvian and Lithuanian terminologists began since the middle of 60^{ies} of 20th century when regular conferences on terminology and language culture were hold in Vilnius, Riga and Tallinn. This was the time when terminology was proclaimed as a self-contained interdisciplinary subject constituted on fundamentals from linguistics, as well as on fundamental elements from logics, philosophy, cognitivism, ontology, communication science, etc.

2. From the linguistic point of view, first of all terminology traditionally was treated as a part of lexicology. The lexicological aspect of terminology supposes to respect the specific character of the terminological stratum in the general lexical system of a language, the interrelations of terms and non-terms, terminological and general vocabulary, the connections be-

tween terminology and professionally, socially, territorially, historically and stylistically limited lexical layers, etc.

3. Lexical inventory of a language is collected in dictionaries. Lexicography is a sub-branch of linguistics where the theory and practice of compilation of dictionaries is developed and principles and methods for compilation, systematization, analysis and description of words are made up.

The theory and practice of the term dictionary compilation is the base for another discipline – terminography. Is there any difference between common language dictionary and term dictionary? Is the terminography only a part of lexicography? Taking into account the peculiarities of common language and term dictionaries, we can conclude that from the theoretical point of view there is a substantial motive to deal with the terminography as the specific interdisciplinary subject constituted of fundamentals from lexicology, lexicography and terminology.

4. One of the peculiarities is the different attitude to the parts of speech in term dictionaries in comparison with common language dictionaries. It results from the specific function of the terms: to nominate and to designate the concept. Nouns are the class of words that have the possibility to denominate all different kinds of realia – objects, processes, qualities, quantities, conditions, etc. Therefore exactly nouns fit well for the function of terms. Adjectives and participles (i. e. forms of verbs) usually are designating term-elements.

5. In some cases we can find both nouns and verbs as headwords in ISO standards. If we compare definitions given to these nouns and verbs (with the same root or stem), e. g. *display* – “a visual presentation”; *to display* – “to present visually”, we should conclude that concepts there are expressed by words with the same conceptual content only differing in grammar from pursuant to appropriate part of speech. Therefore it seems that more convincing is the view of those linguists and terminologists who consider the nouns as the main representatives of the appropriate concepts but verbs assert as terminological units which in point of fact express the same concept, differ in grammar modification, and are used for context needs.

6. The substantive nature of a term as a unit of terminology is based on the adequate nature of a concept. A conception of such terminological item as the termeme gives to the words of different parts of speech (and/or word forms) a possibility to allocate a definite place within the terminological vocabulary as units of terminological lexis (in totality).

7. Now in terminology science we can indicate a search for new approaches that would help account for the complexity of terminological units. Nevertheless, it does not mean to deny the traditional approach. It means that the basis for a new theory of terminology would account for both the representational and the communicative function of terminology. The new approach means, first, that terms have to be viewed as units of term system that reflects the appropriate concept system and according to scientific principles, and, second, at the same time – focusing on the diversity of term applications in discourse.

REFERENCES

- Cabr  Castellví M. T. 2000: Elements for a theory of terminology: Towards an alternative paradigm. – *Terminology*. Vol. 6, No 1, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins PC, 35–57.
- ISO/IEC 2382-1 Information processing systems. Vocabulary. Part1: *Fundamental terms*.
- ISO 2382-12 Information processing systems. Vocabulary. Part 12: *Peripheral equipment*.
- ISO/IEC 2382-13 Information processing systems. Vocabulary. Part 13: *Computer graphics*.
- Kruopas J., Gaivenis K. 1973: **Ионас Круопас, Казимерас Гайвенис. Терминологическая работа и подготовка терминологических словарей в Литовской ССР. – Вопросы разработки научно-технической терминологии**, Рига, 23–36.
- Laua A. 1981: *Latviešu leksikoloģija*, Rīga.
- LVV 2006: *Latviešu valodas vārdnīca* (Latvian Language Dictionary), Rīga.
- Skujiņa V. 1996: The Specificity of the Term and the Concept of the Termeme. – *ITF Infoterm. Multilingualism in specialist communication*. Vol. 2. Vienna: TermNet, 1123–1130.
- VPTSV 2007: *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (Dictionary of Basic Linguistic Terms), Rīga.
- Wüster E. 1979: *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexicographie*, Wien.
- ВРНТТ 1973: *Вопросы разработки научно-технической терминологии*, Рига.

KAI KURIE LEKSIKOLOGINIAI TERMINOLOGIJS IR TERMINOGRAFIJOS ASPEKTAI

Per beveik penkis šimtmečius latvių, kaip ir lietuvių, kalba pasiekė tokį lygį, kad dvidešimtojo amžiaus pabaigoje mūsų kalbos buvo visiškai pasirengusios atlikti visas aktualias valstybinės kalbos funkcijas savo šalyse. Reguliarūs latvių ir lietuvių kalbininkų kontaktai prasidėjo nuo dvidešimto amžiaus septintojo dešimtmečio, kai buvo pradėtos rengti terminologijos ir kalbos kultūros konferencijos.

Septintasis dešimtmetis – tai laikas, kai terminologija, iki tol laikyta leksikologijos šaka, dėl gausių teorinių tyrinėjimų tapo savarankiška tarpdalykine mokslo sritimi, besiplėtojančia lingvistikos ir keletu gretutinių sričių – logikos, filosofijos, kognityvistikos, ontologijos, komunikacijos mokslų – sandūroje.

Leksiniu atžvilgiu terminologija laikoma specifiniu kalbos leksinės sudėties sluoksniu, kreipiant dėmesį į terminų ir ne terminų santykį, terminų ir profesinių, socialinių, teritorinių, istorinių, stilistinių ir kitų leksikos sluoksnių sąsajas.

Leksinę kalbos sandarą atskleidžia žodynai. Teoriniai ir praktiniai žodynų sudarymo aspektai – leksikografijos, kaip kalbotyros šakos, tyrimų objektas. Viena iš žodynų rūšių – terminų žodynai. Bendrinės kalbos ir terminų žodynų lyginimas leidžia apibūdinti terminografiją kaip gretutinę discipliną, esančią leksikologijos, leksikografijos ir termi-

nologijos sandūroje. Terminų žodynų specifika atsiskleidžia atrenkant žodynų straipsnių antraštes ir leksiškai bei gramatiškai aprašant. Terminų žodynuose vyrauja daiktavardžiai, kadangi jie pavadina pačias įvairiausias realijas – daiktus (objektus), procesus, savybes, kiekius, aplinkybes ir kt. Daiktavardžiai geriausiai įvardija sąvokas. Kitos kalbos dalys, pavyzdžiui, būdvardžiai, dalyviai (t. y. veiksmažodinės formos) paprastai atlieka termino apibūdinančio dėmens funkciją.

Kartais, pavyzdžiui, kai kuriuose ISO standartuose, pasitaiko antraščių ir su daiktavardžiais, ir su veiksmažodžiais: *display* – „vizualinis pateikimas“ ir *to display* – „pateikti vizualiai“ (apibrėžčių vertimas pateiktas straipsnio autorės). Kaip matyti iš apibrėžčių, abiem atvejais kalbama apie tą pačią sąvoką, skiriasi tik žodžio gramatinės formos pasirinkimas. Toks dubliavimas yra netikslingas. Pakaktų išreikšti sąvoką daiktavardžiu, o veiksmažodis, reikalui esant, gali būti vartojamas tekste.

Skirtingų kalbos dalių vietą ir vaidmenį terminologijoje padeda nustatyti *terminema*, kurios pagrindinis dėmuo yra daiktavardis, o kitos kalbos dalys (susijusios su ta pačia sąvoka) – antraeiliai dėmenys (plg. *перевод* – *переводить*, *переведен*, *переведенный* ir pan.).

Pastaruoju metu terminologijoje ieškoma naujo požiūrio, pabrėžiant kompleksinę terminologinių vienetų pobūdį, tačiau tai nereiškia, kad atsisakoma tradicinio požiūrio. Dėmesys turi būti skiriamas ir reprezentacinei, ir komunikacinei termino funkcijai, t. y. termino sistemiskumui terminų sistemoje ir vartosenos įvairovei, atsižvelgiant į kontekstą.

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТЕРМИНОЛОГИИ И ТЕРМИНОГРАФИИ

В течение около пяти столетий латышский, как и литовский, язык постепенно развиваясь достиг такого уровня, благодаря которому в конце 20го века наши языки полностью были готовы выполнять все актуальные функции государственного языка в наших государствах. Регулярные контакты латышских и литовских языковедов начались с 60ых годов 20го столетия с организацией конференций по терминологии и культуре языка.

60ые годы – время, когда терминология из подобласти лексикологии, благодаря многочисленным теоретическим исследованиям, приобрела статус самостоятельной междисциплинарной области науки, развиваясь на грани лингвистики и целого ряда смежных областей знания – логики, философии, когнитивистики, онтологии, коммуникативных наук и др.

В лексическом аспекте терминология рассматривается как специфический слой лексического состава языка, обращая внимание на соотношение терминов и нетерминов, связи терминов с профессиональным, социальным, территориальным, историческим, стилистическим и другими пластами лексики.

Лексическое богатство языка дано в словарях. Теоретические и практические аспекты составления словарей – объект исследования лексикографии как подобласти языковедения. Один из видов словарей – терминологические словари. Сравнение общелитературных и терминологических словарей дает основу для выделения терминографии как смежной дисциплины на грани лексикологии, лексикографии и терминологии, т. е. терминоведения. Специфика терминологических словарей

выявляется как при выборе, так и при лексическом и грамматическом описании заголовков словарных статей. В терминологических словарях преобладают имена существительные, так как именно при помощи существительных возможно назвать самые разнообразные реалии – предметы (объекты), процессы, качества, количества, обстоятельства и др. Существительные используются как представители понятий. Другие части речи, напр., имена прилагательные, причастия (т. е. формы глаголов) обычно используются в функции определяющего терминоположения.

Иногда, например, в некоторых стандартах ИСО, наблюдается наличие заголовков как с существительными, так и с соответствующими глаголами: *display* – ‘визуальное представление’ и *to display* – ‘представить визуально’ (перевод дефиниций дан автором статьи). Как следует из дефиниций, речь в обоих случаях идет об одном и том же понятии, лишь отличается подбор грамматической формы слов. Подобное дублирование кажется не целесообразным. Репрезентацию понятия достаточно предьявить, используя существительное, а глагол автоматически согласно системе языка при необходимости может использоваться в тексте.

Место и роль различных частей речи в терминологии помогает предопределить понятие о *термине* с существительным как основным компонентом термина и другими частями речи (имеющими связь с тем же понятием) – как второстепенными членами (сравн.: *перевод* – *переводить*, *переведен*, *переведенный* и т. п.).

В последнее время в терминоведении наблюдаются поиски нового подхода с акцентом на комплексный характер терминологических единиц. Но это не означает отказа от традиционного подхода. Внимание следует уделить одновременно как на репрезентативную, так и на коммуникативную функцию термина, т. е. на системность термина в терминосистеме и разнообразность в употреблении в зависимости от контекста.

Gauta 2008-05-26

Valentīna Skujiņa

Terminology Commission at the Academy of Sciences of Latvia

Akademijas lauk. 1, Rīga, LV-1050, Latvia

E-mail: vaska@lza.lv

Лексикография и терминоведение

СЕРГЕЙ ГРИНЕВ-ГРИНЕВИЧ

*Московский гуманитарный педагогический институт
Университет г. Белостока*

Заметное в последние годы значительное повышение интереса языковедов к вопросам лексикографии и терминоведения дает возможность рассмотреть современные тенденции их развития и взаимодействия. Это взаимодействие приняло настолько широкий характер, что в середине 1980-х годов область пересечения лексикографии и терминоведения оформилась в самостоятельную дисциплину – терминологическую лексикографию, научно-техническую лексикографию или **терминографию**. **Предметом** терминографии является разработка методологии и конкретных приемов составления словарей специальной лексики, а наиболее важными **задачами** – разработка принципов классификации терминологических словарей, определение научно обоснованных принципов отбора специальной лексики для отдельных типов терминологических словарей, а также установление единых принципов наиболее эффективного описания (толкования, перевода, атрибуции и т. д.) и представления терминологической лексики в специальных словарях (Гринев 1995).

Общеизвестно, что лексикография тесно связана с лексикологией, во многом используя результаты лексикологических исследований и, в свою очередь, предоставляя материал для постановки и решения лексикологических проблем. Такая же тесная связь существует между терминографией и терминоведением – наукой о специальных лексических единицах языка. Многие проблемы, исследуемые терминоведами, возникли в практике разработки терминологических словарей, и решение этих проблем влияет на методы составления словарей. В то же время изучение любой области специальной лексики неизменно связано с терминографией. Часть проблем – отбор, разграничение

отдельных типов и определение значений специальных лексических единиц – изучается как в терминографии, так и в терминоведении.

Существуют три подхода к определению места терминографии в системе современных наук – как раздела лексикографии (Герд 1986, Гринев 1986), как раздела терминоведения (Gajda 1990, Гринев 1993, Лейчик 2006) и как самостоятельной науки (Гринев 1995), которые, однако, не влияют на ее содержание.

Возникнув как раздел лексикографии, терминография всегда тяготела к терминоведению, поскольку такие проблемы, как установление синонимии, омонимии и полисемии терминов, определение значений терминов и подбор к ним иноязычных эквивалентов традиционно решаются в рамках терминоведения. Поэтому многие терминоведы считают, что терминоведение является теоретической базой терминографии или даже рассматривают терминографию как раздел терминоведения. Однако в последнее время определился круг проблем собственно терминографии, позволяющий рассматривать ее как самостоятельную область знания, находящуюся на стыке лексикографии и терминоведения.

Предпосылками формирования теории терминографии были:

- появление концепции **лексикографического параметра** в процессе научных исследований, связанных с разработкой типологии словарей;
- потребность в **обобщении опыта** работ по созданию терминологических словарей разных типов (толковых, переводных, информационных и т. д.);
- рассмотрение терминологического словаря как особого **жанра научной прозы** и, наконец,
- **автоматизация терминографических работ** и проблемы, связанные с созданием автоматических словарей и терминологических банков данных.

В соответствии с этим основными направлениями развития современной теории терминографии являются:

- создание надежной классификации и типологии специальных словарей,
- инвентаризация терминографических параметров,
- анализ влияния методической установки словаря и ее отдельных параметров на качество и особенности его реализации,

- исследование особенностей композиции словаря специальной лексики,
- изучение путей отбора и организации терминологической информации в пределах словаря, а также способов машинного представления лексикографических и терминологических данных.

Обзор направлений терминологической деятельности показывает, что словарь является одним из основных способов представления и существования специальной лексики.

Одним из основных направлений терминологической работы является **инвентаризация** терминологии, то есть сбор и описание всех терминов определенной области знания или одного из ее разделов. Она может быть самостоятельной работой, результатом которой является **описательный терминологический словарь** – этимологический, исторический, диалектный, частотный терминологический словарь, словарь терминов-неологизмов и т. д., но часто инвентаризация является предварительным условием и этапом работы по упорядочению терминологии, и тогда ее результатом является **словник** – собрание терминов, упорядоченное по определенному признаку, например, алфавитному или тематическому. В том случае, когда отступления от однозначного понимания термина недопустимы (в области производства, торговли и т. п.), результатом упорядочения является **терминологический стандарт**, являющийся обязательным для специалистов. Если же излишне жесткие нормы могут помешать развитию научной мысли, результатом упорядочения является **сборник рекомендуемых терминов**. Терминологические стандарты и сборники рекомендуемых терминов являются разновидностями толковых терминологических словарей. При межъязыковом сопоставлении и упорядочении терминологий составляются **переводные терминологические словари**. Для совершенствования терминологий и создания новых терминов составляются **словари терминоэлементов**.

Терминологические словари находят применение и в таких терминологических работах, как терминологическое редактирование (оценка правильности употребления терминов и замена неудачных терминов рекомендуемыми и стандартизованными формами), информационно-терминологическое обслуживание и терминологическое обучение

(подготовка специалистов и обучение их иностранной специальной лексике), для чего используются **учебные терминологические словари**. В лингвистическом обеспечении компьютеризованных систем информации, управления и проектирования, а также интеллектуальных систем центральное место занимают **информационные терминологические словари** (тезаурусы, классификаторы и т. д.).

Таким образом, словари специальной лексики являются результатом или инструментом практически во всех основных видах терминологической деятельности. Поэтому постоянно растет роль специальных словарей, расширяются области их применения и увеличивается их число. В 1980-е гг. в СССР было создано более двух тысяч терминологических стандартов и использовалось более 25 тысяч нормативных документов, содержащих свыше 200 тысяч терминов (Волкова, Сафонкина 1988), разработано свыше 400 информационных дескрипторных словарей, несколько сотен рубрикаторов и классификаторов, большое число учебных терминологических словарей (Гринев 1988). В настоящее время в России используется 792 терминологических стандарта, 22 368 стандартов на изделия, технологические процессы и услуги, содержащих раздел «Термины и определения» и 1122 стандарта на изделия, содержащие терминологические приложения.

Рассматривая современные проблемы создания и использования различных типов словарей специальной лексики, необходимо в первую очередь отметить появление, наряду с традиционными направлениями, ряда новых направлений работы.

Проблемы **качества** словарей, методов проверки и повышения качества прежде всего связаны с применением **системного подхода** всюду, где это возможно. При составлении словаря основной объем работы проводится на семантическом уровне: в толковых словарях – определение терминов, в переводных словарях – подбор иноязычных эквивалентов, в учебных словарях – и то и другое, в информационных словарях – установление семантического окружения термина. Во всех этих случаях приходится учитывать явление системности специальной лексики. Проблема проявления системности в области специальной лексики, в первую очередь терминологии, является одной из наиболее запутанных проблем терминоведения и терминографии. Связано это в первую очередь с множественностью и комплексностью характера системности в этой области лексики.

Становится необходимым говорить о трех уровнях системности, наблюдаемых в области специальной лексики:

- нестрогой лексической системности, которой термины обладают как единицы лексики языка;
- нестрогой специальной системности, которой термины обладают как единицы специальной лексики языка, отражающие системные отношения понятий специальной области знания, и, наконец,
- собственной строгой систематичности, которой обладают некоторые терминологии, прошедшие систематизацию и упорядочение.

В этих условиях в терминографии особое значение приобретает системный подход. В настоящее время предварительная систематизация терминов является обязательной при составлении как информационных, так и нормативных толковых словарей. В то же время отсутствие ее при подготовке таких словарей как переводные, учебные и ненормативные толковые приводит к существенному снижению качества этих словарей (неточности определений, ошибкам в выборе иноязычных эквивалентов, неполноте представления лексики, ориентации на механическое запоминание, что снижает эффективность усвоения иноязычной лексики и т. д.). При этом следует заметить, что систематизация терминов не повышает, а снижает трудоемкость подготовки словаря.

На этапе отбора лексики и подготовки словника систематизация позволяет определить степень охвата и отражения отдельных тематических пластов специальной лексики, установить четкие рамки словаря, отсеять случайные термины, не принадлежащие тематике словаря, выявить возможные синонимы и лексические лакуны, то есть обеспечить полноту словаря.

Например, при составлении второй редакции *Энциклопедического словаря медицинских терминов* (первая редакция которого вышла в 1982–84 гг.) словник, организованный по 60 тематическим направлениям, был подвергнут систематизации. В результате этого было обнаружено большое число пропущенных терминов (до 10 тысяч), неправильное тематическое отнесение многих терминов (по некоторым направлениям до 15–20% лексики составляли термины, принадлежащие другим тематикам). В ряде случаев были обнаружены дублиеты, которые в первой редакции были представлены самостоятельными статьями с практически совпадающими дефинициями (например, *газоуловители* и *установки газоочистные*, *биоуправление* и *управление*

биологическое, эпителиома и опухоль эпителиальная). Эти недостатки появились, несмотря на десятилетнюю работу многочисленного коллектива по подготовке словаря, из-за принятого алфавитного принципа составления тематических словников, а систематизация позволила вскрыть их без больших усилий. Таким образом, систематизация существенно облегчает отбор специальной лексики, снижает влияние субъективных факторов в выборе и дает возможность самоконтроля в работе.

На этапе составления основного указателя словаря систематизация терминов и отражаемых ими понятий значительно облегчает работу по составлению и уточнению дефиниций – научных определений терминов, так как с ее помощью наглядно представляются как ближайшие родовые термины, так и соподчиненные термины, сравнение с которыми позволяет выделить необходимые отличительные признаки, которые должны быть представлены в дефиниции. Этот принцип целесообразно применять и в общей лексикографии – «для того, чтобы избежать разнобоя в словаре, лексикограф должен работать не с алфавитным списком слов, а с определенными их лексическими группировками внутри отдельных частей речи. Только на этом пути могут быть достигнуты единство в разграничении значений, однотипность толкований, непротиворечивые приемы подачи фразеологизмов и примеров, последовательность и единообразие стилистических характеристик... В процессе обработки словарных статей сама системная организация материала, сам подбор и соседство слов послужит гарантией единообразных и непротиворечивых решений, устранения ошибок, пропусков и непоследовательностей» (Шведова 1981).

Систематизация терминов позволяет и выбрать из синонимов в качестве основного термин с наиболее удачной формой, во всяком случае, сделать этот выбор вполне сознательно, между тем как при отсутствии такой систематизации в толковых словарях можно нередко встретить синонимичные термины, приводимые отдельными статьями при отсутствии какой-либо связи между ними.

В переводных словарях представление в систематизированном виде сравниваемых разноязычных терминологий позволяет подобрать более удачные, менее окказиональные эквиваленты, сузить круг переводных эквивалентов и сделать их более надежными. При переводе же иноязычных толковых словарей, что нередко практикуется при подготов-

ке переводных словарей, заимствуются и все ошибки и субъективные представления авторов иноязычных словарей, что снижает надежность переводного словаря.

Системность в переводном словаре должна достигаться еще на этапе составления словника, чтобы обеспечить охват всех необходимых терминов исходного этапа и избежать влияния терминосистемы языка перевода. Конечно, наиболее надежно система терминов устанавливается в том случае, когда сопоставляются и определения терминов, поэтому было бы чрезвычайно полезным составлять сразу два вида словарей по одной тематике – переводной и толковый, что позволило бы повысить качество этих словарей (в частности, системность и разграничение значений терминов в переводном словаре) и сделать их совместимыми, непротиворечивыми.

Следует добавить, что систематизация терминов, составляющих корпус словаря, значительно облегчает установление взаимных ссылок. Кроме того, систематизация позволяет создавать большие по объему словари путем распределения отдельных тематических разделов между несколькими авторами с учетом их специализации и квалификации, что также облегчает подготовку словаря и способствует повышению его качества.

Особенное значение систематизация приобретает при определении и толковании значений терминов в специальных словарях, где она помогает не только избежать наиболее распространенных ошибок (встречающихся практически на каждой странице современных словарей), но и сэкономить труд за счет упрощения выбора основных признаков каждого термина, а также при выборе иноязычных эквивалентов терминов.

В последнее время расширился круг применения словарей. Наряду с повышением, начиная с 1990-х годов, в современной лингвистике интереса к проблемам человеческой культуры и развития познания, раскрылись новые возможности использования исторических словарей. Развитие исторического терминоведения как самостоятельной научной дисциплины открыло возможность на их основе изучать возникновение и развитие терминологий и, тем самым, возникновение и развитие специальных знаний. Оказалось возможным использование словарей синонимов для сбора лексического материала и определения

границ семантических полей. Была создана и опробована специальная методика, позволяющая выявить наиболее типичные достоинства и недостатки современных словарей синонимов. Анализ процессов становления и развития семантических полей, начиная от общеупотребительной лексики к прототерминологиям и современным терминологиям, позволяет реконструировать формирование представлений, знаний и современной ментальности человека.

Сравнение современных словарей синонимов разных языков показало значительную разницу в их подготовке. Если большинство английских словарей, при всех их недостатках, дает сравнительно полную информацию о лексических средствах английского языка, то даже лучшие польские словари страдают неполнотой и непоследовательностью в представлении информации. Самое низкое качество можно отметить у русских словарей, например, статья *монарх* в *Словаре синонимов русского языка* З. Е. Александровой (М., Русский язык, 2003) содержит кроме синонима *государь* описательные обороты *высочайшая особа, коронованная особа, Его величество*, устарелые и уже не употребляемые слова *венценосец, порфириносец и помазанник божий*, но в ней нет слов *король, царь, император*, которые должны здесь быть, вообще их нет в словаре. Многие привычные слова отсутствуют, но много жаргонных и устарелых слов, что создает превратное представление о русском языке, как бедном по сравнению с английским.

С развитием терминоведения меняется взгляд на соотношение между общеупотребительной и специальной лексикой. Она выступает лишь как функциональный подход в соответствии с общеизвестной формулой Г. О. Винокура – «Термины – это не особые слова, а только слова в специальной функции». Многочисленные исследования особенностей формирования терминологий позволили выявить начальный период их выделения из общеупотребительной лексики в виде прототерминологий. В связи с этим становится возможным использование обычных **исторических словарей** как средства исследования и реконструкции развития не только терминологий, но и национальных и общих представлений человека.

Значения многих слов древнеанглийского периода также чрезвычайно широки – слово *wit* значило *понимание; смысл; сознание; остроумие; разум*; слово *tūn* имело значения *огороженное место; усадьба; деревня*;

город (ср. в русском языке *огород* и *город*); слово *wiht* – *творение; существо; лицо; вещь; кусочек*. Первоначально слово *apple* (яблоко) означало также *любой плод*, что нашло отражение в лексике ряда языков – нем. *Apfelsine* (апельсин – букв. *китайское яблоко*), ит. *pomato d'oro* (помидор – букв. *золотое яблоко*), фр. *potatoes de terre* (картофель – букв. *земляные яблоки*). Это объясняется тем, что яблоко было первым плодом, открытым человеком, и впоследствии каждый фрукт или овощ воспринимался как яблоко с последующим их различением и поиском новых названий. Подобные факты могут быть использованы для определения последовательности открытия и освоения человеком разных предметов и видов деятельности при отсутствии других свидетельств.

На чрезмерную расширенность объема многих слов древних языков обращают внимание все исследователи. Это явление в антропологистике получило наименование **семантического синкретизма**.

С целью предварительного изучения этого явления в древнеанглийском языке нами был использован словарь, данный в приложении к *Хрестоматии по истории английского языка* (Иванова 1973).

Одной из примечательных особенностей древнеанглийских слов оказалось разнообразие значений, составляющих их семантическую структуру, например:

atbyr – происходящий; одинаковый или равный; прекрасный, благоприятный;

beodan – просить, приглашать, приказывать, объявлять, предлагать, давать;

blip – радостный, веселый, нежный, добрый, милый, спокойный;

brucan – применять, получать удовольствие, есть, нанимать;

seap – скот; продажа, сделка, дело, рынок;

spēd – скорость, успех, удача, средства, собственность.

Во многих случаях значение англосаксонского слова охватывает многие современные представления, например:

ārædan – советовать, заботиться, определять, толковать, угадывать;

synn – сорт, вид, раса, семья, нация;

cræft – власть, сила, искусство, умение, профессия, знание, хитрость, судно;

ellen – сила, энергия, смелость;

feoh – скот, деньги, стоимость, гонорар, награда, собственность;

lār – обучение, наставление, доктрина, наука, принцип;
rūn – шепот, тайна, секрет, буква.

Другой интересной чертой значений древних слов является сочетание мало совместимых, с современной точки зрения, компонентов. Например, слово

feolah имеет следующие значения – раскалывать, втыкать, прилипать, дотягиваться, приходить, проходить;

dreorig – кровавый, огорченный, скорбный, жестокий, раненый;

pēd – успех, удача, богатство, власть, скорость;

cofa – пещера, палата, хранилище;

duguð – возмужалость, множество, слава, власть, преимущество, процветание.

Часто дифференцировать такие значения невозможно даже в контексте, и не исключено, что речь здесь идет о широком значении, объединяющем в неразрывное целое различные для современного читателя понятия.

Иногда значение древнего слова включает прямо противоположные компоненты, например, слово *dreogan* означало «работать, делать, страдать, радоваться»; *dwellan* – «уводить прочь» и «оставаться»; *gretan* – «встречать» и «провожать».

Словарь в настоящее время, в связи с интересом языкознания к языковым аспектам психологии и культуры человека, может рассматриваться как средство лексического выражения языковой картины мира. Эта особенность словарей легко может быть замечена в наиболее древних словарях, когда письменность не была фонетической, и словари строились по тематическому принципу (примеры – Шумер, Египет, Китай).

В исследовании **нормативных словарей** следует обратить внимание на проблему определения области толеранции (установить допуски) формальных вариаций и проблему надежных (не допускающих паронимии) решений. Слабо исследован вопрос использования словарей профессиональных, региональных диалектов и метадиалектов в разведении расходящихся понятий.

В области **толковых терминологических словарей** назрел вопрос разработки методики их оценки и проверки качества.

Что касается **учебных словарей** и проблем их создания, то системный принцип расположения материала в них чрезвычайно полезен, хотя еще недостаточно последовательно здесь применяется. Классификация слов по тематическим группам способствует не только рациональной группировке близких по значению слов, но и выявлению внутренних связей между структурой модели, в которую входит данное слово, и ее лексическим наполнением. Тематическое расположение лексики позволяет обучаемым по мере прохождения материала изучать определенные разделы словаря, дает возможность выбрать нужные лексические средства для организации высказывания по определенной теме. Есть сведения, что в прошлом веке тематические словари использовались и в качестве учебников по соответствующей специальности (Opitz 1983).

Этот способ организации лексики соответствует возрастным особенностям обучаемых (логически мотивированное запоминание), позволяет разбивать лексику на темы, которые могут быть увязаны с темами соответствующих специальных курсов и, наконец, позволяет наглядно показать семантические и словообразовательные связи между терминами. Для обеспечения поиска терминов не только по содержательным, но и по формальным признакам в качестве вспомогательного можно предусмотреть алфавитный указатель.

Проблема повышения качества **переводных словарей** и их использования в сопоставительных исследованиях языков может быть связана с применением реверсивного метода. Правильный перевод иноязычных терминов в значительной степени определяет качество перевода, поэтому многое зависит от качества переводных словарей. В том случае, если в переводном словаре каждому иноязычному термину соответствовал бы только один эквивалент, задача переводчика существенно упростилась бы, и одновременно был бы сделан огромный шаг в разработке промышленных систем машинного перевода. Однако изучение современных переводных словарей показывает, что проблема установления строгих соответствий терминов различных языков еще далека от своего решения. Определить эквивалентность перевода терминов в словарях можно с помощью разработанного нами реверсивного метода.

Данные достаточно полных переводных словарей позволяют выявить специфику национальных терминологий, хотя, по-видимому, не

в полном объеме. Можно предполагать, что ряд последовательных обратных переводов позволяет получить представление о семантике даже незнакомого языка по составу и направленности переводных соответствий, хотя это предположение подлежит экспериментальной проверке. Дальнейшее изучение особенностей развития семантики переводных соответствий при последовательных обратных переводах терминов поможет установить формальные критерии семантических отклонений в переводе терминов, а также уточнения границ полисемии и омонимии, отграничения полных синонимов от частичных, синонимии от гипонимии. По нашим предварительным данным, достаточно двух полных оборотов для выявления неэквивалентных вариантов перевода терминов. Выявление и устранение неточных и избыточных вариантов перевода, несомненно, будет способствовать повышению качества переводных терминологических словарей и создаст более благоприятные условия для реализации качественных систем машинного перевода.

Данные о специфике национальных лексических систем позволят начать исследования путей и причин расхождения национальных систем представлений (сравни слова *позор*, *урод*, *черствый* в славянских языках), возможно позволят установить определенные тенденции, проявляемые при расходящимся развитии национальных систем мышления, и экстраполировать их на будущее, а также определить общее и специфическое в развитии человеческих систем представления знаний, что важно для исследования научного познания и разработки систем искусственного интеллекта.

ЛИТЕРАТУРА

- Волкова И. Н., Сафонкина С. А. 1988: Автоматизированные методы подготовки словарей и указателей стандартизованных терминов. – *Научно-техническая терминология*. Вып. 8, 1–9.
- Герд А. С. 1986: *Основы научно-технической лексикографии*, Ленинград.
- Гринев С. В. 1986: *Введение в терминологическую лексикографию* (учебное пособие), МГУ, Москва.
- Гринев С. В. 1988: Основные направления развития терминологического обучения в СССР. – *Научно-техническая терминология*. Вып. 7, 4–8.
- Гринев С. В. 1993: *Введение в терминоведение*, МГУ, Москва.
- Гринев С. В. 1995: *Введение в терминографию*, Москва.
- Лейчик В. М. 2006: *Терминоведение: предмет, методы, структура*. Изд. 2-е, испр. и доп., Москва.
- Шведова Н. Ю. 1981: Однотомный толковый словарь (специфика жанра и некоторые перспективы дальнейшей работы). – *Русский язык. Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография*, Москва, 166–179.
- Gaida S. 1990: *Wprowadzenie do teorii terminu*, Opole.
- Opitz K. 1983: *Special Purpose Lexicography: Dictionaries for Technical Use*. – *Lexicography: Principles and Practice*, – London, 163–180.

LEKSIKOGRAFIJA IR TERMINOLOGIJOS MOKSLAS

Straipsnyje aptariamos naujos neseniai leksikografijos ir terminologijos sandūroje susiformavusios mokslinės disciplinos – terminografijos – tyrinėjimo kryptys. Žodynas yra pagrindinė specialiosios leksikos pateikimo ir gyvavimo priemonė, terminų žodynų kūrimas ir tobulinimas – tai įvairios terminologinės veiklos rezultatas. Pabrėžiama sisteminio požiūrio nauda sudarant įvairių tipų žodynus. Supažindinama su istorinių ir sinonimų žodynų naudojimu atliekant terminologinius ir žmonių mąstysenos evoliucijos tyrimus. Siūlomas reversinis verčiamųjų žodynų kokybės įvertinimo metodas.

LEXICOGRAPHY AND TERMINOLOGY SCIENCE

New trends in investigating common ground of lexicography and terminology science where a new scientific discipline – terminography was formed lately are discussed. Dictionary serves as the main means of presentation and existence of special vocabulary, various types of terminological work resulting in elaborating terminological dictionaries. Benefits of systemic approach to compiling various types of dictionaries are presented. New applications of historic dictionaries and dictionaries of synonyms in terminological research and investigation of evolution of human mentality are introduced. Using the reversibility method in appraising quality of translation dictionaries is suggested.

Gauta 2008-11-23

Сергей Гринев-Гриневич
Университет г. Белостока
Waska 4, m. 20, Bialystok, 15-481, Poland
E-mail: griniewicz@w.tkb.pl

Белорусская и литовская терминологии: сравнительный аспект

ВЯЧЕСЛАВ ЩЕРБИН

*Институт языка и литературы Национальной академии наук
Беларуси*

В периоды резких социальных сдвигов, которым неизменно сопутствует быстротекущее изменение мировоззренческих основ, наивной и научной картин мира и даже давно сложившихся дисциплинарных парадигм (в том числе и лингвистической парадигмы), у исследователей из стран, переживающих переходный период, появляется острая методологическая потребность опереться в своих поисках на устоявшееся и оправдавшее себя на практике научное знание. Именно опора на такое апробированное временем и международной научной практикой знание (порой его называют международной научной традицией) позволяет исследователю не растратить отведенные жизнью время и силы на что-нибудь «модное», но не очень существенное для развития избранной области знаний. Такое общепризнанное мировым научным сообществом знание или международная научная традиция, как правило, формируется на протяжении десятков и даже сотен лет как результат труда нескольких поколений исследователей разных стран мира, направленного на сохранение и передачу своим преемникам всего самого ценного из накопленного научного опыта. Формой выявления такого общепризнанного научного знания выступают дисциплинарные межгосударственные сравнительные исследования, а также международные научные конференции со сравнительной тематикой, аналогичные той конференции, которая проводилась Вильнюсским университетом в ноябре 2008 г. и была посвящена проблемам взаимодействия языков и культур литовцев и славян.

Нам уже доводилось писать о современном состоянии сравнительного обществоведения в странах Содружества Независимых Государств (Щербин 2001), развитию которого препятствует сохранившаяся еще с советских времен обособленность социогуманитарной науки стран

СНГ от обществоведения наиболее развитых в научном отношении стран мира, в связи с чем далеко не все достижения и наработки мировой социогуманитарной мысли являются доступными для сравнительного изучения в странах СНГ. Психологические причины сохранения этой социогуманитарной обособленности стран Содружества раскрыл известный белорусский философ, академик А. А. Михайлов: «...в нашей недавней истории содержание гуманитарного знания формировалось в течение длительного времени в атмосфере воинствующего противостояния и радикального выпадения из всего того, чем жило и живет профессиональное сообщество. В этом смысле мы являемся наследниками такого состояния гуманитарных наук, которое, по существу, знанием не является... Первым и необходимым шагом на пути преодоления кризисного состояния нашей гуманитаристики является изживание в нас самих все еще имеющей место неосведомленности о новейших тенденциях исследований в области гуманитарных дисциплин, в которой мы пребываем» (Михайлов 2000: 415–416).

На наш взгляд, формированию адекватного представления о новейших тенденциях в развитии зарубежных социогуманитарных наук максимально способствует проведение межгосударственных сравнительных исследований с использованием доступных отечественных и зарубежных данных об истории и современном состоянии этих наук. В пользу такого вывода свидетельствует богатый опыт проведения межгосударственных сравнительных исследований, накопленный в западноевропейских странах и странах Северной Америки. В этих странах компаративистика (или сравнительное обществоведение) активно развивается с начала XX века: а) регулярно проводятся международные конгрессы по сравнительному правоведению, литературоведению, философской компаративистике (гавайские конференции), сравнительной культурологии, лингвистике, историографии, социологии и другим социогуманитарным наукам; б) создаются разнообразные университетские кафедры и институты компаративистского профиля, общественные ассоциации гуманитариев-компаративистов (например, еще в 1954 году было основано Французское общество сравнительного литературоведения); в) издаются многочисленные журналы по социогуманитарной компаративистике: *Сравнительное право* (Париж), *Ежеквартальный журнал компаративистской философии* (на Гавайях), *Сравнительные политические исследования* (Калифорния), *Междуна-*

родный журнал сравнительной социологии (Лейден), Журнал сравнительной экономики (Сан-Диего), Журнал сравнительной психологии (Вашингтон) и другие.

Нет сомнений, что неоценимую пользу применение сравнительного подхода может оказать и в процессе изучения терминографической практики разных стран мира, поскольку количественные и качественные различия, существующие между национальными терминографиями таких стран, порой обусловлены не столько состоянием и уровнем развития терминоведческой и терминографической теории в этих странах, сколько масштабами организационной структуры, кадрового потенциала, финансового и информационного обеспечения той или иной национальной науки, наличием национальных научных традиций, признанных научных школ и т. п. экстралингвистическими обстоятельствами. Однако, для того, чтобы проведение межгосударственных сравнительных исследований в области терминографии дало положительный результат, необходимо продуманно подойти к выбору узкодисциплинарных критериев таких межгосударственных сравнений, соответствующим образом обосновать цели и причины проведения межгосударственных сравнительных исследований. В частности, знакомство с имеющимся опытом западноевропейской компаративистики показало, что «существуют две главные причины проведения специфических межгосударственных сравнений. Одна из них связана с эмпирическим тестированием различных объясняющих гипотез, которые якобы выходят за пределы государственных границ... Вторая причина необходимости проведения специфических межгосударственных сравнений состоит в том, что лучше всего можно определить как доказательное разъяснение. Центральной задачей такого анализа является углубленное понимание особенностей какой-либо страны путем сопоставления ее опыта с опытом других государств» (Сандерс 1995: 32). В зависимости от того, какие цели – теоретические (проверка гипотезы, теории и т. п.) или практические (например, определение степени эффективности проводимой в стране терминографической работы) – ставятся при проведении сравнительного межгосударственного исследования, зависит выбор используемых в таком исследовании методов и критериев.

Нами в процессе проведения сравнительного изучения белорусской и литовской терминографий ставилась чисто практическая цель – опре-

делить, какая из двух названных национальных терминологий развивается более динамично и продуктивно. Соответственно поставленной цели подбирались следующие атрибуты исследования: а) метод попарного сравнения белорусских и литовских данных (о разных сторонах развития национальных терминологий двух стран), отобранных при помощи того или иного критерия; б) сам набор таких критериев (количественный, хронологический, лингвистический, типологический критерии и критерий реестрового объема терминологических словарей).

Названный выше метод и указанный набор критериев были уже опробованы нами в рамках ранее проведенного межстранового сравнительного исследования на материале белорусской и украинской терминологий (Щербин 2005). И как показали результаты этого сравнительного исследования, данные метод и набор критериев обладают высоким эвристическим потенциалом. В частности, их использование позволило выявить, что «украинская терминология богаче белорусской по составу включаемых ею специальных словарей разных типов и соответственно по перечню представляемых ими терминологических направлений» (Щербин 2005: 30). Отмеченные выше достижения украинских терминографов «являются результатом хорошей организации терминологической работы в Украине» (там же: 30), основу которой составляет следующее: а) наличие государственного Комитета научной терминологии в Украине; б) наличие отдела терминологии в Институте украинского языка НАН Украины; в) регулярное (раз в два года) проведение всеукраинских съездов терминологов и публикация их материалов в полном объеме, а также многое другое, что, к сожалению, отсутствует в терминологической практике Беларуси. Поэтому сравнительное изучение белорусской и украинской терминологий способствовало выявлению и устранению ряда недостатков в работе отечественных терминографов.

Аналогичным образом, у нас были все основания надеяться, что сравнительное изучение белорусской и литовской терминологий тоже окажется весьма продуктивным и позволит внести в терминологическую практику Беларуси соответствующие коррективы, которые будут сформулированы с учетом достижений наших литовских коллег. Проведению такого сравнительного исследования двух названных национальных терминологий в значительной мере способствовало недавнее издание достаточно полных библиографических

указателей по терминологии Беларуси и Литвы – двух белорусских указателей (Чарняўская, Цыхун 2000; Кіпель, Саўка 2002) и одного литовского указателя (Gaivenytė-Butler, Keinys, Noreikaitė 2008). Вместе с тем, следует сказать и о том, что указанные белорусские и литовский библиографические указатели отличаются между собой по ряду параметров:

а) у них разные хронологические рамки охватываемого терминологического материала (два белорусских указателя в совокупности включают данные о терминологических словарях, изданных за период с середины XIX века до 2002 года включительно, а литовский указатель содержит данные о терминологических словарях, опубликованных за время с 1900 по 2005 год включительно);

б) у них разная структурная организация (в белорусских указателях терминологические данные даются в алфавитном порядке, т. е. по алфавиту фамилий авторов и названий терминологических словарей, а в литовском указателе такие данные приводятся в хронологическом порядке, т. е. по годам издания терминологических словарей);

в) в их основу положены разные принципы подачи терминологического материала: самый полный белорусский указатель (Кіпель, Саўка 2002) содержит информацию не только об отдельных книжных изданиях терминологических словарей, но и о прикнижных и приставочных терминологических словарях. Второй белорусский указатель (Чарняўская, Цыхун 2000) и литовский указатель (Gaivenytė-Butler, Keinys, Noreikaitė 2008) включают сведения только о таких терминологических словарях, которые опубликованы в виде отдельных книг;

г) у их составителей было разное понимание границ терминологической лексики (именно этим, на наш взгляд, объясняется то, что сведения об изданном в Литве переводном словаре терминов родства (Sifrisova 2000), содержащем как белорусские, так и литовские термины, включены в белорусский указатель, но отсутствуют в литовском указателе).

Учитывая наличие существенных различий между двумя белорусскими и одним литовским указателями в подаче терминологического материала, необходимо было каким-то образом унифицировать отбираемые для сравнения библиографические данные о белорусской и литовской терминологии, иначе результаты такого сравнения были бы некорректными в сопоставительном отношении. Нами было приня-

то решение «выровнять» данные из белорусских указателей по образцу литовского указателя:

1) для сравнения использовались данные о белорусских терминологических словарях, изданных в 1900–2005 гг. Недостающие в имеющихся белорусских указателях данные за 2003–2005 гг. «добирались» путем изучения содержания 36 выпусков «Кніжнага летапісу друку Беларусі» за указанные три года;

2) для сравнения привлекались данные только об отдельных (книжных) изданиях белорусских терминологических словарей.

Полученные в результате такой унификации библиографические данные по белорусской и литовской терминографии сравнивались далее по пяти указанным выше критериям. В частности, сравнение белорусских и литовских данных **по количественному критерию** дало следующие показатели: за указанный выше период (1900–2005 гг.) в виде отдельных книжных изданий были опубликованы 393 белорусских терминологических словаря и 501 литовский терминологический словарь.

Далее, сравнение исходных белорусских и литовских библиографических данных **по хронологическому критерию** позволило выявить существенные различия в динамике публикационной активности белорусских и литовских терминографов по десятилетиям (см. таблицу 1).

Таблица 1. Данные о динамике публикационной активности белорусских и литовских терминографов в 1900–2005 гг.

Разбивка рассматриваемого периода (1900–2005 гг.) по десятилетиям	Количество опубликованных белорусских терминологических словарей	Количество опубликованных литовских терминологических словарей
1901–1910 гг.	–	3
1911–1920 гг.	2	6
1921–1930 гг.	30	1
1931–1940 гг.	3	3
1941–1950 гг.	–	3
1951–1960 гг.	1	14

Продолжение таблицы 1

Разбивка рассматриваемого периода (1900–2005 гг.) по десятилетиям	Количество опубликованных белорусских терминологических словарей	Количество опубликованных литовских терминологических словарей
1961–1970 гг.	11	48
1971–1980 гг.	6	61
1981–1990 гг.	29	64
1991–2000 гг.	250	186
2001–2005 гг.	64	112

Из приведенных в таблице 1 данных видно, что динамика публикационной активности белорусских терминографов была весьма нестабильной от десятилетия к десятилетию: она то снижалась до нуля, то резко возрастала. Выявлены два десятилетия (1920-е и 1990-е гг.), когда происходили «залповые выбросы» белорусской терминографической продукции (в 1920-е гг. опубликовано 30 терминологических словарей, а в 1990-е гг. – 250). Именно в эти два десятилетия приоритетный статус белорусского языка, как языка титульной нации, имел соответствующую законодательную поддержку. В остальные десятилетия XX века, когда белорусский язык лишался законодательной поддержки своего приоритетного статуса, в издании отечественных терминологических словарей наблюдаются очевидные спады (публикация нескольких словарей за десятилетие) и даже настоящие провалы (полное отсутствие опубликованных словарей в течение десятилетия).

Совсем иная динамика публикационной активности просматривается на материале библиографических данных о развитии литовской терминографии. Данные показывают, что эта динамика была достаточно стабильной и позитивной, т. е. шел практически постоянный рост количества издаваемых терминологических словарей, без существенных спадов и провалов. В частности, в первом десятилетии XX века было опубликовано 3 терминологических словаря, во втором – 6, в третьем – 1, в четвертом – 3, в пятом – 3, в шестом – 14, в седьмом – 48, в восьмом – 61, в девятом – 64, в последнем десятилетии XX века – 186 и за 5 лет нынешнего столетия – 112, что при сохранении существующих

темпов издания терминологических словарей в Литве даст по итогам первого десятилетия XXI века более 220 словарей. Таким образом, начиная с середины прошлого века, в рамках литовской терминографии идет стремительное (от десятилетия к десятилетию) увеличение количества издаваемых специальных словарей, что полностью соответствует требованиям мировой научно-технической революции, начавшейся в 1960-е гг., а также требованиям мировой экономики знаний, формирование которой началось в 1990-е гг.

Существенные различия между белорусской и литовской терминографиями выявлены также в процессе их сравнения **по лингвистическому критерию**, т. е. путем определения языковой принадлежности терминов в сравниваемых белорусских и литовских словарях. В частности, языковая характеристика терминологического материала в обследованных белорусских словарях такова: из 393 изданных в течение указанного периода терминологических словарей 334 словаря включают русские термины, 288 словарей – белорусские термины, 38 словарей – английские термины, 31 словарь – латинские термины, 18 словарей – немецкие термины, 10 словарей – французские термины, 9 словарей – польские термины и т. д. В целом же опубликованные в Беларуси терминологические словари содержат термины на 32 славянских и неславянских языках.

Совсем иным языковым предпочтениям отдавался приоритет в процессе отбора терминов для литовских специальных словарей: из 501 имеющегося в Литве терминологического словаря 499 словарей включают литовские термины, 231 словарь содержит английские термины, 215 словарей – русские термины, 128 словарей – немецкие термины, 76 словарей – французские термины, 44 словаря – латинские термины, 19 словарей – польские термины, 13 словарей – итальянские термины, 12 словарей – испанские термины и т. д. Всего в литовских специальных словарях представлены термины на 27 языках мира. Таким образом, если в рамках белорусской терминографии явно доминирует тенденция к первоочередному (порой даже за счет терминов на языке титульной нации) переводу и толкованию русских терминов, то в рамках литовской терминографии опубликованные специальные словари, во-первых, в обязательном порядке включают термины на родном языке, а во-вторых, в относительно равных и соотносимых пропорциях содержат термины на основных языках наиболее развитых в научном

отношении стран мира, что обеспечивает литовским читателям, использующим эти специальные словари, доступ к большому объему научной информации, накопленной в разных странах мира.

Весьма интересные результаты дало сравнительное изучение библиографических данных о белорусской и литовской терминографиях **по типологическому критерию**, т. е. с учетом типов опубликованных терминологических словарей. Так, в рамках белорусской терминографии доминируют специальные словари следующих типов:

- 1) переводные словари (всего 267 названий), в том числе 201 двуязычный словарь и 66 многоязычных словарей;
- 2) учебные словари (всего 175 названий), в том числе 153 словаря для студентов и 22 словаря для школьников;
- 3) толковые словари (всего 136 названий);
- 4) энциклопедические словари (всего 31 название);
- 5) классификационные словари (7 названий);
- 6) глоссарии (4 названия) и другие типы специальных словарей. В числе последних – индексы, синонимические словари терминов, понятийные или концептуальные словари, исторические, иллюстрированные, фразеологические словари терминов, словари научных метафор, сокращений и т. п.

Типология литовских терминологических словарей выглядит несколько иначе. В частности, в рамках литовской терминографии доминируют специальные словари следующих типов:

- 1) переводные словари (всего 396 названий), в том числе 240 двуязычных словарей и 156 многоязычных словарей;
- 2) толковые словари (всего 223 названия);
- 3) учебные словари (всего 100 названий), в том числе 63 словаря для студентов и 37 словарей для школьников;
- 4) энциклопедические словари (всего 28 названий);
- 5) понятийные или концептуальные словари (27 названий);
- 6) индексы (11 названий);
- 7) электронные словари (5 названий);
- 8) классификационные словари (5 названий);
- 9) иллюстрированные словари (4 названия) и другие типы специальных словарей. В числе последних – фразеологические, словообразовательные, частотные, орфографические словари терминов, словари сокращений, неправильностей и т. п.

Таким образом, в рамках белорусской терминографии шире, чем в рамках литовской терминографии, представлены учебные словари (44% от общего количества терминологических словарей. Для сравнения: в рамках литовской терминографии учебные словари составляют только 20% от общего количества специальных словарей) и двуязычные словари (51,1% от общего количества словарей. Для сравнения: в рамках литовской терминографии двуязычные словари составляют 49,9% от общего количества). Зато в составе литовской терминографии больше толковых словарей (44,5% от общего количества словарей. Для сравнения: в рамках белорусской терминографии толковые словари составляют 34,5% от общего количества) и многоязычных словарей (30,1% от общего количества словарей. Для сравнения: в рамках белорусской терминографии многоязычные словари составляют всего лишь 16,5% от общего количества словарей). Столь высокий удельный вес многоязычных словарей в рамках литовской терминографии (каждый третий специальный словарь) объясняется просто: «число литовцев, изучающих иностранные языки, постоянно растет, поскольку каждый понимает, что знания одного литовского языка недостаточно для эффективной коммуникации в современном мире» (Subačius 2002: 12).

Наконец, сравнительное изучение белорусских и литовских терминологических словарей **по критерию их реестрового объема** выявило наличие определенных преимуществ у белорусских специальных словарей. К примеру, реестр двухтомного *Большого англо-русского политехнического словаря* М. В. Адамчика (2004) включает 280 тысяч слов и значений; реестр двухтомного *Русско-белорусского политехнического словаря* (1997–1998) содержит около 170 тысяч терминов; реестр двухтомного *Русско-английского словаря делового человека* В. Н. Янушкового, Т. П. Янушковой и А. А. Ченадо (1994) насчитывает около 80 тысяч экономических терминов. Перечень таких больших по своему реестровому объему белорусских терминологических словарей является достаточно длинным. Для сравнения: реестровая часть подавляющего большинства литовских терминологических словарей очень редко включает более 50 тысяч терминов.

Отмеченное выше преимущество белорусской терминографии (в сравнении с литовской) по объему реестровой лексики в специальных словарях, на наш взгляд, обусловлено близкородственным характером белорусского и русского языков, что позволяет белорусским терми-

нографам достаточно быстро и легко наращивать объем белорусской реестровой лексики в своих словарях путем заимствования, калькирования и даже транслитерирования недостающих терминов из весьма полных по своему реестру русских специальных словарей. Еще одной причиной издания в Беларуси больших по своему реестровому объему толковых (русскоязычных) и переводных (русско-иноязычных) терминологических словарей является подчеркнутая ориентация белорусских словарных издательств и фирм на необъятный книжный рынок России, где эти переводные словари из Беларуси достаточно быстро раскупаются. Косвенным следствием такой издательской ориентации становятся нередкие случаи, когда отдельные русскоязычные терминологические словари, опубликованные в Беларуси, по своему реестровому объему больше однотипных российских словарей. К примеру, пятитомный *Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии* М. Г. Булахова (Минск, 2002–2005) включает свыше 10 тысяч реестровых единиц, что значительно больше, чем в реестрах наиболее полных российских терминологических словарей по лингвистике: реестр *Англо-русского словаря по лингвистике и семиотике* под редакцией А. Н. Баранова и Д. О. Добровольского (Москва, 1996) включает около 8 тысяч терминов, а реестр второго издания *Словаря лингвистических терминов* О. С. Ахмановой (Москва, 1969) содержит около 7 тысяч терминов.

ВЫВОДЫ

Если сравнивать белорусскую и литовскую терминографии не по отдельному критерию, а по всей совокупности выбранных нами критериев, то отмеченное выше преимущество белорусской терминографии по критерию реестрового объема опубликованных специальных словарей меркнет на фоне очевидных преимуществ литовской терминографии по четырем другим критериям сравнения (количественному, хронологическому, лингвистическому и типологическому). Иными словами, результаты проведенного нами сравнительного изучения белорусской и литовской терминографии самым очевидным образом свидетельствуют о том, что литовская терминография развивается более динамично и продуктивно, нежели белорусская. В пользу такого вывода говорит и наличие в Институте литовского языка хорошо укомплектованного научными кадрами Центра терминологии, а также издание на базе на-

званного института специализированного журнала *Терминология* (всего уже вышло 14 выпусков). К сожалению, в Беларуси до сих пор нет ни работающей на постоянной основе организационной структуры по изучению терминологии, ни регулярно издаваемого терминологического органа.

Аналогичный вывод (о достижениях как литовской терминографии, так и литовской лексикографии в целом) можно встретить в работах исследователей из разных стран мира. К примеру, в докладе ныне работающего в Белостоке (Польша) известного российского терминоведа С. В. Гринева-Гриневича «Лексикография и терминоведение», который был сделан им на заседании международной научной конференции *Лексикология и терминология: теория, практика и история*, посвященной 100-летию со дня рождения литовского лексикографа Йонаса Круопаса (23–24 апреля 2008 г., г. Вильнюс), выражено искреннее восхищение по поводу того, что литовским терминологом удалось малыми силами сделать очень многое в деле создания терминологических словарей. В свою очередь, рижский лингвист А. Вейсбергс в своей энциклопедической статье о литовской лексикографии отметил широкий тематический охват опубликованных в Литве терминологических словарей, к нескольким десяткам из которых имеется онлайн-доступ, и сделал вывод о том, что «литовская словарная картина является впечатляющей и неожиданно хорошо разработанной для небольшой нации с численностью 3,3 миллиона человек» (Veisbergs 2006: 285).

В заключение данной статьи хочется выразить уверенность в том, что результаты проведенного нами сравнительного изучения белорусской и литовской терминографий позволят терминоведам двух стран ближе познакомиться с достижениями в области составления белорусских и литовских специальных словарей, а также внести необходимые коррективы в свою терминографическую практику. Во всяком случае, для белорусских терминографов опыт, накопленный в рамках литовской терминографии, представляет бесспорный интерес и знакомство с ним послужит очевидным стимулом к совершенствованию их профессиональной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

- Gaivenytė-Butler J., Keinys St., Noreikaitė A. 2008: *Lietuvių kalbos terminų žodynai*, Vilnius.
Šifrisova F. 2000: *Giminystės terminai rusų kalba ir jų atitikmenys kitose kalbose*, Kaunas.

- Subačius G. 2002: *The Lithuanian Language: Traditions and Trends*, Vilnius.
- Veisbergs A. 2006: Lithuanian Lexicography. – *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 7, Amsterdam; Boston, 284–285.
- Кіпель В., Саўка З. 2002: *Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі: Бібліяграфія*, Нью Ёрк; Менск.
- Михайлов А. А. 2000: Гуманитарное знание в меняющемся мире. – *Социология* 1, 9–15.
- Сандерс Д. 1995: Некоторые методологические соображения о сравнительных межгосударственных исследованиях. – *Международный журнал социальных наук* 9, 27–35.
- Чарняўская Л., Цыхун Г. 2000: *Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918–1998 гг.: Бібліяграфічны даведнік*, Мінск.
- Щербин В. К. 2001: Сравнительное обществоведение в странах СНГ. – *Наука и образование на пороге III тысячелетия: Материалы международного конгресса*, Минск, 414–424.
- Щербин В. К. 2005: Белорусская и украинская терминологии: сравнительный анализ. – *Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць*. Вип. VI, Київ, 26–31.

BALTARUSIŲ IR LIETUVIŲ TERMINOGRAFIJOS: LYGINAMASIS ASPEKTAS

Straipsnyje apžvelgiami pagal keletą kriterijų atlikto lyginamojo baltarusių ir lietuvių terminografijų tyrimo rezultatai. Nagrinėjami abiejų šalių terminografijų privalumai ir trūkumai. Išvadamis grindžiama būtinybė koreguoti dabartinę Baltarusijos terminografijos praktiką.

BELARUSIAN AND LITHUANIAN TERMINOGRAPHIES: COMPARATIVE ASPECT

The article considers the results of the comparative research of the Belarusian and Lithuanian terminographies according to a number of criteria. The advantages and drawbacks of each of the mentioned terminographies are analyzed. The necessity to introduce the amendments into modern Belarusian terminographic practice has been substantiated.

Gauta 2008-12-19

Вячеслав Константинович Щербин
 Институт языка и литературы имени Якуба Коласа и Янки Купалы
 Национальной академии наук Беларуси
 ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, г. Минск, Республика Беларусь
 Эл. почта: slavalex@mail.ru

Lietuvių kalba ir visuomenė: bendrasis ir terminologinis aspektai

JONAS KLIMAVIČIUS

Lietuvių kalbos institutas

Straipsnio tema skaičiusiam Simo Karaliūno monografiją *Kalba ir visuomenė* (1997) gal pasirodytų reikalaujanti tik paprastos dedukcijos. Tačiau literatūros šia tema nepaprastai gausu, daug naujos (apie *globalizaciją* iki 1997 m. Lietuvoje dar mažai rašyta). Straipsnio autorius taip pat nestokoja minčių, ką ir kaip *l i e t u v i š k o j e* šios temos problematikoje reikėtų aktualizuoti ir kokius konkrečios situacijos akcentus dėlioti. Vis dėlto beveik viskas straipsnyje, nors siekiama aktualumo, dėstoma daugiausia konceptualumo lygmeniu, be jokios gausios empirikos ir konkretikos – tai irgi svarbu, reikšminga, tvarkytina, bet tai jau kito lygmens dalykas. Šiuo atžvilgiu straipsnis labai skiriasi ir nuo Ritos Miliūnaitės knygos *Apie kalbą ir mus* (2006), nors jos tema ir panaši: „Visuomenės gyvenimo pokyčiai, pirmiausia – išorinis ir vidinis laisvėjimas, atsivėrimas pasauliui, nepalieka nuošaly ir kalbos. Kad geriau suvoktume, kas darosi kalboje, kaip mes ją veikiamo ir kaip ji veikia mus, atrodo pravartu žvilgterti, kaip sugyvenome su savo kalba pastaruosius penkiolika metų“ (Miliūnaitė 2006: 6).

I

1. Globalizacijos pavojaus ir mobilizacijos varpo aidai jau apie 20 metų skamba ir Lietuvoje. Kalbų vartojimo, kitimo, ateities ir net likimo įvairūs klausimai labai tiesmukai siejami su *globalizacija*, vis šmaukšint kitu padažnėjusiu (Arnoldo Toynbee'o) žodžiu *i š š ū k i a i*. Žinoma, galima ir reikia, šis tas išeina, nors *a t s a k a i* ne tokie skambūs, juoba gana nekonkretūs. Tas tiesmukumas toks, kad neretai net nesirūpinama suprasti, kas yra ta *globalizacija*.

Lietuvių kalbotyrą *globalizacijos* atgarsiai pasiekia vėluodami, fragmentiškais pastebėjimais. Kiek plačiau, nors gana glaustai, bet visai tiksliai ir aiškiai apie ją kalba Aldonas Pupkis savo knygos *Kalbos kultūros studijos 6* skyriaus *Lietuvių kalba šiuolaikinėje visuomenėje* poskyrio 6.1. *Tarptautinis*

lietuvių kalbos funkcionavimo kontekstas skirsnyje 6.1.1. *Globalizacija* (Pupkis 2005: 206–209). Pirmiausia pažymima, kad tai yra „pasaulinės ekonomikos reiškinys“, bet jis „iš esmės keičia socialinius žmonių santykius“ (Pupkis 2005: 206, 207), paskui prieina prie kalbos: „Vartotojų visuomenėje kalba įgyja naują – v a r t o j a m ą j ą f u n k c i j ą . Ši funkcija kalbos aktą aiškiai orientuoja į pirkėją – <...>. Kalba tam tikrais atvejais darosi panaši į pakuotę – <...>. Vartojamoji funkcija yra ryški reklamoje“ (Pupkis 2005: 207). „Vartotojų visuomenėje kalba pati tampa preke, <...> (Pupkis 2005: 208). Manymas, kad „globalizacija sukelia lokalinę atitransformaciją ir stiprina lokalinę tapatybę“ (Pupkis 2005: 208) tėra iš nelengvų galimybių srities, o iš esybės tėra tik antiglobalizmo sąjūdis. Globalizaciją įvertinęs kaip vieną iš tarptautinio lietuvių kalbos funkcionavimo konteksto pusių (taigi ne tiesioginių veiksnių), toliau – skirsnyje 6.1.2. *Lietuvių kalba Europos Sąjungoje* – Pupkis teigia: „Taigi visos lietuvių kalbos pavojų priežastys yra vidinės, jos slypi mūsų pačių gyvenimo sąlygose ir nuostatose. <...>. <...>. Visa Europos Sąjungos institucijų politika yra palanki lietuvių kalbai. **Nėra nė vieno Europos Sąjungos teisės akto, nors kiek ribojančio lietuvių kalbos vartojimą Lietuvoje.** <...>. <...> visų šalių (valstybinės) kalbos paskelbtos oficialiomis Europos Sąjungos kalbomis. Oficialiuose Europos Sąjungos renginiuose vartojama lietuvių kalba, į ją verčiami teisės aktai ir kiti dokumentai. Tuo iš išorės keliamas mūsų kalbos autoritetas, spartinama jos plėtra“ (Pupkis 2005: 210). Tačiau tose institucijose „neoficialiai bendraujama daugiausia anglų kalba“, „daugelyje mokslo sričių ja bendraujama ne tik privačiai, bet ir oficialiai“ (Pupkis 2005: 211). Pačioje Lietuvoje „anglakalbė mokslinė produkcija buvo finansiškai palaikoma, o lietuviški mokslo tekstai ne“ (Pupkis 2005: 211). Todėl „reikia aktyviai prisidėti prie tarptautinių iniciatyvų įtvirtinti kalbų lygybę“ (Pupkis 2005: 211).

Lietuvių terminologiją *globalizacijos* aidai pasiekė per užsienio terminologų pranešimus mūsų rengiamose konferencijose ir jų straipsnius *Terminologijos* žurnale. Teigiama, kad be globalistinio ir antiglobalistinio jau randasi ir trečiasis požiūris: „natūralios globalizacijos plėtros ir bendros tarptautinės materialiosios ir dvasinės kultūros galima pasiekti puoselėjant kultūrą tautiniu ar bent regioniniu lygmeniu: <...>“ (Leitchik 2006: 34), nors neužmirštama ir globaliųjų matmenų – „bendrosios pasaulio kalbos sukūrimo“ ir „tarptautinės mokslinės, technikos, ekonomikos terminijos“ (Leitchik 2006: 34, 34–35). Tai labai abstraktūs vertinimai. Daug konkretesni kalbos politikos teiginiai – „optimalios dirbtinės tarptautinės kalbos

sukūrimas, mašininis vertimas ir vienos iš dažniausiai vartojamų kalbų pasirinkimo tarptautine; taip pat „giminingų kalbų terminijos konvergencinės plėtros koordinavimo politikos galimybės“ (Griniewicz 2006: 16). Nežinia kodėl siūlomas problemiškas mašininis, o užmirštas paprastas vertimas, Europos kultūrai žinomas jau daugiau kaip 2000 metų. Kalbėti apie tiesioginį socialinės-ekonominės globalizacijos poveikį terminijai (Fóris 2006: 21) yra gana tiesmuka, o tai, kad mažųjų tautų kalbos gali vartoti tik dalį pasaulio terminų“ (Fóris 2007: 53), tiesiogiai nuo globalizacijos vargu ar priklauso. Teisingos mintys: „Tik valstybinį statusą turinčios kalbos gali būti įvairiapusiskai vartojamos“ ir „Terminija – kalbos išlikimo garantas“; bet pavojai – „globalizacijos stiprėjimas“ ir „praktinis tautinių kalbų išstūmimas“ (Пустай 2006: 41) – išlieka grėsmingi ir nuolatiniai.

Taigi kalbant apie tokio grėsmingo planetinio reiškinių poveikius kalbai (ir apskritai kultūrai) toliau vadovautis tik bendrybėmis negalima – reikia jį, jo genezę, istoriją ir prognozę nuodugniau pažinti.

Pasižiūrėkime pirmiausia enciklopedinį aiškinimą:

globalizacija – „intensyvėjantis prekių, kapitalo, žmonių, informacijos ir technologijų judėjimas tarp pasaulio valstybių, turintis įtakos įvairioms gyvenimo sritims. --- <...> dėl Δ poveikio nevienodumo ek. plėtros skirtumai pasaulyje padidėjo. - - - Δ kritikų teigimu, stiprėjantys ryšiai tarp pasaulio šalių daro neigiamą poveikį kiekvienos šalies kultūrai, skatina tradicinių skirtumų nykimą, supanašėjimą, standartizaciją ar vyraujančios pasaulio valstybės – JAV – populiariosios kultūros įsigalėjimą kitose šalyse. Kitaip nei teigia antiglobalistai, ES – <...> pavyzdys rodo, kad pašalinus prekių, paslaugų, asmenų ir kapitalo judėjimo kliūtis ne tik nesumažėjo valstybių narių kultūriniai skirtumai, bet ir išryškėjo sėkmingos nacionalinės kultūros plėtros tendencijos (21 a. pr. išryškėjo airių kalbos populiarumas, --- Škotijos vaidmuo ES politikoje) (VLE VI 2004, Ramūnas Vilpišauskas). Labai geranoriška ir gana optimistiška apibrėžtis, bet ir trūktina. Pirma, sąvokos turinys atskleistas kiek eskiziškai, o reiškinių priežasčių ir padarinių vertinimą iš dalies pagerina norimos viltys ir siektinos gairės; kritika priskiriama tik antiglobalistams. Antra, reiškinių genezė ir istorija ne be spragų, o prognozės kaip ir nėra.

Kita enciklopedinė apibrėžtis deda gerokai kitokius akcentus: *globalizacija* – „žmonių ir visuomeninių ryšių, pirmiausia ekonominių, intensyvėjimas ir plėtra, dėl kurių sparčiai didėja tarpusavio priklausomybė, valstybių ir jų sienų reikšmė mažėja, pasaulis darosi vientisesnis“ (PolEncŽ 2007).

Globalizaciją vykdo ir plėtoja tarptautinės korporacijos, internetas, karinės pajėgos, galinčios „aptikti ir sunaikinti už tūkstančių km esančius priešus“, ir neaiškus „t. t.“ (PolEncŽ 2007). Teigiama *globalizacijos* ypatybė: „Pasaulio „mažėjimas“ didina valstybių tarpusavio priklausomybę ir formuoja naują, daug bendrų interesų turinčią pasaulio bendruomenę“, tačiau neigiama tai, kad „dėl pasaulio vienodėjimo prarandama įvairovė ir gyvybingumas“ (PolEncŽ 2007). Pagrįstai skiriamas *globalizmas* – „tarptautinės politikos teorija, teigianti, kad tarptautinė politika yra vientisas, visos planetos mastu vykstantis procesas, kuriame pagrindinį ir lemiamą vaidmenį vaidina vyraujanti pasaulinė ekonominė sistema – kapitalizmas“, kurioje vienos valstybės vyrauja, kitos yra priklausomos (PolEncŽ 2007). Iš dalies jau veikia ir *globalusis valdymas* – „visuotinių sprendimų priėmimo ir įgyvendinimo sistema ir nuolatinis procesas“ – karo ir taikos, aplinkos apsaugos, susisiekiimo ir panašių problemų sprendimas žmonijos mastu (PolEncŽ 2007).

Globalizacijos sampratos genezei negaliu nepriminti Kanados sociologo, literatūrologo ir filosofo Herberto Marshallo Makluhano (1911–1980) dar 1964 m. paleistos metaforos *globalus kaimas (global village)*: „Mūsų specializuota ir fragmentinė civilizacija su centru ir pakraščiu struktūra staiga patiria momentinį visų jos mechanizuotų dalių susijungimą į organišką visumą. Tai yra naujasis globalaus kaimo pasaulis“ (McLuhan 2003: 103). „Radijas <...> toliau veda mus atbuline implozijos, arba reintegracijos, kryptimi <...>. Kraštutinė šios implozijos, arba susitraukimo, forma yra įvaizdis kosmonauto, uždaryto mažytėje jį iš visų pusių apgaubiančioje erdvėje. Jis toli gražu neišplečia mūsų pasaulio, bet skelbia jį susitraukus iki kaimo dydžio“ (McLuhan 2003: 284). Šitą vaizdinį M. McLuhanas 1968 m. išplėtojo knygoje *War and Peace in the Global Village (Karas ir taika globaliame kaime)*: „Autorius tais laikais, kai dar nebuvo nei masinės kompiuterizacijos, nei interneto, suvokė, kad naujausios susižinojimo priemonės keičia ligtolinę laiko ir erdvės sampratą“ (Kopaliński 2001). Lietuvių diskurse *globalus kaimas* gana retas ir kažkoks neįprastas – tai *vadinamasis*, tai *mitinis*, pvz.: *Vertas paminėjimo dar vienas modelis, <...>: Europa – ne valstybė, nes valstybinės institucijos pamažu nunyksta, sistemos tvarka veikia savaime, o svarbiausius kasdienio gyvenimo uždavinius žmonės sprendžia savo mažose lokaliuose bendruomenėse. Tokia Europa gali atsirasti, jei pasaulis iš tikrųjų plėtosis vadinamojo globalaus kaimo link, o tai visai tikėtina* NŽA 2008 6 286 (tas pats M. B. Stegerio knygos *Globalizacija* vertėjas E. Vareikis). <...> *pasaulis išties vis labiau ims panašėti į mitinį globalų jį*

k a i m q su savomis vietinėmis bendruomenėmis NŽA 2008 3 139 (E. Vareikis). Pirmykštis *globalizacijos* turinys buvo anaip tol ne rožinių spalvų: „Toji globalizacija keičia pasaulį: daugiau galios įgyja mafija; plinta narkotikų kontrabanda; modernizuojant gamybą mažėja darbo vietų; technikos revoliucija kenkia demokratijai, nes atsiranda daug milijonų asocialių žmonių; iš gamybos sferos žmonės plūsta į paslaugų sferą; tirpsta profesinės sąjungos; ūkis vis labiau privatizuojamas; didėja išlaidos tyrimams ir plėtrai, taip pat informacijos technikai; biudžeto, pinigų ir išdo politika vis labiau tampa tarptautinė ir globalinė“ (Kopaliński 2001).

Ypač išsiskyrė tada viena sritis, įvardyta nors panašiu, bet atskiru terminu *globalizmas* – „šaltojo karo fazė, apimanti 1958–1990 m. laikotarpį, kai abi supervalstybės, JAV ir SSRS, varžėsi tapti pasaulinės politikos lyderėmis <...>“ (Kopaliński 2001). Šiaip *globalizmas* dabar turi „globalizacijos ideologijos ir propagandos“ reikšmę.

Galima dar prisiminti vieną iš pirmųjų šios srities sąvokų – N. Chruščiovo *globalinę bombą*.

Kai 1971 m. Kurtas Waldheimas, būsimas JT Generalinis sekretorius (1972–1981), rašė savo knygą *Der Osterreichische Weg*, sąvokos *globalizacija* dar neminėjo, tik mokslo ir technikos pažangos fenomenalią spartą ir pramonės revoliucijos pasaulinę plėtrą (Вальдхайм 1976: 216), taip pat izoliacijos įveikimą: „Сегодня мир пронизывают потоки информации в виде образов, звуков, широких миграций товаров, людей, стилей, идей, изобретений и – в последнее время – общественного мнения“ (Вальдхайм 1976: 217). Kurto Waldheimo garbei reikia pasakyti, kad jis gerai matė ir kitą reiškinių pusę: „тенденция к большему единству на нашей планете сопровождается глубокой заинтересованностью в сохранении самобытности народов, культур и наций. <...>, другой чертой является стремление групп, культур, наций и языков противостоять нивелирующей тенденции, <...>. Таким образом, возникают очертания мира, в котором будет и больше единства, и больше разнообразия, больше внимания к будущему и к прошлому, больше богатства и больше забот о сохранении природы, культуры и искусств“ (Вальдхайм 1976: 220). „Мир, справедливость и прогресс на нашей планете не требуют единообразия и сокрушения ценностей, унаследованных от прошлого“ (Вальдхайм 1976: 221).

Globalizacijos literatūra milžiniška. Pradėti reikia nuo JAV Iliojaus valstijos universiteto profesoriaus Manfredo B. Stegerio 2003 m. parašytos kny-

gos *Globalization: A Very Short Introduction*, Oxford University Press (*Globalizacija. Labai trumpas įvadas*, 2008, 208 p.). Labai glaustas įvadas sunkiai duodasi dar labiau glaudinamas, bet kitos išeities, kaip ryžtis tai daryti, nėra.

Pirmas žingsnis – pamatinis šios temos **sąvokų aparatas**:

globalus:

globali rinka 61, 75, 84, 103 (ir *integruoti rinką* 89), *globalios rinkos* 102 (ir *tarptautinės rinkos* 102), *globalios finansų rinkos* 9, *globalios valiutų rinkos* 80, *globalios kapitalo rinkos* 102;

globalūs mainai 144, *globalūs finansų mainai* 80; *globalūs investuotojai* 172;

globali ekonomika 89, 102, *globali ekonominė tvarka* 69, *globali ekonomikos raida* 102, *globali tvarka* 149;

globalūs prekių srautai 66, *globalūs prekių ir idėjų srautai* 12;

gigantiškos firmos ir jų globalios strategijos 86;

globalūs ryšiai 43, *globali tarpusavio priklausomybė* 24, 67;

priklausomybė tarp globalaus ir lokalaus 27;

globalūs tinklai 40, 101, *globalus tarpusavio politinės priklausomybės tinklas* 99; *globali infrastruktūra* 63, *globalus internetas* 164;

globalus žiniasklaidos dalyvis [Al Jazeera] 23;

globalus kapitalizmas 85, 101, *globalus vartotojiškas kapitalizmas* 120;

globali komercinių produktų ekspansija 58;

globalios socialinės struktūros 101, *globalios socialinės sąveikos* 42, *globalus bendradarbiavimas* 195, *globalios jėgos* 173, *globalios problemos* 113, *globalios tezės* 148, *globalūs reiškiniai* 21;

globalūs procesai 25, *globalus ekonominis procesas* 184, *globalūs veiksmai* 36, *globali aplinka* 12, 142, *globalus lygis* 85, *globalus mastas* 134, *globali arena* 118;

greitai besiglobalizuojantis pasaulis 19, *globalizuotas pasaulis* 105;

globalus pasaulis 36, *visas mūsų globalus pasaulis* 36, *globalieji Pietūs* 27, *globalioji Šiaurė* 40;

globalus valdymas 106, *globalūs valdymo padaliniai* 105, *globalios valdžios struktūros* 177 [XXI amžiaus pradžioje pasaulis atsidūrė pereinamoje padėtyje tarp modernių tautinių valstybių sistemos ir postmodernių globalaus valdymo formų 106];

globalios valdžios struktūros pobūdį formuoja ir „globali pilietinė visuomenė“ 109;

globalūs miestai 103 [„Globalūs miestai“, tokie kaip Tokijas, Londonas, Niu-

jorkas ir Singapūras, siekia būti labiau susiję tarpusavyje, nei su daugeliu miestų savose šalyse 107];

perspektyvoje –

globalus parlamentas 111;

integruota globali teisės sistema, galinti veikti nuo globalaus lygmens 111;

kultūrinė globalios demokratijos įgyvendinimo galimybė 111

ir **gausūs peyoratyvai:**

globali ekonominė depresija 66, globalus ekonomikos nestabilumas 72, globalus ekonomikos nuosmukis 83;

globalieji spekuliantai 80, globalus darbo apsaugos mažėjimas 76, globalaus masto konfliktas 195;

globali žmogaus įtaka aplinkai 136, aplinkos globali degradacija 135 / globali aplinkos degradacija 136 // globalios gamtinės aplinkos degradacija 175, aplinkos degradavimas 136;

globalus atšilimas 137, globalinis klimato atšilimas 142, globalus temperatūros kilimas 138;

globalus teroristų tinklas 104–105 [kalašnikovas yra jų globalaus pasirinkimo ginklas 26];

globalizacija, pvz.: pasaulinė socialinių santykių globalizacija 34–35, ... ir organizuoto nusikalstamumo globalizacija 26, ...

Knygos autorius taip aiškina globalizacijos ir globalumo skirtybę: „<...>, negrabus paties proceso ir sąlygų jam vykti sujungimas suka link nelogiško apibrėžimo, kuris nelabai ką paaiškina. Tarkime, plačiai paplitusi nuomonė, kad globalizacija (procesas) sudaro sąlygas dar didesnei globalizacijai (sąlygai) ir neleidžia atskirti priežasties nuo pasekmės (=padarinio). Tad aš siūlau vartoti globalumo terminą socialinei situacijai apibrėžti, pasižyminčiai globalios ekonomikos, politikos, kultūros ir gamtinės aplinkos sąveikomis bei tendencijomis, <...>. Taigi neturėtume teigti, kad globalumas reiškia būseną – galutinį tašką, užkertantį kelią tolesnei raidai“ (Steger 2008: 28–29). *Globalizacija* – „kaip ir kiti veiksmažodiniai daiktavardžiai, turintys priesagą „-izacija“ (Steger 2008: 30) – yra daromasis vyksmas.

Globalizacijos terminas pradėtas vartoti XX a. septintajame dešimtmetyje (Steger 2008: 28), nors globalizacijos istoriją sparti globalių mainų plėtra šuoliu pradėjusi aštuntajame dešimtmetyje (Steger 2008: 44).

Nors terminas *globalizacija* priskiriamas tik dabarčiai, tačiau seniai „pasaulyje daugėja tarpusavio sąsajų, leidžiančių pripažinti ir patvirtinti bendrą

visiems žmogiškąją prigimtį“ (Steger 2008: 12), todėl „globalizacija yra to-
kia pat sena, kaip ir pati žmonijos istorija“ (Steger 2008: 45). *Globalizacijos
chronologija* (Steger 2008: 46) pradedama, kai žmonės pasiekė kiekvieno
žemyno įvairias vietas. Skiriami jos 4 periodai: priešistorinis (10 000 m.
pr. Kr.–3500 m. pr. Kr.), priešmodernėjimo (3500 m. pr. Kr.–1500 m.),
ankstyvasis modernėjimo (1500 m.–1750 m.), modernėjimo (1750–1970)
ir dabartinis (nuo 1970); laikotarpį nuo 1960 m. kai kas apibūdina kaip
„radikalios politikos taisyklių ir valdymo „deteritorializacijos“ (Steger 2008:
95) laiką.

Šoktelėjus į ateitį galima priminti: „globalizacija yra negrįžtama“ (Billas
Clintonas) (Steger 2008: 152). Ir pasakyti: bet!..

Pradžiai galima pasakyti 4 (3+1) globalizacijos ypatybes:

- 1) tai – „įvairialypis socialinių procesų darinys“ (Steger 2008: 10),
- 2) tai „nėra paprasčiausiai objektyvus reiškinys, bet gausybė nuomonių“
(Steger 2008: 10) ir „globalizacijos konceptualizacija savaime yra nuolatinis
procesas, o ne statika“ (Steger 2008: 30),
- 3) tai – „geografiškai ribotas ir netolygus procesas“ (Steger 2008: 40),
- 4) išsiskiria ir „ideologija, globalizacijos koncepcijai suteikianti neolibe-
ralių vertybių bei reikšmių“ (Steger 2008: 145) – tai *globalizmas*.

Manfredas B. Stegeris, pirmiausia pažymėjęs „fundamentalią *globalumo
neapibrėžiamumą*“ (Steger 2008: 29), siūlo tokią apibrėžtį: „Globalizacija yra
daugiadimensinis (-daugiamatis) socialinių procesų rinkinys, kuris sukuria,
daugina, diferencijuoja ir intensyvina socialinę tarpusavio priklausomybę
bei socialinius mainus ir tuo pat metu leidžia giliau suvokti stiprėjančius
ryšius tarp to, kas lokalu ir tolima“ (Steger 2008: 36). Pitsburgo universi-
teto sociologijos profesorius Rolandas Robertsonas apibūdina labai glaustai:
„Globalizacija kaip koncepcija kyla iš pasaulio suglaudinimo ir pasaulio kaip
vieneto sąmoningumo didėjimo“ (Steger 2008: 33). Dar glaudžiau išreiš-
kiama žinomu posakiu: „Globalizacija suspaudžia erdvę ir laiką“ (Steger
2008: 35).

Dabar jau galima imtis detalesnės (nors pačios glausčiausios) *globaliza-
cijos* struktūros, kurioje rasime ir mums rūpimiausią kultūrinę ir kalbinę
globalizaciją:

Ekonominė (69) ar *ekonomikos* (74) *globalizacija* neretai, ypač
kritikų, apibūdinama kaip „*korporacijų globalizacija*“ arba „*globalizacija iš
viršaus*“ (84).

Jei ekonominę globalizaciją vadintume varikliu, technologijas – degalais,

finansus – deguonimi, pasaulines rinkas – keliais, tai *politinė* globalizacija (94) būtų varytuvai – ratai ar vikšrai. Daugiau čia nėra ko gaišti, tik verta atkreipti dėmesį į vieną ryškią mintį: „<...>, Wilsonas nenoromis įteisi- no radikalias nacionalistines jėgas, pastūmėjusias didžiąsias valstybes į kitą globalaus masto karą“ (Steger 2008: 99). Globalizacija skelbiama negrįžtama, bet ne be karų (nors dabar – jau lokalių)?..

Kultūrinė globalizacija (112), kai kurių komentatorių nuomone, „suda- ro šiuolaikinės globalizacijos esmę“ (Steger 2008: 113), kitų – pesimistų hi- perglobalistų – nuomone, „mes neartėjame link kultūrinės vaivorykštės, at- spindinčios pasaulio kultūros skirtumus. Stebime (=Matome) veikiau plėtrą kažkokios vis labiau homogenizuotos populiariosios kultūros, <...>“ (Steger 2008: 114). Dar Goethe paleido sąvoką *pasaulinė literatūra* (Fridentalis 1977: 651), ji paplito ir įsitvirtino, bet jos esmė – originalumas ir unikalumas, tautiškumas ir ypač universalumas – šia prasme V. Bielinškio vartotas jau ir *pasaulinis poetas* (Bielinskis 1948: 288–289), todėl sąvoka *globali kultūra* (113) atrodo klaidi *contradictio in adiecto*. Nors knygos autoriui „Amerikos populiariosios kultūros plėtra, regis, yra nesustabdoma“ (Steger 2008: 115), o naujasis amerikietis „Francis Fukuyama atvirai sveikina angloamerikiečių vertybių ir gyvenimo būdo plitimą, pasaulio amerikanizaciją lygindamas su demokratijos ir laisvosios rinkos plėtra“ (Steger 2008: 118), pastangos priešintis „kultūriniam imperializmui“ (Steger 2008: 11) – Amerikos popu- liariosios kultūros antplūdžiui neslopsta ir iš dalies yra vaisingos, o senasis amerikietis Rolandas Robertsonas teigia, kad „kultūrinė globalizacija visada pasireiškia lokaliame kontekste“, „kalba ne apie „globalizaciją“, o apie „glo- balių ir lokalių elementų sąveiką“ ir „atmeta kultūrinės homogenizacijos tezę“ (Steger 2008: 120). Kitas dalykas – kultūrinė „hibridizacija, labiausiai akivaizdi madose, muzikoje, šokyje, filme, maitinimosi kultūroje ir kalboje“ (Steger 2008: 120) [beje, naujajietuvių maitinimosi kultūra yra vergiška, beždžioniška ir klaidiai eklektiška...]. *Globalūs kultūros srautai* (120, 122) yra neabejotinas dalykas, *globali kultūrinė erdvė* (122) – sunkiai galimas, o *globali kultūra* būtų *kultūros skurdas* (geriausiu iš blogų atveju).

Žiniasklaida, kaip kultūros reiškiny, jei tik komercinė, t. y. ne kultūrinė, tai tik tada *globali* žiniasklaida (122): „globalios komercinės žiniasklaidos rinkos atsiradimas skatina globalią oligopoliją“ (Steger 2008: 123) – tada TV programos virsta *globalia „plepalų rinka“* (Steger 2008: 123), jų „skleidžia- mos vertybės ne tik užtikrina neginčijamą kultūrinę populiariosios kultūros hegemoniją, bet taip pat skatina socialinio gyvenimo depolitizaciją, silpnina

bendruomenės vidinius ryšius“ (Steger 2008: 129). Žurnalistikos doktrina – žinių ir verslo interesų atskyrimas – paminama ir pakasama.

Kalbų globalizacija (129) iš esmės yra *globālios kalbų vartojimo tendencijos* (129):

kalbų skaičiaus mažėjimas atskirose pasaulio dalyse,
kalbų migravimas (kartu su migrantais),
turizmo ir ypač interneto vaidmuo kai kurių kalbų plitimui ir vyravimui,
tarptautinės mokslinės publikacijos „globalaus intelektualinio diskurso kalbomis“ (Steger 2008: 130).

Didėja anglų, kinų, ispanų ir prancūzų kalbų reikšmė, o anglų kalba laikoma XXI a. *lingua franca* (132).

Ideologinis globalizacijos matmuo (143) – tai jau minėtas *globalizmas* (145). *Globalizacijos reklama* (145) remiasi 5 šūkais:

1) globalizacija – tai rinkos liberalizavimas ir globali integracija (Steger 2008: 148),

2) globalizacija neišvengiama ir negrįžtama (Steger 2008: 152) [„atrodo, kad globalistų pajėgos atgaivina XIX amžiaus paradigmą apie angloamerikiečių avangardinį vaidmenį“ (Steger 2008: 155)],

3) už globalizaciją niekas neatsako – ją lemia „nematoma rinkos ranka“ (Steger 2008: 155),

4) globalizacija kiekvienam naudinga (Steger 2008: 158), tačiau: „Net Pasaulio banko duomenys rodo, kad pajamų skirtumai tarp atskirų tautų didėja sparčiau nei kada nors iki šiol“ (Steger 2008: 159),

5) globalizacija padeda demokratijos plėtrai visame pasaulyje (Steger 2008: 166), tačiau: „Kuo daugiau šalių tampa demokratinėmis, tuo labiau Amerikos verslas pasirenka diktatoriškas šalis“ (Steger 2008: 169).

Taigi išvada daugmaž antišūkiška: „Globalizaciją sudaro daugybė įtaigių pasakėlių, propaguojančių neoliberalias pažiūras, formuojančių kolektyvinę sąmonę ir populiariai suvokiamą identitetą“ (Steger 2008: 170).

Skyriuje *Iššūkiai globalizmui* (171–195) teigiama: „Globalizmas – vyraujanti mūsų laikų ideologija – į daugelio pasaulio žmonių galvas įkalė neoliberalią globalizacijos sampratą, kurią savo ruožtu sustiprino ir patvirtino galingos politinės institucijos bei ekonominės korporacijos“ (Steger 2008: 171). Nors šis dalykas suprantamas kaip „*amerikietiškoji globalizacija*“ (173) arba *pasaulio amerikanizacija* (173), tačiau išvelgiamas pavojus ir pačios Amerikos tradicinei sanklodai: „Pastaraisiais metais Amerikoje labai padaugėjo nacionalistinių organizacijų, <...>. <...>. Laikydami globalizmą sveti-

ma ir bedieviška ideologija, palaiapsniui praryjančia jų šalį, jie baiminasi, kad transnacionalinės jėgos negailestingai ardo „tradicinį amerikiečių gyvenimo būdą“ (Steger 2008: 176). Ir gana pagrįstai daroma kritiška išvada: „Skirtumai tarp ideologinių šūkių ir realios žmogiškosios patirties gali sukelti dominuojančios paradigmos krizę“ (Steger 2008: 171). Čia globalizacijos sąvokų aparatas esmingai pasipildo:

globalistai 151–153, 155, 166, 174;

antiglobalistai 173, 175, 207, *antiglobalistų aljansas* 185, *antiglobalistiniai judėjimai* 198, *antiglobalistiniai protestai* 170, *antiglobalistinės nuostatos* 176, *antiglobalistinės nevyriausybines organizacijos* 175;

hiperglobalistai 101–103, 205, *optimistiniai hiperglobalistai* 118, *hiperglobalistų stovykla* 95, *hiperglobalistinė pasaulio be sienų prognozė* 104, *hiperglobalizacija* 205, 206 (2x);

globalūs turto ir gyvenimo gerovės skirtumai 171, *globali nelygybė* 174, 200, „*globalizacijos aukos*“ 179, *korporatyvinė globalizacija* 180, *globalus solidarumas* 173, „*globalizacija iš apačios*“ 174.

Dalykas čia dar ir tas, kad „net ir tie, kurie prieštarauja modernėjimui, negali ištrūkti iš globalizacijos proceso, kurį viešai smerkia. Norėdami skleisti savo pažiūras ir pritraukti naujų gerbėjų, antimodernistai privalo naudotis globalizacijos instrumentais (– priemonėmis)“ (Steger 2008: 25).

8 skyrius *Globalizacijos ateities prognozės* (196–201) pamokomai pradėdamas praeitimi: „globalizacijos „aukso amžius“ buvo laikotarpis nuo 1860 iki 1914 metų, <...>. <...>. <...>. Didžioji Britanija – didžiausia pasaulio supergalybė – visame pasaulyje paskleidė savo politinę sistemą ir kultūros vertybes. Tačiau visos sutelktos pastangos sukurti britų imperijos kontroliuojamą rinką virto žiauriu atsakomuoju smūgiu globalizacijai ir baigėsi Pirmuoju pasauliniu karu“ (Steger 2008: 197). Karlas Polanyi savo studijoje *The Great Transformation* (1944) reiškia mintį, kad antiglobalistinis „partikuliarusis protekcionizmas“ staiga pasireiškė labiausiai ekstremalia itališkojo fašizmo ir vokiškojo nacionalsocializmo formomis“ (Steger 2008: 198)¹. Kalbant apie globalizacijos galimybes tapti tikrai demokratiška ir lygybine pasaulio tvarka, be kitų priemonių, minimas *globalios raidos planas* (201).

Žymaus JAV politologo Zbigniewo Brzezinskio knyga *Nebevaldomas pasaulis* turi aiškiai kritiškai orientuotą paantraštę *Globalinė sumaištis XXI amžiaus išvakarėse* (Vilnius, 1998, XVI+240 p.). Apie pačią *globalizaciją* joje

¹ Šita baisi praeitis verčia atsargiai vertinti toki geresnės ateities lūkestį: „Po globalizacijos bangos paprastai visuomet ateina nacionalizmo banga – tai rodo Europos istorija“ (Vaišnienė 2004: 7 48).

nerašoma (minimas tik *politinės moralės globalizavimas* 91), bet *globalinių dalykų* labai daug ir įvairių:

globalinė politika XIV, 99, 221, *globalinis politinis pabudimas* XI, 53, 54, 75, 95, 154, *globalinis žmonijos pabudimas* XIII, *globalinė politinė bendruomenė* 51, *globalinė politinė perspektyva* 55, *globalinis politinis sutarimas* 84, *globalinė politinė jėga* 87, *globalinis sutarimas* 226, *globalinis politinis procesas* 91(2x), 92, 94, 99, 130, 147, 152, 153(2x), 223, 227, *globalinis procesas* 100, *globalinis politinis tarpusavio priklausomybės procesas* 97, *globalinė politikos miniatiūra* 97, *globalinis politinis svoris* 134, *globalinės politinės problemos* 220, *globalinė geopolitinė dinamika* 200;

globalinė galia XIV, 48, 85 (Trečioji dalis. *Neprilygstama globalinė galia* 85–148), 87, 90, 97, 105, 117, 152, 164, 197, 207, 225, *globalinė Amerikos galia* 100(2x), *globalinės galios struktūra* 3, *globalinės galios poslinkiai* 154, *globalinė negalia* 97;

globalinė valdžia (: *globalinė Amerikos galia dar nereiškia Amerikos globalinės valdžios*) 100;

globalinė ekonominė įtaka 87, *globalinis ekonominis klestėjimas* 211, *globalinis ekonominis bei finansinis pranašumas* 121, *globalinis ekonominis piravimas* 124, *globalinis ekonominis susiskaldymas* 210;

globalinis karinis pajėgumas 87, *globalinis kultūrinis ir ideologinis patrauklumas* 87, *globalinis patrauklumas* 115, *globalinė pirmenybė* 103, *globalinis autoritetas* 102, 116, 127;

globalinė supervalstybė 97, 124, 125, *globalinio išganymo misijos valstybė* 83–84, *globalinė konfederacija* 152, *globalinė hierarchija* 37, 97, *globalinė anarchija* 197, *globalinė netvarka* (Ketvirtoji dalis. *Globalinės netvarkos problemos* 149–200), *globalinė katastrofa* 185;

globalinė sistema 198, *globalinė tikrovė* 153, *globalinis status quo* 199, 206;

globalinis stabilumas 133, *globalinis nestabilumas* XIV, 167, *globalinis vaidmuo* 129(2x), *globalinis dėmesys* 193, *globalinis poveikis* 100, *globalinė įtaka* 206, *globalinis bendradarbiavimas* 100, 200, *globalinis sutarimas* 48, *globaliniai reikalai* 206, *globaliniai pašnekesiai* 94, 132;

globalinis mąstymas 94, *globalinis suvokimas* XV, *globalinės pažiūros* 226;

globalinis skurdas XVI, *globalinė neteisybė* 77, *globalinė nelygybė* 115, 154, 182, 183, *globaliniai skirtumai* 84, *globalinis masių sukilimas* 198, *globalinis glaudumas* 77, *globalinis socialinis glaudumas* 77, *globalinė takoskyra* 211, 226;

globalinės permainingos X, 89, 111, 151, 231, *globalinis ideologinis iššūkis* 155, *globalinės socialinės problemos* 81, *globaliniai švietimo mainai* 94;

globalinė televizija 49, *globalinė aplinkosauga* 221;
globalinis Amerikos vadovavimas 101, *globalinis Amerikos pranašumas* 111,
globaliniai Amerikos pranašumai 115, *globalinis Japonijos pirmavimas* 125,
globalinis Japonijos statusas 129;
globaliai reikšminga vertybių sistema XIV, *globaliai destruktivos* 151, *globaliai atsakingesnis* 224.

Kaip matome, kryptingai ir pagrįstai kritiškas Brzezinskio požiūris reikiams neigiamomis sampratomis – *globalinė negalia*, *globalinis nestabilumas*, *globalinė neteisybė*, *globalinė nelygybė*, *globalinis skurdas*, *globalinis ekonominis susiskaldymas*, *globalinė sumaištis*, *globalinis masių sukilimas*. Šią kritiką vainikuoja *globalinė dvasios krizė* 230 (ir *visuotinė dvasios krizė* 54). Vilties kryptį rodo dorovinis liepinys: „<...> žmonijai, jei ji nori valdyti savo likimą, reikalingas moralinis kompasas ir saiko arba pusiausvyros jausmas“ (Brzezinski 1998: 228).

Baigiant šią teorinę ir kritinę *globalizacijos* apžvalgą galima pasakyti, kad *globalinių* užmojų būta dar prieš kalbamų reiškinį atsiradimą ir įsitvirtinimą. Pvz.: <...> *revoliucijos įkvėpėjams permainų ir pertvarkų maišatis yra vienintelė mėgiama stichija, jie gali išsiversti be duonos, tik duok jiems kokią globalinę pasaulinio masto mintį* (Pasternakas 1991: 315).

Kita vertus, *globalizaciją* gali neutralizuoti ar net stabdyti Samuelio P. Huntingtono (1927–2009) 1996 m. knygoje *Civilizacijų susidūrimas ir pasaulio pertvarkymas (The Clash of Civilizations and The Remaking of World Order)* sukurta „konceptija, teigianti, kad pasibaigus Šaltajam karui ir jo metu vyravusiai ideologinei liberalizmo ir komunizmo priešpriešai, tarpt. konfliktus daugiausia lems kultūriniai ir civilizaciniai Vakarų ir Rytų krikščionybės, konfucionizmo, islamo, induizmo ir kiti skirtumai“ – „į regioninius junginius telksis kuriai nors vienai civilizacijai priklausančios valstybės“ (PolEncŽ 2007).

Didžiosios Britanijos Lydso (Leedso) universiteto profesoriaus 1971–1990 m., vėliau garbės profesoriaus Zygmunto Baumano (g. 1925 m. Lenkijoje) 1998 m. parašyta knyga *Globalizacija: pasekmės žmogui* (2002; II leid. 2007, Vilnius, 208 p.) sąvokų prideda ne tiek daug, apskritai jų negausu:

„*globalūs žmonės*“ 9, *globaliniai elitai* 11, *globalusis elitas* 84, *globalus elitas* 152, *globalinis elitas* 189, „*globalizuotas*“ *elitas* 154, *elito „globalumas*“ 189, *globalizuoti intelektualai* 9, *globaliniai verslininkai*, *globaliniai kultūros vadybininkai ir globaliniai mokslininkai* 136, *globalizuota viršūnė* 10, *globalinių jėgų viršenybė* 187, *globalizuojamas pasaulis* 118, „*globalizuojamas*“ *pasaulis* 153, „*globalizuojantis*“ *pasaulis* 153;

globalizuota ekonomika 11, *visų ekonomikos aspektų „globalizavimas“*; *globalinės kompanijos* 106, *globaliniai finansai* 106, 181, *globalinės finansų rinkos* 103, *globalinis kapitalas* 106; *rinkos ir informacijos globalizavimas* 109, *globalinis informacijos tinklas* 32;

globaliniai įstatymai 198, „*globalinė politika*“ 97, „*globalinė tvarka*“ 91, 98, *globaliniai reikalai* 92, 93, *globaliniai reiškiniai* 156, *globalinės laisvės* 192, *globalinė judėjimo laisvė* 107, 183, *globaliniai horizontai* 98, *globalizuojančios tendencijos* 105, „*globalizuojantys*“ *procesai* 109, *globaliniai simboliai* 154, „*globalinė scena*“ 97, 99;

globalinės iniciatyvos ir sumanymai 94, *globalinės pasekmės* 94.

Nauja yra priešpriešos:

globalumas ir lokalumas 183, *globalinis ir lokalinis hierarchijos poliai* 183;

„*lokalis*“ *globalizuotas pasaulis* 9;

vidaus ir globalinė rinka 102;

globalinės vietinio skurdo priežastys 115:

Globalizacija išskaido lygiai kaip ir suvienija; ji skaido vienydama <...>. <...>, prasideda „lokalizacijos“ procesas, kuris apibrėžia erdvę 8. <...> vis sparčiau žlunga komunikacija tarp vis globališkėsnųjų bei eksteritoriškesniųjų elitų ir vis labiau lokalizuojamųjų kitų žmonių 10. <...> „globalinės tvarkos“ vaizdinys išgaravo ir virto bendra lokalinųjų tvarkų skaičiaus suma, <...> 98. Turtas yra globalus, o skurdas – lokalus, <...> 115. Globalinės finansinių išteklių kelionės 116 ir lokaliniai tų kelionių paliekami pėdsakai <...> – lokalinųjų ekonomikų sužlugdymas 116. Globalinis įstatymas, lokalinės tvarkos (skyriaus pavadinimas) 156. Globalinis investuotojų pasirinkimo matmuo, palyginant su griežtai lokaliais „darbo jėgos“ tiekėjų pasirinkimo apribojimais ir sukuria tą asimetriją, kuri savo ruožtu grindžia pirmųjų viešpatavimą 159.

Beje, šita priešprieša yra kartu ir vienovė – *glokalizacija*: „Tai, kas vieniems yra laisvas pasirinkimas, ant kitų krinta kaip žiauri lemtis. O kadangi tų „kitų“ nepaliumajamai daugėja ir jie grimzta į vis gilesnę prošvaisčių neturinio egzistavimo keliamą neveltį, galima kalbėti apie „glokalizaciją“ (vykęs Rolando Robertsono terminas, išreiškiantis nesuardomą „globalizuojančio“ ir „lokalizuojančio“ sprendimo vienybę, – <...>“ (Bauman 2007: 109).

Ši skaudi ir neteisinga priešprieša neretai reiškiamą ir kitaip: „<...> technologinis laiko / erdvės atstumų panaikinimas ne *homogenizuoja* žmogaus būvį, o veikiau jį *poliarizuoja*. – – – Šitai vieniems pranašauja laisvę kurti prasmes, o kitus pasmerkia beprasmybei. Šiuo metu vieni panorėję

gali išvykti – nesvarbu, iš kokios vietovės, o kiti bejėgiškai stebi, kaip ta vienintelė jų gyvenama vietovė slysta jiems iš po kojų“ (Bauman 2007: 33). „<...> globalizacija yra *paradoksas*: mažai grupei teikdama labai daug, ji atstumia ir marginalizuoja du trečdalius pasaulio gyventojų“ (Bauman 2007: 111). „Plačiai žinoma ir vis labiau nerimą kelianti pasaulio ir jo gyventojų *poliarizacija* <...> – tai tos pačios globalizacijos pasekmė“ (Bauman 2007: 143). „Kai iš ištisų tautų atimami jų ištekliai, šitai vadinama „laisvos prekybos skatinimu“: kai iš šeimų ir bendruomenių atimami pragyvenimo šaltiniai, šitai vadinama „etatų mažinimu“ ar tik „racionalizavimu“ (Bauman 2007: 186). <...> *fragmentacija* bei atitolinimas „apačioje“ ir *globalizacija* „viršuje“ yra dvyniai (Bauman 2007: 193).

Taigi Baumanas pateikia gana įtaigią *antiglobalizmo* platformą. Kaip ir Brzezinskis jis kalba apie *globalinę sumaištį*: „Globalinės sumaišties vaizdinys atspindi, ko gero, naują supratimą (jį palengvino, tačiau nebūtinai lėmė staigus blokų politikos galas), jog dalykai, anksčiau atrode tvirtai kontroliuojami <...>, iš esmės yra gaivališki ir atsitiktiniai“ (Bauman 2007: 91). „Globalizacija yra kitas [Kennetho] Jowitto „naujosios pasaulio sumaišties“ [taip pavadinta šio autoriaus knyga] pavadinimas“ (Bauman 2007: 93). Į globalizaciją Baumanas žiūri ne kaip į geros idėjos įgyvendinimo nesėkmę, iškraipymą, bet kaip į iš esmės klaidingą: „pasaulio reikalai neapibrėžti, nesuvaldomi ir palikti savieigai“ (Bauman 2007: 92). Globalizaciją jis supranta kaip nukrypimą nuo pradinės *universalizacijos* idėjos, kuri „reiškė viltį, intenciją bei ryžtą įvesti tvarką“; „skelbė ketinimą pakeisti pasaulį ir padaryti jį geresnį negu buvo, o pokyčius bei pagerinimus paskleisti globaliniu, visos žmonių giminės mastu“ (Bauman 2007: 93). Baumanas aiškina, kaip atsitiko, kad taip negerai pakrypo, mums čia svarbu tik nevykęs padarinys: „Globalizacija“ nėra tai, ką mes visi ar bent jau patys iniciatyviausi ir išradingiausi nori ir viliasi *daryti*. Globalizacija – tai, *kas su mumis visais vyksta*“ (Bauman 2007: 94). Autorius su skaudžia ironija kalba ir apie valstybės bejėgiškumą prieš globalizacijos visagalybę: „Globalizacijos kabarete valstybė atlieka striptizą ir pasirodymo pabaigoje paliekama vien tik su pačiais būtiniausiais dalykais – su savomis represinėmis galiomis <...> – tad nacionalinė valstybė tampa paprasta megakompanijų apsaugos tarnyba...“ (Bauman 2007: 103). „Silpnas kvazivalstybes nesunku priversti vaidinti (naudingą) vietinių policijos nuovadų vaidmenį; <...>“ (Bauman 2007: 106). „Skurdas kriminalizuojamas“ (Bauman 2007: 190), o „įkalinimas yra greičiau *įdarbinimo alternatyva*: būdas atsikratyti didelės gyventojų

dalies (ar ją neutralizuoti), <...>“ (Bauman 2007: 169). Tai *globalizacijos atstumtieji bei globalizacijos atliekos* (171).

Dabar, kada jau net Lietuvoje rašomos knygos apie tai, kad politika be vertybių yra nedora (Jokubaitis 2008), Vatikano apaštališkosios penitenciarijos regentas monsinjoras Džanfrankas Džirotis prabyla apie su *globalizacija* susijusias socialines nuodėmes: „Genetinės manipuliacijos, aplinkos užterštumas, socialinė nelygybė, nepakeliamas socialinis neteisingumas: štai naujosios nuodėmės formos, iškilusios žmonijos horizonte, tarsi vainikuojančios nesulaikomą globalizacijos procesą. – – – Žodžiu, atgaila šiandien suprantama labiau socialinėje plotmėje, ypač po to, kai socialiniai santykiai susilpnėjo ir komplikavosi. Ir tai yra viena iš globalizacijos pasekmių“ (Nuodėmė 2008: 12 6).

Šios apžvalgos ir vertinimų glausta išvada būtų tokia: *globalizacija* – istoriškai dėsningas reiškinys, tačiau neišvengiamas dalykas ir jo didelės neigiamybės, tarp kurių yra ir pasaulio kalbų gretų didelis ir staigus retinimas, jų rūšiavimas į pasaulines, regionines, oficialiąsias / valstybines ir siaurų funkcijų namines kalbas (iš viso tai amžini vyksmai), nors išliekančių kalbų žodyną ar gramatiką veikia ne tiesiogiai, o tik kaip lemtingas kontekstas ar nepalankus fonas.

Lietuvos diskurse globalizacijos ir globalizmo vertinimai tik kartais racionaliai aktualizuojami: „Tautinę kultūrą išgelbės ne uždarumas, bet ekspansyvumas, ėjimas į moderniųjų tautų aplinką ir protingas atvirumas jai. Kalbant apie tautos paveldą šiandien, juo labiau rytoj, būtinas prioritetas teigimui, bet ne neigimui (Treinys 2000: 18). Bet to neįmanoma padaryti vieniems, be „geranoriškų mainų partnerių, kultūros sąjungininkų“, o tai būtų „žmonės ir tautos, nenorinčios prarasti savo veido, tapti vien makdonaldinės ir teletabių kultūros vartotojais“ (Treinys 2000: 18). Negali būti sąjungininkai teroristiniai antiglobalistai, kurie „tautiškumą siekia paversti keršto, teroro ar kitokiu agresijos įrankiu, dėlto <...> veikia kaip totalinės globalizacijos apologetams parankus argumentas neigti bet kokias tautiškumo ideologijos raiškas“ (Treinys 2000: 20).

Viešajame diskurse globalizacijos ir globalizmo sąvokų visai mažai, pvz.: *globalėjantis pasaulis* Moksl 2008 6 2, *globalizuota ekonomika* NŽA 2008 11–12 480, *pasaulio finansų sistemos globalizavimas* Vd 2008 45 13, *masinė globalizacija* Vd 2008 24 53, *globalizacijos cunamis* Vd 2008 15 38, *juodoji globalizacijos pusė* NŽA 2008 11–12 501, „*globali valdžia*“ Vd 2008 31 41, *globali tvarka* NŽA 2008 11–12 501, *globalinė komercija* L ir M 2008 44 3,

globalioji kultūra GŽ 2008 11 25, *globalinės mados* L ir M 2008 44 3, *globalusis saugumas* NŽA 2008 11–12 501, *globali pragmatiška taika* NŽA 2008 6 286. Dabar labai aktualūs neigiami dalykai: *globalinis atšilimas* Sav su TV 2008 33 15, *globalaus masto grėsmės* MoksIL 2008 16 7, *globali krizė* Sav su TV 2008 11 6, *globalaus kapitalizmo krizė* NŽA 2008 11–12 501, *globali finansinė krizė* Sav su TV 2008 46 16, *globalus brangimas* Sav su TV 2008 11 6, *globalus maisto produktų poreikis* Sav su TV 2008 11 7. Šis sąvokų mažumas yra menko *globalizacijos* reikšmės supratimo ženklas. Daugiausia parašoma ir parodoma *antiglobalistų* riaušių ir siautėjimų. Tik Donatas Katkus drįsta: *Esu kultūros antiglobalistas* L ir M 2008 44 3.

Pačiai pabaigai – du visai kalbiniai dalykai. Pagrindinė sąvoka *globalizacija* sistemiškai reikalauja ir būdvardžio *globalus* (tik ne *globalinis*), o ne *visuotinis*, pvz.: *korupcijos pandemija*, *globalus kyšininkavimas* Vd 2008 51 45, ir greta pavartotas *visuotinis kyšizmas* – lyg ne tas. Labai abejotina, ar tinka kompiuterijos terminą *internacionalizacija* – „programinės įrangos ir jos duomenų struktūrų projektavimas taip, kad visa tai būtų galima lengvai adaptuoti įvairioms kalboms ir kultūroms“ EncKompŽ 2005 keisti *globalizacija*, pvz.: „Daug vilčių teikia informacinių technologijų pritaikymo žinių vadyboje galimybės, kur *lokalizacijos* sąvoka darosi vis svarbesnė <...>. <...> *lokalizacija* reiškia produkto pritaikymą kalbai ir kultūrai. *Lokalizacija* nėra tas pat kas *globalizacija* (rinkos strategijų pritaikymas visų regionų reikalavimams) arba *internacionalizacija* (produkto, pavyzdžiui, programinės įrangos, kurį būtų galima pritaikyti prie įvairių vietų reikalavimų, gamyba)“ (Crystal 2005: 148). *Globalusis vardas*, *globalusis kintamasis* nekliūtų.

2. Visų viso dėmesio sutelkimas tik į globalizacijos poveikius (iššūkius) yra labai neteisingas ne tik dėl savo vienpusiškumo, bet ir dėl **kitų svarbių veiksnių** nutylėjimo.

Jų buvo ne vienas ir ne vienokių.

Už geležinės uždangos veržliai klestėjo atkarūs XX a. reiškiniai, kuriuos bent iš dalies būtų galima skirti prie kalbos apskritai ir konkrečių kalbų, ypač mažųjų, funkcionavimo nepalankaus iracionalaus fono:

vartojimo kultas ir kapitalo koncentracija – „tai XX amžiaus demokratijos aksominė tironija. – – – Šiandien žmogus savo būties prasmę išreiškia pirkdamas. Hipermarketai – mūsų pirkimo kulto šventovės. – – – XX a. pabaigos kapitalizmas kuria poreikius, <...>“;

vartotojų visuomenė – „Vartotojų visuomenėje būtina turi egzistuoti dvie-

jų rūšių vergai: įpročio vergai ir pavydo vergai“. Taip knygoje „Tools of Conviviality“ (1973) rašė Ivanas Iličius (Illich; g. 1926)“;

masių visuomenė – „krištiškai vertinama modernioji visuomenė – bestuburė, konformistinė, neturinti nei idealų, nei tradicinių vertybių, žiūrinti tik materialinės naudos, pasyvi, susvetimėjusi, subiuokratėjusi, pasiduodanti propagandai ir reklamai. <...>“;

vienkartinė civilizacija – „neekonomiška, netaupi, kleidi, beatodairiška XX amžiaus civilizacija, vis daugiau įsigyjanti daiktų, net nelabai reikalingų, kuriuos vieną kartą panaudojus reikia išmesti, <...>. – – –“;

rinkodara (angl. *marketing*) – „<...>. Ji reikalauja <...> analizuoti vartotojo psichologiją ir mokėti ją paveikti, skatinti visuomenės poreikius <...>“;

reklama – „– – – XX a. reklama nebėra pagrįsta proto argumentais. Joje retai kalbama apie gaminio savybes, o dažniau apeliuojama į vartotojo charakterį, taikoma į jo silpnybes, svajones, troškimus ir baimes“. „<...> 8-ąjį XX a. dešimtmetį suklestėjo televizijos reklamos menas, pasitelkęs sumanesnę retoriką ir rafinuotesnį stilių. Televizijos reklamos metodus perėmė ir politinė propaganda: jai svarbesnis tapo televizinis politiko įvaizdis (*image*) negu tai, ką jis turi pasakyti. 9-ąjį dešimtmetį televizijos reklamos metodai jau turėjo įtakos ir daugeliui siužetinių filmų – <...>“;

agitatorius – „Agitatoriaus menas – apsimesti tokiam kvailam kaip jo klausytojai, kad jie manytų esą tokie protingi kaip jis“ (Karlus Krausas (1874–1936), austrų dramaturgas, poetas ir publicistas), <...>“;

žiniasklaida (angl. *mass media*) – „visuomenės informavimo priemonės, <...>. Teorija teigia, jog žiniasklaida būna paveiki tik tada, kai yra daug klausytojų (skaitytojų, žiūrovų), pakankamai išsilavinusių, kad gaunamas žinias suprastų ir jomis domėtųsi. Tačiau <...> dauguma informacijos gavėjų ieško jose ne tiek žinių, kiek pigiausios pramogos. Todėl žiniasklaidos organizatoriai, gyvenantys daugiausia iš reklamos, yra priversti teikti prastesnę, žemesnio lygio informaciją, <...>. Visa tai, reikia manyti, skurdina ne tokių atsparių informacijos vartotojų, ypač vaikų ir jaunimo intelektą ir gadina jų skonį“;

masinė kultūra (angl. *mass culture*) – „terminas, atsiradęs JAV XX a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje: jis reiškia šiuolaikinei urbanizuotai visuomenei būdingą visumą intelektualinių, meninių ir pramoginių publikacijų, kurias masėms teikia žiniasklaida. Toms publikacijoms prikišamas žemas intelektualinis, estetiškas ir moralinis lygis, kūrybinių suvulgarinimas ir suprastinimas <...>“;

trijų minučių kultūra – „trumpų paviršutiniškų žinučių lavina, užgriūnanti vidutinį informacijos gavėją iš radijo, televizijos, interneto, išmuša jį iš vėžių; paprastas pilietis nebeįstengia dėmesingai sekti vienos temos ilgiau kaip 3 minutes. Tai žinodami, televizijos laidų vedėjai (...) net ir įdomiausią, turiningiausią specialisto komentarą nutraukia po trijų minučių, neleisdami jam priėti ligi dalyko esmės <...>“;

žvaigždžių darymas – „<...>. Vertingiausia kino žvaigždės ypatybe tapo ne tiek vaidybiniai sugebėjimai ir aktorius talentas, kiek jos aura, žvaigždę supanti atmosfera, gebėjimas suvilioti publiką asmeniniu žavesiu, fiziniu patrauklumu, seksualumu. Holivude <...> buvo specialistų, gebančių su-modeliuoti žvaigždę kaip nepasiekiamą svajonių objektą, su kuriuo žiūrovas norėtų susitapatinti, kaip vieną iš šiuolaikinės mitologijos archetipų, kintantį kartu su moda ir papročiais. – – –“ (Kopaliński 2001).

Visų šių reiškinių bendrasis vardiklis – žmogaus ir jo gyvenimo suprimityvinimas. Panašius iškraipymus gerai papildo ir paryškina šimtmečio citatos: „Dabartinių garsenybių neįmanoma nei sugėdinti, nei pažeminti. Tai, kas kitados vadinosi gėda ir pažeminimas, dabar vadinasi reklama“ (iš P. Dž. O'Rurko (P. J. Rourke; g. 1947 m.) knygos „Gine War a Chanse“ („Suteikite karui galimybę“; 1992)) (Kopaliński 2001: 79). „(Tai, kas) įdomu, šiandien svarbiau už teisybę; tai, kas keista ir įaudina, nurungia tikrus dalykus. <...>. Iš tikro mūsų šimtmetyje nėra nieko pigesnio už tiesą. O tiesa, be abejonės, įpareigoja.“ Taip teigė prancūzų rašytojas Renė Domalis (René Daumal; 1908–1944) <...>“ (Kopaliński 2001: 173).

Filosofas Karlas Raimundas Popperis (1902–1994) paskutiniame savo darbe – esė *Nepiktnaudžiauti televizija* (paskelbtame 1995 m.) nustatė televizijos maro diagnozę: „<...> televizija yra blogio jėga, ji galėtų tapti gėrio jėga. Deja, tai beveik neįtikimas dalykas. Priežastis paprasta: apskritai bet kokią kultūrinę jėgą yra be galo sunku priversti tarnauti gėriui“ (Popper 1995: 14). Kol televizijų konkurencija buvo nedidelė, tol ir paklausa buvo maža, tad „pirmaisiais savo gyvavimo metais laidų kokybei televizija buvo kur kas reiklesnė“ (Popper 1995: 15). Dabar gausybė k o m e r c i n i ū televizijų varžosi, kad „prisiviliotų kuo daugiau publikos, o šis siekimas, savaimė suprantama, jokių auklėjamųjų tikslų neturi“ (Popper 1995: 14). Žiūrovų masėms jų nė nereikia – tik *circenses*. Kultūros paklausa nedidelė... Transliuotojams rūpi pelnas, o jį užtikrina reklama, duodama į tas laidas, kurių žiūrimumo rodikliai aukšti. Popperis greičiausiai klysta, kad transliuotojai n u o š i r d ž i a u s i a i įsitikinę, jog rodyti reikia tai, ko žmonės nori. Žiūro-

vų, ypač vaikų ir paauglių, o ir pensininkų televizinė priklausomybė tikrai nesveika. Paradoksas: gamybos konkurencija užtikrina prekių kokybę, televizijų konkurencija laidų kokybę smukdo.

Ne ką aukščiau stovi

kultūros amerikanizacija – „Vienas svarbiausių XX a. kultūros nutikimų yra tas, kad pasikeitė transatlantinės įtakos kryptis. JAV kultūra, kurią iki šimtmečio pradžios maitino Europa, paskui pati užplūdo Europą ir visą pasaulį kartu su ekonomine ir politine įtaka, kurią lėmė du pasauliniai karai ir jų sukeltas Europos nuosmukis, juoba kad JAV labai padėjo ir tuos karus laimėti, ir atstatyti tai, kas per juos sugriauta.“ Šios kultūros reiškiniai – džiazas, rokas, popmuzika, Holivudo filmai, vesternai, serialai, trileriai, juodieji kriminalai, automobiliai, įžūli reklama, muilo operos, greitas maistas, džinsai. „Dėl anglosaksų įtakos neatpažįstamai pakinta kalba“ (Kopaliński 2001).

Prancūzija bando priešintis, bet rezultatas –

franglais – „prancūzų kalba, kurioje daug anglišku žodžių ir posakių. Tą pavadinimą, sudarytą iš sudurtų prancūziškų žodžių *français* (prancūziškai) ir *anglais* (angliškai) apie 1965 m. išpopuliarino Sorbonos universiteto lyginamosios kalbotyros profesorius René Etjambelis (René Etiemble), <...>. Profesorius ragino angliškus žodžius keisti prancūziškais, <...>. <...>. Šių dienų Lenkijoje laikraštis „Gazeta Wyborcza“ 1996 m. lapkritį ėmėsi iniciatyvos lenkinti angliškus terminus, jam padėjo ir skaitytojai, bet rezultatai ne itin džiugūs: <...>“ (Kopaliński 2001).

Kitas rezultatas – *medinė kalba* – „tokia, kurioje pilna banalybių ir įkyrėjų frazių. <...>“ (Kopaliński 2001).

Šitie reiškiniai, griuvus geležinei uždangai, plūstelėjo ir į Lietuvą, kurios nustekantai dvasiai visa, kas iš Vakarų, deja, atrodė tik gera. Tiesa, ne viskas buvo negirdėta. Kai ką primityviai daužė sovietinė antiamerikietiška propaganda, kai kas buvo šiek tiek žinoma iš lietuviško rimtesnio filosofinio diskurso, šis tas – iš mūsų emigrantikos. Bet dažnai rimta kritika ateidavo pavėlavusi. Jau 1969 m. Amerikoje vienas iš lietuvių eseistikos pradininkų ir įžvalgių publicistų poetas Jonas Aistis rašė: „Reklama yra didelė nūdienos galybė, prieš ją turi lenktis visos konfesijos, visi sostai ir visos viešpatystės“ (Aistis 1991: 418). Derėtų pridurti ir pastaraisiais metais Lietuvių kalbos instituto ir Lietuvių kalbos draugijos parodytas kritiškos dvasios pastangas (ReklK 2004). Nors šioje opioje srityje netrūksta ir apologetinių reklamos kalbos vertinimų.

Reklamos sesuo *mada* į XX a. mitų (Kopaliński 2001) tarpą nepateko, nes smarkiai reiškiasi nuo daug anksčiau. Jau rusų rašytojas N. Gogolis, Romoje lygindamas senojo meno grožį su savo laiku, rašė: „Ir kokia netauri, žema prieš šitą didingą, gražią prabangą pasirodė jam dabar XIX šimtmečio prabanga, smulki, niekinga prabanga, tinkanti tik krautuvės puošti – <...>. – – – Kokie menki atrodė jam prieš šitą pastovią palaimingą prabangą, supančią žmogų daiktais, kurie kilnina ir auklėja jo sielą, nūdieniai smulkmeniški papuošalai, kuriuos laužo ir išmeta lauk nenuorama mada, tasai keistas, nesuprantamas XIX amžiaus padarinys [t. y. reiškiny]s, prieš kurį tyliai nusilenkė išminčiai, šitas žudytojas ir griovėjas visko, kas kolosalu, didinga, šventa“ (Gogolis 1954¹: 236). Savo kūrybos ataskaitoje *Šešiasdešimt mano literatūrinio gyvenimo metų* prancūzų akademikas A. Maurois teigia, kad dėl mados išpuolių pasidarė nuoseklus moralistas: „Toku metu, kai mada reikalavo nepaisyti doros normų ir dėsnių, be kurių negali egzistuoti jokia visuomenė, aš tiesiog savaimė pasijutau priverstas, profesijos įpareigotas jas ginti. Todėl tapau moralistu. Vėliau rašiau romanus, biografijas, tačiau manyje romanisto ir biografo nugarkaulį sudaro moralistas“ (Morua 1991: 18). Kitam prancūzui – mokslinių esė knygos *Viduramžių vaizduotė* autoriui Jacques’ui Le Goffui mados gynimas ir gyrimas (gal pergyrimas) irgi neišvengia be naikinamos kritikos: „Po Roland’o Barthes’o esu pasiryžęs ginti madą. Ji dėmesinga naujovei, modernumo variklis, gali būti atsinaujinimo priemonė. Tai istorijos varomoji jėga. Kaip kiekvienas reiškiny, ji gali išsigimti ir nugrimzti į snobizmą – tiesą sakant, jaudinantį iškrypimą vyrų ir moterų, kurie stengiasi sustabdyti bėgantį laiką ir atitolinti mirties grėsmę apgailėtiniu ir beviltišku noru visada būti mados viršūnėje ir užmiršti laiko jausmą, diena iš dienos keisdami išvaizdą“ (Le Goff 2003: 26). Šitai yra nuolat. O išlyga – daugiau teorinė: „Tačiau mada – tai pirmiausia Zeitgeist, laiko dvasios, apraiška, susiejanti išvaizdą su giluminiais istoriniais poslinkiais“ (Le Goff 2003: 26). Mados uniformizmas ir meninė, šampinė kalba – kalbos uniformizmas yra susiję paliejusios mūsų laiko dvasios ženklai. Vėl galima prisiminti mūsų guvųjį J. Aistį: „Kultūra turi kruvinu prakaitu išėiti iš tautos įsčių. Kita vertus, mada visada išėina iš mados. – – – Labai madingi dalykai, išėję iš mados, yra juokingi ir kvaili“ (Aistis 1991: 476).

Tik griuvus geležinei uždangai iš Vakarų mus pasiekė beveik pusšimčio metų senumo tiesos apie mūsų pačių gyvenimą blogio imperijoje:

naujakalbė (angl. *newspeak*) – „nauja, monopolistinės valdžios sukurta

kalba, kurios žodžių reikšmė kinta su oficialiomis valstybės politinėmis pažiūromis. Naujakalbe neįmanoma ne tik pareikšti, bet ir suformuluoti neįgalijų pažiūrų, nes nėra tam reikiamų žodžių. Terminas paimtas iš Džordžo Orvelo (George Orwell, 1903–1950) romano „1984-iejai“;

minčių policija – „Džordžo Orvelo (George Orwell) romane „1984-iejai“ vaizduojama partijos institucija, kuri seka išorinės partijos narių mintis. Pastebėjęs (=usi. – J. K.) bet kokį nukrypimą nuo nubrėžtosios „linijos“, jis (=ji. – J. K.) pasirūpina, kad kaltininkas būtų suimtas, kankinamas (Meilės ministerijoje) ir sunaikintas“;

dvejamintė (angl. *doublethink*) – „dviejų priešingų minčių arba nuomonių suvokimas vienu metu ir sąmoningas tikėjimas jomis abiem. Terminas iš anglų rašytojo Džordžo Orvelo (George Orwell; 1903–1950) romano „1984-iejai“ (1949); jis nusako naujakalbės įtaką „pavergtajam protui“;

„Pavergtasis protas“ – „Česlavo Milošo (Czesław Miłosz) knyga (1953), kurioje autorius analizuoja Lenkijos Liaudies Respublikos rašytojų psichikos apsauginius mechanizmus, liepiančius jiems skelbti šūkius, atitinkančius oficialiąją propagandą, ir kruopščiai slėpti tikrąsias savo mintis ir jausmus, <...>“ (Kopaliński 2001).

Proto pavergimas prasideda nuo tuštumos (aplinkos be religijos) ir betikslinio gyvenimo absurdo, eina per naujojo gyvenimo būtinybę ir pasiekia privalomą sėkmę (Miłosz 1995: 20, 22, 24, 30). Tačiau sėkmė – ne be liūdnu padarinių: „gilumoje tebėra išlikę seni moraliniai ir estetiniai reikalavimai, dėl to žmogus susidvejina“ (Miłosz 1995: 36) – „visi vaidina prieš visus ir visi žino apie vienas kitą, kad vaidina“ (Miłosz 1995: 76); „Netiesa būtų tvirtinti, kad vertybės nebesidvejina, tačiau pasipriešinimas būna emocionalus ir retai gali atlaikyti racionalizuotų refleksų konkurenciją“ (Miłosz 1995: 244).

Pragaištingą prieš tai buvusią epochą būtų galima glaustai apibūdinti dviem baisiais epochiniais posakiais, vertybiniais simboliais – iš Rytų pusės: *хлам* (*šlamštas*) – žodžių *художники, литераторы, артисты, музыканты* santrumpa (abreviatūra); iš Vakarų: *Wenn ich Kultur höre... entsichere ich meinen Browning* (autorius – Hansas Johstas, reproduktorius – Hermannas Göringas). Tik 1988 11 26–27 Davidas Glencrossas pasakė teisingą epochinę mintį: „Neįtikėtina, kad kokia nors valdžia, išgirdusi žodį „kultūra“, griebtųsi pistoleto. Manau, kad ji turėtų griebtis žodyno“ (Kopaliński 2001: 197–198).

Poliarizuoto į dvi antagonistines stovyklas pasaulio su fluktuojančiu ir

vegetuojančiu trečiuoju pasauliu² transformacija, stalininės imperijos, kurioje Brežnevo laikais jau atvirai buvo projektuojamas ir skelbiamas kalbų suartėjimas ir susiliejęs, dezintegracija, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas ir lietuvių kalbos įvalstybinimas (paskelbimas valstybine ir valstybės globos jai suteikimas, jos vartojimo ir ugdymo programos ir projektai), tautinis atgimimas, visuomenės demokratizacija ir pilietinės visuomenės kūrimasis, Lietuvos europinė ir transatlantinė integracija ir perdėta anglizacija, taip pat kompiuterizacija ir internetizacija – daug **konkretesni veiksniai**; jų reikšmė tautos tapatybei ir savimonei, kultūrai ir kalbai, mokslui ir kalbotyrai, kalbos kultūrai ir terminologijai jau 20 metų yra ir dar ilgai bus lemiamą, epochinė.

II

3. Materialusis pasaulis yra vienas. Nors kraštovaizdžio, augalijos ir gyvūnijos, klimato ir su tuo susijusių gyvenamos skurtumų nemaža ir didelių, bet, viena, žmonės jų apmažina (irgi tam tikras globalėjimas), kita, žmogiška daiktinė tikrovė yra jau labai plati ir ne tokia skirtinga. Logika visame protingame pasaulyje yra viena, nors vienur jos daugiau, kitur mažiau. Trečiasis pasaulio būties pavidalas – kalba (Лукшите 1981: 166) – yra didžiulė daugiskaita, tiksliai nesuskaičiuojama (ar 3000, ar 7000).

Kiekviena gyva kalba yra etninė arba tautinė – gimtoji. Tautos būdas, dvasia, papročiai, gyvenama taip pat yra gimtieji. Tik reikia gebėti tai pajusti ir suprasti priežastis. Štai viena labai vykusia įžvalga: „Papročių skirtybės kyšojo iš kiekvieno veiksmo ir žingsnio. Žmonių mostai atspindėjo geografines zonas, lygiagretes, meridianus, jais reiškėsi piemenų, žemdirbių, pirklių, jūrininkų buitį; kepamasis iešmas spartiečio rankose judėjo taip, kaip kautynių ietis, argietis ant suoliuko sėdėjo kaip ant žirgo, girių gyventoją galėjai pažinti iš tykaus eigasčio“ (Parandovskis 1984: 118).

² „Trečiojo pasaulio“ terminą (pranc. *Tiers monde*) apie 1950 metus pavartojo prancūzų sociologas ir demografas Alfredas Savi (Sauvy): taip jis pavadino per 130 pokolonijinių Afrikos, Lotynų Amerikos, Azijos ir Okeanijos valstybių, skirdamas jas nuo išsivysčiusių rinkos ekonomikos valstybių ir tuometinio (iki 1990 m.) komunistinio bloko šalių“ (Kopaliński 2001). Beje, vėliau atsirado visai kitoks trečiasis pasaulis: „Anot K. Popperio [Popper K. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford, 1972], „trečiasis pasaulis“ yra idėjų apskritai pasaulis, kurias sieja logikos taisyklės. Jis aprėpia visas žmonijos istorijoje sukurtas teorijas ir koncepcijas ir tas, kurios dar bus sukurtos, taip pat visas hipotezes, visus uždavinius ir lygtis – išspręstas, sprendžiamas ir spręstinas“ (Joninas 1987: 69). Dar kitokia yra *trečioji būtis*: „А. Ф. Лосев говорит, что „языковое и словесное бытие есть третий вид бытия, наряду с чисто логическим и чисто вещественным, или материальным“ [Лосев 1976, с. 399] (Лукшите 1981: 166). 1959 m. Charles P. Snow formulavo dviejų kultūrų – humanitarų ir mokslininkų – konfliktą, o 1995 m. Johnas Brockmanas knygoje *Trečioji kultūra* rašė apie perimančius „intelektualų elito misiją ieškoti atsakymo į klausimus, nuo seno neduodančius ramybės žmonijai: kas yra gyvenimas, kas mes esame, kur einame (...) <...>“ (Kopaliński 2001).

Gimtoji kalba ir kiti gimtieji dalykai saugo savastį. Tačiau visiško grynumo negali užtikrinti, nes aplink – svetimosios kalbos ir visokia kita svetimybė: „Ir vis dėlto, nepaisant šių įvairybių, motina Graikija atrodė bemaž vienalytė tarp fantastiškų kolonijų gaivalų: Afrika, Iberija, Galija, Ilirija, Skitija, Sarmatija, Sirija, Egiptas iš slėpiningų istorijos ir civilizacijos gelmių dvelkė savo kvapu į šimtus graikų miestų, <...>. Kasdien bendraujant su barbarais, karavanų kelionėse, uostų triukšme lipo prie žmogaus svetimoms mintys, prietarai, ydos, kaip gatvės dulkės kad braunasi į odos poras“ (Parandovskis 1984: 118–119). „Kalba, suskilusi į nesuskaičiuojamą daugybę tarmių ir šnektų, kolonijose apaugusi svetimomis piktžolėmis, pridarydavo klaidingą nesusipratimą“ (Parandovskis 1984: 119).

Mūsų gimtoji – lietuvių – kalba išsivystė subordinacinės dvikalbystės sąlygomis turėjo labai daug kontaktų su lenkų kalba, tiesiog buvo jos užlieta taip, kad mažiau liestos liko tik atkampios, bažnyčios ir dvaro neužgožtos salelės. Todėl gavo daugybę svetimybų ir prarado nemažus gimtosios kalbos plotus, didelę dalį kalbėtojų – ne tik didikų, bajorų, bet ir liaudies. Tik dalelė padarinių likviduota, didžioji dalis – negrįžtami praradimai.

Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimo tas pat prasidėjo su rusų kalba (skolinių iš jos dar iki tol jau apščiai turėta) ir tęsėsi du šimtmečiu tik su trumpais atlėgiais (bet ne visiškais pertrūkiais) I ir II Respublikos laikais. Dabar, atgavus nepriklausomybę, stoji kontaktų su anglų kalba epocha. Todėl pravartu bent kiek susipažinti su šiomis kalbomis iš vidaus – kaip jos suprantamos ir vertinamos pačių rusų ir anglų. Daugiausia rūpi (savi-)kritiškas aspektas.

Gerai žinoma rusų–prancūzų dvikalbystė, tiksliau – rusų aukštuomenės prancūzakalbystė. Su tuo glaudžiai susijęs ir bendrinės rusų kalbos atribojimas nuo reiškinio, pavadinto *просторечие* – „слова, выражения, обороты, формы словоизменения, не входящие в норму литературной речи; часто допускаются в литературных произведениях и разговорной речи для создания определенного колорита“ – angl. *popular language*, vok. *Volkssprache* (Ахманова 1966); latv. *vienkāršruna* (ValTV 1963) – nors *разговорная речь, обиходно-разговорная речь – sarunvaloda* (ValTV 1963), bet *vienkāršruna – šnekamoji kalba* (LaLieŽ 1977). Abejotinas atitikmuo ir vok. *Volkssprache*. Gana netikslus – per platus rus. *просторечие* atitikmuo liet. *neliteratūrinė šneka* – „didžiųjų miestų gyventojų būdinga kalba, turinti didesnių ar mažesnių skirtumų nuo literatūrinės kalbos normų. Leksinės, gramatinės ir fonetinės šios šnekos skirtybės atsiranda dėl tarminių

ir literatūrinės kalbos elementų mišimo, taip pat dažnai dėl pastebimai didesnės kitų kalbų įtakos“. Plg. *žargoniška kalba* – angl. *non-standard speech, popular language* (Gaivenis, Keinys 1990). Netikslu *просторечие* versti *šnekamoji kalba* Gudavičius 2000: 40, *liaudies, šnekamoji kalba* RLKŽ II 1967. Rus. *просторечие* neatskiriama nuo *простонародье* psn. – *prasčiokai, prastuomenė* RLKŽ II 1967, *prastuomenė* RLKŽ III 1984, *простолюдни* psn. – *prasčiokas, prastuolis, neprivilegiuoto luomo žmogus* RLKŽ III 1984, *простонародный* psn. – *prasčiokiškas, prastuoliškas, prastuomeniškas, prastuomenės: простонародная речь – prasčiokiška [prastuomenės] kalba* RLKŽ III 1984, taigi ir *просторечие – prastakalbė, prasta [prastuolių] kalba* (ne knyginė, literatūrinė) RLKŽ III 1984 (*prast. – prastakalbės žodis, posakis – просторечное* RLKŽ I 1982: 15), *prastakalbė – просторечие* LRKŽ 1988. Reikia neužmiršti, kad *prastakalbė* yra rusiškas terminas, taikomas tik rusų kalbai.

Kadangi rus. *просторечие* leidžiama literatūros kūrinuose, rusų rašytojų labai smarkiai kovota dėl kalbos liaudiškumo – rusiškumo. V. Bielinskis *Literatūrinėse svajose* (1834) labai gerai perprato ir priežastį: „Vadinasi, t a u t a arba, geriau pasakius, l i a u d i s , i r v i s u o m e n ė pas mus nuėjo kas sau. Pirmoji paliko begyvenanti savo pirmykščiu atšiauriu ir puslaukiniu gyvenimu ir bedainuojanti savo graudžias dainas, kuriomis trykšte tryško jos siela varge ir džiaugsme; antroji, matyti, keitėsi, jei ne gerėjo, užmiršo visa, kas rusiška, užmiršo net kalbėti rusų kalba; <...>“ (Bielinskis 1948: 71). „<...> aukštajam luomui buvo priežasties niekinti gimtąją kalbą, nes rašomoji kalba piovėsi su šnekamąja kalba“ (Bielinskis 1948: 95). Bielinskis matė rusų purizmo įvairovę ir vertino diferencijuotai, o apskritai patį purizmą – nuosaikiai: „Žodį „progresas“ natūraliai turėjo sutikti ypatingai nepalankiai jam nusistatę rusų kalbos puristai, kurie piktinosi bet kuriuo svetimu žodžiu, laikydami jį herezija ar atskala gimtosios kalbos ortodoksijoje. Toks purizmas turi savo teisėtą ir rimtą pagrindą; ir vis dėlto jis – vienašališkumas, nuėjęs iki kraštutinumo“ (Bielinskis 1948: 530). „Nėra abejonės, kad noras marginti rusų kalbą svetimais žodžiais be jokio reikalo, be pakankamo pagrindo yra priešingas sveikam protui ir sveikam skoniui; <...>. Tačiau priešingas kraštutinumai, vadinasi, neribotas purizmas, duoda tas pačias pasekmes, nes kraštutinumai sutampa“ (Bielinskis 1948: 532).

Ponišką rusų aukštuomenės prancūzakalbystę kritiškai vertino ir N. Gogolis: „N miesto ponios pasižymėdavo, <...>, nepaprastu atsargumu ir padorumu žodžiuose ir posakiuose. <...>. Nieku būdu negalima buvo pa-

sakyti: „Šita stiklinė ar šita lėkštė dvokia“, <...>. Kad rusų kalbą padarytų dar tauresnę, beveik pusė žodžių buvo visiškai išmesta iš kalbos, ir todėl labai dažnai reikėdavo griebtis prancūzų kalbos; užtat prancūziškai – kitas reikalas, ten buvo leistini tokie žodžiai, kurie buvo žymiai šiurkštesni už suminėtuosius“ (Gogolis 1954²: 183). Skaudžią tiesą sakydamas nevengia nė karčios ironijos: „Bet nors autorius ir nusilenkia su baiminga pagarba prieš išganingą naudą, kurią duoda Rusijai prancūzų kalba, nors jis nusilenkia su tokia pat pagarba prieš girtiną paprotį mūsų aukštųjų sluoksnių, kurių atstovai kiekvieną dienos valandą reiškia savo mintis tąja kalba, žinoma, iš didelės meilės tėvynei, – bet vis dėlto nesiryžta įterpti bet kurios svetimos kalbos posakio į šią savo rusišką poemą“ (Gogolis 1954²: 211). Aukštesniųjų sluoksnių rusai, iš kurių „niekuomet neišgirsi nė vieno padoraus rusiško žodžio, o prancūziškais, vokiškais ir angliškais jie, ko gera, taip gausiai tave apdovanos <...> dar išlaikydami visus galimus ištarimo būdus: – prancūziškai pro nosį ir vograudami, angliškai ištars taip, kaip ištaria paukštis, ir net fizionomiją padarys paukštišką“, labai savotiškai žiūri į gimtosios kalbos puoselėjimą: „Būtinai nori, kad viskas būtų parašyta pačia griežtąja, grynąja ir tauriąja kalba, – vienu žodžiu, nori, kad rusų kalba staiga pati nusileistų iš debesų, kaip reikiant apdorota, ir nutūptų tiesiog ant liežuvio, o jiems nieko daugiau nereikėtų, kaip tik išsižioti ir iškišti liežuvį“ (Gogolis 1954²: 190).

Tvenkiantis rusų revoliucijos audrai prasčiokiška kalba jau (1914 m.) suprantama kaip baisi nekultūros, barbarybės grėsmė: „В тягостные дни <...> варвар и дикарь с гаканием устремились на все, что нам дорого, и едва ли не первойшей задачей стремительного своего набега поставили уничтожение русской речи, оплевание и заушение нашего изумительного, чарующего, свободного языка, <...>“ (Соболев 2001: 330). Revoliucijos laikų kalba buvo įvairiausių pokyčių ir netikėčiausių ypatybių mišinys: „В качестве характерных признаков языка революционного времени разными исследователями отмечались обилие заимствованных слов и выражений, большое количество разного рода сокращений, использование, с одной стороны, грубой, бранной и нецензурной, а с другой – высокой и архаичной лексики, повышенная экспрессивность и эмоциональность речи, достигаемая разными средствами (перифразы, метафоры и др.), интонационная близость к ораторской речи, влияние канцелярского стиля, штампованность; многие современники жаловались и на самую обыкновенную безграмотность (это касается

в первую очередь языка газеты)* [*См., напр.: *Винокур Г. О.* Культура языка. Очерки лингвистической технологии. М., 1925; *Горнфельд А. Т.* Новые словечки и старые слова. <...>. Петербург, 1922; *Гус М., Загорянский Ю., Каганович Н.* Язык газеты. М., 1926; *Селищев А. М.* Язык революционной эпохи. <...>. М., 1928; *Mazon A.* Lexique de la guerre et de la révolution en Russie (1914–1918). Paris, 1920; *Mendras Ed.* Remarques sur la vocabulaire de la révolution russe [<...>. Paris, 1925. P. 257–269] (Риникер 2001: 638–639). *Šitas lemiamas kalbos nuosmukis, nors vėliau kiek pristabdytas, liko negrįžtamas.* 1962 m. iškilmingame A. Puškino mirties 125-ųjų metinių minėjime A. Tvardovskis išdrįso prabilti net apie rašytoją *bekalbystę – безъязыкость*, taip pat „скудость, сглаженность и обезличение языка“ (Твардовский 1979: 14, 15). Jo rūpestis, kad „вопрос об охране языка должен встать в государственном масштабе“ (Твардовский 1979: 14), žinoma, liko be mažiausio atgarsio, nes visų lygių valdžia kaip tik stovėjo kalbos darkymo avangarde. Sovietijos sąstingio ir žlugimo metais kalbos nuosmukis atsikartojo kaip įsitvirtinantis recidyvas: „В последние десятилетия наблюдается активное вхождение жаргонной лексики во все сферы речевого общения – литературу (художественную и публицистическую), тексты СМИ, парламентскую речь и др. В связи с этим многие говорят о жаргонизации русского языка“ (КРусР 2003: 186₂).

Anglų kalba, kaip buvusi imperinė, kolonijinė, dabar didžioji tarptautinė ir pasaulinė, yra svarbus objektas svarstant klausimą, kas – kokios ypatybės ją tokią daro, kelia ir laiko. Anglas iš amerikiečio Thomas Stearnsas Eliotas be užuolankų teigia: „Kiekviena kalba turi savo išteklius ir savo galimybių ribas“, nors siekia „kiek tik įmanoma atskleisti savo galimybes“ (Eliot 1990: 4 222). Teigdamas, kad „kalbos branda sutaps su proto ir papročių branda“ (Eliot 1990: 4 222), anglų kalbos brandą įžvelgia labai savotišką ir netipišką: „Anglijoje mes neturime nei klasikos amžiaus, nei poeto klasiko; jei suprasim, kodėl taip yra, kaipmat neteksim noro apgailestauti; <...>. Anglų kalbos genijus tokio idealo nėra įkūnijęs – jis visad turėjo kitų tikslų“ (Eliot 1990: 4 222). Ir tai vertinama kaip džiuginanti sėkmė: „<...>, argi nepasisėkė mums, kad turime kalbą, kuri, užuot pagimdžiusi klasiką, gali didžiuotis gausia įvairove praeityje ir numatomomis ateities naujovėmis?“ (Eliot 1990: 4 224). Gimtosios kalbos savitumas Elioto gerai atskleidžiamas lyginant: „<...>, romanų kalbos gali labiau priartėti prie klasikos – ne todėl, kad jos lotyniškos kilmės, bet kad jos vienalytiškesnės už anglų kalbą ir jau

iš prigimties linkusios į bendrąjį stilių; anglų kalba savo sudedamosiomis dalimis pati margiausia iš didžiųjų kalbų, linkusi greičiau į įvairovę negu į tobulumą, jai reikia ilgesnio laiko savo išgalėms atskleisti, galbūt ji vis dar turi daugiau nepanaudotų galimybių. Ji pasižymi bene didžiausiu sugebėjimu kisti vis likdama savimi“ (Eliot 1990: 4 224). Užuoat krypusi į klasiką, normą (standartą) ji „teikia daug laisvės stiliaus įvairavimams: panašu, kad šioje kalboje jokia epocha ir, aišku, joks rašytojas neįstengs įtvirtinti normų. Prancūzų kalba atrodo daug smarkiau suvaržyta norminio stiliaus ir galutinai nusistovėjusi XVIII amžiuje, tačiau ir joje tūno *esprit gaulois** [*galingoji dvasia], tas išteklių gausumas, kuriuo pasižymėjo Rabelais ir Villon“ (Eliot 1990: 4 225).

Į savo gimtosios anglų kalbos Elioto gyrimą galima žiūrėti ne kaip į racionaliai pagrįstą dalyką, o kaip į „pirmą pradę ištikimybės“ (Chesterton 1998: 76): „Romą žmonės mylėjo ne už tai, kad ji buvo didi. Ji tapo didi, nes žmonės ją mylėjo“ (Chesterton 1998: 77). Tačiau Eliotas turėjo ir kitą meilę, parvedusią jį į Angliją – klasikines kalbas ir antikinę kultūrą: „Būtina atsigręžti į abi mirusias kalbas: kaip tik ir svarbu, kad jos mirusios, nes tik po jų mirties mes galėjome perimti palikimą; pats mirties faktas nesuteiktų joms jokios vertės, jei visos Europos tautos nebūtų jų paveldėtojos“ (Eliot 1990: 4 225). Ir kaip tik ten, kur Eliotas randa pirmąjį (ir gal vienintelį tikrą) klasiką – Vergilijų, sukūrusį ir klasikos kriterijų, yra ir tikrasis kalbos idealas – norma (standartas), o ne neribota įvairovė ir begalinės kaitos galimybės. Eliotas tik apgailestauja, kad naujaisiais laikais tas paveldėjimas pasidaro gana problemiškas, net netikras, iškreiptas: „Mūsų amžiuje, kai žmonės, rodos, kaip niekad linkę painioti išmintį su žinojimu, o žinojimą – su informuotumu <...>, formuojasi naujo pobūdžio provincialumas, <...>. Tai ne vietos, bet laiko provincialumas: istorija jam – tik metrika, kurioje suregistruoti žmonių išgalvoti įtaisai, atitarnavę ir išmesti į laužą, pasaulis – išimtinai gyvųjų nuosavybė, į kurią mirusieji neturi jokių dalininko teisių. <...> mes visi kartu, visi Žemės rutulio žmonės, galime pasirodyti besą provincialai, o tiems, kurie nenori tokie būti, telieka tapti atsiskyrėliais. <...> jis [tas provincialumas] skatina mūsų atsainumą tada, kai privalėtume išlaikyti aiškia, nepažeistą dogmą ar standartą, <...>“ (Eliot 1990: 4 226).

Taigi yra gimtoji kalba ir svetimšios kalbos.

Mokėti daug kalbų – tolygu turėti vienai spynai daug raktų (Voltaire). Žmogus, mokantis dvi kalbas, vertas dviejų žmonių, – sako prancūzų išmintis (Crystal 2005: 50). Tačiau poliglotizmas nėra dažnas dalykas. Svetimų

kalbų mokėjimo yra daug laipsnių: mokėti versti, rašyti, kalbėti, gerai ar šiek tiek suprasti. „Išmokdami kitą kalbą įgyjame naują požiūrį į pasaulį, <...>“ (Gudavičius 2000: 19). Ivanas Buninas, mokėjęs keletą kalbų ir vertęs literatūros kūrinius iš anglų, prancūzų, lenkų, ukrainiečių kalbų, buvo įsakmus: „Пишите на том языке, с которым родились и выросли. Двух языков человек знать не может“ (Бунин 2001: 224).

Didžiulė kalbų funkcionavimo problema – kalbų sambūviai ir kontaktai.

Izoliaciniai kalbų sambūviai turbūt niekada nebuvo labai būdingi, nes ir taikieji santykiai – egzogamija, prekių mainai, ir karai, belaisvių ėmimas – seni reiškiniai. Taigi tarpkalbinis bendravimas reiškiasi kalbų kontaktais, dvikalbyste (įvairių rūšių), vertimu, vertiniais, skoliniais, svetimybėmis, galiausiai asimiliacija (atskirų individų ar genties, tautos).

Vertimas yra kultūringiausias ir lygiateisiškiausias tarpkalbinio bendravimo būdas. Ilga ir plati yra Šventojo Rašto, grožinės ir mokslinės literatūros vertimų istorija. Pirmiausia vertimai duoda naujo turinio – sąvokų, žodžių, reikšmių (Genzelis 1980: 90). Jie skatina ir gimtosios kalbos išgales – į gimtąją kalbą įvilktas svetimas turinys laiduoja „gilesnio supratimo galimybę“ (Laumenskaitė 2007: 11–12 551).

Dvikalbystė yra dvejopa – koordinacinė ir subordinacinė. Gimtosios kalbos ir regioninės arba tarptautinės kalbos bilingvizmas artimesnis koordinacinės dvikalbystės tipui, o gimtosios ir imperinės – subordinacinės dvikalbystės tipui.

Žlugus Romos imperijai ir išnykus klasikinei bei nykstant vulgariajai lotynų kalbai Europoje kilo dviejų dvikalbysčių bangos.

Viena – tai klasikinės lotynų kalbos ir gimtosios kalbos funkcijų pasidailijimas ir lygiagretus vartojimas. Egzistavo dar ir kitos dvikalbystės: „Antai viduramžiais egzistavo regioninės – lotynų, arabų, senoji slavų kalbos. Jas vartojo oficialios to meto institucijos: bažnyčia, mokslo įstaigos, valstybinės kanceliarijos. <...>. Kalbų pasirinkimą lėmė konfesijos: katalikybė – lotynų, islamas – arabų, šiaurės tautų stačiatikių bažnyčia – senoji slavų. <...>. <...>, o lotynų kalba apskritai buvo tik rašto kalba; ja nešnekėjo jokia tauta. Visi viduramžių ir Vakarų, ir Centrinės Europos rašytojai, poetai, filosofai rašė lotyniškai. <...>. Filosofijoje lotynų kalbos atsisakyta tik naujaisiais laikais. Šis pereinamasis laikotarpis iškėlė daug dvikalbių kultūros veikėjų. Dantė „Dieviškąją komediją“ sukūrė itališkai, o filosofinį traktatą „Apie monarchiją“ – lotyniškai. F. Bekonas ir R. Dekartas filosofinius traktatus rašė dviem kalbom: mokslo visuomenei – lotyniškai, savo krašto skaitytojams – gimtąja kalba“ (Genzelis 1980: 92).

Kita banga sukūrė *lingua franca* „(it. *lingua franca* – frankų, v. germanų genčių, vėliau sudariusių V. Vokietijos ir R. Prancūzijos gyventojų pagrindą, kalba; apibendrinta reikšme – europiečių krikščionių kalba)“; konkrečiai – 1. „Kalba mišrūnė, pidžinas. Jos pagrindas – it. kalba, sumišusi su provansalų, ispanų, portugalų, t. p. pranc., gr., arabų kalbomis. Vartota 11–19 a. Viduržemio baseino regione, daugiausia Š. Afrikoje (dab. Marokas, Alžyras, Tunisas, Libija, t. y. Magribo šalys), įvairiomis kalbomis kalbančių jūreivių ir pirklių kaip tarptautinė prekybos kalba, t. p. piratų, belaisvių, vergų galerose, kalinių, atvykėlių iš Europos. Žinomas ir sinoniminis pavadinimas *sabiras* (‘žinau’; pranc. *savoir*, isp. *saber*); <...>“; vėliau – apibendrintai 2. „Skirtingomis gimtosiomis kalbomis kalbančių žmonių bet kuri bendravimo kalba, jeigu ji atlieka tik vieną kalbos f-ją – bendravimo priemonės. Tai tam tikro l-pio ar regiono prestižiškiausias, įtakingiausias ar ekonomiškai galingiausias tautos (etninės grupės, bendruomenės) kalba. Ji dažn. vartojama prekyboje, bet gali būti ir kultūros (pvz., lotynų), diplomatijos (pvz., prancūzų) kalba. 20 a. tokią kalbą dar imta vadinti tarptautine ar globaline (pvz., *International English*, *Global English*, *Globish*) [net 4. „specialiai sukurtos dirbtinės kalbos, skirtos tarpt. bendravimui“ (volapiukas, esperanto, latino sine flexione, ido (reformuota esperanto), okcidentalis, novialis, interlingva 2 ir kt.)] (VLE XIII 2008, Laima Kalėdienė).

Čia labai teisingai pažymėta *lingua franca* esmė – tik bendravimo funkcijos atlikimas. Beje ir deja, šitai – tik bendravimo funkcija – apibendrinama apskritai *kalbai*: „трактовка средства общения как средства, обслуживающего общество, является слишком узкой“; nes „становление общества предполагает это средство как социальный продукт, как коллективное творчество, происходящее неотделимо от речевой деятельности отдельного индивида“ (Лукшите 1981: 164). Net kartais kalbos apibrėžtyse neteisingai figūruoja tik šita viena funkcija. Arba ne visai apdairiai nuo jos pradedama: *kalba* – 1. „Žmonių tarpusavio bendravimui vartojama ženklų (arba simbolių) sistema, gebėjimas ja naudotis kaip informacijos priemone“ ir tik paskui: „Kalba yra individualus ir visuom. reiškinys: žmonių bendravimo ir kartu individo mąstymo, raiškos, kūrybos priemonė, t. y. atlieka ir visuom., ir pažintines f-jas. <...> – būdama social. prigimties Δ kartu yra kognityvinio ir gnoseologinio pobūdžio reiškinys. – –“ (VLE IX 2006, Axel Holvoet). Dar drąsiau prabyla Lietuvoje šiaip vis dar drovi (jos, kaip ir *psicholingvistikos*, dar nėra LKEnc 1999 ir 2008, nors *sociolingvistika* yra) *etnolingvistika*, *antropologinė kalbotyra*, *kultūros kalbotyra* – „kalboty-

ros šaka, tirianti kalbos sąsajas su ją vartojančios bendruomenės kultūra, ypač su grupiniu mentalitetu ir tradicine elgsena. <...>. <...>. Ji įtvirtina visuomenės pripažintą tikrovės pažinimą ir ypatingą pasaulėžiūrą. Kartu kalba padedanti analizuoti, klasifikuoti ir interpretuoti kultūrą, išsaugoti bendruomenės praeities atminimą, <...>. – – –“ (VLE V 2004, Vincas Urbutis). Etnolingvistikos pagrindas – E. Sapiro ir B. L. Whorfo hipotezė, „sudaryta iš dviejų principų: *lingvistinio determinizmo* (mūsų kalba lemia mūsų mąstymą) ir *lingvistinio reliatyvumo* (tam tikrų vienos kalbos ypatybių nerasime kitose kalbose)“ (Crystal 2005: 60). Plačiau žiūrint kalba matoma kaip kultūros pagrindas ir kultūros plėtros sąlyga, kaip kultūros turinio fiksuotoja, išvelgiama, kaip kalboje atrodo tauta, koks savitas ir reliatyvus yra tautinės kalbos pasaulėvaizdis – ne tikrovės atspindys, o jos interpretacija (Gudavičius 2000: 7, 8, 10, 11), nors tai ir būtų tik „reliatyvizmas apibrėžtuose universalizmo rėmuose“ (Gudavičius 2000: 43). Taigi „etnolingvistikos objektas – tauta kalboje, tautos mentalinio ir dvasinio gyvenimo atspindys kalboje, nes kalba yra vienas iš esminių tautos požymių“ (Gudavičius 2000: 10). Atskleidžiamas net kalbos ir kultūros „struktūros ir funkcinių dėsningumų izomorfiškumas“ (Gudavičius 2000: 40).

Gimtoji kalba yra tautinė pačia savo prigimtimi, o pabudusios tautinės literatūros įtvirtino tautines kalbas. „<...>, veikiant Šviečiamosios filosofijos idėjoms į pirmą vietą iškilo valstybinės kalbos“ (Genzelis 1980: 93). „Tautų kilmė glūdi kalbose“ (Crystal 2005: 48), o valstybė – tai kalba: „Perfrazuodamas Liudviką XIV, Pluche [1751 m.] tvirtina, kad *l'état c'est la langue*“ (Eco 2001: 310).

Nors valstybinių arba oficialiųjų kalbų yra gal kiek daugiau negu valstybių, bet keliolika kartų mažiau negu iš viso kalbų. Nevalstybinės kalbos nėra apsaugotos, bet nėra nevertingos. Einaro Haugeno 1971 m. straipsnių rinkinyje *The ecology of language* ekologinis mąstymas pritaikytas ir kalbai: kaip „žmogaus ekologijos paskirtis yra stengtis žmonių bendruomenės struktūrą sujungti su aplinka“ (Crystal 2005: 13), taip kalbos ekologija apibūdinama kaip kalbos ir jos aplinkos santykiai, kaip kalbos vartotojų bendros sąmonės jungtis su socialine ir gamtine aplinka (Crystal 2005: 104). *Ekolingvistika* (Crystal 2005: 9), arba „*žalioji kalbotyra*“ (Crystal 2005: 39), neišvengiamai krypsta į *prevencinę kalbotyrą*, arba *perilingvistiką* (Crystal 2005: 93), net į *klinikinę kalbotyrą* (Crystal 2005: 150). Žinomos gyvos ir mirusios (išnykusios) kalbos. Gimtosios kalbos išlaikymas ar praradimas, retai – atgavimas, kalbos mirtis, retai – atgaivinimas išaina už kalbotyros ribų. Lietuvių kalba

turi mirusią seserį – prūsų kalbą. Pačios lietuvių kalbos plotas ir iš vakarų, ir ypač iš pietryčių aptrupėjęs, užribyje likusios salos yra dar gyva Troja kalbininkams, bet jos gyvybė silpna. Po daugelio amžių, per kuriuos išnyko arba buvo išnaikinta nežinomas skaičius kalbų, XX a. pabaigoje, dar net tiksliai nesuskaičiavus visų gyvų pasaulio kalbų (3000, 6000 ar 6900–7000), paskelbta ekologinės kalbų katastrofos grėsmė (liksianti tik kas dešimta), 1996 m. paskelbta Barselonos visuotinė kalbos teisių deklaracija (Crystal 2005: 97).

Kalbos miršta ne todėl, kad serga ar sensta, retai miršta todėl, kad išnyksta ar žūsta visi ar daugumas jos vartotojų, o dėl kultūrinės asimiliacijos. Mechanizmas paprastas, kartais veikia gana greitai: „Yra trys dideli etapai. Pirmojo ypatumas – didžiulis spaudimas žmonėms, kad jie kalbėtų dominuojančia kalba. <...>. Ji gali būti „iš viršaus žemyn“; <...>; arba „iš apačios“; --- (Crystal 2005: 84). Beje, spaudimas iš viršaus gali skatinti atsparą, o spaudimas iš apačios – materialinė gerovė ar kultūrinis pranašumas gali asimiliuoti net lengviau. Antrasis etapas – dvikalbystė, galiausiai: „Per vieną kartą, o kartais vos per dešimtmetį klestinti dvikalbystė nepastebimai pereina į sąmoningą pusiaukalbystę (*self-conscious semilingualism*), o paskui – į vienkalbystę“ (Crystal 2005: 85). Savaimė suprantama, šitame mechanizme tik asimiliuojamos kalbos vartotojai esti dvikalbiai: „Per ilgus savo kultūros dominavimo šimtmečius jų [vienakalbių] mąstysenoje susiformavo požiūris, kad kiti turi mokytis jų kalbos, o jiems kitos kalbos nereikalingos. Pastebėta, kad vienkalbės ir besilaikančios vienkalmiškumo požiūrio yra tautos, kurios kadaise turėjo daug kolonijų ir vykdė religinę ekspansiją“ (Crystal 2005: 51). „Tiesiog vienkalbystė, būdama ilgos kolonizatorių tradicijos dalis, tapo įprastu gyvenimo būdu“ (Crystal 2005: 85). Todėl D. Crystalas ir sako: „<...> turi išnykti sąvoka *dominavimas*“ (Crystal 2005: 86).

Pasaulis iš prigimties yra daugiakalbis kaip savo sėkmės laidas: „planetą apgyvenome kaip tik dėl sugebėjimo kurti įvairias kultūras, prisitaikančias prie skirtingos aplinkos“ (Crystal 2005: 40). „Įvairovės nykimas lingvistiniame pasaulyje tikriausiai yra didesnis praradimas nei įvairovės nykimas biologiniame pasaulyje, nes kalbos struktūra liudija žmogaus intelektinius gebėjimus (Nykstančių kalbų ir jų saugojimo komitetas 1984: 5)“ (Crystal 2005: 41). Svarbiausia – prarandama dalis žmonijos lingvofondo: „Visos žmonijos išminties nėra nė vienoje kalboje ir nė viena kalba negali pateikti visų žmonijos žinių“ (Crystal 2005: 58). Mirštanti kalba išsibraukia iš praeities, žmonės praranda asmeninę istoriją, tauta praranda širdį (Crystal 2005: 48, 41, 43).

D. Crystalas teigia esant du kalbos kaip kultūros dalies suvokimus: „kalba – *privalomas* tautiškumo bruožas“ ir „*neprivalomas* tautiškumo bruožas“ (Crystal 2005: 125, 126). Dėl to ginčijasi ir neprivalomukai: „<...>, Velse karštai diskutuojama, ar galima būti valu, nemokant valų kalbos“ (Crystal 2005: 46). Daugiau negu akivaizdu, kad antroji samprata remiasi labai ne-*gausiais* pavyzdžiais, jei ne išimtimis – nelaimingomis, tik kartais pakenčiamomis. Tragiškai akivaizdu, kad išnykus prūsų kalbai neliko ir prūsų tautos, kad lietuvių didikams ir bajorijai masiškai perėmus lenkų kalbą, lietuvių tautoje šio luomo neliko, tik atskiri negausūs vienetai, todėl XX a. Lietuvą atkūrė ir moderniąją lietuvių tautą kūrė išeiviai iš liaudies. Abejoju, ar kalbininkų reikalas spręsti, kurios kalbos turėtų mirti. Viena, to niekas tiksliai nežino (gal žus didžiosios, o išliks mažosios kokiose atkampiose džiuunglėse), kita, ar ne geriau kalbėti, kaip kalbos gali išlikti. Lietuvių literatūros draugija (Litauische literarische Gesellschaft), 1879 m. susibūrusi Tilžėje, pasiskelbusi tikslą – kaupti išmirštančios tautos kalbos ir kultūros palikimą, imta pravardžiuoti duobkasių draugija (Zemlickas, Kaunas 2008: 3 9).

Kalbininkams gal užtektų sakyti viena: kalbos, turinčios valstybinės arba oficialiosios kalbos statusą, plėtoja visas galimas funkcijas ir stilius, turinčios raštą, literatūrą, mokyklą, turi ateitį, bet funkcionuoja silpniau ir siauriau, o neturinčios rašto ar literatūros ir mokyklos – lieka šnekamosios kalbos lygio, nors ir jų ateitis gali būti ilga.

Pasaulis be tautinių kalbų viešpatavimo vis dėlto yra, nors kitoks, bet irgi dvikalbis: „Pasaulis, kuriame žmonės kalba mažiausiai dviem kalbomis – savo tautos ir tarptautine *lingua franca* – visiškai įmanomas ir (...) pageidaujamas. Dvi kalbos – du skirtingi tikslai. Viena tam, kad būtų išlaikytas tapatumas, kita tam, kad žmogus būtų suprastas. Šie tikslai vienas kitam neprieštarauja“ (Crystal 2005: 37). Tačiau tikrenybė yra tolokai nuo galimybių ir reikmių. Ir subordinacinis bilingvizmas tebėra. Nors „pusė pasaulio žmonių kalba mažiausiai dviem kalbomis“ (Crystal 2005: 51), bet „visoje ES jokios užsienio kalbos nemoka 47,3 proc. žmonių“ ir „du trečdaliai britų nemoka jokios užsienio kalbos“; o „Liuksemburge tokių žmonių yra tik 2,2 proc., Danijoje – 12,3 proc.“ (TautGyvY 2008: 49 29). Europos Sąjungos idealas – dviejų svetimų kalbų mokėjimas – glūdi deklaracijų ūkuose, jei iš viso nėra tik mirazas. *UNESCO kurjerio* vyriausiojo redaktoriaus Eduardo Glissano tarpkalbinio bendravimo vertinimas – „То, что человек говорит на своем языке, не исключает его способности понимать других людей и ценить их культуры...“ ir formulė „Я говорю с тобой на *твоем* языке,

но понимаю тебя на *своем*“ (Глиссан 1983: 8 9) tam tikrais atvejais galėtų būti dar pagerinta – kalbu su tavimi *savo* kalba, tave klausau *tavo* kalba: „Daugiakalbė Europa – <...> tai žemynas, kuriame žmonės galėtų susitikti ir kalbėtis kiekvienas savo kalba ir suprasti kito kalbą“ (Eco 2001: 320). Tai būtų visiška bendravimo lygybė.

4. Apie **lietuvių kalbos** vartojimo, funkcijų, pačios sistemos kitimus kalbama ir daug, ir daug kur (ne tik kalbotyroje).

Lietuvių kalbotyros teorijoje aiškiai sakoma, kad „kalba yra polifunkcinis reiškiny“ (Karaliūnas 1997: 119) ir „tradicija, kultūros reiškiny“ (Karaliūnas 1997: 48). Aiškinamas ir seniai atsiradęs, bet ir įsisenėjęs nukrypimas: „Supratimas, kad kalba yra pagrindinė komunikavimo priemonė, Europos lingvistinėje tradicijoje įsitvirtino <...> apie 1930 m. <...>. <...>. Kalbos funkcijų tyrimas tada iš psichologijos perėjo į lingvistikos kompetenciją. Pripažinus, kad kalba yra bendravimo priemonė, buvo mestasi į kitą kraštutinumą – komunikacinis kalbos vaidmuo perdedamas ir suabsoliutinamas, vienintele kalbos funkcija laikoma komunikatyvinė“ (Karaliūnas 1997: 109). Kai kas net mano, kad „kalba yra monofunkcinis reiškiny ir visos kitos kalbos vartojimo paskirtys yra komunikatyvinės funkcijos pasireiškimas“ (Karaliūnas 1997: 109). Tačiau „pati komunikatyvinė kalbos funkcija, kaip atrodo, priklauso nuo kitų kalbos atliekamų funkcijų, pavyzdžiui, žymėjamosios, reprezentatyvinės. Kad galėtum ką nors kitam pasakyti, pranešti, pirma turi pažymėti, pavadinti“ (Karaliūnas 1997: 110). Šiandvi funkcijos susijusios: „<...> *Darstellungsfunktion* suprastina tiek kaip komunikatyvinė, tiek ir kaip reprezentatyvinė (R. Jakobsono referentinė) funkcija. <...>. Mokslinėje klausimo literatūroje komunikatyvinė ir reprezentatyvinė kalbos funkcijos labai dažnai griežtai neskiriamos ir bendrai vadinamos simboliškai kalbos funkcija“ (Karaliūnas 1997: 134). Kad „esminė žmogaus kalbos savybė yra reprezentacija“, rodo ir tai, jog „gyvūnų komunikacijoje yra ekspresija ir apeliacija, bet nėra reprezentacijos“ (Karaliūnas 1997: 190).

S. Karaliūno dar skiriama etninė kalbos funkcija (Karaliūnas 1997: 159) – tapatinamoji-vienijamoji, tautinio atribojimo, tautinės individualybės, kalbos tautinio priklausymo funkcija (Karaliūnas 1997: 163, 164). Nors „bendroji tautos kalba ir kalba, kaip etninio priklausymo reiškinys, yra skirtingi dalykai“, bet tik gana retais atvejais „vartojamoji kalba ir kalba – etnoso reiškinys – nesutampa“ (Karaliūnas 1997: 164) ir pastarosios „netekimas laikomas pirmąja tautybės praradimo pakopa“ (Karaliūnas 1997: 168).

Kalbos ir visuomenės santykių dvilypumas akivaizdus: „Ne kalbos tvarkytojai, o visuomenė lemia kalbos tvarkybos diegimo sėkmę, nors be pirmųjų nebūtų pačios planingos tvarkybos, tik natūrali kalbos raida“ (Grumadienė 1996: 13). Tik čia ne dvilypis, o tiesiog dviprasmiškas pačios visuomenės supratimas: „Šiuo metu daugelis kalbos tvarkytojų tradiciškai tebesiorientuoja į abstraktų bendrinės kalbos vartotoją, o juk visuomenė nėra vienalytė“ (Grumadienė 1996: 13). Tačiau bendrinę kalbą vartoja juk ne visa ta nevienalytė visuomenė, o tik jos dalelė – šviesuomenė, nors ir ši nėra vienalytė, be to, ta didžioji bendrinės kalbos nevirtojanti visuomenės dalis dažniausiai yra bendrinei kalbai nepalankus, kartais net prieštaraujantis veiksnys. Ne be reikalo konstatuojama: „bendrasis visuomenės nusiteikimas ir kalbinio išprusimo stoka“ – „veiksnys, keliantis tikslą ugdyti visuomenės kalbinį sąmoningumą“ (Miliūnaitė 2006: 63).

Jau 1994 m. Pranas Kniūkšta konstatavo prastėjančią visuomenės kalbos padėtį: „Dvikalbystės pagrauzti pamatai, pakrikusi drausmė ir konjunktūrinis kalbos teršimas sujaukė ir nusmukdė dabartinę vartoseną“ (Kniūkšta 2001²: 199). „Iki šiol nelabai gerėja visuomenės kalbos kultūra“ (Mikulėnienė 1998: 8). Sklaidydama kalbos natūralios raidos mitą, kai kurių žurnalistų ir kultūrologų brukamą visuomenei ir net kai kuriems kalbininkams, Rita Miliūnaitė sako: „Turėdami galvoje pastarojo dešimtmečio bendrinę kalbą, negalėtume pasakyti, kad ji kinta natūraliai: labai stiprus kitų kalbų poveikis“ (Miliūnaitė 2006: 166). Kalbant diferencijuočiau galima tarti, kad rusų kalbos poveikis pasikeitęs – jau ne išorinis, o vidinis, turintis inercinį pobūdį, o anglų kalbos poveikis yra daugiau iš pačių savęs – iš lietuvių anglakalbystės, taip pat ne iš viršaus, o iš apačios – iš prastosios, dažnai ne pačių anglų kalbos.

Tikrai ne į abstraktų bendrinės kalbos vartotoją, o į visai konkrečius jos nevirtotojus ar gadintojus, klausdamas *Ar valstybė gins valstybinę kalbą?* nusitaiko Albertas Rosinas: „Mažaraštiškumo ir puskalbystės propaguotojai yra ne tik visų lygių valdininkai, nemaža žurnalistų, mokslininkų, dėstytojų, bet ir dalis naujųjų leidyklų vadovų, neatsakingai leidžiančių senus, prasta kalba parašytus, ir naujus nesuredaguotus leidinius, <...>“ (Rosinas 1992: 2 28). Čia dar kartą galima prisiminti, kad valstybė – tai kalba: „Jei valstybė neapgins savo valstybinės kalbos nuo mažaraščių ir puskalbių savivalės, ji nebus verta valstybės vardo“ (Rosinas 1992: 2 8).

Atkūrus nepriklausomybę prisiminta *Valstybinės kalbos teisinė globa 1918–1940 metais*: „Valstybė Spaudos įstatymu (1935 m.) pareikalavo iš

spaudos darbuotojų saugoti lietuvių kalbos savitumą, rūpintis jos gyvumu ir taisyklingumu“ (Rosinas 1998: 10).

Rūpinamasi tvirtinti ir plėsti teorinę kalbos tvarkybos bazę – pirmiausia „konstruktyviai išplėtoti bendrąją kalbos ugdymo teoriją atsižvelgiant į lietuvių bendrinės kalbos vartojimo sąlygas bei visuomenės poreikius ir atsisakant gynybinio pobūdžio taktikos (...)“ (Rosinas 1996: 6). Žinoma, kalbos gynybos visai neatsisakoma – Valstybinė lietuvių kalbos komisija (VLKK) administraciškai reaguoja į lietuvių kalbos teisių pažeidimus, o Kalbos inspekcijos pagrindinė funkcija ir yra ginamoji, apsauginė. Teorinę bazę galėtų plėsti pokariu Vakarų Europoje išpopuliarėjusi kalbos kritika, dvilypė – ir filosofinė, ir stiliaus ar teksto – ir normų, ir trūktinos vartosenos (Rosinas 1996: 4–5), bet Lietuvoje jos, bent tokiu vardu – nėra, nemini net teoretikas A. Pupkis (2005), apskritai konstruktyvios kritikos lygis Lietuvoje žemas.

Nors VLKK patikėtos „valstybinės kalbos tvarkybos sritys: mokslinė (norminamoji), administracinė ir teisinė“, nors „kalbos administravimas apima ir kalbos vartoseną, ir kalbos (kalbų) vartojimą“ (Mikulėnienė 1996: 18), „ne viskas padaryta įgyvendinant kalbos statusą *de facto*“; todėl Vyriausybės paprašyta sudaryti sąlygas Mokslo ir studijų įstatyme išdėstytais nuostatai – „Valstybė visada pripažįsta lietuvių kalbos fundamentalių tyrimų prioritetą – įgyvendinti (Rezoliucija 1996: 242 3). Pačiai komisijai bene daugiau rūpi kalbos tvarkyba (Bronio Savukyno terminu, kalbotvarka), jos tikslai, strategija, teoriniai pagrindai (Kniūkšta 1995: 3–5), nors jie nėra visai nauji: „Sistemiškumas kalbos reiškinius leidžia įvertinti tarsi iš vidaus, grynuoju kalbos požiūriu, tikslingumas – iš išorės, socialiniu požiūriu“ (Kniūkšta 1996: 15). Naujesnis dalykas yra institucionalizuota – administracinė kalbos tvarkyba, bet ji turi ir atvirkščiąją pusę: „Komisijos veikla nėra paprastosios tvarkybos priešingybė, <...>. Tačiau, kita vertus, kalbos tvarkyba spraudžiama į rėmus ir biurokratizmą, nuo jos stumiamas ne tik visuomenė, bet ir nemaža dalis kalbininkų“ (Kniūkšta 2001¹: 7).

Suadministruotas geras pamatinis dalykas: „Nuo 1996 m. visose aukštosiose, aukštesniosiose ir profesinėse mokyklose įvestas privalomas kalbos kultūros ir specialybės kalbos kursas (...)“ (Mikulėnienė 1998: 8). Dabar jau norima dalyką ir koreguoti, tvirtinti, ir daugiau: „Magistrantūroje tiktų pagal atskirą programą dėstomas terminologijos pagrindų kursas, <...>“ (Akelaitis 2008: 12 5).

Vidurinei mokyklai keliami geri tikslai – „1) diegti kalbos kaip tautos vertybės sampratą, 2) aiškinti mokiniams bendrinės kalbos paskirtį ir funkcijas,

3) skatinti bendrinės kalbos mokymosi motyvaciją, 4) stiprinti mokinių pasitikėjimą gimtąja kalba ir jos kuriamosiomis galiomis“ (Miliūnaitė 2006: 63). Tačiau kaip tai daryti, jei „bendrojo lavinimo mokyklų lietuvių kalbos kurse nebeliko sistemiškai dėstomos kalbos kultūros“ (Akelaitys 2008: 12 4)?

Naujų kalbos reiškinių, taip pat ir nenaujų dalykų naujo supratimo bendras vaizdas kol kas gana paviršutiniškas, padrikas ir spragotas. Tačiau apibendrinamosios išvados, įvairiu laiku padarytos trijų įžymių kalbininkų, labai aiškios, labai artimos ir labai liūdnos: „skaudžiai ir grėsmingai braška mūsų gimtosios kalbos kamienas“ (Ambrazas 1990: 2 6). „Valstybinė kalba vos kvėpsi“ (Vitkauskas 2008: 17 7). Trečiajam „tiesioginis pamokslavimas“ ir „apeliavimas į kalbėtojo ar rašytojo gėdos jausmą“ atrodo visiškai neveiksmingi, lieka tik ironija (Rosinas 2005: 3).

Trūkstant kalbos kitimų aiškesnių sąsajų su konkretesniais veiksniais, priežastimis, vargu ar gali rasti apibrėžtesnių rekomendacijų, kaip kitimus, ypač kurie nepageidaujami (pažeidžiantys sistemą ir pan.), tinkamai reguliuoti. Vyrauja imperatyvas – reikia, o ne veikimo orientyrai – *kaip*. Geriau matyti (ir lengviau parodyti) plačiuosius kalbos vartojimo ir ugdymo projektus, nors dažnai jie visai ordinarūs.

Galima teigti, kad lietuvių kalba poliarizuoja – išlieka (bet vargu stiprėja) tobulos bendrinės kalbos dar platus, bet vis plonas sluoksnis, o plečiasi gana agresyvus žargonų sluoksnis ir pačios bendrinės kalbos žargonizacija. Prasto žargono prastam žodynėliui (Zaikauskas 2007) įvertinti sujaudintai recenzentei neužteko bendrinės kalbos išgalių – drąsiai griebėsi vyrų žargonizmo (Mataitytė 2007: 28), mišriai kompanijai neleistino. Ko norėti – žargono meilė sena: „Marija Mašiotaitė-Urbšienė savo atsiminimuose vaizdžiai dėsto, jog kalbėti mišriu rusų-lietuvių kalbų žargonu tarpukario Kaune buvo madinga – ir visa tai ne prastuomenėje, o aukščiausio valdžios sluoksnio aplinkoje!“ (Sakalavičiūtė 2007: 8–9 398). Tikrai lietuvių kalba prastėja, vulgarėja: „labiausiai pažeidžiami sudėtingieji, subtilieji ir išraiškieji kalbos reiškiniai. Jie pirmiausia, <...>, neišlaiko primityvesnių konstrukcijų ir grubesnių reiškinių konkurencijos“ (Piročkinas 2004¹: 8 4).

Lietuvių kalbos valstybinės globos principas įgyvendinamas, bet ne visai nuosekliai. O bando rasti ir alternatyvi kalbos „teorija“, remiama pseudo-principu *taisyti galima daug, bet...* Atseit, taisykim, kiek leidžia, kiek nespriešina. Norminimui labai trūksta sistemiskumo, nemažai sprendimų *ad hoc*. Nustembi – maloniai, bet ir su nepasitikėjimu žiūri į naujojo kultūros ministro Remigijaus Vilkaičio nuostatą: „Taisyklinga lietuvių kalba turi

dominuoti viešojoje erdvėje, valstybės įstaigose, mokyklose“ (Vd 2008 48 20). Ar bus tesėta?

Visuomenės santykiai su kalba – labai plati tema. Pradėti būtų galima nuo vieno apibendrinimo: „Taip susidaro savotiškos žirklys: kalbininkai vis daugiau rašo apie kalbos kultūrą, vis daugiau teikia patarimų, o visuomenė vis mažiau tais patarimais naudojasi“ (Piročkinas 2004²: 9 7). Ši bendrybė reikalinga nemažo tikslinimo – dalykas susisluoksniavęs ir ne taip, kaip reikėtų. Dalis kalbininkų rašo vien teorijas (gana kompiliacines), be jokių patarimų, dirba tik su baltomis pirštinais, konkrečiais taisyklėmis pirštelių nesitėpa. Platesnė visuomenė patarimus daugiau ima ne tiesiogiai – iš kalbininkų straipsnių straipsnelių *Kalbos kultūroje*, *Terminologijoje*, *Gimtojoje kalboje*, *Gimtajame žodyje*, o per tarpininkus – žodynus, žinytus, kalbos patarimų knygas knygeles. Labai čia būtų svarbūs ir tarpininkaujantys asmenys – savivaldybių kalbos tvarkytojai, knygų, žiniasklaidos, ministerijų ir kt. redaktoriai. Tačiau su siaubu reikia konstatuoti ir jų nepakankamumą, ir kalbinį neįgalumą ir net diskvalifikavimąsi, aplaidumą, ir beteisiškumą. O be šios svarbios tarpinės grandies išjudinti visuomenės „abejingą daugumą“ (Piročkinas 2004²: 9 7) – tai tik sapnas atviromis akimis...

Tam tikri tarpininkai yra ir lietuvių kalbos darbininkai Briuselyje. Seimo kanceliarija yra surengusi konferenciją *Lietuvių kalba Europos Sąjungos erdvėje* (Urnėžiūtė 2008: 12 20–24). Tačiau nuo tos pusės sklindantys balsai, kad taip lietuvių kalba „įgyja galimybių ir atsiveria permainingoms“ (Morkus 2008: 7–8 347), nes jie *kalbą ir terminų sistemą formuoja* (Morkus 2008: 7–8 348, 349), kelia ir kiek nerimo.

Visuomenės, tiksliau bendrinės kalbos vartotojų arba tų, kurie turi tokie būti, kalbinis sąmoningumas ir tuo grindžiamas aktyvumas nepakankamas. O daug negero aktyvumo ir net agresyvumo. Bet pirmiausia derėtų prisiminti neužmirštamus Jono Basanavičiaus *Aušros* 1883 m. *Priekalbos* žodžius: „<...>: Lietuva pamažėliu nyksta, nes nyksta jos kalba“ (Basanavičius 1970: 695). Ir nepasakytume, kad dabar jau nė kiek nenyksta. Ir nereikėtų užmiršti Jono Aisčio. Išradingai gynęsis dėl savo slapyvardžio *Kossu*, bet šturkščiau puldinėjęs ir užgauliojęs visus kalbininkus, brandos metais prisipažinęs: „savo kalbos gerai nemoku“ (Aistis 1991: 310), galiausiai pasakė ir didžią, bet baisią teisybę: „Lietuvis galvos nesuka dviem dalykais: gimtąja kalba ir savo tautos istorija“ (Aistis 1991: 457). O vos ima sukti, tai ne vienas prirašo baisių nesąmonių.

Lengvabūdiškiausiai tai daroma, kai už nugaros stovi pagal statusą turintys

būti tik protingi Vakarai – tada galvoti nieko nereikia, pvz.: „Tok pisin – oficiali Papua Gvinėjos kalba, labiau žinoma kaip *Pidgin English* (supaprastinta anglų, slengas). Anglų, vokiečių ir portugalų kalbų elementai joje susimaišę su 720 visiškai skirtingų saloje vietinių gyventojų vartojamų kalbų. Remdamasis laisva šios kalbos evoliucija, nereguluota akademinė gramatikos taisyklių, <...>“ (Tok pisin 2003: 37 52). Laisvojo pidžino liaupsė tarsi priekaištas kalbininkų varžomai lietuvių kalbai – geros valios nemokšystė, anot V. Bielinskio. Kas, kad mokytesnis žvelgia giliau: „<...> knyga vėl traukiasi, kalba skursta. Net didžiulę tradiciją turintys britai skundžiasi, kad jų spaudos kalba darosi vis skurdesnė. O didžiausio tiražo bulvarinis dienraštis „The Sun“ turi įsivedęs net specialią kompiuterinę programą, kuri prižiūri, kad tekste nebūtų per ilgų, turinčių aštuonias raides žodžių. Jei jų per daug, o per mažai keturių raidžių žodelių, kompiuteris automatiškai gražina tekstą autoriui“ (Gadeikis 2005: 6 4). Kartais iš karčios patirties pavyksta patiems atsikvošėti: „Su ispanais apie darbą, – aiškina vyrai, – mes susišnekame puikiai. Kino žargonas – tarptautinis, žodis viena, žodis kita kalba... Tačiau kai <...> bandom <...> pasikalbėti apie gyvenimą – stop, nieko nebeišeina. <...>“ (Vd 2005 3 57).

Jauniausius laiko provincialus naujalietuvius jau seniai esu apibūdinęs jų nepasakytais, bet iš visos jų puikybės tarsi sklindančiais žodžiais *prieš mus buvo tvanas*, na, nebent koks Greimas, bet tik ne Jablonskis. Europos Parlamento Informacijos biuro surengtame būsimųjų, bet jau pradedančių žurnalistų rašinio konkurse daugiausia susidomėta tema *Daugiakalbystė ES: galimybė ar trukdis?* (Vd 2008 48 46). Tegu, nors alternatyvi formuluotė trečios galimybės tarsi nepalieka. Bet kam reikia kokybės žurnalu besiskelbiančiam, nors jau smunkančiam, leidiniui skelbti vaikiškas geros valios nemokšystes, pvz.: „<...> vertėtų suprasti, kad iš kitų kalbų perimtų ir prijaukintų žodžių įsisavinimas mūsų tautai naudingas. Beviltiška stengtis juos pakeisti lietuviškais naujadarais, kurie dažnai skamba tiesiog absurdiškai“ (Vd 2008 48 47). Tačiau tas pats žurnalas teisingai kalba, kad net patiems gambiausiems ir net poliglotams „sunkumų kėlė lietuvių kalba“ ir konkrečiai – nevykęs tarptautinių žodžių vartojimas (Laurinėnaitė 2008: 15 49, 50). Ar ne todėl, kad lietuvių kalbos prestižas nedidelis ir dar – kartu su tautybe, patriotizmu – menkinamas? O jau kalbininkai kartais talžyte talžomi. Štai žurnalistė Renata Baltrušaitytė pasimėgaudama riečia, kaip Vytautas Petkevičius savo *kodėlčiuką* „aiškino priesagų specialistams“ ir kaip „lietuvių morfologijos žyniai“ neatlaikę (Vd 2008 51 52). D. Crystallo

knygos *Kalbos mirtis* vertimas Daliai Zabielaitei nekelia jokių sąsajų su lietuvių kalbos nykimu ar niokojimu, o tik piktą supriešinimą: „išvys platesnį kalbos problemų lauką nei tas, į kurį uždaro siauras kalbininkų mokymo purizmas“ (NŽA 2005 10 502).

Naujojo židinio-Aidų talžomoji kalbininkų kritika nykiuose Tomo Daugirdo straipsniuose neapsakomai keistai teorizuojama. Pradedama lyg žmoniškai: „Kas mums šiandien yra lietuvių kalba: lietuviškos tapatybės sandas, vienas instrumentų, padedantis keistis mintimis ir informacija [,] ar būdas kontroliuoti mintį ir raišką?“ (Daugirdas 2004: 11 535). Toliau apie tapatybės sandą nepasako nė žodžio, nemažai kalba apie „žmogaus santykio su pasauliu ir kitu žmogumi priemonę“, „informacijos teikimo ir gavimo instrumentą“ (Daugirdas 2004: 11 535, 536). O visas straipsnio patosas – prieš nežinia kieno ir kaip mėginamą kurti lietuvių kalbos stabą; prieš tai, kad kalbininkų neva kuriama kalba „kaip tiesos buveinė ir pasaulio esmės raiška“, nors „pasaulis yra įvairus, įvairiai prasmingas ar beprasmiškas“; prieš tik kalbininkų „galvose besirandantį lietuvių kalbos grynumą ir autentiškumą“, prieš „įvairiausias išgalvojamas normas“; prieš kalbininkus, kurie „pretenduoja tapti prižiūrėtojais kalbos kalėjimo, kuriame bus įkalinta šiuolaikinė Lietuvos visuomenė“, nes po sovietmečio „dingo visos išorinės grėsmės“ kalbai, o dabar... nuo kalbininkų „lietuvių kalbai gresia tolesnis išsigimimas, o lietuviams – likimas „be žado“ (Daugirdas 2004: 11 535–536). Rodos, skaitai kokį priekabų, bet neatsakingą pliurpalą, o ne „religijos, kultūros ir visuomenės gyvenimo mėnraštį“ – nei elementarios kultūros, nei krikščioniškos artimo meilės... Bjauriausia, kai *lietuviškiems* kalbininkams pikta valia primetami jau visai konkretūs nebūti dalykai, pvz.: „mėgino uždrausti užsienietišku firmų prekinius ženklus“ (Daugirdas 2004: 11 536). Autorius peikia atseit kalbininkų sukurtus atitikmenis ir vertinius (?!), bet pavyzdys anekdotiškai įžeidus: „Kažkodėl ir šiandien mes pedagogo nevadiname tokiu tikslu ir gražiu [?! – J. K.] siūlytuoju lietuviškuoju atitikmeniu „vaikžiedys“, tiesa kiek primenančiu „vaikžudį“ (Daugirdas 2004: 11 535). Kas siūlė ir ar kiekvienas siūlytojas – jau kalbininkas?!

Jonas Varnauskas paklausė tiesiai – *Ima šokas nuo gimtosios kalbos?* (NŽA 2005: 3–4 140–141) ir ar čia taisomas išmaltas „bromininkų kelias“ (Varnauskas 2005: 3–4 140) – be „kontrolės“, be „kalėjimo“, tik vedantis į ištautėjimą.

Tačiau Tomas Daugirdas nerimsta – vėl rašo, ką daryti, kad „kalba būtų tinkama ir paranki priemonė“ (Daugirdas 2008: 1–2 8). Autorius nykiaai samprotauja apie kompiuterinę „pelę“, kuri negrauzia laidų, o išore primena

tikrą, užuot prisiminęs, kokia ji judri, vikri (*ta pelytė šmukšt po šluota*). Čia jis primena ir nežinia kieno siūlomus *pelės* pakaitus – *rodmuo* ir *spruklys*, ir nežinia kokių kalbininkų siūlomą *skreitininką* vietoj *nešiojamojo kompiuterio*, ir kad „kalbininkų [kurių gi?! – J. K.] siūlytas „vielbraukys“ daug daugiau pasakytų <...> nei „troleibusas“ (Daugirdas 2008: 1–2 8). Rašė ir išsirašė, dabar rašo iš kepurės... Ir vis vaidenasi stabai – tai kalbos, tai patriotizmo (Daugirdas 2005: 3–4 121–122).

Rašo, rašo ir priveikia – iš kalbininko padaro baubą. Tada žurnalistė R. Baltrušaitytė imasi tarpininkauti – surašo stereotipas – 1) grėsmė lietuvių kalbai dabar didesnė negu sovietmečiu, 2) labiausiai kalbą darko jaunimas, žargonas, 3) kalbininkas – baubas (Baltrušaitytė 2004: 7 46), susodina kultūrologą (ir žurnalistą), rašytoją (ir teisininką), o priešais dvi kalbininkes, kad tie stereotipai būtų paneigti, kad pirmieji kaltintų visus kalbininkus, o antrosios – ne juos gintų, tik teisintųsi pačios – ne, ne mudvi, gal kada seniai viena buvusi *juoda „pupkininkė“*, bet abi „griovė g r i e ž t ą pasirinkti neleidžiančių kalbos normintojų m i t ą“ (Baltrušaitytė 2004: 7 46). Liūdnas vaizdas iš visų: vienam netaisyklingumas – nieko, tik reikia vaizdingumo – iš miestelių ir žargono, jam *marketingas*, o ne *rinkodara*, jai – rinkodarai – jis pats vartotų... gramatinės klaidas (Savukynas 2004: 7 46, 47, 48), kitam, skaitančiam rusų spaudą, kaip kokiam dideliame specialistui vis dar atrodo, kad „jie daug mažiau bijosi visokiausių svetimžodžių“, iš to „nepučiamą tragediją, daug kas įteisinama lengva ranka“ – „ten suprantama, kad kalba visų pirma – komunikavimo priemonė“ ir kad „slenge gimsta gražūs lietuviški posakiai“ (Puklevičius 2004: 7 46), vienai kalbininkei kalti sovietmečio kalbininkai, „porai kartų atmušę norą šnekėti lietuviškai“ [?! – J. K.], o „žargonas nėra blogai, tik reikia leisti jį kurti“, *išdūrė* – „visiškai leistinas kontekstui [premjerui!] žodis“ [Savukynas pagiria: „kalbininkų viršūnės [t. y. kalbininkai funkcionieriai] jau tolerantiškos“ 47], *bambalis*, „prieš trejus metus Žemaitijoje išgirstas“ – jau „bendrines kalbos vietas“ (Smetonienė 2004: 7 47, 48), tik Savukynas jo neranda „atsivertęs žodynus“, nors abu nepaslenka prie LKŽ, kur s e n i a i yra šiaurės žemaičių *bambalis* – 1. „indas pienui, <...>, bidonas“, 2. „indas žibalui“. Ir tik viena kalbininkė įterpia: „Visuomenės nebedomina kalbos kūrimo procesas“, „kalba nežodinga ir todėl, kad jaunimas neskaito“, „visada prieštarausiu tiems, kurie sako, kad lietuvių kalba nepritaikyta šiuolaikiniam pasauliui, ja nebegalima susišnekėti“, „savo kalbą galime numarinti tik mes patys – ir niekas kitas“ (Vaišnienė 2004: 7 46, 48). Tai jau ji gal baubelis?..

Ir *mokinys*, pasak Smetonienės, ne prieš šimtą metų sukurtas (Okmanas 2004: 8 40), o vartotas jau ir K. Sirvydo, Krauzės žodyne, ir A. Juškos dainose (Drotvinas 2001: 113, 114, 115).

Kalbininkų, apskritai akademinę bendruomenę seniai graužia vienas ekstralingvistinis vėžys. Jie tyli, o kalba kolega lenkas: „Sėdėdami kavinėje lietuviai kalbininkai sugeba atskleisti daugelį šio mokslo šalyje negerovių, bet visa tai netampa visuomeniškai reikšminga diskusija spaudoje. Vadinasi, gyvename tarsi dviejose sistemose – privačioje ir oficialioje. Mokslui tai nėra geras dalykas. <...>. <...>. Galima padaryti tik tokią išvadą: atvirai pareiškdamas savo nuomonę, žmogus jaučiasi rizikuojąs savo moksline karjera. – – – Tai tam tikros rūšies korupcija ir apie tai reikia pasakyti tiesą“ (Smoczyński 2008: 13 5). Komentarų nereikia – reikia veiksmų.

Yra ir kiek optimizmo, net laimėjimų. Lietuvių kalbininkai, apskritai humanitarinių ir socialinių mokslų žmonės drįsta mesti iššūkius antikultūrinei globalizacijai ir laimi. Paminėsiu 2 laimėjimus. Per dideles pastangas ir po ilgų mūšių atsiranda apginta akivaizdi tiesa, kad pagrindinė tarptautinė (ir vienintelė vidinė) lituanistikos kalba yra lietuvių kalba. Todėl jau nebereikia lituanistikos mokslo darbų, pirmiausia skirtų Lietuvos visuomenei, būtina tvarka skelbti anglų kalba. O šių mokslų tarptautinė duomenų bazė *Lituanistika* rengiama lietuvių ir – santraukos – anglų kalba (projektą vykdo 2 moterys – Ingė Lukšaitė ir Danguolė Mikulėnienė, o man miela, kad mano moraliniai avansai stiprėjančiai lyčiai bent šiuo atveju puikiai pasiteisina). Čia vieta ir priminti: „Tauta yra motinos rankose“ (Aistis 1991: 160).

Reikia kartais pasidžiaugti, kad visai ne iš kalbininkės galima pasimokyti suprasti, kas yra norma: „<...>, nejučia galime patekti į pavojų statistinį faktą laikyti atskaitos tašku normai įvardyti: <...>“, nors „žmogiška norma grindžiama tuo, kas žmogui yra gera, kas kyla iš jo prigimties, apie kurią kur kas patikimiau byloja ne statistiniai duomenys, bet antropologija“ (Lauenskaitė 2007: 11–12 550).

Terminologų kalbininkų pajėgos neproporcingai negausios. Neįstengiama aprėpti visų kryptių. Šiuolaikinėje kalbotyroje terminologai turėtų sudaryti dešimtadalį. Bet leidžiamas mokslinis žurnalas *Terminologija* (išėjo 14 nr.), nuo XIII nr. – tarptautinis (trikalbis). Rengiamos tarptautinės konferencijos. Vis dėlto žymu kiekybinis proveržis. Susikrovė šioks toks patirties kraitis. Auga atžalynas.

Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remiamas, Terminologijos centro palaikomas dirbamas didelis terminologijos darbas.

Lietuvių kalba ir rašto visuomenė, kalbotyra ir terminologija naujame žygyje, pastabčiodama prie kryžkelių, gal artėja į kalbininkus ir visuomenę galėsiančią patenkinti pusiaukelę. Tik reikia įveikti prigimtį, kuri „apdovanojo mirtinguosius, ypač kiek protingesnius, palinkimu bodėtis tuo, kas sava, ir branginti tai, kas svetima“ (Erazmas 1963: 45).

IŠVADOS

1. Kalbų vartojimo, kitimo, ateities ir net likimo klausimai dažnai, bet labai tiesmukai siejami su globalizacija, vis šmaukšint kitu padažnėjusiu (Arnoldo Toynbee'o) žodžiu – iššūkiai. Atsakai ne tokie skambūs, o nere-tai net nesirūpinama suprasti, kas yra ta globalizacija. Jos genezė, sąvokų aparatas leidžia skirti ir kultūrinę globalizaciją, o joje – kalbų globalizaciją, t. y. globalias kalbų vartojimo tendencijas. Skiriamas taip pat globalizmas – globalizacijos ideologija arba planetinės tarptautinės politikos teorija – ir antiglobalizmas, kuriam bent kol kas trūksta aiškesnio ir pozityvesnio te-orinio pagrindo, o per daug agresyvių protesto, net teroro veiksmų. Taigi globalizacija tik kalbų vartojimui yra gana tiesioginis grėsmingas veiksnys, o kalbos funkcionavimui, vartosenai – nepalankus fonas.

2. Visų viso dėmesio sutelkimas tik į neapibrėžtos globalizacijos poveikį yra labai neteisingas ne tik dėl vienpusiškumo, bet ir dėl to, kad užmirš-tami arba nutylimi kiti svarbesni ir konkretesni veiksniai. Jų buvo ir yra gausu. Už geležinės uždangos veržliai klestėjo atkarūs XX a. reiškiniai, kuriuos irgi reikia skirti ir prie kalbos apskritai ir konkrečių kalbų, ypač mažųjų, funkcionavimo nepalankaus iracionalaus fono, ir prie tiesioginių veiksnių – tai vartotojų ir masių visuomenė, vienkartinė civilizacija, rin-kodara, reklama, agitacija, žiniasklaida ir ypač televizijos komercializacija, masinė kultūra, trijų minučių kultūra, mada, žvaigždžių darymas, taip pat kultūros amerikanizacija (popmuzika, Holivudo filmai, vesternai, serialai, trileriai, muilo operos, ...). Šių reiškinių bendrasis vardiklis – žmogaus ir gyvenimo suprimityvinimas, konkrečiai – ir medinė kalba. Smarkiai daužyti sovietinės antiamerikietiškos propagandos ir šiek tiek moksliskai vertinti lie-tuviškame filosofiniame diskurse, griuvus geležinei uždangai, šie reiškiniai veržliai plūstelėjo į Lietuvą, kurios nustekentai dvasiai visa, kas iš Vakarų, de-ja, atrodė tik gera. Kartu iš Vakarų mus pasiekė ir beveik pusšimčio metų senumo tiesos apie mūsų pačių gyvenimą blogio imperijoje – naujakalbė, minčių policija, dvejamintė, proto pavergimas. Pasiekė, bet reikiamai ne-paveikė. Blogio imperijos dezintegracija, Lietuvos nepriklausomybės at-

kūrimas ir lietuvių kalbos įvalstybinimas, tautinis atgimimas, visuomenės demokratizacija ir pilietinės visuomenės kūrimasis, Lietuvos europinė ir transatlantinė integracija, taip pat perdėta, nors neoficiali anglizacija, dar – kompiuterizacija ir internetizacija – dabar labai konkretūs veiksniai, kurių reikšmė tautos tapatybei ir savimonei, kultūrai ir kalbai jau žymì 20 metų ir ilgai bus lemiamą, epochinę.

3. Kiekviena kalba yra etninė arba tautinė – gimtoji. Mūsų gimtoji – lietuvių – kalba kelių šimtmečių ištisinės subordinacinės dvikalbystės sąlygomis turėjo labai daug kontaktų su lenkų kalba – ja tiesiog buvo užlietas visas lietuvių kalbos plotas. Tik dalelė padarinių likviduota, didžioji dalis (ir dalis ploto) – negrįžtami praradimai, nors tie kontaktai senokai beveik nutrūkę. Du šimtmečius panašų pragaištingą darbą lietuvių kalbos plote dirbo rusų kalba. Dabar stojo kontaktų su anglų kalba epocha – plotas neprarandamas, bet prarandama dalis lietuvių kalbos vartotojų. Todėl pravartu susipažinti su šiomis ir imperinėmis, kolonijinėmis, ir tarptautinėmis kalbomis (ir kaip *linguae francae*) iš vidaus – kaip jos suprantamos ir vertinamos pačių rusų ir anglų. Svarbu neužmiršti, kad *linguae francae* esmė – tik bendravimo funkcijos atlikimas. Tautinei kalbai gyvuoti ir išlikti to nepakanka – nuo to ji kaip tik gali mirti. Lietuvių kalba turi mirusią seserį – prūsų kalbą, pačios lietuvių kalbos plotas ir iš vakarų, ir iš pietryčių aptrupėjęs, net tarp valstybės sienų – ne ištisinis. Didžiakalbiai teoriškai gali svarstyti, ar kalba privalomas, ar neprivalomas tautiškumo ir valstybingumo bruožas. Lietuvis čia gali kalbėti tik apie laimingas arba nelaimingas (sau!) išimtis. Garantuota tik sena beveik visuotinė tvarka: saugi yra tik valstybinė tautinė kalba, arba: valstybė – tai savo kalba. Nors pasaulis dvikalbis (irgi daugiausia tik ta bendravimo funkcija), bet dvikalbystė būdinga ne didžiosioms, o mažosioms kalboms, ir ji – subordinacinė, taigi ne be pavojų.

4. Lietuvių kalbotyros teorijoje bendravimo priemonės funkcija jau ne laikoma nei vienintele, nei net pagrindine, o S. Karaliūnas skiria ir etninę kalbos funkciją. Tačiau visokie žurnalistai, kultūrologai ir šiaip laiko provincialai (*prieš mus buvo tvanas*) iš kepurės kalba tik apie bendravimo priemonę, reikalauja nevaržomos kalbos raidos, skelbia antikodifikacines nuostatas, žargono teises ir gerumus ir panašias geros valios nemokšystes, talžo kalbininkus ir daro iš jų baubą. Priveikia ir kai kuriuos kalbininkus, nes trūksta paprasčiausio solidarumo, kultūros. Lietuvių kalbininkai vis dėlto drįsta mesti iššūkius antikultūrinei globalizacijai ir kartais laimi. Terminologų kalbininkų pajėgos neproporcingai negausios. Bet leidžiamas

mokslinis žurnalas *Terminologija* (nuo XIII nr. tarptautinis). Lietuvių kalbos valstybinės globos principas įgyvendinamas, bet ne visai nuosekliai.

ŠALTINIAI

- GŽ – *Gimtasias žodis* (žurnalas).
L ir M – *Literatūra ir menas* (savaitraštis).
MokslL – *Mokslas Lietuva* (laikraštis).
NŽA – *Naujasis židinys-Aidai* (mėnraštis).
Sav su TV – *Savaitė* (su TV) (savaitraštis).
Vd – *Veidas* (savaitinis žurnalas).

LITERATŪRA

- Aistis J. 1991: *Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius.
- Akelaitis G. 2008: Dėl specialybės kalbos dalyko ir jo programų. – *Gimtoji kalba* 12, 3–6.
- Ambrasas V. 1990: Kamieno braškėjimas. – *Gimtoji kalba* 2, 5–7.
- Baltrušaitytė R. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46.
- Baltrušaitytė R. 2008: Perspektyviausia literatūra. – *Veidas* 51, 52–53.
- Basanavičius J. 1970: *Rinktiniai raštai*, Vilnius.
- Bauman Z. 2007: *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vertė V. Rubavičius, Vilnius.
- Bielinskis V. 1948: *Rinktiniai raštai*. Vertė Z. Kuzmickis, Kaunas.
- Brzezinski Z. 1998: *Nevaldomas pasaulis. Globalinė sumaištis XXI amžiaus išvakarėse*. Vertė A. Survila, Vilnius.
- Chesterton G. K. 1998: *Ortodoksija*. Vertė R. Drazdauskienė, Vilnius.
- Crystal D. 2005: *Kalbos mirtis*. Vertė E. Šidlauskaitė ir G. Gailiūtė, Vilnius.
- Daugiakalbystė 2008: Nuo energetikos iki daugiakalbystės. – *Veidas* 48, 46–47.
- Daugirdas T. 2004: Kalba be žado. – *Naujasis židinys-Aidai* 11, 535–536.
- Daugirdas T. 2005: Aukos patriotizmas. – *Naujasis židinys-Aidai* 3–4, 121–122.
- Daugirdas T. 2008: Kančios dėl kalbos. – *Naujasis židinys-Aidai* 1–2, 7–8.
- Drotvinas V. 2001: Iš žodžio *mokiny* istorijos. – *Terminologija* 8, 112–118.
- Eco U. 2001: *Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje*. Vertė I. Tuliševskaitė, Vilnius.
- Eliot T. S. 1990: Kas yra klasikas? Vertė E. Pakštytė. – *Proskyna* 4, 220–226.
- EncKompŽ 2005: *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*, Vilnius.
- Erazmas 1963: Erazmas Roterdamiėtis. *Pagiriamasis žodis Kvailybei*, Vilnius.
- Fóris A. 2006: Terminology and social-economic globalization: Terminija ir socialinė-ekonominė globalizacija. – *Tautinių kalbų terminologija ir globalizacija*. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 21: 21–22.
- Fóris A. 2007: Terminology and social-economic globalization. – *Terminologija* 14, 49–60.
- Fridentalis R. 1977: *Getė*. Vertė E. Vengrienė ir J. Kilius, Vilnius.
- Gadeikis L. 2005: Redaktoriaus laiškas. – *Veidas* 6, 4.
- Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
- Genzelis B. 1980: Kultūrų sąveika ir paribio kultūros. – *Laikas ir idėjos*, Vilnius, 88–106.
- Le Goff J. 2003: *Viduramžių vaizduotė*. Vertė D. Bučiūtė, Vilnius.
- Gogolis N. 1954¹: *Raštai* 3. Vertė M. Miškinis, Vilnius.
- Gogolis N. 1954²: *Raštai* 5. Vertė M. Miškinis, Vilnius.
- Griniewicz S. 2006¹: Terminology in the era of globalisation: Terminologija globalizacijos eroje. – *Tautinių kalbų terminologija ir globalizacija*. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 25–26: 26–27.
- Griniewicz S. 2006²: Terminology in the Era of Globalisation. – *Terminologija* 13, 10–16.
- Grumadienė L. 1996: Kalbos tvarkybos sėkmės laidas – ryšys su visuomene. – *Lietuvių kalbos tvarkyba: teorinės ir praktinės problemos*. Seminaro tezės, Vilnius, 13–14.
- Gudavičius A. 2000: *Etnolingvistika*, Šiauliai.
- Jokubaitis A. 2008: *Politika be vertybių*, Vilnius.

- Joninas L. 1987: Dvi „Meistro ir Margaritos“ realybės. – *Problemos* 36, 59–71.
- Karaliūnas S. 1997: *Kalba ir visuomenė (Psichosociologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai)*, Vilnius.
- Kniūkšta P. 1995: Kalbos tvarkybos tikslai ir strategija. – *Kalbos kultūros diegimo praktika ir metodika*. Jono Jablonskio konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 3–5.
- Kniūkšta P. 1996: Apie kalbos tvarkybos strategiją. – *Lietuvių kalbos tvarkyba: teorinės ir praktinės problemos*. Seminaro tezės, Vilnius, 15–17.
- Kniūkšta P. 2001¹: Paprastoji ir administracinė kalbos tvarkyba. – *Kalbos vartoseną ir tvarkyba*. Jono Jablonskio konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 7–8.
- Kniūkšta P. 2001²: *Kalbos vartoseną ir tvarkyba*, Vilnius.
- Kopaliński W. 2001: *Žodynas. XX amžiaus įvykiai, sąvokos ir mitai*. Vertė V. Kvietkauskas, Vilnius.
- LaLiež 1977: J. Balkevičius, J. Kabelka. *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius.
- Laumenskaitė E. 2007: Ir du taps vienu kūnu. – *Naujasis židinys-Aidai* 11–12, 550–556.
- Laurinėnaitė J. 2008: Vaikščiojanti enciklopedija: ar lengva tokiam būti. – *Veidas* 15, 48–50.
- Leitchik V. 2006: Globalization and problems of terminology: Globalizacija ir terminijos problemos. – *Tautinių kalbų terminologija ir globalizacija*. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 32–34: 34–35.
- LKEnc 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė K. Morkūnas, redagavo V. Ambrazas, Vilnius.
- LKEnc 2008: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Antrasis patikslintas ir papildytas leidimas, sudarė K. Morkūnas, redagavo V. Ambrazas, Vilnius.
- LRKŽ 1988: A. Lyberis. *Lietuvių–rusų kalbų žodynas*, Vilnius.
- Mataitytė I. 2007: Rec.: E. Zaikauskas. *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynelis*.
- McLuhan M. 2003: *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*. Vertė D. Valentinavičienė, Vilnius.
- Mikulėnienė D. 1996: Kalbos tvarkyba: norminimas ir administravimas. – *Lietuvių kalbos tvarkyba: teorinės ir praktinės problemos*. Seminaro tezės, Vilnius, 18.
- Mikulėnienė D. 1998: Valstybinės kalbos statusas *de jure* ir *de facto*: jo įgyvendinimo ir tvarkybos problemos. – *Valstybinė kalba ir integracija (Estija, Latvija, Lietuva)*. Seminaro tezės, Vilnius, 7–8.
- Miliūnaitė R. 2006: *Apie kalbą ir mus*. Straipsniai ir pokalbiai, Vilnius.
- Miłosz Cz. 1995: *Pavergtas protas*. Vertė A. Grybauskas, Vilnius.
- Morkus J. 2008: Lietuvių kalba Europos Sąjungoje. – *Naujasis židinys-Aidai* 7–8, 347–349.
- Morua A. 1991: *Esė*. Vertė J. Mikelinskas, Vilnius.
- Nuodėmė 2008: Nuodėmė vis labiau tampa kolektyvine. – *Savaitė* 12.
- Okmanas J. 2004: Lietuviškas kompiuterinis biuras. – *Veidas* 8, 40.
- Parandovskis J. 1984: *Olimpijos diskas*. Vertė D. Urbas, Vilnius.
- Pasternakas B. 1991: *Daktaras Živaga*. Vertė A. Mikuta, Vilnius.
- Piročkinas A. 2004¹: Publicistiniai pasvarstymai apie lietuvių kalbą atgavus nepriklausomybę. – *Gimtas žodis* 8, 2–6.
- Piročkinas A. 2004²: Didelės ir mažos kalbininkų nuodėmės. – *Gimtas žodis* 9, 2–7.
- PolEncŽ 2007: *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Ats. red. A. Jankauskas, Vilnius.
- Popper K. R. 1995: Nepiktinaudžiauti televizija. Vertė J. Kunčius. – *Kultūros barai* 6, 14–16.
- Puklevičius A. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46–48.
- Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius.
- ReklK 2004: *Reklamos kalba*, Vilnius.
- Rezoliucija 1996: Akademikai pritarė rezoliucijai dėl lietuvių kalbos. – *Lietuvos aidas* 242, 3.
- RLKŽ II 1967: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*. Paruošė V. Baronas ir V. Galinis, Vilnius.
- RLKŽ I 1982: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Ch. Lemchenas, Vilnius.
- RLKŽ III 1984: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė J. Kardelytė, J. Macaitis, A. Mankevičienė, Vilnius.
- Rosinas A. 1992: Ar valstybė gins valstybinę kalbą? – *Lietuvos aidas* 2, 8.
- Rosinas A. 1996: Kalbos priežiūra, kalbos kritika ir kalbos kultūra. – *Gimtoji kalba* 10, 1–7.
- Rosinas A. 1998: Valstybinės kalbos teisinė globa 1918–1940 metais. – *Valstybinė kalba ir integracija (Estija, Latvija, Lietuva)*. Seminaro tezės, Vilnius, 9–10.
- Rosinas A. 2005: *Tik prašau be isterijos*, 2005.
- Sakalavičiūtė K. 2007: Tarpukario Lietuvos periodika: ar rusiška spauda lygu rusų spauda? – *Naujasis židinys-Aidai* 8–9, 391–398.
- Savukynas V. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46–48.
- Smetonienė I. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46–48.

- Smoczyński W. 2008: Laringalai mano moksliniame gyvenime (Su prof. V. Smočinskiu kalbėjosi G. Zemlickas). – *Mokslo Lietuva* 13, 4–5; 14, 6–7.
- Steger M. B. 2008: *Globalizacija. Labai trumpas įvadas*. Vertė E. Vareikis, Vilnius.
- TautGyvY 2008: *Tautinio gyvenimo ypatumai*. – Savaitė 49.
- Tok pisin 2003: Atvyksta J. Stromgrenas. – *Veidas* 37, 52.
- Treiny M. 2000: Tautiškumo ir globalizacijos sankirta: problema ir sprendimai. – *Lietuvių tauta ir pasaulis. Lietuvių tautos savimonė ir tautiškumas: dabarties vaizdas ir perspektyva* 1, Kaunas, 16–20.
- Urnėžiūtė R. 2008: Vertėjai ir kalbos Europos Sąjungos institucijose. – *Gimtoji kalba* 12, 20–24.
- Vaišnienė D. 2004: Kalbos normintojas: tikras ar išgalvotas baubas [pokalbis]. – *Veidas* 7, 46–48.
- ValTV 1963: *Valodniecības terminu vārdnīca*. Sastādījuši R. Grabis, Dz. Barbare, A. Bergmane, Rīgā.
- Varnauskas J. 2005: Ima šokas nuo gimtosios kalbos? – *Naujasis židinys-Aidai* 3–4, 140–141.
- Vitkauskas V. 2008: Kitaip yra, sudėtingiau! – *Mokslo Lietuva* 17, 7.
- VLE V 2004: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 5, Vilnius.
- VLE VI 2004: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 6, Vilnius.
- VLE IX 2006: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 9, Vilnius.
- VLE XIII 2008: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 13, Vilnius.
- Zaikauskas E. 2007: *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynelis*, Vilnius.
- Zemlickas G., Kaunas D. 2008: Europos pilietis – Jurgis Zauerveinas. – *Mokslo Lietuva* 3.
- Ахманова О. С. 1966: *Словарь лингвистических терминов*, Москва: „Советская энциклопедия“.
- Бунин И. А. 2001: *И. А. Бунин: pro et contra*, Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института.
- Вальдхайм К. 1976: *Австрийский путь*, Москва: „Прогресс“.
- Гиссан Э. 1983: Вавилонская башня. – *Курьер ЮНЕСКО* 8, 7–9.
- КРусР 2003: *Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник*, Москва: „Наука“.
- Лукшите Н. 1981: К проблеме предмета лингвистики. – *Kalbotyra* XXXII/3, 162–169.
- Пустай Я. 2006: Терминология – гарант сохранения языка: Terminija – kalbos išlikimo garantas. – *Tautinių kalbų terminologija ir globalizacija*. Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės, Vilnius, 40–41: 41.
- Риникер Д. 2001: „Окаянные дни“ как часть творческого наследия И. А. Бунина [публикуется впервые]. – *Иван Бунин: pro et contra*, Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 625–650.
- Соболев Ю. В. 2001: <Рец. на кн.:> Ив. Бунин. „Иоанн Рыдалец“. – *Иван Бунин: pro et contra*, Санкт-Петербург: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 330–334.
- Твардовский А. 1979: Слово о Пушкине. – А. С. Пушкин. *Стихотворения*, Москва: „Художественная литература“, 5–23.

THE LITHUANIAN LANGUAGE AND SOCIETY: GENERAL AND TERMINOLOGICAL ASPECTS

Questions of the usage of languages, their changes, their future and even their fate are often very directly linked with globalization. Another word frequently used is challenges (by Arnold Toynbee). Answers are not so loud and often there are no attempts made to understand what globalization is. Its genesis and concepts allows us to separate cultural globalization and within it – globalization of languages, i.e. global tendencies of the usage of languages. Also globalism – an ideology of globalization or a theory of global international politics – stands out together with anti-globalism, which at least for now has a confused and negative theoretical background and is associated with too many aggressive actions of protest and even terror. Thus globalization is a rather direct threatening factor for the usage of languages and an unfavourable background for the functioning and usage of the language.

Concentration of everybody's full attention only on the impact of undefined glo-

balization is wrong not only because of its one-sidedness, but also because other more important and specific factors are forgotten or hushed up and they are and were abundant. On the other side of the iron curtain the ugly phenomena of the 20th century were flourishing, directly impacting upon as well as causing a negative background for the functioning of language in general and small languages in particular. Such phenomena include consumer and mass society, disposable civilization, marketing, advertising, agitation, mass media and especially commercialisation of television, mass culture, three minute culture, fashion, creation of stars, Americanization of culture (pop music, Hollywood films, westerns, TV serials, soap operas, ...). In general terms a common denominator of these phenomena is their tendency to make a man and a life primitive, specifically the creation of a wooden language. These phenomena, strongly attacked by soviet anti-American propaganda and to some extent evaluated in Lithuanian philosophical discourse after the fall of the iron curtain swept into Lithuania, to the weary spirit of which everything coming from the West seemed to be good. At the same time fifty year old truths about our own life in the evil empire – new language, thought police, double think, enslavement of the mind – reached us from the West as well. These truths reached us, but did not have the right impact on us. Together with such things as the disintegration of the evil empire, restoration of the independence of Lithuania, status of the Lithuanian language as a state language, national rebirth, democratisation of the society and the creation of a civil society, European and transatlantic integration of Lithuania, came unofficial Anglization, computerization and internetization which are now very specific factors, the importance of which to national identity and self-awareness, culture and language has been considerable for twenty years and will remain crucial and epochal for a long time.

Every language is ethnic or national – native. Our native language – Lithuanian – for a few centuries under the conditions of continuous subordinate bilingualism had very many contacts with the Polish language – the whole area of the Lithuanian language was flooded with it. Only a few consequences have been eliminated, and although contacts with Polish have for some time been almost broken, the majority of losses are, like loss of national territory, irreversible. For two centuries a similar destructive work in the Lithuanian language area was done by the Russian language. Now a new era of contacts with the English language has arrived – territory is not being lost, but a part of the Lithuanian language speakers are. Therefore it is useful to get acquainted with these imperial, colonial as well as international languages (and *linguae francae*) from inside – how they are perceived and judged by Russians and English themselves. It is important to remember that the essence of *linguae francae* is only the performance of the communicative function. This is not enough for the national language to live and survive – it could cause death. The Lithuanian language has a dead sister – the Prussian language. The area of the Lithuanian language has crumbled away in the west and in the south-east and it is not even continuous within the state borders. Speakers of a big language can have a theoretical discussion if the language is or is not an obligatory element of nationality and statehood. A Lithuanian can speak here only about lucky or unlucky (for himself!) exceptions. Only the old nearly universal order provides guarantees: only a national state language is safe or: a state is its own language. Although the world is

bilingual (mostly in that communicative function), bilingualism is a characteristic not of big, but of small languages and it implies subordination, thus some dangers.

In the theory of Lithuanian linguistics, the communicative function is considered to be neither the only, nor the main one. Simas Karaliūnas separates the ethnic function as well. Various journalists, specialists of culture and other provincials of the time (*avant nous, le Déluge*) are talking only about the means of communication, demanding unrestricted development of the language, declaring anticodification attitudes, rights and validity of jargon and similar good willed ignorance and demonising linguists. They defeat some linguists because of the lack of solidarity and culture of the latter. Lithuanian linguists dare to challenge anti-cultural globalization and sometimes win. The force of terminologists is small, but they publish the scientific (international from the 13th issue) magazine *Terminologija (Terminology)*. The principle of state protection of the Lithuanian language is being implemented although not consistently.

Gauta 2008-12-15

Jonas Klimavičius
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: terminologai@lki.lt

Заимствование в составе украинской экологической терминологии

СТАНИСЛАВА ОВСЕЙЧИК

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Украинская экологическая терминология строится исходя из общенационального языка, именно поэтому основное ядро терминологических единиц, называющих экологические понятия, составляют термины украинского происхождения. Однако ни один естественно сформированный язык не способен обеспечить терминообразование собственными ресурсами, не привлекая лексические и словообразовательные средства других языков. В современных условиях обмена информацией лингвисты большинства стран мира стремятся совместить национальные терминологические единицы с интернациональными элементами (для оптимизации международного общения). Процесс заимствования иноязычных элементов, при котором любой язык не только обогащается, но и засоряется заимствованиями из других языков, в большинстве стран мира значительно активизировался (Д'яков, Кияк, Куделько 2000: 119).

Причины формирования заимствованных терминов вытекают из объективных условий научно-технического развития, когда возникает неологизм в определенной языковой среде вследствие появления там нового изобретения или открытия. При отсутствии соответствующего терминологического аналога, язык, до появления собственного термина, использует заимствование. И это объективный процесс, ведь формирование терминологических единиц требует учета их основных функций, в частности тех, которые призваны четко фиксировать научные понятия, а через понятия – передавать результаты познавательной деятельности человека посредством кратких, лаконичных, однозначных выражений (Ктитарова 2002: 142).

Заимствование терминов – многоаспектный процесс, предусматривающий высокую степень развития и самобытности языка-реципиента, поскольку связан не только с количественными, но и качественными

ми изменениями в терминологической системе (Малевич 1999: 124). Заимствованный термин, обычно, характеризуется однозначностью, отсутствием эмоционально-экспрессивных коннотаций даже на первоначальном этапе функционирования в терминологической системе: если „слово родного языка должно еще стать термином“, то слово иноязычное – „готовый термин; он является знаком больше, чем слово родного языка“ (Кутина 1970: 89). Как справедливо отмечает Л. Д. Малевич, „использование заимствованных терминов обусловлено их способностью передавать расчлененное понятие термином-словом, отвечающим требованию краткости термина“ (Малевич 2005: 57). Сравните: *абразія* (лат. *abrasio*) „процес розмивання й руйнування берегів морів, річок і водосховищ під впливом ударів хвиль, вивітрювання або господарської діяльності людини“ (Мусієнко 2004); *біом* (англ. *biom*) „сукупність біогеоценозів зі схожими характеристиками, що займають значну територію й розвиваються в схожих кліматичних умовах“ (Мусієнко 2004); *штам* (нем. *Stamm*) – „чиста культура мікроорганізмів одного виду, у якого вивчені морфологічні і фізіологічні особливості“ (УРЕТС 2005) и т. д. Такие заимствования обычно не имеют национальных соответствий и характеризуются высокой точностью.

Учитывая распределение иноязычных терминов за характером процесса заимствования, выделяем: 1) прямые заимствования; 2) опосредованные заимствования. К прямым заимствованиям относим термины, проникшие прямо в экологическую терминологию из того или иного иностранного языка, типа: англ. *environmentology* → укр. *енвайронментологія* (РУСЕТУС 2002), англ. *pollutant* → укр. *поллютант* (УРЕТС 2005), фр. *sideration* → укр. *сидерація* (Мусієнко 2004) и т. д. Опосредованные заимствования представляют собой наименования, вошедшие в состав украинской экологической терминологии через другие отраслевые терминологии (иногда с некоторым переосмыслением своих первичных значений): *лізинг* (англ. *lease*) – „довгострокова оренда машин, устаткування, транспортних засобів, споруд як виробничого призначення, так і устаткування утилізації, а також очисних споруд на спеціальних взаємовигідних умовах“ (УРЕТС 2005) или в экономике „вид довгострокової оренди або кредитування нерухомого майна, техніки, товарів, обладнання“ (ВТССУМ 2004); *екологічний маркетинг* (англ. *marketing*) – „особливий вид людської діяльності, який направлений на задоволення потреб за допомогою обміну, але

не зачіпає екологічну рівновагу навколишнього природного середовища і не впливає на стан здоров'я людей“ (УРЕТС 2005), а согласно Американской ассоциации маркетинга, *маркетинг* – „це реалізація бізнес-процесів у напрямку потоку товарів та послуг від виробника до споживача“; *екологічна стандартизація* (англ. *standardization*) – „комплекс юридичних, економічних, технічних заходів, спрямованих на дотримання певних стандартів якості доквілля“ (Мусієнко 2004), или более широкое определение термина – „встановлення єдиних норм і вимог на готову продукцію, напівфабрикати, сировину і матеріал“ (ВТССУМ 2004).

Языками-первоисточниками как прямых, так и опосредованных заимствований в украинской экологической терминологии выступают: греческий (*ебоніт, метабіоз, мізофобія, циклон*); латинский (*резерват, репеленти, фауна, флора*); английский (*атол, дренаж, емерджентність, напалм, пульсари*); французский (*аерація, бриз, жеода, кадастр, савана, терикон*); немецкий (*друза, дюкер, легірування, лес, торф, шлак, шлам*); голландский (*дамба, польдери, шторм*), итальянский (*лава, лагуна*); японский (*цунами*) и т. д.

Отдельно в экологической терминологии представлены иноязычные термины – интернационализмы. В языкознании нет однозначного толкования данного понятия. Мнения лингвистов расходятся в отношении количества языков, вовлеченных в процесс интернационализации, степени ассимиляции интернационализмов в языках, источников их возникновения, принципов классификации и сферы функционирования (Акуленко 1988: 148–167; Интернациональные элементы <...> 1980: 16–17; Филатова 1975: 112–115). **Мы считаем наиболее последовательным определение В. В. Акуленко, который отмечал, что „интернациональность языковых знаков представляет собой особого рода феномен, существующий в синхронической плоскости в области языковых контактов. Это означает, что интернациональность не может быть установлена ни внутри одного национального языка, ни путем этимолого-диахронического анализа, ни при рассмотрении любых характеристик языка с целью функционирования“** (Акуленко 1988: 149). Итак, интернационалистами в украинской экологической терминологии считаем международные термины, которые используются как минимум в трех неродственных языках, и имеют греко-латинскую основу (Интернациональные элементы <...> 1980: 16; Д'яков, Кияк, Куделько

2000: 119–120; Панько, Кочан, Мацюк 1994: 164). Сравните: укр. *агро-екосистема*, англ. *agroecosystem*, нем. *Agroökosystem*, фр. *agroecosysteme* (МЗ 1995); укр. *суперпаразит (надпаразит)*, англ. *superparasite*, нем. *Überparasit*, фр. *superparasite* (МЗ 1995); укр. *коєфіцієнт Бюффона*, англ. *Buffon coefficient*, нем. *der Koeffizient von Büffon*, фр. *coefficient de Buffon* (МЗ 1995); укр. *система Лібиха*, англ. *Libich system*, нем. *das System von Libich*, фр. *système de Libick* (МЗ 1995) и т. д. Как свидетельствуют данные примеры, в экологической терминологии в качестве терминов-интернационализмов выступают не только термины-слова, но и целые конструкции.

Отметим, что входя в любую терминосистему, заимствования проходят соответствующую графическую, фонетическую, морфологическую и семантическую адаптацию. Причем важным показателем глубины лексической ассимиляции заимствованного термина в новой среде, по мнению исследователей, является его словообразовательная активность (Беляева 1985: 91; Малькевич 1986: 14). По нашим наблюдениям, использование экологических терминов, производных от иноязычных лексем, происходит также с учетом особенностей их фонетической, морфологической и семантической адаптации. При этом иноязычные основы принимают участие в образовании производных терминов-слов: *абсорбція, абсорбент, абсорбована доза* (УРЕТС 2005), *барботаж, барботування* (ТРУАСЕ 2003), *компости, компостування* (УРЕТС 2005) и являются компонентами экологических терминов – сложных слов: *гетеротрофність* (РУСЕТУС 2002), *екотип* (Мусієнко 2004), *екорозвиток* (УРЕТС 2005), *терморегуляція* (Мусієнко 2004).

ВЫВОДЫ

Экологическая, как и другие природоведческие отраслевые терминосистемы, имеет в своем составе достаточно ярко представленный слой греческих и латинских заимствований, на втором месте по частотности использования стоят англицизмы, что объясняется современной тенденцией „англоязычия“ в разных сферах во всем мире, и малая доля отводится заимствованиям из других иностранных языков. Говоря о целесообразности использования новых заимствований, мы утверждаем, что есть смысл заменять ими сложные многокомпонентные аналоги в украинской экологической терминологии, соблюдая при этом один из основных критериев идеального термина – краткость.

ИСТОЧНИКИ

- ВТССУМ 2004: *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Київ.
- МЗ 1995: Микитюк О. М., Злотін О. З. *Словник з екології: українсько-російський-німецький-французький*, Харків.
- Мусієнко М. М. та ін. 2004: *Екологія: Тлумачний словник*, Київ.
- РУСЕТУС 2002: *Російсько-український словник екологічних термінів та усталених словосполучень*, Київ.
- ТРУАСЕ 2003: *Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з екології. Основні терміни: близько 3500 термінів*, Харків.
- УРЕТС 2005: *Українсько-російський екологічний тлумачний словник*, Харків.

ЛИТЕРАТУРА

- Акуленко В. В. 1988: Основні етапи інтернаціоналізації словникового складу слов'янських мов. – *Слов'янське мовознавство*, Київ, 148–167.
- Беляева С. А. 1985: Дери́вация как показатель лексической адаптации заимствованного термина. – *Структурные и функциональные особенности научного текста*, Владивосток, 89–96.
- Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. 2000: *Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти*, Київ.
- Интернациональные элементы в лексике и терминологии*, Харьков, 1980.
- Ктитарова Н. 2002: Формування і розвиток металургійної термінології в Україні. – *Проблеми української термінології*. Вісник НУ „ЛП”, № 453, Львів, 142–147.
- Кутина Л. Л. 1970: Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем. – *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии*, Москва, 82–94.
- Малевич Л. Д. 1999: *Становлення і розвиток української гідромеліоративної термінології*. Дисертація <> кандидата філологічних наук, Київ.
- Малевич Л. 2005: Термінологічне запозичення: причини, джерела, функції. – *Українська термінологія і сучасність*. Вип. VI, Київ, 56–61.
- Малькевич А. Т. 1986: *Иноязычные элементы и их роль в системе номинации* (на матеріалі металургічної термінології російського мови). Автореферат <> кандидата філологічних наук, Днепропетровск.
- Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. 1994: *Українське термінознавство: Підручник*, Львів.
- Филатова Л. А. 1975: О характере семантических отношений в интернациональной лексике научной литературы. – *Язык научной литературы*, Москва, 112–131.

SKOLINIAI UKRAINOS EKOLOGIJOS TERMINIJOJE

Straipsnyje nagrinėjamos semantinės ir struktūrinės terminijos skolinių ypatybės. Įvairiapusis ekologijos terminologijos tyrinėjimas leido nustatyti skolinių pasirinkimo priežastis, perėmimo ir funkcionavimo bruožus. Iš kitų kalbų leksemų išvestų ekologijos terminų įsitvirtinimas rodo, kad svarbus pasiskolino termino leksinės asimiliacijos naujoje aplinkoje rodiklis yra jo darybiškumas. Skolinių vertės nustatymas ukrainietiškos ekologijos terminijos formavimosi procese paaiškina ne tik ekologijos terminų susidarymą, bet ir parodo skirtingų tipų ryšius tarp šių terminų ir terminologijoje apskritai.

BORROWINGS IN THE COMPOSITION OF UKRAINIAN ECOLOGICAL TERMINOLOGY

The article is devoted to the research of the Ukrainian ecological terminology. The semantic and structural peculiarities of borrowings are analysed in this investigation. The many-sided consideration of the terminological material has enabled the identification of reasons for including adopted units, features of their adaptation and functioning.

Fixing of derivative ecological terms from foreign lexemes, confirms that the important index of depth of lexical assimilation of the adopted term in a new environment is its word-formation activity. Determination of value of borrowings in the process of forming of Ukrainian ecological terminology gives a clear explanation of organization not only of ecological terms, determines the different types relationships between them in its limits but also terminology in general.

Gauta 2008-09-01

Станислава Овсейчик
пр. Маяковского, 89, кв. 130
02232 Киев, УКРАИНА
Эл. почта: slavika1980@yandex.ru

Variantiniai statybos liaudies terminai *Lietuvių kalbos žodyne*

ROBERTAS STUNŽINAS

Lietuvių kalbos institutas

Variantiškumas – kalbos ypatybė, susijusi su kalbinio vieneto vientisumo nepažeidžiančiu turinio ir formos vienetų izomorfinės atitikties nukrypimu (Сложеникина 2005: 8). Tai kalbos gebėjimas sukurti to paties kalbinio vieneto atmainų įvairiuose kalbos lygmenyse (fonetikos (ir rašybos), akcentologijos, gramatikos, leksikos) (КРусР 2003: 104). Istoriniu požiūriu variantiškumas yra kalbos raidos, skirtingų kalbos sričių (tarminės, šnekamosios, profesinės kalbos ir kt.) sąlyčių ir įvairių vidinių sisteminių veiksmų padarinys (КРусР 2003: 104). Varijavimas ypač būdingas ir ilgą laiką besiformavusiai, skirtingose Lietuvos vietose vartotai ir įvairių kalbos veiksmų paveiktai liaudies terminijai.

Šiame straipsnyje nagrinėjama *Lietuvių kalbos žodyno* (LKŽ₆ 2005) statybos liaudies terminija, t. y. specialius statybos vaizdinius ar sampratas įvardijantys gyvosios kalbos žodžiai. Viena pagrindinių liaudies terminų skiriamųjų ypatybių yra tai, kad, skirtingai nei mokslo, liaudies terminai įvardija ne kartu su mokslu atsiradusias specialiąsias sąvokas, o specialius vaizdinius ar sampratas (plg. Гринев 1993: 48), liaudies terminiją nuo mokslo terminijos skiria mažesnis reikšmių ir vartojimo griežtumas (Klimavičius 1996: 6). Straipsnio tikslas – išsiaiškinti vyraujančius statybos liaudies terminų varijavimo atvejus ir parodyti varijavimo įvairovę. Remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu* (DŽ₆ 2006) nustatomas liaudies terminų santykis su normine kalba. Šį kartą apsiribojama formaliuoju struktūriniu terminų varijavimo tipu ir daugiausia dėmesio skiriama mažiausiai besiskiriantiems terminams. Šiame straipsnyje nekalbama apie statybos liaudies terminų varijavimo priežastis, tai bus tolesnių autoriaus tyrinėjimų objektas. Iš viso analizuojama beveik 400 terminų varijavimo atvejų.

Kaip jau minėta, visi straipsnyje analizuojami terminų varijavimo atvejai priskirtini prie formaliojo struktūrinio terminų varijavimo. Šiuo varijavimu laikomi tie atvejai, kai varijuojančios kalbinės priemonės nenurodo denota-

to požymių skirtybių. Formalusis struktūrinis varijavimas neišeina už terminų vientisumo ribų ir nesukelia termino semantinių kaitų, t. y. nesusijęs su kokiomis nors prasminėmis termino turinio skirtybėmis (Татаринов 2006: 173). Šio tipo variantai apibrėžtini kaip formaliosios, tą pačią funkciją atliekančios, reguliarių garsinės sandaros skirtybių turinčios tų pačių kalbinių vienetų atmainos (plg. КРyсP 2003: 107).

Surinktos medžiagos tyrimas leidžia skirti dvi dideles variantų grupes – kirčiavimo ir fonetinius variantus (sudaro beveik du trečdalius visų variantų) ir morfologijos variantus. Šios dvi variantų grupės dar skirstomos į smulkesnes grupes.

KIRČIAVIMO IR FONETINIAI VARIANTAI

Kirčiavimo ir fonetinių variantų grupėje vyrauja kirčiavimo variantai, sudarantys daugiau nei du trečdalius šio tipo variantų. Kirčiavimo variantų grupėje vyrauja skirtingos kirčio vietos variantai, sudarantys beveik tris ketvirtadalius visų kirčiavimo variantų.

Skirtingos kirčio vietos variantų grupėje vyrauja variantiniai pastovaus ir nepastovaus kirčio paradigmų terminai, gerokai retesni yra variantiniai tik nepastovaus arba tik pastovaus kirčio paradigmų terminai. Pagal kirčiavimo paradigmas vyrauja I ir III, I ir II kirčiuočių variantai.

I ir III kirčiuotės variantų grupelėje vyrauja variantų eilutės su pagrindiniais norminiais I kirčiuotės terminais, pvz.: *dúonkepis* (1) Smn¹, Šk – *duonkepÿs* (3^a) Užv; *gárvilka* (1) Vvr – *garvilka* (3^b) Kv, Rt, Šv; *grebéstas* (1) Brž, Jnš, Pn, Rk, Ukm, Krk, Klm, Upn, Dl – *grebéstas* (3) Švnč, Kš, Vžns, Mlt, Ds; *klétis* (1) Tv – *klétis* (3) An, Užp; *lópeta* (1) Paj, Dr, Vdn – *lopetà* (3^a) Ds, Kv, Mrs, Mšk; *máلكinè* (1) Alk, Trg, Sb, Mrk – *malkinẽ* (3^a) Jrb; *máukna* „stora medžio žievė“ (1) Sr, Kv – *mauknà* (3) Ss; *palángé* (1) Ūd, Mrj, Nmč, Sdk – *pálangé* (1) Brs – *palangẽ* (3^b) Dv; *pāpamatis* (1) Škn – *papamatÿs* (3^{4b}) Als, Šts; *papriéždis* (1) Ds, An – *paprieždÿs* (3^b) Skdt; *priésienis* (1) Šln, Žg – *priesienÿs* (3^a) Švnč, Slk; *priésvirnis* (1) Šlv, Ktk, Pb, Nmč – *priesvirnÿs* (3^a) Ukm; *sáspara* (1) Rs, Vlk, Ad, Šmn, Vlkš, Kkl – *sasparà* (3^a) Vl, Grš, Grl, Pkn, Kp, Alz, Dgl, Lnt, Rtn, Žl, Klt, Trgn; *stóginé* (1) LKA I 57, Krt – *stoginẽ* (3^a) LKA I 57, Kv, Krtn, Ms, Lnk, Plng, Gršl, Lkž; *šėberkštis* (1) K.Būg (Skp), Kp, Adm, Krs – *šeberkštis* (3^b) Dkk, Kp, Šmn, Paj, Dg, Krs, Dj; *tařpangis* (1) Rs – *tarpangÿs* (3^b) Varn, Šl; *ùžkaboris*

¹ Straipsnyje vartojamos *Lietuvių kalbos žodyno* santrumpos.

(1) Plk – *užkaborÿs* (3^{4b}) Graž; *veránda* (1) LKA I 40, Sd, Dv – *verandà* (3^b) LKA I 40 (Sg).

Gerokai mažiau yra variantų eilučių su pagrindiniais norminiais III kirčiuotės terminais, pvz.: *lenkenà* (3^b) Slk, Grv, Tvr, Kp, Dglš, (3^a) Dsn – *leñkena* (1) Vs; *rentinÿs* (3^b) Vdk, Kv, Dkš, Plv – *reñtinis* (1) Grz; *stogdengÿs* (3^a) Vb, Skrb, Mšk, Krš, Skr – *stógdengis* (1) Tlž, Krž, Paj, Srv, Ėr.

Variantų eilutes su nenorminiais nariais sudaro dabartinės kalbos žodžių variantai, pvz.: *āpušė* (1) Rm, Vks, Kv, Kp – *apušė* (3^b) Grv, Mrk – *ėpušė* (1) DŽ₆; *pakréigė* (1) Smn, Gž – *pakreigė* (3^b) J.Jabl (Mrj), Stk – *pakráigė* (1) DŽ₆; *palángis* (1) Prk – *palangÿs* (3^b) Mrj – *palángė* (1) DŽ₆; *pamúras* (1) – *pāmúras* (3^b) Jsv, Krk – *pamúre* (1) DŽ₆; *papriėžedė* (1) Vdn, Trgn – *papriežedė* (3^a) Mlt – *papriėždis* (1) DŽ₆; *papriėžedis* (1) – *papriežedÿs* (3^a) Msn – *papriėždis* (1) DŽ₆; *pāražė* „šiaudinio stogo apatinė dalis“ (1) Šts, Grž – *paražė* (3^b) Erž – *pāražės* (3^b) DŽ₆; *priėmenis* (1) Všk – *priemenÿs* (3^a) Šmk, Btrm – *priemenė* (3^a) DŽ₆; *priėpirtė* (1) Sk, Pš, Sn – *priepirtė* (3^a) Vlk, Žal, Alk – *priėpirtis* (1) DŽ₆, arba dabartinėje kalboje nevartojami terminai, pvz.: *plytmetÿs* „kas daro (žalias) plytas“ (3^b) Škn – *plytmetis* (1) Trk; *priėvijà* (3^a) Lkm – *priėvija* (1) Ml, Plš; *sąkertinis* (1) Jz – *sąkartinÿs* (3^{4a}) Dglš; *slógstis* „kartelės, prilaikančios stogo kraigą“ (1) Rmš, Ūd – *slogstis* (3) Krok.

Didelę I ir III kirčiuotės variantų dalį sudaro svetimybės, pvz.: *ākselis* (vok. *Häcksel*) (1) – *akselÿs* (3^b) Gs, Nm, Skr, Kl; *gėvelis* (vok. tarm. *Gevel*) „dvi sukaltos kartelės, kurios žargdinamos ant kraiko, kad vėjas nedraskytų“ (1) – *gėvelÿs* (3^a) Ldvn, Rdm; *gėvelis* (vok. tarm. *Gevel*) „statusis stogo galas, skliautai“ (1) – *gėvelÿs* (3^a) Up; *kakalÿs* (vok. *Kachel*) „krosnis“ (3^b) Šlu, Skdv, LnkV, Vlkv – *kākalis* (1) Br, *kàkalis* (1) Prn; *kiaunorė* (vok. *Keller*) „namelis bulvėms pilti“ (3^a) Šn – *kiaunorė* (1) KlP; *klėmeris* (vok. *Klammer*) „geležinė sankaba“ (1) – *klemerys* (3^b) Erž, Vdk, Šll; *skiñdelis* (vok. *Schindel*) „malksna“ (1) Adm, Gr, Grž, Vb – *skindelÿs* (3^b) Skp; *stalažiai* (vok. tarm. *stallásche*) (3^b) Jnš – *stàlažiai* (1) Škn; *steñderis* (vok. tarm. *ständer*) „stulpas“ (1) Vn, Krž – *stenderÿs* (3^b) Rsn; *špýkėrė* (vok. *Speicher*) „svirnas“ (1) LKA I 47 (Rsn, Plšk) – *špykėrė* (3^a) LKA I 47 (Vlkš, Pgg), Vrb, Nm, Mrj; *šteñderis* (vok. tarm. *ständer*) (1) Brs – *štenderÿs* (3^b) Pgg, Dr, Brs, Ms; *žiogspirai* (vok. *Sägespäne*) „pjuvenos, drožlės“ (3^a) Lk, Pln – *žiógspirai* (1) Ggr, Ms.

Keletą eilučių sudaro nevarotini hibridai, pvz.: *papriėčekė* (brus. *прыпечака*) „vieta po pripečka, pakrosnė, paprieždis“ (1) Vdš, Klt – *papripečkė* (3^b) Sn, Tvr, Ad; *skeřsbalkis* „skerssijė“ (1) LKA I 130 (Sg) – *skersbalkÿs* (3^b) Akm;

užkaklis „vieta tarp sienos ir krosnies, užkrosnis“ (1) Šts, Up – *užkaklÿs* (3^b) Šts; *užpečkis* „vieta už krosnies, užkrosnis“ (1) DūnŽ – *užpečkÿs* (3^b) Upt, Btg, Trk.

I ir II kirčiuotės variantų grupelėje vyrauja eilutės su pagrindiniais I kirčiuotės terminais. Normos atžvilgiu matyti, kad po lygiai yra variantų eilučių su norminiais II ir su norminiais I kirčiuotės terminais, pvz.: *statìnis* (2) Alz, Užp, Vb, Skrb – *stātinis* (1) Paį, Kp, Upn, Pkn, Ndz, Onš; *šungalvois* „išsikišę dviejų sunertų rąstų galai trobesio sąsparoje“ (2) Erž – *šungalvois* (1) Slv, Jrb; *ublādė* „atskiras trobesys, kur yra duonkepė krosnis arba kur taisomas jovalas gyvuliams“ (2) Vvr, Knt, Pln – *ùbladė* (1) Slnt, Kl; *spālinė* (1) Šmn – *spalìnė* (2) Nč; *vištìnė* (1) Klb II 19 (Lkm), Ob, Žl, Pc, Gs, Kp, Km – *vištìnė* (2) LKA I 52, Plšk. Rasta viena variantų eilutė su abiem norminiais terminais, pvz.: *alkierius* „kaimo gyvenamosios trobos kambarys“ (1) Krtn, Tv – *alkiērius* (2) Al, Mrj, Šlvn. Viena eilutė yra su norminiu I kirčiuotės terminu: *pastoginė* (1) Rm – *pastogìnė* (2) Ėr, Šd, Tv, Jn.

Keletą eilučių sudaro dabartinės kalbos žodžių variantai, pvz.: *grinčią* (2) Srd – *grinčia* (1) Žsl, Bgs – *gryčią* (2) DŽ₆; *šlyna* (1) LD 215 (Ds, Lkm, Klt), Jnšk, Grv, Rmš, Klvr, Šmk, Pls, Rš, Erž, Ktk, Krns – *šlynà* (2) Vlk, J.Jabl (Vlk) – *šlynas* (1) DŽ₆.

Kitais atvejais eilutes sudaro dabartinėje kalboje nevartojami terminai, pvz.: *altarija* (1) Vvr, Pn – *altarijà* (2) Grg; *mūrinė* (1) An – *mūrìnė* (2) Jnš; *pāpavietis* „pastogė“ (1) Mrs – *papaviētis* (2) Dv, Vrn; *pariestìnis* „palėpė“ (2) Vks, Trk, Mžk, Lž – *pāriestinis* (1) Vks; *pašėtra* „pašiūrė“ (1) Slv, Grdž – *pašėtrà* (2) Erž; *šiēninė* (1) LKA I 57 (Skrd, Žal, Brb), Šil – *šienìnė* (2) LKA I 57 (Klp, Plšk, Alk), Glv, Prk, Nm, Pgg; *žardinis* (2) Vrn – *žardinis* (1) Ds.

Nemažą I ir II kirčiuotės variantų dalį sudaro dabartinėje kalboje nevartotini terminai – svetimybės ir hibridai, pvz.: *dūršliokas* (l. *durszlak*) „įrankis skylei geležyje išmušti“ (1) Sn, *duršliokas* (1) Kal – *duršliōkas* (2) Švn, Ds; *kaminyčią* (l. *kamienica*) „mūriniai namai“ (2) K.Būg (Grl) – *kaminýčia* (1) Ms, Slnt, Kv, Ds, Šln, Ar, Pkr, Krš, Dgl, Pc, Ds, Skp, Trgn; *lėdà* (l. *lada*) „prietaisas rąstams kelti“ (2) Stk – *léda* (1) Alv, Nmn; *mōkolas* (brus. *маxало*) „terpamasis įrankis, teptuvas, teptukas“ (1) Nm, PnmA, Vžns, Dgl, Sb – *mokōlas* (2) Jnšk; *padameñtas* „pamatas, fundamentas“ (2) Skp, Vl, Sdb, Kp, Ppl – *pādamentas* (1) Paį; *pilavinos* (l. *piłowiny*) „pjuvenos, pjaulai“ (2) Vs – *pilavinos* (1) Jnšk; *staliōrius* „stalius“ (2) Al, Jon, Upt – *stāliorius* (1) Tt, Vdk; *stonià* (brus. *стайня*) „arklidė“ (2) Šlčn, (4) Plv, Užg, Slm, Ktk, PnmR, Ut – *stónia* (1) LKA I 266, K.Būg (Ds); *stampōlis* (vok.

Stemmpfahl „tilto polis“ (2) Dbč, Vlk, Ds – *štam̃polis* (1) Sdk; *teslýčia* (l. *ciešlica*) „tašomasis kirvis“ (1) KzR – *teslyčìa* (2) LKA I 89 (Pjv); *zomātas* „kuolų tvora“ (2) Akm, Sd, Rdn – *zómatas* (1) Nmn; *zoviēskas* „vyris“ (2) Grk, Grz, Mrj, Sn, Všk – *zōvieskas* (1) Slnt;

akmenyčìa (2) Pls, Plš – *akmenýčia* (1) Klvr; *mūrliotinis* (l. *murlat*) (1) Lk – *mūrliotìnis* (2) Pvn; *torpinè* „pašiūrè, kur kraunamos malkos ir durpès“ (2) Lkv – *tòrpinè* (1) Antz.

I, II ir III kirčiuotės terminų **trinarių eilučių** grupėje dažnesnės variantų eilutės su pagrindiniais norminiais I kirčiuotės terminais, pvz.: *priešinė* „patalpa kam pasidėti, kamara“ (1) Pl, Lš – *priešinẽ* (3^a) Gdl – *priešinė* (2) Ūd; *priešinė* „priemenė, prieškambaris“ (1) Pl, Lš, Krok – *priešinẽ* (3^a) Gdl, Vv – *priešinė* (2) Ūd.

Rasta viena eilutė su pagrindiniu 3^b kirčiuotės terminu: *plūktuvẽ* (3^b) Krš, Gdž, Jnš, Šd – *plūktivė* (2) Brž – *plūktuvė* (1) Jnšk, Škn, Šd, Žml.

Variantų eilutę su nenorminiais terminais sudaro dabartinės kalbos žodžių variantų eilutė, pvz.: *garalaidė* (2) Ps, Rm, Klov, Sdb – *gāralaidė* (1) Ds, Slm – *garalaidẽ* (3^{4b}) Kp – *gārlaidė* (1) DŽ₆.

I ir IV kirčiuotės variantų grupelėje vyrauja variantų eilutės su pagrindiniais I kirčiuotės terminais. Kelios eilutės yra su pagrindiniais norminiais I kirčiuotės terminais, pvz.: *čėrpė* (1) Brb, Vdn – *čėrpẽ* (4) Ds, Lkš; *kimša* „stogo, lubų ar sienos skylė, pro kurią kemša šieną ar šiaudus ant tvarto“ (1) Lkš, Gs – *kimšà* (4) Gs, Grš.

Keletas variantų eilučių yra su nepagrindiniais norminiais III ar IV kirčiuotės terminais, pvz.: *skārda* (1) DūnŽ, Slnt, Krš, Šv, Pls – *skardà* (4) Jš; *vārža* (1) Rg, Škn, Varn, Pc – *varžà* (3) Slm, (4) Sdk.

Vieną eilutę sudaro nenorminiai terminai. Tai yra dabartinės kalbos žodžio variantai: *pantà* „skersinis, jungiantis trobesio sparus, gegnės“ (4) Vks, Lc – *pánta* (1) Mžk – *pántas* (1) DŽ₆.

Pusę šios grupelės sudaro eilutės su svetimybėmis, pvz.: *bléka* (vok. *Blech*, brus. *бляха*, l. *blacha*) „skarda“ (1) Slnt, Gršl, Grg, Yl – *blèkà* (2) Kp, Užp; *gréda* (rus. *грѣда*, lat. *grēds*) „senovės pirkios viena iš karčių viduj aplink sienas medžiui ar kitkam džiovinti“ (1) Rdm, Vs, Lš – *grédà* (2) Ds, Jnš, (4) Švnč, Dglš, Tvr, Trgn; *liúde* (vok. ž. *lode*) „svambalas“ (1) Kv, Bržr, Šk – *liūdẽ* (4) Skr; *stainià* (brus. *стайня*) „arklių tvartas, arklidė“ (4) LKA I 51 (Žml, Škn, Rz, Klov, Krs, Pc, Čk, Krk, Trs, Vdš, Lb), Mžš, Pkr, Rd, Kp, Antš – *stáinia* (1) LKA I 51 (Rš, Pb), Trak; *šiōpa* (l. *szopa*) „pašiūrė, stoginė“ (1) BM 69 (Žb) – *šiopà* (4) KzR; *voṛnà* „kalkės“ (2) Pns, Žl, (4) Alv, Ds, Kp – *vóṛna* (1) DrskŽ, Srj.

Nepastovaus kirčio paradigmų terminų varijavimo atvejų aptikta keturis kartus mažiau. **II ir III kirčiuotės variantų** grupelėje eilučių su pagrindiniais norminiais ir visais nenorminiais nariais yra beveik po lygiai, pvz.: *padaņgtė* „pastogė“ (2) Km, Ut, DŽ₆ – *padangtė* (3^b) Ad; *priemenė* (3^a) Ldk, Ign, Plš, Vl, Mrj, Brš, Ktk, Mšg, DŽ₆ – *priemėnė* (2) Jž; *stavarys* (3^b) Mrc, Krok, Rud, Drsk, DŽ₆ – *stavāris* (2) Trgn, Sdk, Mlt, Krd, Lkm;

padangštė (3^b) Trgn – *padaņgstė* (2) Ktk – *padaņgtė* (2) DŽ₆; *papaviētis* (2) Dv – *papavietys* (3^{4b}) Nč, Rod, Vrn; *triobėsys* (3^a) Rmš – *triobėsis* (2) Grnk, Šk – *trobėsys* (3^a) DŽ₆; *pagrėdai* (hibr.) (2) Vrb, Mrj – *pagrėdai* (3^b) Klvr.

II ir IV kirčiuotės variantų grupelėje vyrauja variantų eilutės su pagrindiniais norminiais II kirčiuotės terminais, beveik perpus mažiau yra terminų su pagrindiniais norminiais IV kirčiuotės terminais, pvz.: *alksnis* (2) Krtn – *alksnys* (4) K.Būg (Dv, Lz); *kōklis* (2) – *koklys* (4) Up; *kūlis* (2) Prk – *kūlys* (4) Pp, Krkl, Lž; *kūtė* (2) Slnt – *kūtė* (4) Pp, Krš; *mūris* (2) Dr – *mūrys* (4) Šv, KlvrŽ; *žiogris* (2) Jn (Kv) – *žiogrys* (4) Eig;

kaplys (4) Užv – *kāplis* (2) Pln; *baslys* (4) Nj, Jnšk – *bāslis* (2) Krč; *kūlē* (4) Ds, Nmn, Ds, Ll – *kūlē* (2) Tl; *spyrys* (4) LKA I 97 (Pnm, Šmn, Alvt), LKA I 131 (Gd) – *spyris* (2) DūnŽ, LKA I 131 (Pnm, Šlv, Vlklj), Škn.

Nemažą dalį sudaro variantų eilutės su nenorminiais nariais, pvz.: *spyrius* (4) Krns, Rs, Dkš – *spyrius* (2) Up – *spyrys* (4) DŽ₆; *trakniai* (4) Sv, Ldk, Upn, Gdl, Ėr, Upt, Kvr, Vb, Grž – *trākniai* (2) DrskŽ – *trāknys* (4) DŽ₆; *antė* (4) Kp, Antš – *aņtė* (2) Klp – *aņtis* DŽ₆; *damblis* (2) Btr – *damblys* (4) Rmš – *demblys* (4) DŽ₆; *strikuōliai* (2) Mrk – *strikuoliai* (4) Lzd; *stūrys* (4) Kvt, Ob – *stūris* (2) Rk.

Nemažą grupelės dalį sudaro svetimybų variantų eilutės, pvz.: *stainė* (brus. *стайня*) „arklių tvartas“ (2) LKA I 51 (Up), Škt, Krš, Lk, Grd, Tt, Vdk – *stainė* (4) LKA I 51 (Pc), Bsg; *šiubaĩ* (brus. *шуба*) „lango rėmai“ (4) Šn, Ldvn, Rmš, Kt, KzR – *šiubai* (2) Ser, Skrd; *švėlius* (vok. *Schwelle*) „sienojas, rąstas“ (2) Sn, Ūd, Ldvn, Dkš, Pns – *švelius* (4) Lp; *švelys* „sienojas, rąstas“ (4) Brš, Lkš, Jrb – *švelis* (2) Pgg; *šveliai* (vok. *Schwelle*) „apatinis pastato vainikas“ (4) LKA I 36 (Lkš, Snt, Br), Lkč, Čb, Skr – *šveliai* (2) Ūd; *švelys* (vok. *Schwelle*) „pastato stulpas“ (4) Pg – *švelis* (2) Dj.

Tik pastovaus kirčio paradigmų terminų varijavimo atvejai yra palyginti reti. **I kirčiuotės variantų** grupelę sudaro dabartinėje kalboje nevartojami terminai, pvz.: *antramedis* (1) Vj – *aņtramedis* (1) Ds; *ātblaila* „atpjautas gabalas“ (1) Slnt – *atbrāila* (1) Rdm; *paklėtė* (1) Gl, Ds – *pāklėtė* (1) Slnt, Šts. Keletą eilučių sudaro nevartotini hibridai, pvz.: *pabālkė* (1) Grš – *pābalkė*

(1) Vrn; *vištinyčia* (1) LKA I 52, Vgr, Prk, Rsn, Pnd, Klp – *vištinyčia* (1) Grš, Plv, Mrj, Jz, Rk Vdšk, Rgv.

Tos pačios kirčio vietos priegaidžių variantai sudaro palyginti nedidelę kirčiavimo variantų dalį. Šioje grupėje vyrauja variantų eilutės su pagrindiniais terminais, turinčiais tos pačios kirčio vietos tvirtagalę priegaidę.

Normos atžvilgiu matyti, kad didesnė variantų eilučių dalis yra su pagrindiniais norminiais terminais, pvz.: *añtpamatis* (1) Skr – *ántpamatis* (1) Šll, Up; *pakriaūtė* „lubos kibirkštims sulaukyti“ (2) Dov, Slnt, Grg – *pakriautė* (1) Als, Kin; *pastogė* (1) Nm, Jnš – *pastogė* (2) Grš, Gs; *pjaūlas* (4) Mrk – *pjáulas* (3) Vlkv, Kp; *smaĩgas* (4) Pžrl – *smáigas* (3) Ak, Mrs, Skr; *šebėrkštis* (1) Nj – *šeberkštis* (2) Pbr; *žirgės* „dvi surištos kartys rąstui, aukštam stulpui pastatyti“ (2) Ms – *žirgės* (1) Nmn; *žvyras* (2) Kl, (4) Varn, Krž – *žóyras* (3) Škt.

Viena variantų eilutė yra su nepagrindiniu norminiu terminu: *trìsienis* (1) LKA I 57 (Btrm), Ig, Skd – *trisiēnis* (2) LKA I 57, Ms, Plng, Kl – *trisiēnis* (1) LKA I 57 (Ndz, Eiš, Azr), Rtn, Sln, Sn, Žrm, Nmj.

Kitais atvejais variantų eilutes sudaro dabartinės kalbos žodžių variantai ir nevartojami terminai, pvz.: *spañdas* „ramstis, paspara“ (4) Vlk – *spándas* (1) Lp – *spandà* (4) DŽ₆; *stūmas* „durų skląstis“ (2) LKA I 40 – *stúmas* (1) K.Būg (Ds) – *stūmà* DŽ₆; *gōnkas* (2) An, Ds – *gónkas* (1) Sml; *pakeláinis* (2) Al, Alv – *pakeláinis* (1) Lš, Mrs, Al – *pakelainỹs* (3^{4b}) Smn, Krok; *pařgaktis* (1) Šts – *párgaktys* (3^b) Šts, Štk.

Nemažą dalį sudaro svetimybių variantų eilutės, pvz.: *kartōkas* (l. *tartak*) „lentpjūvė“ (2) Pgr, Up, Lž – *kartōkas* (1) Sk; *stáldas* (vok. tarm. *stall*) „tvartas“ (2) Alvt, Slv, Vn, Rt, Bt, Kv, Varn, Užv, Trk, Žr, Prk, LKA I 50 (Trg) – *stáldas* (1) LKA I 50 (Lkv, Šlu, Pgg); *stáldis* (vok. tarm. *stall*) „tvartas“ (2) LKA I 50, Tl, Kltn, Kv, Rsn – *stáldis* (1) LKA I 50 (Dov, Nd); *staleñnė* „staliaus dirbtuvė“ (2) Jon, Grdž, Žml, Lkv, Plt – *stalėrnė* (1) Pšl, Vks; *tartōkas* (l. *tartak*) „lentpjūvė“ (2) Dr, End, Slnt, Rs, Žg, Šmk, Skr, Lkč, Kdl, Lel, Ds, Jdr, Azr – *tartōkas* (1) Rtr – *tařtokas* (3^b) Smn, Btrm; *treñpelis* (nlt. ?) „stogo paaukštinimas ant stulpelių“ (1) Šlu, Prk, Brs, Lž, Krp, Trg – *trėmpelis* (1) Up, Lkv; *viñkelis* (vok. *Winkel*) „kampainis“ (1) Kv – *vìnkelis* (1) Antz, Akm, Dkk, Šd.

Gerokai mažesnę dalį tos pačios kirčio vietos priegaidžių variantų grupelėje sudaro variantų eilutės su pagrindiniais tvirtapradę priegaidę turinčiais terminais. Didžioji eilučių dalis yra su pagrindiniais norminiais terminais, pvz.: *čėrpė* (1) Brb, Vdn – *čėrpė* (2) Rs, Kt, Rdm, Lp, Lel, Šln, Dks; *námpusė*

(1) Šl, Pkr, Rm – *naĩpusė* (1) Žg, Sk – *nampusė* (3^b) Škn; *pėrmetė* „skersinė kã nors jungianti sija“ (1) Rš – *pėrmetė* (1) Ėr; *rãntas* (1) Dv, Šl – *raĩntas* (2) Jnš; *rėmai* (1) Žln – *rėmai* (2) LKT 81 (Bdr); *stõdainis* „lentelė ar kuoliukas statinei tvorai tverti“ (1) Lž, Lc – *stõdainis* (1) LKA I 60 (Lž); *tĩnkas* (1) Pst, Kp – *tiĩnkas* (4) Pv, Gs; *žnỹplės* (1) Kv, Vvr, Snt, Pln – *žnỹplės* (4) Rdš.

Keletã eilučių sudaro dabartinėje kalboje nevartojami terminai, pvz.: *palũndai* „kluono šalinės lubos“ (1) Lp, Vs, Pns, Sn – *paluĩndai* (2) Šn; *sienõlis* „sieniojas“ (1) Tvr – *sienõlis* (2) Dsn, Lz.

Nemažã dalį sudaro eilutės su svetimybėmis ir nevartotiniais hibridais, pvz.: *bãlkis* (vok. *Balken*) „sija, storas rãstas“ (1) Krč, Gs – *baĩlkis* (2) Pp, Kv, Grg; *dũršliokas* (l. *durszлак*) „ĩrankis skylei geležyje išmušti“ (1) Sn – *duĩršliokas* (1) Kal; *kãntas* (l. *kant*) „briauna“ (1) Nmn, Lš – *kaĩntas* (2) Ds; *liũkas* (vok. *Lücke*) „tvarto stogo anga pašarui krauti“ (1) Alk – *liũkas* (2, 4) Brt, Mrj; *mũrlotas* (l. *murłat*) „sieniojũ vainikas ant mũrinio pastato sienũ gegnėms sudėti“ (1) Nm, Smn, Kp – *muĩrlotas* (1) Kč; *pėčiũrkė* (l. *pieczurka*) „ĩdubimas, skylė krosnies šone ar kaktoje smulkiems daiktams pasidėti“ (1) Lp, KzR – *pėčiũrkė* (2) Plv, Mrj, Dkš; *sklepėinė* (brus. *скляпенне*, l. *sklepie-nie*) „išlenktas skliautas (ppr. krosnies)“ (1) LKA I 43 (Al, Dv, Btr, Kpč) – *sklepeĩnė* (2) LKA I 43 (Eiš), Dv; *kãlkpėčius* (hibr.) „kalkėms degti krosnis“ (1) Skr – *kãlkpėčius* (1) Pgr; *trãmbãlkis* (hibr.) „skersinė pagrindinė sija“ (1) Btg, Sml – *traĩmbãlkis* (1) Skr, Šlv, Vdk, Erž; *virãlnė* (hibr.) „atiskiras virtuvės pastatas“ (1) Trs – *viraĩlnė* (2) Šd.

Fonetiniai variantai. Fonetiniũ variantũ yra triskart mažiau nei kirčia-vimo variantũ. Fonetiniũ variantũ grupę sudaro terminai, turintys šaknies ar afiksũ fonetiniũ kiekybiniũ ir kokybiniũ skirtybiũ ar kitũ fonetiniũ (balsiũ ar priebalsiũ ĩterpimo ar praleidimo) ypatybiũ.

Variantai su kiekybinėmis balsiũ skirtybėmis. Šiã grupelę sudaro variantai su ilgũjũ ir trumpũjũ balsiũ ir šiũ balsiũ, sudarančių dvibalsius ir mišriuosius dvigarsius, skirtybėmis. Šioje grupelėje variantũ eilutes dažniausiai sudaro bendrinės kalbos normas atitinkantys terminai ir variantai, turintys balsiũ ilginimo ypatybiũ, pvz.: *klĩjus* (2) Ut – *klỹjus* (2) J (Ds); *kũkis* „kũjis“ (2) Ndz, Mrk – *kũkis* Užg; *paužlỹs* „verdamojo kamino palubys“ (3^b) Ms, Slnt, Trš, Ggr – *paũžlis* (1) Škn, KlvrŽ; *pjũvenos* (1) Plk, Grd – *pjũvenos* (1) Mrj; *tõlius* „neperšlampamas dervuotas kartonas stogams dengti“ (2) Prn – *tõlius* (2) Č; *triũšis* „paprastoji nendrė“ (2) Prk, Pgg, Smln, LKT 165 (Ktč), Rsn – *triũšis* (2) Prk; *užlaidinỹs* „užleista pastogė“

(3^{4b}) Brb, Vlĵ – ūžlaidinŷs (3^{4a}) Š (Vrn); *užlaidinis* „užleista pastogė“ (2) – *ūžlaidinis* (1).

Nemažą dalį sudaro eilutės su svetimybėmis, pvz.: *balėsas* (l. *balas*, brus. *балац*) „statinis“ (2) Pšl, Pbr – *balėsas* (2) Grž; *brūsas* (l. *brus*, brus. *брус*) „raštagalys, keturkampis rąstas“ (2) Lkm – *brūsas* (2) Jž; *dilė* (vok. tarm. *dil*, *dille*) „stora lenta, grįstas“ (2) Škn, Rs – *dylė* (2) Rd; *kākalis* (vok. *Kachel*) „krosnis“ (1) Br, *kākalis* (1) Prn; *mūrliotas* (l. *murlat*) (1) Pln, Up, Tl, Tv – *muřliotas* (1) Brs, Kv, Mžk, Lž; *mūrlotas* (l. *murlat*) „sienojų vainikas ant mūrinio pastato sienų gegnėms sudėti, gegninis“ (1) Jnšk, Sn, Grž, Pns, (3^a) Žal – *mūrlotas* (1) Nm, Kp, Pjv, *muřlotas* (1) Kč; *stōinia* (brus. *стайня*) „arklių tvartas“ (1) LKA I 266 – *stōinia* (1) LKA I 266, Alv, Vp; *tėblis* (l. *tebel*) „gražtas“ (2) Šln – *tėblis* (2) Rd, Grz, Sml; *tėblius* (l. *tebel*) (2) Rs, Šlv, Lkm, Krž – *tėblius* (2) Čk, Lp, Gdr, Krd, Sl, Kp, Kb; *tŷnas* (l. *tyn*, brus. *тын*) „statinys, žiogris, baslys, pagalys“ (4) LKA I 62 (JnšM), Dbč, (2) LKA I 62 (Eiš) – *iŷnas* (4) LKA I 62 (Dv), LKA I 63 (Pls); *zrūbas* „namo rentinys“ (2) LzŽ – *zrūbas* (2) Drsk, Pls.

Variantai su kokybinėmis balsių skirtybėmis. Šią grupelę sudaro variantai su balsių eilės ir pakilimo ir šių balsių, sudarančių dvibalsius ir mišriuosius dvigarsius, skirtybėmis. Pusę šios grupelės sudaro bendrinės kalbos normas atitinkantys terminai ir kokybinių balsių skirtybių turintys variantai, pvz.: *bamblŷs* „šiaudinio stogo kraštas, galas“ (4) Pg, Skrb, Slm, Klov, Kp, Rm, Vl – *bemblŷs* (4) Skp; *bamblŷs* „mažas šiaudų kūlelis, dedamas ant stogo kraigo arba iš galo, zimblys“ (4) Tt, Slm, Mrj, Ldnv – *bemblŷs* (4) Km; *gōntas* (2) Als, Škn – *guŷntas* (2) Ukm, Trgn, Dgl; *kraīgas* (4) Vlĵv, Skdv – *kreīgas* (4) Al, Vlĵ, Jz, Grl, Alv, Trak, Pkn, Mrj, Šn, Vs, Srj; *nāmas* (4) Grž, Pb, Mrk, Pn, Skr – *nūmas* (4) Slnt, Šv, Pvn, Pj, Kv, Krtn, Pln; *palėpė* (1) Mrj, Grš, Vv, Ldvn, Švn, Vrb, Dkš, Rz – *pelėpė* (1) Aps, Dglš, Ign, Ml; *pasterblŷs* „stogo dalis iki susidūrimo su pastato siena“ (3^b) Šmn, Erž, Pg, Lel – *pastarblŷs* (3^b) Šd, Kp, Anč; *rėmai* (1) Žln, *rėmai* (2) LKT 81 (Bdr) – *rōmai* (2) Vks, Sml, Krns, Ktk, LzP, Rmš, Srv, Žlb, Krš; *rėplės* (2) Prk, Als, Jnšk, Dov, Sg, Grš, Dv, Grv, Yl – *rāplės* (2) LD 165 (Pmp, Krs), Mžš, Rdn; *tarpūklėtis* (1) Kp, Slm – *terpūklėtis* (1) Pn, Ds, Trgn, Krs; *ūžkarpa* (1) Prk, Užv – *ūžkerpa* (1) Grg.

Didelę dalį sudaro svetimybių ir nevertotinių hibridų variantų eilutės, pvz.: *advėrija* (sl.) „durų stakta“ (1) Pšl, Rz, Ob, Mrs, Pg, Lš, Švn, Ėr – *edvėrija* (1) Čb, Krč; *bālkis* (vok. *Balken*) „sija, storas rąstas“ (1) Krč, Gs, *baīkis* (2) Pp, Kv, Grg – *bōlkis* (2) Rm, Krč, Pšl; *klēmeris* (vok. *Klammer*,

l. *klamra*) „geležinė sankaba“ (1) Tv, Vdk – *klēmaris* (1) Lnkv, Brs; *koptūras* (l. *kaptur*) „duonkepės krosnies priešakys“ (2) LMD (Pns), Dv, Klvr, Grl, Ds, Pnd, Krsn – *kaptūras* (2) Vj, Pnm, Ign, Žmt, Ps; *līveris* (l. *liwar, lewar*) „kėliklis“ (1) Jnš – *līvorius* (1) Rs, Vdk; *parkānas* (l. *parkan*) „lentelė tvorai tverti“ (2) Mžk, Kln, Vvr, Slnt, Gršl, Pln – *parkōnas* (2) Kls, Kt, Grk, Skp; *stalāžiai* (vok. tarm. *stallāsche*) „pastoliai“ (2) Šl, Krp – *stalōžiai* (2) Dgl; *špýkèrè* (vok. *Speicher*) „trobesys ar trobesio viršus grūdams pilti, svirnas, klėtis“ (1) LKA I 47 (Rsn, Plšk), *špýkerè* (1) LKA I 47 (Plik, Rmč, Ktč, Plšk); *švelýs* (vok. *Schwelle*) „sieniojas, rąstas“ (4) Brš, Lkš, Jrb – *švélýs* (4) Pg; *vopnà* (l. *wapno*) „kalkės“ (2) Pns, Žl, (4) Alv, Ds – *vapnà* (4) Slnt, Prk, Šk; *pašvartè* (vok. tarm. *schwarte*) „pirmoji nuo rąsto nupjauta lenta“ (1) Gs, Plv – *pašvèrtè* (1) Sg; *trámbalkis* (hibr.) „skersinė pagrindinė sija, laikanti išilgines sijas“ (1) Skr – *treĩbalkis* (1) Ar; *vapnŷnè* (hibr.) „šlapia žemė, molynė“ (2) End – *vopnŷnè* (2) Č.

Variantai su balsiais ir dvibalsiais. Šioje grupelėje variantų eilutes daugiausia sudaro dabartinės kalbos normas atitinkantys terminai ir vienbalsiniai variantai, pvz.: *búomas* „storoka kartis sunkiems daiktams kelti, dalba“ (1, 3) Jrb, Vrb, Lp – *búmas* (1) Krkl; *búomas* „kartis stogadengiui atsistoti“ (1, 3) Žvr – *búmas* (1) Vvr; *priemenià* (3^a) Vlkv, Lzd, Jnšk, Žal, KzR, Rdm, Igl – *prymenià* (3^a) LKT 99 (Užv), LTR (Klvr); *strikuōliai* (2) Mrk, *strikuoliaĩ* (4) Lzd – *strikōliai* (2) LKA I 60 (Mrc), *strikòliai* (2) LKA I 60 (Vrn, Mrc); *strikuōlis* „tvoros statinis, strakuolis“ (2) Bd – *strikōlis*, *strikòlis* (2) Mrk; *strikuōlis* „lentelė tvorai tverti“ (2) Vs, Lš, LKA I 60 (Lp, Mrk) – *strikòlis* (2) Pv, LKA I 60 (Trak, Ndz).

Vieną variantų eilutę sudaro svetimybės: *pēlčiai* (brus. *пяльцы*) „rėmai“ (2) Klov, Kč, Vs, LzP – *piēlčiai* (2) Ps, Paj, Vad, Vdk, Krč, Grv, LzP.

Variantų su dvibalsiais ir mišriaisiais dvigarsiais eilutes sudaro svetimybės ir nevartotini hibridai su dvibalsiais ir mišriaisiais dvigarsiais, pvz.: *dōkauka* (l. *dachówka*) „stoginė čerpė“ (1) Kp – *dōkalka* (1) Rd, Kt, Lž; *pamūráuka* (hibr.) (l. *podmurówka*) „pamūra“ (1) Vžns, Č, Ds, PnmR, Dbk, Rd, Užp, Pl – *pamūrénka* (1) Vks, Šauk, Krš – *pamūránka* (1) Brs, Slnt.

Variantai su priebalsių skirtybėmis. Šioje grupelėje kelias eilutes sudaro dabartinės kalbos normas atitinkantys terminai ir dusliųjų bei skardžiųjų priebalsių pakaitų turintys variantai, pvz.: *kraĩgas* (4) Vlkv, Skdv – *kraĩkas* (4) Grš, Lkš, Skr, Vl, Dv, Pls; *šelmuō* (3^a) Glv, Ukm, Kvr, Dbk, Skp, Rk – *želmuō* (3^a) Slk, Sug, Dglš, Dgl, Rš, Blnk, Lel, Ob, Rk, Sdk, Mlk, Ktk, Dkk, Ds.

Šio tipo variavimas būdingas ir svetimybėms, pvz.: *pastríegé* (l. *podstrzeze*) „vieta po stogo kraštu“ (1) Lš, Mrj – *pastríeké* (1) Lp, Dsm.

Keletą eilučių sudaro dabartinės kalbos normas atitinkantys terminai ir priebalsių minkštinimo ypatybių turintys variantai, pvz.: *krósnis* (1) Skp, Brž, Km, Rm, Brsl, Trgn, Pnd, Lš, Pp – *kriósnis* (1) Alk; *trobà* (3) Sut, Sn, Azr, Vžn – *triobà* (3) LKA I 34, (4) Slv; *tróbos* (3) DūnŽ, Tlž, Strn, Švnc, Skdt – *trióbos* (3) (4) Slm, Mžš, Vl, Stak, Jrb, Krs, Gdž, Dkš, (4) Slv.

Šio tipo variavimas būdingas ir svetimybėms, pvz.: *zrūbas* (sl.) „namo rentinys“ (2) LzŽ, *zrùbas* (2) Drsk, Pls – *zriūbas* (2) Vrn, Kls.

Rasta keletas pučiamųjų priebalsių **s** ir **š** variavimo atvejų, pvz.: *stul̃pas* (4) Dkš, Skrb, Grv, Ktk, BsP II 309–310 (Jž), Vdn, Gsč – *štul̃pas* (4) DūnŽ, End, Slnt, Plt, Als, Lpl, Rt, Akm, Krž, Grd, Skd. Šis variavimas daugiausia būdingas svetimybėms, pvz.: *lištvà* (l. *lisztwa*) „lentelė kam sutvirtinti, užkalti“ (2) Sml, Krkl, Vrnv – *listvà* (2) Grg, Kt; *teslýčia* (l. *cieślica*) „tašomasis kirvis“ (1), *teslyčia* (2) LKA I 89 (Pjv) – *tešlyčia* (2) Ll, Kbr, Erž.

Nagrinėjamoje medžiagoje yra ir pavienių terminų variavimo atvejų, kai variantų eilutes sudaro dabartinės kalbos normas atitinkantys terminai ir variantai su **įterptais** ar **praleistais balsiais** ar **priebalsiais**, pvz.: *al̃ksnis* (2) Krtn, Dkš, Tt – *al̃ksnis* (2) An, Km, Brž, Ut, Kp, Rk, Pn; *prieždà* (4) Antš, Km, An, Imb, Mžš – *priežedà* (3^a) Rmš, Št; *grebėstas* (1) Brž, Jnš, Pn, Rk, Ukm, Krk, Klm, Upn, Dkš – *grebėsas* (2) Lž; *žiegždrà* (4) Srj – *žiegždà* (4) Ml, LTR (Mrs).

Keletą eilučių sudaro svetimybės ir nevertotini hibridai, pvz.: *bindōkas* (vok. *Bindaxt*) „dailidžių kirvis“ (2) Pns, Šts – *bindzokas* Pns, Šts; *dūršliokas* (l. *durszlak*) „įrankis skylei geležyje išmušti“ (1) Sn – *durkšliokas* Lp; *gėvelys* (vok. tarm. *Gevel*, vok. *Giebel*) „statusis stogo galas“ (3^a) Up – *ėvelis* (1) Kv; *grėdai* „tvarto, klojimo lubos iš karčių“ (2) Šv, Škn, Mšk – *grėzdai* (2) Alk, Mrs; *parkānas* (l. *parkan*) „lentelė statinei tvorai tvirti“ (2) – *šparkānas* (2) LKA I 61 (Lnkv);

kalkpečius (1) Skr, *kalkpečius* (1) Pgr – *kalkpečius* (1) Pgr; *pūspečis* „prie pečiaus išmūrytas suolas“ (1) Vvs, Vdš, Užp, Dkšt, Bgs – *pūspečkis* (1) Ukm, Ln.

MORFOLOGINIAI VARIANTAI

Morfologiniais variantais paprastai laikomi bendrašakniai darybos ir kaitybės afiksų skirtybių turintys žodžiai (Župerka 1983: 28; Ахманова 2005: 71). Čia morfologiniais variantais laikomi reikšme tapatūs galūnių skirtybių

turintys terminai, taip pat terminai, turintys giminės ir skaičiaus morfologinių kategorijų atmainų, ir su variantiniais darybos afiksais sudaryti terminai.

Tiriamos medžiagos morfologinių variantų grupėje didžiausią dalį (daugiausiai nei trečdali) sudaro terminų giminės ir skaičiaus morfologinių kategorijų varijavimo atvejai. Beveik po lygiai yra galūnių varijavimo ir darybinių variantų atvejų.

Morfologinių kategorijų variantų grupėje vyrauja **giminės varijavimo** atvejai. Skaičiaus ir mišrūs (skaičiaus ir giminės) varijavimo atvejai yra reti. **Giminės variantų** grupelėje keletą eilučių sudaro norminiai terminai, pvz.: *palubỹs* (3^b) Šll, Vn, Šts – *palubě* (3^b) Pj, Kp, Mrk, Mrj, Ob, Dgl, Šts, Šv, Sdk; *pasparà* „ramstis, atrama“ (3^b) Kvr, LzP – *pāsparas* (3^b) Als, Trgn, Slnt; *ùžlaidas* „stogo užleidimas, užleista pastogė, stoginė“ (3^b) N (Rg), Gdž, Prn, Skr, Slv, DūnŽ – *ùžlaida* (1) DūnŽ, Šd, Škn, Dkš.

Nemažą dalį giminės variantų grupėje sudaro eilutės su pagrindiniais norminiais vyriškosios giminės terminais ir moteriškosios giminės variantais, pvz.: *bamblỹs* (4) Nj, Kp, Rm, Vl – *bamblě* (4) Sb; *lángas* (3) Mrc, Dv, Ėr, Šts, Mrj – *langà* (4) Arm; *pántas* (1) Všt, Šlv, Zp, Pun, Vv, Klvr, Rs, Kt – *pánta* (1) Lkš, Grk, Pžrl, Snt, Čk, Jrb, Šmk, Žvr, Erž, Gs, Vl; *plyšỹs* (4) Ggr, Slm – *plyšě* (4) Kv, Škn, Grd, Gršl; *priėškaktis* (1) Rm, Lk, Srv – *priėškakta* (1) Žml; *rántas* (1) Dv, Šl – *ránta* (1) Trg.

Šiek tiek mažiau yra eilučių su norminiais moteriškosios giminės terminais ir vyriškosios giminės variantais, pvz.: *garvilkà* (3^b) Kv, Vvr, Šv – *gárvilkas* (3^a) Kl, Slnt, Vdk, Grk; *garinė* (2) Rt, Žgč, Jrb, Kv, Krkl, Užv – *garinis* (2) Mrj, Ig, Gs, Alk, Šn; *jáuja* (1) Slm, Trgn, Rm, Rz, Pln, Ds, Skdt, Lel, Grž – *jáujas* (1) Pln, Kl, Krt, Als, Trgn, Tvr, Grg, Ds, *jáujis* (1) Dsn, Tvr, *jáujus* (1) Rk, Dkk, Ds, Jž; *pakriáutė* (1) Vdk – *pākriautis* (1) KlvrŽ; *pastogė* (1) Nm, *pastogė* (2) Grš, Gs, *pāstogė* (1) Slnt, Brs – *pastógis* (1) Lp, Brt; *pašiúré* (1) Pmp, Šn, Lkš, Pns, Šv, Krkl, Sdk, KzR, Vlks, Vv, Jrb, Lzd – *pašiúris* (1) Kpč, Ūd, Al, Mrs.

Keletą eilučių sudaro nenorminių (dabartinės kalbos žodžių atmainų) terminų variantai, pvz.: *krėklas* „gegnė“ (2, 4) Ds, Lkm, Sl, Jž, Užp, Dbk, Vžns, Lel, Ob, An, Arm – *krėklė* (2) Dgl, Ukm, Ut, Kš, Kkl – *kreklà* (2, 4) Lš, Glv, Ldk, Šš, Vdn, Mlt – *krėklas* (4) DŽ₆; *kreigas* (4) Al, Vlks, Jz, Grl, Alv, Pkn, Mrj, Šn, Vs, Srj, Vlks – *kreigà* (4) Ppr, Ktv – *kraigas* (4) DŽ₆; *priklėtis* (2) Vlks, Skr, Vdžg, Žal, Grš, Pšš, Gl – *priklėtė* (2) Erž – *prieklėtis* (1) DŽ₆; *priežedà* (4) Rmš, Št – *priežedas* (1) Gdr, Šš, Kš – *prieždà* (4) DŽ₆.

Nemažą dalį sudaro dabartinėje kalboje nevartojamų terminų variantų

eilutės su pagrindiniais vyriškosios giminės ir pagrindiniais moteriškosios giminės terminais, pvz.: *ánčlaida* „užlaida“ (1) Užv, Varn – *ánčlaidas* (1) Varn; *galverka* „duonkepės krosnies šilumą reguliuojanti skylė“ (1) Vdžg – *galverkas* Rs, *galverkis* (1) Ms; *gėlžuonės* „gargažė“ (1) Škn, Krkl – *gėlžuonys* (3^a) Kv, Als, Rt; *gniūtėlė* „laiba kartelė šiaudams priveržti“ (1) Jnš, Lnkv, Brž, Krik – *gniūtėlis* (1) Žg, Jnš, Mšk; *pakreklė* „vieta po kreklais, po gegnėmis“ (3^b) Ob, Kp, Ml – *pakreklỹs* (3^b) Brž, Ds, Sl, Dbk, Žl; *pāpalėpė* (1) Tvr, Švnč, Dglš, Grv, Rš – *papalėpỹs* (3^{4b}) Rod, Dv; *pāražė* „šiaudinio stogo apatinė dalis“ (1) Šts, *paražė* (3^b) Erž – *paražỹs* (3^b) Šts, Grg; *pasaņgė* „kertė prie trobos durų“ (2) Pg, Dl – *pasaņgis* (2) Št; *paspānda* „ramstis“ (1) Lš, Arm, Srj – *paspāndis* (1) Kč; *straigas* „tvoros virbas“ (3) Vrn, Lp – *straiga* (4) Rtn; *terpūtvertis* (1) Vlkv, Brt – *terpūtvertė* (1) Ml, Gž, Šil, Klt; *užerkila* „jaujos užkampis“ (1) Jnš – *užerkilỹs* (3^{4b}) Škn.

Daugiau nei trečdalį šioje grupelėje sudaro eilutės su svetimybėmis ir nevertotiniais hibridais. Variantų eilučių su pagrindiniais vyriškosios giminės ir pagrindiniais moteriškosios giminės terminais yra po lygiai, pvz.: *bálkis* (vok. *Balken*) „stora sija, rąstas“ (1) Krč, Gs, *bal̃kis* (2) Pp, Kv, Grg – *bal̃kė* (1) Pn, Ut; *dilius* (vok. tarm. *dil, dille*) „stora lenta, grįstas“ (2) Vlk, Prng – *dilià* (4) Krd, Ut, Mlt, Kp, *dilė* (2) Škn, Rs; *garādas* (rus. *гоподумь*) „tvoros basliukas“ (2) Grž, Lnkv, Sln, Grž, Šd – *garadà* (2) Paj, *garādė* (2) Šd; *jėpkis* (germ.) „kiemas mieste arkliams pasistatyti“ (2) Slnt, Skd, Yl – *jėpkė* (2) Kv, KlvrŽ, Up; *kántas* (l. *kant*) „briauna“ (1) Nmn, Lš, PnmA, *kañtas* (2) Ds, PnmR – *kánta* (1) Žr, Gr, *kántė* (1) KlvrŽ, Als; *kāparas* (l. *kafar*) „svertas“ (3^b) Dkš, Vlkv, Mrj, Užv, Plv, Kp, Vl, Grz, Krsn – *kāpara* (1) Lk; *krúnas* (vok. *Krahn*) „kranas“ (1) Kl, Yl – *krúnė* (1) Plt, Slnt, Šv, Šts, Brs; *liúkas* (vok. *Lücke*) „tvarto stogo anga pašarui krauti“ (1) Alk, *liúkas* (2, 4) Brt, Mrj – *liúka* (1) Gl; *prìpečkas* (brus. *прыпечак*) „priežda“ (1) Pns, Klvr, Kpč, Žln, Arm, Dv, Dglš, Slk, Švnč, Lp, Mrs, On, Str, Smn, Rud, Krsn – *prìpečka* (1) Ldvn, LTR (Rm); *štrėvas* (vok. tarm. *štrėw*) „ramstis, spyrys“ (1) Lkš, Klvr, Snt – *štrėva* (1) Prk, Mrj; *trėpas* (vok. *Treppe*) „lipynių, kopėčių skersinė plokštė, laiptas“ (2) Nmk – *trėpė* (2) Kdl, Rsn;

dilė (vok. tarm. *dil, dille*) „stora lenta, grįstas“ (2) Škn, Rs, *dylė* (2) Rd – *dilīs* (4) Žg, Sk, *dilius* (2) Vlk, Prng; *kiaunorė* (vok. *Keller*) „namelis pusiau žemėje bulvėms pilti“ (3^a) Šn, *kiaunorė* (1) Klp – *kiaunorỹs* (3^b) Grk, Ar; *lotà* (vok. *Latte*, l. *lata*) „kartelė skersai stogo gegnių, prie kurios kalami gontai, grebėstas“ (4) Všn, (2) Trg – *lōtas* (2, 4) Kv, Yl, Plt; *paviētis* (brus. *navey*) „pašiūrė“ (2) Užp, Dbk – *paviētė* (2) Rm, Tj, KrvP (Ndz); *pečiónė*

(l. *pieczura*) „įdubimas, skylė krosnies šone ar kaktoje smulkiems daiktams pasidėti“ (2) Brž, Kp, Ukm, Dbk, Krkn, Vb, Vks – *pečiõnis* (2) Pg, Žl; *pečiūrà* (l. *pieczura*) „įdubimas, skylė krosnies šone ar kaktoje smulkiems daiktams pasidėti“ (2) Č, Rk, JnšM, Ob, Ds, Strn – *pečiūras* (2) Dl; *pieskà* (brus. *пясок*) „smėlis“ (2) Lkč, Mrc, Vlkv, Pls, Dv – *piėskas* (2) Mrc, Kb, Plv, Nč; *stùtè* (vok. tarm. *stutte*) „spyris“ (2) Šts, Žd, Sk, Žml, Trk, Brž, Grž – *stùtas* (4) Lš, Švd, Ob, Skp, Ml; *šárpa* (vok. *Scharfe*) „(pjūklo) dantų aštruma“ (1) Šts – *šárpas* (3) Šts; *šiópa* (l. *szopa*) „pašiūrė“ (1) KzR – *šiòpas* (2) LKA I 57 (Plšk);

pašvártè (vok. tarm. *schwarte*) „pirmoji nuo rąsto nupjauta lenta“ (1) Gs, Plv – *pašvártis* (1) Ms, Kl; *pėčangè* „duonkepės krosnies anga“ (1) Jdr, Brs, Krtn – *pėčangis* (1) Kal, Štk; *pùspečis* „prie pečiaus išmūrytas suolas“ (1) Vvs, Vdš, Užp, Dkšt, Bgs – *pùspečè* (1) Klt, Tvr, Dglš, Švd; *pėčkaklè* „užkrosnė“ (1) Jdr, Grg – *pėčkaklis* (1) Brs, Krt.

Skaičiaus variantų grupelę daugiausia sudaro eilutės su pagrindiniais daugiskaitiniais ir paprastais vienaskaitos formos terminais, pvz.: *lùbos* (2) Jrb, Lzd, Šv, Dkš, Lkm, Pn – *lubà* (4), (2) Žgn; *ùžlos* „klėties ar prieklėčio lubos“ (2) Mlt, Ds, Alk – *užlà* (2) Vdšk, Ps. Vieną eilutę sudaro svetimybės: *drobÿnos* „kopėčios“ (2) Kv, Ms, Mžk, Glv – *drobynà* (2) Krtn, Skd.

Keletą eilučių sudaro vienaskaitos ir daugiskaitos formų terminai, pvz.: *pāmatas* (3^b) Kv, Ds – *pamataĩ* (3^b) Jnš, Trgn; *turėklai* (2) Dgl, Ds – *turėklas* (2) Grš, Skr.

Galūnių variantų grupę sudaro terminai su įvairiomis variantinėmis galūnėmis. Galūnių **-ė** ir **-(i)a** variantų grupelėje pavienės yra eilutės su pagrindiniais norminiais terminais, pvz.: *priemenė* (3^a) Ldk, Ign, Plš, Vl, Mrj, Brš – *priemenià* (3^a) Vlkv, Lzd, Jnšk, Žal, KzR, Rdm, Igl, LTR (Klvr); *sijà* (4) Ldk, LzP – *sijė* (4) LD 225 (Krt).

Kitais atvejais dažnesnės variantų eilutės su pagrindiniais galūnės **-ė** terminais, pvz.: *klėtsangè* „klėties prieškambaris“ (1) Plt – *klėtsanga* (1) Kv, Sr, Lkv; *ùžkertè* (1) Grž – *ùžkerčia* (1) Grž.

Svetimybų ir neteiktinų hibridų variantų grupelėje daugiausia pasitaiko eilučių su pagrindiniais galūnės **-a**, **-(i)a** terminais, pvz.: *fùrtka* (l. *furtka*) „orlaidė, langelis“ (1) Vdk, Pmp – *fùrtkè* (1) Smn; *garadà* (rus. *городить*) „tvoros basliukas“ (2) Paj – *garādè* (2) Šd; *kánta* (vok. *Kante*) „briauna“ (1) Žr, Gr – *kántè* (1) KlvrŽ, Als; *kuknià* (brus. *кухня*) „virtuvė“ (2) Btr, Vv, Ds – *kùknè* (2) Rs, Žg, Prk; *pečiorà* (l. *pieczura*) „vieta prieždos šone, kur iš duonkepės krosnies sušluojami pelenai, žarijos“ (2) Ktk, Trgn –

pečiōrė (2) Vžns; *sálka* (l. *salka*) „kambarys po stogu“ (1) Ds, Skrb, Lc, Ps, Mžs – *sáلكė* (1) Br; *smalà* (l. *smoła*) „kaitinimu gauta derva, degutas“ (4) Vks, Slm – *smalē* (4) Lnkv, Ėr; *stadalà* (brus. *стадола*) „užvažiuojamieji namai su pastoge arkliams pastatyti“ (3^b) Vdn, (4) Vdšk, Kls, Sut – *stadālė* (2) Kp; *stoinià* (brus. *стайня*) „arklių tvartas“ (2) K.Būg, *stòinia* (1) LKA I 266, *stòinia* (1) LKA I 266, Alv, Vp – *stoinė* TDr V 4 (Ukm); *kelñė* (l. *kielnia*) „mentė“ (2) Pns, Lš, Vb, Grz, Čk, Lž – *kelnià* (4) Ds, Trgn; *krúnė* (vok. *Krahn*) „kranas“ (1) Plt, Slnt, Šv, Šts, Brs – *krúnia* (1) Slnt; *lazaūnė* (l. *wozównia*) „pašiūrė ratams, pakinktams, įvairiems įrankiams laikyti“ (2) Rz, Všk, Šl, Rd, Gršl, Vvr, Ps, Jnš – *lazaunià* (2) Grž, Ds, Skp; *skūñė* (vok. tarm. *schūne*) „daržinė“ (2) LKA I 53 (Kin), 57 (Sg, Šv, Kv, Pj, Vn, Trg, Bt), Plšk, Prk – *skūnià* (2) Vrb, (4) LKA I 53 (Nm), 57 (Vlkj), Nm, Mrj, Šn, Kdl; *stalevōnė* „klėties lubos“ (2) LKA I 49 (Lel, Ukm, Dbč), Žmt, Aln, Ktk – *stalevonià* (2) LKA I 49 (Šlčn, Btrm, Vrnv); *šlėngė* (vok. *Schlenge*) „durų ar lango stakta“ (1) Pp, Vks, Krž, Btg, Jnšk, Pn, Sml – *šlėnga* (1) Vr; *vazaūnė* (l. *wozównia*) „patalpa vežimams, rogėms, ūkio padargams, pakinktams ir pan. laikyti, ratinė“ (2) Gs, Šmk, Grdm, Nmk, Varn, Kl, Plt, Skd, Žd, Vks, Krp, Žg, Grz – *vazaunià* (2) K.Būg (Ds, Jž), Antz, Trgn, Dbk, PnmR, Pnm, Antš, Slm, Dkk, Svn, Kp; *zembà* „vieta prie krosnies“ (4) Žr, Tv, Ub, Užv, Všv – *zeñbė* (2) Všv, Žlb, Sd; *pėčangė* (hibr.) (1) Jdr, Brs, Krtn – *pečangà* (3^b) Trk.

Galūnių **-as** ir **-is**, **-ys** variantų grupelėje didžioji dalis eilučių yra su pagrindiniais norminiais **-as** galūnės terminais, pvz.: *sienójas* (1) Užp, Skdt, Ign, Dv, Šr, Km, Skrb, LKT 258 (Ps), Nmč – *sienójis* (1) Dglš, Sld, Krd, Pb, Lkm, Lp; *turėklai* (2) Tvr, Dgl, Ds – *turėkliai* (2) Grdž; *turėklas* (2) Grš, Skr – *turėklis* (2) Jrb, Lkš, Grdž; *žarďis* „statinys iš karčių“ (2) Skrd, Vrb – *žarďas* (1) LKA I 46 (Alk, Dkš), Zp, Sv.

Visos kitos variantų eilutės yra su pagrindiniais galūnės **-as** terminais, pvz.: *dūmalākas* (2) Plt – *dūmalakis* (1) Ktč; *galverkas* „duonkepės krosnies skylė“ Rs – *galverkis* (1) Ms; *gárvilkas* (3^a) Kl, Slnt, Vdk, Grk – *gárvilkis* (1) Trš, Gršl, Plng, Yl; *jáujas* (1) Pln, Kl, Krt, Als, Trgn, Tvr, Grg, Ds – *jáujis* (1) Dsn, Tvr.

Keletas variantų eilučių yra su svetimybėmis, pvz.: *koptūras* (l. *kaptur*) „duonkepės krosnies priešakys, mūrelis virš krosnies kaktos, stogelis ties priežda“ (2) LMD (Pns), Dv, Klvr, Grl, Ds – *koptūris* (2) Švn; *padāčkas* „padėklas“ (2) Kv, Rs, Kl, Vdk, Pln – *padāčkis* (2) Slnt, Yl; *príepečkis* (brus. *прыпечак*) „senoviškos krosnies priekis, priežda“ (1) Jnšk, Krm, LzP,

Ps – *príepečkas* (1) Ldk, Jz, Auk, Žln, Btr, Užg; *štíkžiogis* (vok. *Säge*) „vienarankis pjūkliukas“ (1) Jrb, Vlkv, Grz – *štíkžiogas* (1) Šk; *žiogspirai* (vok. *Sägespäne*) „pjuvenos, drožlės“ (3^a) Lk, Pln, End, *žiógspirai* (1) Ggr, Ms – *žiógspiriai* (1) Vks.

Galūnių **-(i)us** ir **-is** variantų grupelėje keletas variantų eilučių yra su pagrindiniais norminiais terminais, pvz.: *dañgtis* „stogas“ (2) Gdr, Trgn, Lkm, Rz, Arm, Ds, LTR (Pnd), Ob, Kp, Rk, Švd – *dañgčius* (2) Skp, Km, Užp; *õblius* (2) Krd, Dkš – *õblis* (2) Grk, Pn; *priklētis* (2) Plv, Šn, Jrb – *priklēčius* (2) Vlkv, Skr, Vdžg.

Šiek tiek daugiau yra eilučių su svetimybėmis ir nevertotinais hibridais, pvz.: *dilīs* (vok. tarm. *dil*) „stora lenta, grįstas“ (4) Žg, Sk – *dilius* (2) Vlk, Prng; *kardiēlius* (l. *kardel*) „geginių juosta“ (2) Dkš, Mrj, Ldnv – *kardiēlis* (2) Ūd, Krok;

pùspečis „prie pečiaus išmūrytas suolas“ (1) Vvs, Vdš, Užp, Dkšt, Bgs – *pùspečius* (1) Ad, Pbs; *síenpečis* „krosnies šildoma sienelė“ (1) Skdv, Pvn, Vdk – *síenpečius* (1) DūnŽ, Krž, Užv.

Galūnių **-as** ir **-(i)us** variantų grupelę sudaro eilutės su pagrindiniais galūnės **-as** terminais. Daugiausia tai dabartinės kalbos normas atitinkantys terminai, pvz.: *jáujas* (1) Pln, Kl, Krt, Als, Trgn, Tvr, Grg, Ds – *jáujus* (1) Rk, Dkk, Ds, Jž; *stógas* (1, 3) Dt, SD 38, Sut, LKA I 266 – *stogùs* (3) LD 253 (Brž), LKA I 266, Krs, Slm, Ps; *turēklas* (2) Grš, Skr – *turēklius* (2) Ms, Yl.

Vieną eilutę sudaro nevertotini hibridai: *pečiovýstas* „plūktinio pečiaus medinis pamatas iš rąstų“ (1) Ssk, Ldk, Sv, Žl – *pečiovýščius* (1) Ant, Ktk, Klt, Krd.

Galūnių **-is** ir **-ė**, **-(i)us** ir **-ys**, **-as** ir **-ys** variantų eilutės pavienės, pvz.: *krósnis* (1) Skp, Brž, Km, Rm, Brsl, Trgn, Pnd, Paį, Vžns – *krósnė* (1) An, Yl, Trak; *svarlỹs* (4) Š (Skp), Ln, Sml – *svařlas* (4) J.Jabl. (Pšl), Kp. Vieną eilutę sudaro svetimybės: *dilius* (vok. tarm. *dille*) „stora lenta“ (2) Vlk, Prng – *dilỹs* (4) Sv, Ob.

Atskirą morfologinių variantų grupę sudaro **darybiniai variantai**. Lietuvių kalbotyroje įprasta kalbėti apie priesagų variantus. V. Urbučio teigimu, priesagų variantai yra nuo fleksijos nepriklausančios tos pačios priesagos pavidalo atmainos (Urbutis 1978: 214). Šiame straipsnyje darybiniais variantais laikomi su variantiniais darybos afiksais (priešdėliais, priesagomis) sudaryti terminai ir variantinių afiksų turintys terminai. Čia variantiniais darybos afiksais visų pirma laikomi bendrinės kalbos ir tarmių afiksų variavimo atvejai. Taip pat darybiniais variantais laikomi ir tie atvejai, kai dariniai

savo daryba ir reikšme yra panašūs vienas į kitą. Prie darybinių variantų priskiriami ir dūriniai, turintys dėmenų jungimo skirtumų.

Pagal darybos tipą darybinių variantų grupelėje vyrauja priešdėlių vediniai. Gerokai mažiau rasta priesagų vedinių varijavimo atvejų, nedidelę dalį sudaro variantiniai dūriniai.

Darybiniai priešdėlių variantai. Tiriamajame šaltinyje pavyko nustatyti tik tarminių priešdėlių varijavimo atvejų. Šioje grupėje didžiausią dalį sudaro priešdėlių *prie-*, *prieš-* ir *už-* ir jų tarminių variantų varijavimo atvejai. Kitų priešdėlių varijavimo atvejai palyginti reti.

Vediniai su priešdėliais *prie-*, *prieš-* ir jų variantais. Šioje grupelėje didžiąją dalį sudaro variantinių priešdėlių *prie-*, *pry-* (plg. LKG 1965: 428) ir *prieš-*, *pryš-* vediniai, pvz.: *prígonkis* (1) MPs, Nj – *prýgonkis* (1) Mžk, Ms, Trš, Klm, Rs, Erž; *príepirtis* (1) LnkV, Pš, Žg, Jnš – *prýpirtis* (1) Vks, Šts, Ms; *príeskaktis* (1) Rm – *prýškaktis* (1) Lk. Vieną eilutę sudaro hibridai: *príeloté* „kartelė šiaudams prispausti“ (1) VI – *prýloté* (1) Šts.

Rasta keletas kitų priešdėlio *prie-* ir jo atmainų varijavimo atvejų, pvz.: *príeklētis* (1) Grv, Vj, Bsg – *pryklētis* (2) M, Vlkv, Skr, Vdžg, Žal, Grš, Gl, Čk; *priežedà* (3^a) Rmš, Št – *pryžedà* (3^a) Grš, Plv, Jnš, Dkš, Kt, Ldvn, Šn, *prížedà* (3^b) Ar, Bsg, SrV.

Vediniai su priešdėliu *už-* ir jo variantais. Šią grupelę sudaro tarmių priešdėlių *užu-*, *ažu-*, *ūž-* varijavimo atvejai, pvz.: *užugardé* (1) LKA I 55 (Žb), Brž, Slm, Vb – *ažugardé* (1) Pnd, Kp; *užujaujis* (1) Pl – *ažujaujis* (1) Grv, Ds, Užp; *užušalé* (1) Slm, LTR (Pmp) – *ažušalé* (1) Kp, Ds; *užlaidas* (3^b) DūnŽ, Jz, Gs – *ūžlaidas* (1) Prn, Skr, Slv, Mrj, Jrb, Alk, Erž.

Vediniai su kitais priešdėliais ir jų variantais, pvz.: *pāpaviētis* (1) Mrs, *papaviētis* (2) Dv – *pópaviētis* (1) Pv; *atpjovà* (3^b) Rm – *atāpjova* (1) Ds; *sąspara* (1) Ktk, Km, Vrn, KzR, Dbč, Vs, *sąsparà* (3^a) Klt, KzR „trobėsio kampas, kur sunerti rąstai“ (1) Ign, Ob, Ant, Br, Vlk – *súspara* (1) Dkš.

Darybiniai priesagų variantai. Darybinių priesagų variantų grupę sudaro su tarmių arba tą pačią reikšmę turinčiomis priesagomis sudaryti terminai. Šioje variantų grupėje vyrauja priesagų *-ininkas*, *-(i)nyčia*, *-yčia*, *-uolis* ir šių priesagų variantų vediniai.

Vediniai su priesaga *-ininkas* ir jos variantais. Didžiausia yra grupelė su daugiafunkcės priesagos *-ininkas* ir jos variantų *-inykas*, *-(n)ykas* (žr. LKG 1965: 403), *-ninkas* (žr. LKG 1965: 342) vediniais, pvz.: *mūrininkas* (1) Skr, Vks – *mūrininkas* Kp – *mūrninkas* LTR (Pkr) – *mūrnykas* Dbk, Ds, Mps; *vištininkas* (1) LKA I 52, Pjv, Rdm, Pv, Žvr, Smln, Brs – *vištinkykas* Nmč, LKT 381 (Vs), Alv, KzR.

Didelę dalį sudaro svetimybų ir neteiktinų hibridų variantų eilutės, pvz.: *kaladniňkas* „pašiurė, pastogė, stoginė“ (2) Vdk, Up – *kaladnŷkas* (2) Źmt, Stk, Pv, Jz, Vdšk, Ldk, St, Ssk, Glv, Brb; *kaladniňkas* „šaka tvorai tverti, statinis“ (2) Grk, Šlv – *kaladnŷkas* (2) Krk, Bsg, Šln, Klov, Sml; *kaladniňkas* „statinių tvora“ (2) Šlv – *kaladnŷkas* (2) Klov, Sml.

Vediniai su kitomis priesagomis ir jų variantais. Vediniai su varintinėmis priesagomis *-idė, -ymas, -imas, -esys, -ėsys, -ūlis, -ulis, -ra, -ara, -elė, -alė, -yčia, -(i)nyčia* yra pavieniai, pvz.: *dailidė* (2) Grž – *dailŷdė* (2) Vlkv; *vištidė* (2) LKA I 52, Lš, Brš – *vištŷdė* (2) LKA I 52, Vlk; *grėndymas* (1, 3^a) Smn, Skrd, Vrn, Kt, Mrs, Pns, Dkš – *grėndimas* (1) Dg; *trobėsŷs* (3^a) DrskŹ, Kv, Slnt, Rsn – *trobėsŷs* (3^a) UŹg, DrskŹ, Dg; *krivŷliai* „lenktos kartys vežimui vairuoti, pritaisytos prie užpakalinių dviračių ašies ar rogučių (vežant ilgus rąstus, sienojus); užpakaliniai dviračiai ar rogutės sienojams vežti; ilgiems rąstams (sienojams) vežti vežimas“ (2) Lp – *krivŷliai* (2) Kp, Kb, Vs, Dbč, Mrc; *skiedrà* (3), (4) Lp, LKT 179 (Jrb), LTR (Plv) – *skiedarà* (3^a) Prl, Dbč, Vlk.

Nemažą grupelės dalį sudaro nevertotini hibridai, pvz.: *pečelė* „suolo aukštumo ar aukštesnis apšildomas mūrelis ar pritvirtinta lenta prie plūktinio pečiaus atsisėsti, atsigulti“ (3^b) Brž, Šd, Všk, Pšl – *pečalė* (3^b) Šln, LMD (Šlv); *plytynyčia* (nlt.) „plytinė“ (1) Slm, Dov, Plv, Dj – *plytninčė* Als; *žardinŷčia* „pastatas be sienų linams džiovinti“ (1) Ms, Tv, Brs – *žardinŷčia* (1) Kl, Pln.

Dūrinių variantų grupelę sudaro sudurtiniai terminai su jungiamaisiais balsiais ir be jų. Daugiausia yra eilučių su pagrindiniais sudurtiniais terminais su jungiamaisiais balsiais. Pagrindiniai variantai dažniausiai yra norminiai terminai, pvz.: *bandódaržis* (1) Kv, Als, Užv, Štk, Kl, Vks – *bandádaržis* (1) Lž; *kiaŷliatvartis* (1) Vrn, Drsk, Lzd, Švnč, Dkš – *kiaŷltvartis* (1) Ilg, Erž, LMD (Rs); *trobāvietė* (1) Smn, Všt, Grdž, Vv – *tróbovietė* (1) DūnŹ, Źlp, Vn, Užv; *diėndaržis* (1) Pš, Grk, Rd, Tt, Bsg, Rm – *dienādaržis* (1) Sdk; *duonkepė* (3^a) Švnč – *duonakepė* (3^{4a}) JnšM, Kkl, Slk, Ds; *lentgalŷs* (3^b) Ds, Brs, Dkš – *lentagalŷs* (3^{4b}) Skdt, Vlk, Ds; *plytgalŷs* (3^b) Mrj – *plytagalŷs* (3^{4b}) Ds, Lkm, Dgl.

Prie dūrinių variantų reikėtų priskirti ir hibridinės priesagos *-yčia* vedinių, kurių pamatiniai žodžiai turi jungiamųjų balsių skirtybių, eilutę, pvz.: *langeveryčia* (2) Slk, Ut, Ktk, Dgl, Mlt – *langverŷčia* (1) Slk.

Mišrūs variantai. Atskirai morfologinių variantų grupėje minėtini ir mišrūs terminų varijavimo atvejai. Tai yra morfologiniai skaičiaus variantai,

turintys ir fonetinių skirtybių, pvz.: *zùzeliai* „gargažė“ (1) Erž, Skr – *žiùželis* (1) Prng.

IŠVADOS

Variantiniai terminai – tai terminai, turintys formalių turinio vientisumo nepažeidžiančių, semantinių kaitų nesukeliančių kalbinių priemonių skirtybių. Išanalizavus *Lietuvių kalbos žodyne* rastų statybos liaudies terminų variavimo atvejus varijuojančių kalbinių priemonių ir dabartinės kalbos atžvilgiais, pastebėta, kad variantų yra nemaža ir įvairių. Didžiausią dalį sudaro kirčiavimo ir fonetiniai variantai. Kirčiavimo variantų grupę daugiausia sudaro skirtingos kirčio vietos variantai, gerokai retesni tos pačios kirčio vietos priegaidžių variantai.

Didelę kirčiavimo variantų dalį sudaro variantų eilutės su pagrindiniais norminiais terminais. Variantų eilutes su nenorminiais terminais sudaro dabartinės kalbos žodžių variantai arba dabartinėje kalboje nevartojami terminai. Nemažą kirčiavimo variantų eilučių dalį sudaro svetimybės ir nevartotini hibridai.

Fonetinių variantų grupę daugiausia sudaro dabartinės kalbos normas atitinkantys terminai ir tarminiai kiekybinių ir kokybinių balsių skirtybių turintys variantai. Gerokai retesni yra variantai, turintys priebalsių skirtybių.

Morfologinių variantų grupėje, kurią sudaro bendrašakniai reikšme tapatūs galūnių ir darybos afiksų skirtybių ir morfologinių kategorijų atmainų turintys terminai, vyrauja giminės kategorijos atmainų turintys terminai, reti yra skaičiaus kategorijos variavimo atvejai.

Galūnių variantų grupėje vyrauja terminai su galūnėmis *-ė* ir *-(i)a*, *-as* ir *-ys*. Darybinių variantų grupėje daugumą sudaro *prie-*, *prieš-*, *už-* priešdėlių ir jų tarminių variantų vediniai, priesagos *-ininkas* ir jos variantų vediniai.

Ne visa statybos liaudies terminija sunorminta galutinai. Dalis statybos liaudies terminų variavimo atvejų yra patekę į dabartinę kalbą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- DŽ₆ 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (3-ias elektroninis leidimas), Vilnius.
Klimavičius J. 1996: Nuo liaudies terminijos prie mokslinės. – *Terminologija* 3, 4–25.
LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius.
LKŽ₆ 2005: *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninis leidimas, www.lkz.lt), Vilnius.
Urbutis V. 1978: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius.
Župerka K. 1983: *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius.

Ахманова О. 2005: *Словарь лингвистических терминов*, Москва.

Гринев С. 1993: *Введение в терминоведение*, Москва.

КРусР 2003: *Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник*, Москва.

Сложеникина Ю. 2005: *Термин: семантическое, формальное, функциональное варьирование*, Москва.

Татаринов В. 2006: *Общие терминоведение. Энциклопедический словарь*, Москва.

VARIANT FOLK TERMS OF CONSTRUCTION IN THE DICTIONARY OF LITHUANIAN

This article deals with variant folk terms of construction in the electronic version of *Lietuvių kalbos žodynas (Dictionary of Lithuanian)* (Vilnius, 2005). It was observed that the majority of variants are variants of pronunciation – accentuation variants and phonetics variants. The group of variants of accentuation mainly consists of variants where the accent is placed differently, for instance, *dúonkepīs– duonkepỹs (bread stove)*. Variants with the same place of accent, but with a different intonation are noticeably rarer, for instance, *aĩtpamatis – ántpamatis (rise around foundations)*.

A large part of accentuation variants are variants with normative terms, for instance, *gárvilka – garvilka (steam duct)*. Variants of non-normative terms are variants of the modern language words or terms not used in modern language, for instance, *āpušė – apušė (asp)*. A significant proportion of variants are barbarisms and hybrids, for instance, *ākselis – akselỹs (chopped straw)*.

The group of phonetic variants mainly consists of terms concordant to norms of modern Lithuanian and variants with quantitative and qualitative differences of vowels, for instance, *klĩjus – klỹjus (glue)*.

The group of morphological variants consists of terms with the same root and meaning, but with differences in inflectional and derivational affixes and a variety of morphological categories. In this group terms with differences in gender (*palubỹs – palubė (place under a ceiling)*) prevail, terms with differences in number (*drobỹnos – drobynà (ladder)*) are rather rare.

In the group of variant terms with different inflectional affixes the majority of terms have inflexional endings *-ė* and *-(i)a (priemenė – priemenià) (entrance hall)* as well as *-as* and *-is (sienójas – sienójis) (log)*. In the group of derivational variants the majority of terms are derivatives with prefixes *prie-*, *prieš-* and *už-* and their dialectal variants, for instance, (*priėgonkis – prỹgonkis (porch)*, *priėškaktis – prỹškaktis (stove front)*, *užũgardė – ažũgardė (mow)*) and derivatives with the suffix *-ininkas* and its variants (*mũrininkas – mũrinykas (bricklayer)*).

Gauta 2008-12-11

Robertas Stunžinas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308
E. paštas: robertasst@lki.lt

TERMINOLOGIJS ISTORIJA

Keletas atgaivintų Lauryno Ivinskio augalų vardų

ALBINA AUKSORIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

ĮVADAS

Žymaus XIX a. lietuvių kultūros veikėjo Lauryno Ivinskio (1810–1881) vienas iš svarbiausių išlikusių gamtos mokslų darbų yra jo rankraštis *Prigimtūmėnė turentė sawieje dalijkus žemies, žoliun ir giwunun su parodi-mu anun wartojimo (Spis mineralów, roślin i tworów żyjących (zwierzęcych) (toliau – Prigimtūmenė)*. Tai mokslinis dviejų dalių veikalas, parašytas apie 1870 m. ir saugomas Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Krokuvoje, tik pirmosios dalies juodraštinis variantas ir jos lietuviškų, lotyniškų, lenkiškų ir vokiškų atitikmenų rodyklės yra Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne. Pirmoje šio rankraščio dalyje *Žemėmina* L. Ivinskis pateikia mineralogijos dalykų aprašą, kur greta lietuviško termino duoda lotynišką, lenkišką ir kai kada vokišką atitikmenį. Antroji dalis *Žolėmina* – tai sisteminis grybų ir augalų vardynas, kuriame pateikta 218 šeimų ir daugiau kaip 2520 genčių lietuviškų pavadinimų ir jų atitikmenų lotynų, lenkų ir vokiečių kalbomis (plačiau žr. Jankevičius, Jankevičienė 1962: 151–163; Auksoriūtė 1998: 102–110; Auksoriūtė 2000; Auksoriūtė 2003: 135–142; Auksoriūtė 2004: 127–149). Šis L. Ivinskio rankraštis nebuvo išspausdintas ir iki XX a. septintojo dešimtmečio pradžios buvo nežinomas Lietuvos mokslininkams, tad jame pateikti lietuviški augalų vardai nepateko į jokių spausdintą šaltinį, nebuvo įtraukti nei į *Lietuvišką botanikos žodyną* (1938), nei į *Lietuvių kalbos žodyną*.

Atradus minėtą L. Ivinskio rankraštį, Botanikos žodyno komisijoje svarstant naujus augalų vardus botanikė dr. Ramunėlė Jankevičienė pasiūlydavo augalui, neturinčiam lietuviško vardo, suteikti L. Ivinskio sukurtą vardą, taip po truputį kai kurie L. Ivinskio augalų vardai buvo įtraukiami į vartoseną. Nuo 2002 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Terminologijos pakomi-

sė kartu su botanikais¹ svarsto ir suteikia lietuviškus vardus augalams, kurie lietuviškų vardų dar neturėjo, dažniausiai tai tik dabar į Lietuvą atvežami augalai. Pastebėta, kad kai kuriuos augalus L. Ivinskis *Prigimtūmenėje* jau buvo pavadinęs, tad pakomisėje nuspręsta nekurti naujo augalo vardo ir naują augalų gentį pavadinti L. Ivinskio sukurtu vardu.

Šiame straipsnyje aptariami medieninių, pluoštinių, dervinių ir dekoratyvinių augalų vardai, paimti iš L. Ivinskio *Prigimtūmenės* (santrumpa – Pr). Atkreiptinas dėmesys, kad minėtame L. Ivinskio rankraštyje pateikiami genčių vardai, tad rūšiniai augalų vardų dėmenys sukurti, o ne imti iš L. Ivinskio raštų. Aptariamus L. Ivinskio augalų vardus galima suskirstyti į tris grupes: vienu augalų vardų aiški motyvacija ir daryba, kitų – aiški daryba, tačiau motyvacija nenuspėjama, o trečių augalų vardų neaiški nei daryba, nei motyvacija.

AIŠKIOS MOTYVACIJOS IR DARYBOS AUGALŲ VARDAI

Svarstant medieninių, pluoštinių, dervinių ir dekoratyvinių augalų vardus patvirtinti dvidešimt du L. Ivinskio naujadarai, skirtini šiai grupei.

Lot. *Abelia* – *vytmenỹs* (: *vytis* „plona, lanksti medžio šaka [...]“ LKŽ_e + *-menys*), plg. *Abelia*. R. Br. *Wiciep*. m. – *witmenĩs* Pr 247; jo rūšys: *Abelia biflora* – *dvižiėdis vytmenỹs*, *Abelia chinensis* – *kėninis vytmenỹs*, *Abelia ×grandiflora* – *stambiažiėdis vytmenỹs*.

Lot. *Aeschynomene* – *žibėtras* (: *žiba*, *žibėti* + *-ėtras*), plg. *Aeschynomene*. Linn. *Żywopłon*. Wld. ex Onap. – *żibiėtras* Pr 209; jo rūšis *Aeschynomene aspera* – *šurkštėsis žibėtras*.

Lot. *Aletris* – *širmėnis* (: *širmas* + *-ėnis*), plg. *Aletris*. Linn. *Judrnia*. *Męcznica*. W. – *szirmonis* Pr 133; jo rūšis *Aletris farinosa* – *miltėotėsis širmėnis*.

Lot. *Allamanda* – *liepstỹs* (: 3 *liepti* 2. refl. „plėstis“ LKŽ_e + *-stys*), plg. *Allamanda*. *Dzierbian*. JW. – *liėpstĩs* Pr 240; trys rūšys: *Allamanda blanchetii* – *purpurėnis liepstỹs*, *Allamanda cathartica* – *geltonėsis liepstỹs*, *Allamanda schottii* – *stambiažiėdis liepstỹs*.

¹ Straipsnyje aptariamus augalų vardus apsvartė Valstybinė lietuvių kalbos komisijos Terminologijos pakomisė: dr. Z. Gudžinskas (sąrašų rengėjas), dr. V. Rašomavičius (Botanikos institutas), prof. habil. dr. J. R. Naujalis (Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultetas), doc. dr. Ž. Lazdauskaitė (Vilniaus pedagoginio universiteto Gamtos mokslų fakultetas), dr. A. Auksoriūtė, doc. dr. St. Keinys, S. Labanauskienė (Lietuvių kalbos institutas), A. Ivanauskienė, G. Kazlauskaitė, A. Marcinkevičienė, A. Umbrasas (Valstybinės lietuvių kalbos komisijos sekretoriatas). Dėkoju dr. Z. Gudžinskui už dalykinės pastabas, kurios buvo naudingos rašant šį straipsnį.

Lot. *Belamcanda* – *iešmēnis* (: *iešmas* + *-enis*), plg. *Ixia*. Linn. *Stuw-dzięcznia*. JW. – *jeszmēnis* Pr 136; pavadintas pagal lapų panašumą. Ši gentis išskirta iš *Ixia* genties, jos rūšis *Belamcanda chinensis* – *kìininis iešmēnis*.

Lot. *Calyptrocalyx* – *sulpētras*² (: *sulpēti* „pamažu sulpti, čiulpti“ LKŽ_e + *-ētras*), plg. *Areca*. *Żywipalma* JW. – *sulpiētras* Pr 128; šio augalo riešutai yra kramtomi, jo rūšis *Calyptrocalyx spicatus* – *varpótasis sulpētras*.

Lot. *Chorizema* – *prómētis* (: *pro-* + *mēta*), plg. *Chorizema*. Labillardiere. *Wigust*. JW. – *pròmietis* Pr 205; dvi rūšys: *Chorizema cordatum* – *širdìnis prómētis*, *Chorizema ilicifolium* – *bugiēninis prómētis*.

Lot. *Citharexylum* – *smuikaĩnis* (: *smuikas* + *-ainis*), plg. *Citharexylon*. Linn. *Gigawa*. *Bandurowiec*. W. *Skrzypcowe drzewo*. P. *Skrzypo drzew*. JW. – *smujkājnis* Pr 227; iš šio augalo medienos gaminami muzikos instrumentai. Pavadintos dvi rūšys: *Citharexylum berlandieri* – *paprastàsis smuikaĩnis*, *Citharexylum spinosum* – *dygliuótasis smuikaĩnis*.

Lot. *Clethra* – *alksnōtis* (: *alksnis* + *-otis*), plg. *Clethra*. Linn. *Orszelina*. *Olszówka albo Olchówka*. W. – *alksnōtis* Pr 215; augalo lapai panašūs į alksnio lapus. Pavadintos keturios šios genties rūšys: *Clethra acuminata* – *paprastàsis alksnōtis*, *Clethra alnifolia* – *tikràsis alksnōtis*, *Clethra barbinervis* – *barzdótasis alksnōtis*, *Clethra fargesii* – *didìngasis alksnōtis*.

Lot. *Costus* – *žiódvis* (: *žiodyti*, *žiodė* + *-vis*), plg. *Costus*. Linn. *Kost*. *Kostowiec*. C. *Kostowe drzewo*. Ł. – *žiodwis* Pr 138; augalas pavadintas pagal žiedo formą, patvirtinti dviejų rūšių vardai: *Costus afer* – *afrikìnis žiódvis*, *Costus speciosus* – *puošnùsis žiódvis*.

Lot. *Cussonia* – *klėvotris* (: *klevas* + *-otris*), plg. *Cussonia*. Thunbg. *Trzasmoklon*. JW. – *klièwotris* Pr 197; dvi rūšys: *Cussonia paniculata* – *šluotėlinis klėvotris*, *Cussonia spicata* – *varpótasis klėvotris*.

Lot. *Cynometra* – *papienis* (: *pa-* + *pienas*, dar plg. *papieniai* 1. „riebus, su daug grietinės rūgusis pienas“; 2. „parūgų nuosėdos, padugnės“ LKŽ_e), plg. *Cynometra*. Linn. *Otręta*. – *pāpienis* – Pr 211; vaisiaus minkštimas sultingas, jo rūšis *Cynometra cauliflora* – *tikràsis papienis*.

Lot. *Dianella* – *mėlūnis* (: *mėlenas*, *mėlynas* + *-ūnis*, įvyko dezintegracija), plg. *Dianella*. Lamk. *Dowiastka*. JW. – *miėlūnis* Pr 131; šio augalo mėlyni žiedai ir uogos. Patvirtintos dvi rūšys: *Dianella caerulea* – *mėlynàsis mėlūnis*, *Dianella intermedia* – *paprastàsis mėlūnis*.

² Dekoratyvinių augalų vardų kirčiavimo dar neapsvarstė Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Kirčiavimo pakomisė, tad genčių vardai straipsnyje pateikiami nekirčiuoti.

Lot. *Enkianthus* – *sietminas* (: *sieti* 2. „rišti, tvirtinti, kabinti“; 4. „karinti“ LKŽ_e + *-minas*), plg. *Enkyanthus*. Loureiro. – *siētminas* Pr 215; gali būti pavadinatas dėl žiedų panašumo, jie ant ilgų žiedkočių, nusvirę žemyn. Pavadinatos penkios augalo rūšys: *Enkianthus campanulatus* – *katilėlinis sietminas*, *Enkianthus cernuus* – *svirūsis sietminas*, *Enkianthus chinensis* – *kūninis sietminas*, *Enkianthus quinqueflorus* – *penkiažiėdis sietminas*, *Enkianthus ser-rulatus* – *dantytalāpis sietminas*.

Lot. *Hakea* – *vairokštis* (: 3 *vairė* „įnagis suduoti, rimbas“ LKŽ_e + *-okštis*), plg. *Hakea*. Schrader. *Jarzęsta. Muszlowe drzewo*. W. – *wąjrokšztis* Pr 154; augalo žiedas kaip kamuolys, prismaigstytas adatų, jo rūšis *Hakea laurina* – *paprastāsis vairokštis*.

Lot. *Heliconia* – *bangminys* (: *bangā* + *-minys*), plg. *Heliconia*. Linn. *Niebiana*. JW. – *bāngminīs* Pr 137; patvirtinta 12 šios genties rūšių: *Heliconia aurantiaca* – *paprastāsis bangminys*, *Heliconia bihai* – *žalsvažiėdis bangminys*, *Heliconia caribaea* – *karibinis bangminys*, *Heliconia collinsiana* – *raudonāsis bangminys*, *Heliconia indica* – *žaliāsis bangminys*, *Heliconia latispatha* – *retažiėdis bangminys*, *Heliconia mariae* – *soyruōklinis bangminys*, *Heliconia metallica* – *standūsis bangminys*, *Heliconia psittacorum* – *papūginis bangminys*, *Heliconia rostrata* – *snapūotasis bangminys*, *Heliconia stricta* – *stačiāsis bangminys*, *Heliconia wagneriana* – *margāsis bangminys*.

Lot. *Kalmia* – *grėsvis* (: *grėsti*, *grėse* + *-vis*), plg. *Kalmia*. Linn. *Wdzię-czelina*. JW. – *griėswis* Pr 215; augalas yra nuodingas (šakos, žiedai, lapai), pavadinatos trys jo rūšys: *Kalmia angustifolia* – *siauralāpis grėsvis*, *Kalmia latifolia* – *plačialāpis grėsvis*, *Kalmia polifolia* – *melsvāsis grėsvis*.

Lot. *Myrsine* – *miegūnis* (: *miegas* + *-ūnis*), plg. *Myrsine*. Ventenat. *Szur-zyna. Borowica*. W. – *miėgūnis* Pr 218; rūšis *Myrsine cubana* – *amerikūnis miegūnis*.

Lot. *Terminalia* – *viršūklis* (: *viršus* + *-ūklis*), plg. *Terminalia*. Linn. *Wy-życa*. J. W. – *wirszūklis* Pr 198; labai dideli medžiai, kurių lapai auga pačiose šakų viršūnėse. Lietuviškai pavadinata 19 šio medžio rūšių: *Terminalia ama-zonia* – *amazōninis viršūklis*, *Terminalia kaernbachii* – *azijūnis viršūklis*, *Terminalia nitens* – *blizgūsis viršūklis*, *Terminalia bialata* – *dvispaūnis viršūklis*, *Terminalia elliptica* – *gaurūotasis viršūklis*, *Terminalia citrina* – *gelsvāsis viršūklis*, *Terminalia calamansanai* – *indonėzinis viršūklis*, *Terminalia ivo-rensis* – *juodāsis viršūklis*, *Terminalia bellirica* – *karpōtasis viršūklis*, *Terminalia myriocarpa* – *kėkinis viršūklis*, *Terminalia catappa* – *migdōlinis viršūklis*, *Terminalia oblonga* – *plačiaspaūnis viršūklis*, *Terminalia chebula* –

plaukuotasis viršūklis, Terminalia arjuna – plikàsis viršūklis, Terminalia superba – puošnùsis viršūklis, Terminalia sericea – rauginis viršūklis, Terminalia brassii – rudàsis viršūklis, Terminalia microcarpa – smulkiavaìsis viršūklis, Terminalia paniculata – šluotėlinis viršūklis.

Lot. *Uouularia* – uogminỹs (: uoga + -minys), plg. *Uouliaria*. Linn. *Sople-niec*. JW. – ùgmiñis Pr 130; augalas sunokina daug uogų, dvi rūšys: *Uouularia grandiflora* – stambiažiėdis uogminỹs, *Uouularia perfoliata* – permautalāpis uogminỹs.

Galima spėti, kad kai kuriuos naujadarus L. Ivinskis kūrė sekdamas kitų kalbų atitikmenimis: lot. *Anigozanthos* – ožũnis (: ožys + -ũnis), plg. *Anigozanthus*. Labillardiere. *Kozociecznik*. JW. – ožũnis Pr 137; plg. lenk. *kozica* „oška“ LLKŽ 210. Pavadintos penkios šio augalo rūšys: *Anigozanthos flavidus* – gelsvāsìsis ožũnis, *Anigozanthos humilis* – žemāsìsis ožũnis, *Anigozanthos manglesii* – raudonāsìsis ožũnis, *Anigozanthos pulcherrimus* – gražūsìsis ožũnis, *Anigozanthos rufus* – rusvāsìsis ožũnis.

Lot. *Cephalanthus* – galvožis (: galva + -ožis), plg. *Cephalaria*. Schrad. *Głowień* m. – galwòžis Pr 252; plg. gr. *kephale* „galva“ BVŽ 76, lenk. *głowa* „galva“ LLKŽ 138. Augalo rūšis *Cephalanthus occidentalis* – vakarìnìsis galvožis.

AIŠKIOS DARYBOS NEMOTYVUOTI AUGALŲ VARDAI

Kai kuriems augalams pavadinti L. Ivinskis suteikė vardus, kurių darybą galima atsekti, tačiau motyvaciją sunku rasti. Tiek terminai, tiek nomenai yra aiškesni ir tikslesni, kai yra motyvuoti, tačiau, pasak K. Gaivenio, „negalima sakyti, kad motyvuoti terminai yra tikslūs, o nemotyvuoti – netikslūs. Netiksliais reikėtų laikyti tik klaidinamai motyvuotus terminus“ (Gaivenis 2002: 39). Nemažos dalies augalų vardų, atėjusių iš šnekamosios kalbos, taip pat sunku atsekti motyvaciją, tad Terminologijos pakomisėje nuspręsta teikti vartoti ir nemotyvuotus L. Ivinskio augalų vardus.

Galima išskirti devynis šios grupės augalų vardus.

Lot. *Amsonia* – dirktas (: dirkti „tvirkti, gesti, dykti, lepti“ LKŽ_e + -tas), plg. *Amsonia*. Walt. *Rostrwoń*. JW. – dirktas Pr 241; rūšis *Amsonia tabernaemontana* – amerikìnìsis dirktas.

Lot. *Canella* – ringõtis (: ringoti „raityti, ringiuoti“ LKŽ_e + -otis), plg. *Winterania*. Linn. *Cannella*. Murray. *Korzybiel*. *Cynamon biały*. P. – ringõtis Pr 173; rūšis *Canella winteriana* – baltāsìsis ringõtis.

Lot. *Cantua* – gairùvas (: gairus „1. perpučiamas, vėjo gairinamas“

LKŽ_e + -*uvas*), plg. *Cantua*. Juss. *Piękrzyn*. JW. – *gąjruwas* Pr 235; jo rūšis *Cantua buxifolia* – *smulkialāpis gairūvas*.

Lot. *Cheilanthes* – *skerstēnis* (: 1 *skersti* 1. „pjauti (ppr. kiaulė)“; 5. „pusiauskarđa malti, plėšti lukštą“ LKŽ_e + -*enis*), plg. *Cheilanthes*. Sw. *Olżyca*. *Stonogowiec*. M. *Schuppenfarn*. – *skerstēnis* Pr 115; dvi rūšys: *Cheilanthes lanosa* – *vilnótasis skerstēnis*, *Cheilanthes microphylla* – *smulkialāpis skerstēnis*.

Lot. *Conospermum* – *imšas* (: *imti*, *ima* + -*šas*), plg. *Conospermum*. Smith. – *imszas* Pr 154; dvi rūšys: *Conospermum crassinervium* – *storagýslis imšas*, *Conospermum taxifolium* – *siauralāpis imšas*.

Lot. *Hippocrepis* – *skaburas* (: 1 *skabas* „apskabytas stiebas, stambas“ LKŽ_e + -*uras*), plg. *Hippocrēpis*. Linn. *Konikleca*. V. Syr. *Podkownica*. P. – *skāburas* Pr 209; dvi rūšys: *Hippocrepis comosa* – *skiauterėtasis skaburas*, *Hippocrepis emerus* – *paprastāsis skaburas*.

Lot. *Mimusops* – *mėklaĩnis* (: *mėklas* „akylas, atsargus“ LKŽ_e + -*ainis*), plg. *Mimusops*. Linn. *Zawięzła*. JW. – *miėklajnis* Pr 217; jo rūšis *Mimusops elengi* – *paprastāsis mėklaĩnis*.

Lot. *Narthecium* – *plienumas* (: *plienas* + -*umas*), plg. *Narthecium*. Juss. *Póznik*. S. *Beinheil*. – *pliėnumas* Pr 130; rūšis *Narthecium ossifragum* – *paprastāsis plienumas*.

Lot. *Pachira* – *raĩvė* (: *raivas* „raibas“ LKŽ_e + -*ė*), plg. *Pachira*. Aublet. – *rājwė* Pr 169; dvi rūšys: *Pachira quinata* – *penkialāpė raĩvė*, *Pachira aquatica* – *vandeninė raĩvė*.

NEAIŠKIOS MOTYVACIJOS IR DARYBOS AUGALŲ VARDAI

Nemažos dalies L. Ivinskio naujažodžių sunku nustatyti ne tik motyvaciją, bet ir jų daryba nelabai aiški, tačiau VLKK Terminologijos pakomisėje buvo nuspręsta teikti vartoti ir tokius augalų vardus, nes L. Ivinskis jais įvardijo tuos konkrečius augalus, kurių lietuviški vardai tik dabar tvirtinami. Dalis tokių vardų yra trumpi dviskiemeniai žodžiai.

Lot. *Comptonia* – *ūgras*, plg. *Comptonia*. R. Brown. *Pojemka*. JW. – *ūgras* Pr 145; rūšis *Comptonia peregrina* – *klajōklinis ūgras*.

Lot. *Cornutia* – *salksnas*, plg. *Cornutia*. Plumier. *Parkotnia*. JW. – *salksnas* Pr 227; rūšis *Cornutia grandifolia* – *stambiažiėdis salksnas*.

Lot. *Cotyledon* – *duršvas*, plg. *Cotyledon*. DC. *Rozłóg*. S. K. *Pępownica*. W. – *dūrszwas* Pr 187; rūšis *Cotyledon orbiculata* – *apskriticalāpis duršvas*.

Lot. *Crateva* – *virštas*, plg. *Crataeva*. Linn. *Powalka*. JW. – *wirsztas* Pr

180; trys rūšys: *Crateva adansonii* – paprastàsis virštas, *Crateva religiosa* – puošnùsis virštas, *Crateva nurvala* – trilàpis virštas.

Lot. *Elaeodendron* – sumbras, plg. *Elaeodendron*. Jacquin. (*Elaeodendron*). *Lqzan. Olejnik*. P. Olejnica. M. – sūmbras Pr 213; dvi rūšys: *Elaeodendron orientale* – rytìnis sumbras, *Elaeodendron croceum* – paprastàsis sumbras.

Lot. *Escallonia* – smeilė, plg. *Escallonia*. Mutis. *Twardziczka*. Ch. – smėjlė Pr 188; trys rūšys: *Escallonia ×langleyensis* – puošnióji smeilė, *Escallonia rubra* – raudonóji smeilė, *Escallonia virgata* – rýkštinė smeilė.

Lot. *Exacum* – sūblas, plg. *Exacum*. D. C. Paliczka. *Gorzkolist*. P. – sūblas Pr 236; rūšis *Exacum affine* – paprastàsis sūblas.

Lot. *Glaucium* – vaiklas, plg. *Glaucium*. Tournef. *Rostopašć*. Jundz. *Hornmohn*. – wājklas Pr 175; dvi rūšys: *Glaucium flavum* – geltonàsis vaiklas, *Glaucium corniculatum* – ragúotasis vaiklas.

Lot. *Onosma* – liesmuō, plg. *Onosma*. Linn. *Poczerwa*. *Rumianica*. W. *Długosz*. Jundz. *Lotwurz*. – liėsmuō Pr 233; penkios rūšys: *Onosma taurica* – krýminis liesmuō, *Onosma albo-rosea* – rausvàsis liesmuō, *Onosma echioides* – šiurkštùsis liesmuō, *Onosma hookeri* – tibėtinis liesmuō, *Onosma paniculatum* – šluotėlinis liesmuō.

Lot. *Pernettya* – spūglas, plg. *Pernettia*. Gaudichaud. – spūglas Pr 215; rūšis *Pernettya mucronata* – smailialàpis spūglas.

Lot. *Plumeria* – jostras, plg. *Plumeria*. Linn. *Uroczyn*. – jòstras Pr 241; trys rūšys: *Plumeria alba* – baltàsis jostras, *Plumeria obtusa* – jamáikinis jostras, *Plumeria rubra* – raudonàsis jostras.

Lot. *Sesuvium* – spingras, plg. *Sesuvium*. Linn. *Pryszczyrnica*. Syr. – spīngras Pr 186; rūšis *Sesuvium portulacastrum* – pajúrìnis spingras.

Lot. *Tibouchina* – eikras, plg. *Tibouchina*. Aublet. *Prawdzin*. – ėjkras Pr 199; rūšis *Tibouchina uvilleana* – purpurìnis eikras.

Lot. *Umbilicus* – elkras, plg. *Umbilicus*. Dec. *Urocznik*. Fal. *Pėpowiec*. C. – ėlkras Pr 187; rūšis *Umbilicus rupestris* – uolìnis elkras.

Lot. *Urena* – guřlis, plg. *Urena*. Dillenius. *Nieronia*. J. W. – gùrlis Pr 168; rūšis *Urena lobata* – skiautėtalàpis guřlis.

Peržvelgus pateiktus pavyzdžius, galima pastebėti, kad šie augalų vardai neturi formalių darybos požymių. Gal ir būtų galima išvelgti jų darybos formantą, tačiau pamatinį žodį sunku nustatyti. Galima išskirti tik jų baigmenis, kai kurie vardai turi tuos pačius baigmenis, pvz.: -ras (*eikras*, *elkras*, *jostras*, *spingras*, *sumbras*, *ūgras*), -las (*spūglas*, *sūblas*, *vaiklas*).

Prie neaiškių naujažodžių skirtini ir aštuoni triskiemeniai augalų genčių vardai.

Lot. *Aphyllanthes – nuolaisis*, plg. *Aphyllanthes*. Tourn. *Mąsierka. Goździkowa lilja*. P. – *nuòlajsis* Pr 131; rūšis *Aphyllanthes monspeliensis – pietinis nuolaisis*.

Lot. *Cabomba – labūstras*, plg. *Cabomba*. Aublet. *Plywiec. Ch. – labūstras* Pr 176; rūšis *Cabomba caroliniana – paprastàsis labūstras*.

Lot. *Dirca – sailuvas*, plg. *Dirca*. Linn. *Rzemienica – sąjtuwas* Pr 155; rūšis *Dirca palustris – pėlkinis sailuvas*.

Lot. *Gaura – priesruvis*, plg. *Gaura*. Linn. *Żartwa. Wspaniała świeca*. P. – *prìsruwis* Pr 197; rūšis *Gaura coccinea – kvapùsis priesruvis*.

Lot. *Guarea – sanūtras*, plg. *Guarea*. Linn. *Guidonia*. Plumier. *Przechwał. – sanūtras* Pr 173; keturios rūšys: *Guarea thompsonii – juodàsis sanūtras*, *Guarea guidonia – nuodìngasis sanūtras*, *Guarea grandifolia – stambialàpis sanūtras*, *Guarea cedrata – šviesùsis sanūtras*.

Lot. *Heliocarpus – givėndra*, plg. *Heliocarpos*. Linn. *Grączla. JW. – giwėndra* Pr 170a; rūšis *Heliocarpus americanus – amerikėnė givėndra*.

Lot. *Petrea – kolūnis*, plg. *Petrea*. Houst. *Pietrawa – kòlūnis* Pr 227; rūšis *Petrea volubilis – gausiažiėdis kolūnis*.

Lot. *Pontederia – skiaustmenė*, plg. *Pontederia*. Linn. *Rosplawa. JW. Wodniak. M. – skiaustmėnė* Pr 130; rūšis *Pontederia cordata – siauralàpė skiaustmenė*.

Kai kurie šios grupės naujažodžiai taip pat turi panašius baigmenis, kaip ir prieš tai aptarti dviskiemeniai augalų vardai, pvz., baigmenys su priebalsiu *-r-* (*labūstras*, *sanūtras*, *givendra*). Tačiau reikėtų pastebėti, kad L. Ivinskio *Prigimtūmenėje* daugiausia neaiškios darybos naujažodžių yra su baigmenimis, turinčiais priebalsį *-n-*, tokie naujažodžiai sudaro vieną ketvirtadalį visų *Prigimtūmenės* naujažodžių (plačiau žr. Aukšoriūtė 2004 : 127–149), o mažiausia yra naujažodžių, turinčių baigmenis su priebalsiu *-r-*, būdingiausias šios grupės baigmuo – *-ris*.

Dar reikėtų paminėti kelis augalų vardus, kurie buvo suteikti kitai genčiai pavadinti, nes ta gentis, kurią *Prigimtūmenėje* buvo įvardijęs L. Ivinskis, jau turi lietuvišką vardą.

Lot. *Abeliophyllum – baltvas* (: *baltas* + *-vas*), plg. *Epipactis*. Haller. *Kruszczyk. Jundz. Sumpfwurz – báltwas* Pr 141; rūšis *Abeliophyllum distichum – ankstyvòsis baltvas*. Šio augalo balti žiedai, žydi anksti pavasarį.

Lot. *Acalypha – labravėnė* (: *labravas* + *-enė*), plg. Riežtas III. *Acalyphae. Ostkowe – labrawėnes* Pr 150; *Tragia*. Plumier. *Parzelina. JW. – labrawas* Pr 150. L. Ivinskis naujadaru *labravenė* buvo pavadinęs tribą (lot.

Acalypheae), tad šis naujadaras perkeltas genčiai įvardyti, o abi gentys lot. *Acalypha* ir lot. *Tragia* skiriamos tam pačiam pošeimiui. Patvirtintos dvi šio augalo rūšys: *Acalypha hispida* – šeriúotoji labravėnė, *Acalypha wilkesiana* – margóji labravėnė.

Lot. *Chlorogalum* – žalvinis (: žalvas + -inis), plg. *Chlora*. Linn. *Zielon.* JW. – žalwinis Pr 236; rūšis *Chlorogalum pomeridianum* – paprastàsis žalvinis. Ši genties pavadinimą L. Ivinskis galėjo sudaryti sekdamas kitų kalbų atitikmenimis, plg. gr. *chloros* „žalias“ BVŽ 83.

Lot. *Macfadyena* – apsukmỹs (: apsukti + -mys), plg. *Helicteris*. Linn. *Szrubownica*. W. *Szruba*. W. – àpsukmĩs Pr 169; rūšis *Macfadyena unguiscati* – plėtrùsis apsukmỹs. Šio augalo vardas yra motyvuotas, nes jis priklauso vijoklinių šeimai.

IŠVADOS

Kai kurie L. Ivinskio *Prigimtūmenės* augalų vardai, iki šiol nepatekę į jokią spausdintą šaltinį, teikiami vartoti Terminologijos pakomisėje juos patvirtinus kaip lietuviškus vardus augalų, kurie lietuviškai dar nebuvo pavadinti. Dažniausiai konkrečiai augalo genčiai įvardyti teikiamas tas L. Ivinskio naujadaras ar naujažodis, kuriuo jis kaip tik tą augalą ir pavadino.

Šiek tiek mažiau nei pusė teikiamų vartoti L. Ivinskio augalų genčių vardų yra naujadarai, turintys motyvaciją, pvz.: *alksnotis*, *grėsvis*, *mėlūnis*, *smuikainis*, *sulpėtras*, *širmonis*, *uogminys*, *viršūklis*, *vytmenys*, *žibėtras* ir kt., o daugiau nei vienas trečdalis tokių naujažodžių, kurių neaiški nei daryba, nei motyvacija, pvz.: *duršvas*, *eikras*, *elkras*, *jostras*, *kolūnis*, *labūstras*, *liesmuo*, *nuolaisis*, *salksnas*, *sanūtras*, *spingras*, *spūglas*, *sūblas*, *sumbras*, *ūgras*, *vaiklas* ir kt.

Šeštadalio straipsnyje aptariamų L. Ivinskio augalų genčių vardų darybą galima atsekti, tačiau motyvacija neaiški, pvz.: *dirktas*, *gairuvas*, *imšas*, *mėklainis*, *plienumas*, *raivė*, *ringotis*, *skaburas*, *skerstenis*.

Prigimtūmenės naujadarai ir naujažodžiai pamažu atgyja ir patenka į vartoseną, taigi, L. Ivinskio pastangos kurti lietuviškus augalų vardus nenuėjo veltui.

LITERATŪRA

Auksoriūtė A. 1998: Lauryno Ivinskio rankraščiai Krokuvoje. – *Terminologija* 5, 102–110.

Auksoriūtė A. 2000: L. Ivinskio mikologijos terminai. – *Terminologija* 7, 48–58.

Auksoriūtė A. 2003: Individualieji L. Ivinskio *Lenkų–žemaičių kalbų žodyno* ir *Prigimtūmenės* augalų vardai. – *Terminologija* 10, 135–142.

- Auksoriūtė A. 2004: Neaiškios darybos L. Ivinskio *Prigimtūmenės* naujažodžiai. – *Terminologijos istorijos ir dabarties problemos*, 127–149.
- BVŽ 1998: *Botanikos vardų žodynas*, Vilnius.
- Gaivenis K. 2002: Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys, Vilnius.
- Jankevičius K., Jankevičienė R. 1962: Kai kurie nauji duomenys apie L. Ivinskio darbus lietuviškos botanikos terminijos srityje. – *Botanikos klausimai* 2, 151–163.
- LKŽ: *Lietuvių kalbos žodynas*. – www.lkz.lt
- LLKŽ 1994: Vaitkevičiūtė V. *Lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius.

REVIVAL OF CERTAIN PLANT NAMES CREATED BY LAURYNAS IVINSKIS

Since 2002 the Terminology Sub-commission of the State Commission of the Lithuanian language has together with botanists been discussing and agreeing on Lithuanian names to give to plants which have previously not been named in Lithuanian. The majority of such plants are newly introduced to Lithuania. It was noted that some of them were already named by Laurynas Ivinskis in one of his most important scientific works *Prigimtūmenė (Nature)*; therefore the decision was taken where possible not to create new names, but to adopt names proposed by Laurynas Ivinskis. This article analyses 58 names of genera of plants, taken from *Prigimtūmenė* by Laurynas Ivinskis.

Less than half of the names of genera of plants created by Laurynas Ivinskis are neologisms with clear motivation, for instance *alksnotis (Clethra)*, *grėvois (Kalmia)*, *mėlūnis (Dianella)*, *smuikainis (Citharexylum)*, *sulpėtras (Calyptrocalyx)*, *širmonis (Aletris)*, *uogminys (Uouularia)*, *viršūklis (Terminalia)*, *vytmenys (Abelia)*, *žibėtras (Aeschynomene)* and more than one third of neologisms have unclear word formation and motivation, for instance *duršvas (Cotyledon)*, *eikras (Tibouchina)*, *elkras (Umbilicus)*, *jostras (Plumeria)*, *kolūnis (Petrea)*, *labūstras (Cabomba)*, *liesmuo (Onosma)*, *nuolaisis (Aphyllanthes)*, *salksnas (Cornutia)*, *sanūtras (Guarea)*, *spingras (Sesuvium)*, *spūglas (Pernettya)*, *sūblas (Exacum)*, *sumbras (Elaeodendron)*, *ūgras (Comptonia)*, *vaiklas (Glaucium)*.

It is possible to trace the word formation pattern of one sixth of the names created by Laurynas Ivinskis, though their motivation is unclear, for instance *dirktas (Amsonia)*, *gairuvas (Cantua)*, *imšas (Conospermum)*, *mėklainis (Mimusops)*, *plienumas (Nartheicum)*, *raivė (Pachira)*, *ringotis (Canella)*, *skaburas (Hippocrepis)*, *skerstenis (Cheilanthes)*.

Little by little, neologisms in *Prigimtūmenė (Nature)* are being revived and put into use; thereby the effort of Laurynas Ivinskis to create Lithuanian names of plants was not made in vain.

Gauta 2008-12-19

Albina Auksoriūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: albinaa@lki.lt

Lietuviški Vinco Kudirkos medicinos terminai

Vinco Kudirkos 150-osioms gimimo metinėms

Beveik kiekvienas žmogaus žingsnis sujungtas su paminėjimu apie sveikatą. Tik brangius daigtus tankei minavojame.

V. Kudirka. *Varpas*

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

XIX a. pabaigoje kilus lietuvių tautinio atgimimo sąjūdžiui, paspartėjo lietuviškų spaudinių leidyba. Pagausėjo populiariamųjų medicinos knygelių ir straipsnių laikraščiuose bei kalendoriuose. Sveikatos ir gydymo klausimais žmones švietė žymūs lietuvių gydytojai ir visuomenės veikėjai Juozas Bagdonas (1866–1956), Jonas Basanavičius (1851–1927), Kazys Grinius (1866–1950), Stasys Matulaitis (1866–1956), Adomas Sketeris (1859–1916), Jonas Šliūpas (1861–1944), Antanas Vileišis (1856–1919) ir kt. Jų draugėje buvo ir daktaras Vincas Kudirka (1858–1899).

V. Kudirką dar nuo studijų laikų Varšuvos universiteto Medicinos fakultete pažinojęs Jonas Staugaitis (1868–1952) rašė, kad V. Kudirka buvo prityręs gydytojas, dirbo moderniais medicinos instrumentais, kaupė medicinos literatūrą, nuolat skaitė medicinos laikraščius lenkų ir rusų kalbomis. J. Staugaitis iš V. Kudirkos raštų surinko reikalavimus, kuriuos jis kėlė „gydytojams apskritai ir gydytojams lietuviams ypačiai“ (Staugaitis 1925: 43). V. Kudirka skelbė tokį gydytojo idealą: „Gydytojas privalo būti sąžiningas, neapgavikas ir neišnaudotojas, korektingas kolega, gerai ginkluotas medicinos mokslu, neužsidaręs vienoje siauroje gydytojo specialybėje, bet pakankamai išsimokslinęs ir kitose mokslo šakose, karštas tėvynės mylėtojas, uolus liaudies švietėjas ir tautinės sąmonės tautoje žadintojas“ (Staugaitis 1925: 43). Pats V. Kudirka kaip tik ir buvo toks gydytojas.

V. Kudirka iš medicinos srities paskelbė nedaug – *Varpo* laikraštyje Higienos tarno slapyvardžiu keturis medicinos straipsnius iš higienos srities –

1889 m. „Arbata“, „Kava“ ir „Tabakas“ ir 1895 m. „Alkoholis ir alkoholizmas“: J. Staugaicio žodžiais tariant, „visi šie rašiniai parašyti labai gyva ir vaizdžia kalba, plačiau visuomenei suprantamai ir prieinamai“ ir nors jie parašyti gana seniai, tačiau „nė kiek neprieštaruoja dabartiniam higienos mokslui apie tuos daiktus“ (Staugaitis 1925: 33).

Reikia pažymėti, kad V. Kudirkos redaguojamo *Varpo* laikais leista vien populiariuojanti medicinos literatūra, ir šie jo straipsniai buvo parašyti paprastiems žmonėms. Kalbami V. Kudirkos medicinos rašiniai yra tik nedidelis jo plačios visuomeninės ir kultūrinės veiklos epizodas.

Šio aprašomojo pobūdžio straipsnio objektas yra lietuviškos kilmės¹ medicinos terminai, kurie sudaro šiek tiek daugiau nei du trečdalius (70%) visų minėtų V. Kudirkos straipsnių medicinos terminų. Taigi daugiausia yra lietuviškos kilmės medicinos terminų.

Du penktadaliai (40%) šių terminų yra vartojami dabartinėje medicinos mokslo kalboje, tiesa, kai kurie iš jų skiriasi rašyba, o sudėtiniai terminai – dėmenų tvarka. Tai:

1) kūno dalių ir organų bei jų gaminamų skysčių pavadinimai: *akis*² Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1889 1 8, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, Vrp_{Kdr} 1895 11 174, *aszara* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, *ausis* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *burna* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 3 40, *dantis* Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *galva* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 10 153, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{Kdr} 1895 11 175, *galvos smagenys* Vrp_{Kdr} 1889 10 153, Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *gerklė* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *gysla* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *inkstai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *kakta* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *kepenys* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *koja* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *kraujas* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, *krutinė* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *kunas* Vrp_{Kdr} 1889

¹ Be lietuviškos kilmės medicinos terminų, V. Kudirka vartojo skolinių ir mišrios kilmės terminų (vienožodžių hibridų ir sudėtinų terminų su skirtingos kilmės dėmenimis). Skoliniai V. Kudirkos straipsniuose sudaro 20 proc. visų terminų. Nemaža jų yra tarptautiniai žodžiai, kurie tebevartojami ir dabar, pvz.: *alkogolizmas, bakterija, dekstrinas, fiziologija, haliucinacija, higiena, idiotizmas, kofeinas, konvulsija, medicina, nikotinas, patologija, proteinas, psichiatras, psichiatrija, pulsas, skorbutas, taninas, terapija* ir kt. Mažiausia yra mišrios kilmės terminų (tik 10%), pvz.: *arterijos siena, chroniškas uždegimas, dirgusių sistemų, eteriškas aliejus, kataras pilvo, lyties organas, magnezijos druska, organizmo auda, psichiška liga, refleksiškas jautrumas, tabakinis kvaitulys, tabakinis spangumas, zoopiškos haliucinacijos* ir kt.

² Terminai pateikiami autentiška rašyba (abėcėlės tvarka), vienaskaitos vardininko forma, kuri daugeliu atvejų yra atstatyta.

3 40, *kvėpavimo takai* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *lupa* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *nosis* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 3 40, *oda* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *pertvara* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *pilvas* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *prakaitas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *ranka* Vrp_{Kdr} 1895 11 174, Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *sanaris* [? -ys] Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *seilės* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *skrepliai* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *veidas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *žandas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *žarna* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41;

2) ligų ir jų požymių bei liguistų būsenų pavadinimai: *akiu uždegimas* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, *dedervinė*³ Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *drebuly* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *dusulys* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *džiova* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, *kepenų diegliai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *kosulys* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1889 4 60, *liga* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *nuomarius* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *priepūlis* Vrp_{Kdr} 1889 4 61, *silpnaprotystė* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *spuogas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *uždegimas plaučių* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *vėmimas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *vėžys* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *žaizda* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *žvairumas* Vrp_{Kdr} 1889 4 61;

3) gydymo ir kitokių priemonių pavadinimai: *lašai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *nūdai* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *vaistas* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155;

4) asmenų pavadinimai: *gydytojas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, *girtuoklis* Vrp_{Kdr} 1895 11 173, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *kudikis* Vrp_{Kdr} 1895 11 174, *ligonis* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 10 153, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155;

5) veiksmy, procesų, būsenų ir ypatybių pavadinimai: *atmintis* Vrp_{Kdr} 1889 4 61, *badas* Vrp_{Kdr} 1889 11 168, *cziaudėjimas* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, *gydymas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, *karsztis* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *kvėpavimas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *miegas* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41,

³ Antrame V. Kudirkos *Raštų* tome 1895 m. straipsnis yra perspausdintas, o knygos gale pateiktame „Retesnių žodžių žodynyje“ žodžio *dedervinė* reikšmė yra nustatyta – „egzema“ (Kudirka 1990: 922), pvz.: „Mitimas odos sutrukdytas ir dėlto tankiai buna išberta įvairiais spuogais, *dedervinėmis* [...]“ Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157. LKŽ šis žodis įdėtas *herpes* reikšme. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje *dedervinė* reiškia *pitiriazę* (lot. *pityriasis*) MedŽ 1980: 439, o terminu *egzema* (lot. *eczema*) MedŽ 1980: 163 yra vadinamas „neužkrečiamas, dažnai pasikartojantis alerginis odos uždegimas“ (ME 1991: 216).

neramumas Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *sveikata* Vrp_{Kdr} 1889 1 8, Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, *sziluma* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, *žegsėjimas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41.

Kai kurie terminai tiek tame pačiame, tiek ir skirtinguose V. Kudirkos straipsniuose buvo rašomi nevienodai. Toks rašybos įvairavimas apskritai buvo vienas iš būdingų XIX a. pab. – XX a. pr. periodinės spaudos bruožų (Palionis 1995: 238), pvz.: *degtinē* Vrp_{Kdr} 1889 11 168 / *degtinē* Vrp_{Kdr} 1895 11 173, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, *liežuvis* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1889 9 139 / *liežuvis* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *plaucziai* Vrp_{Kdr} 1889 10 152 / *plauczei* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1889 1 8, Vrp_{Kdr} 1889 9 139 / *plauczei* [? -iai] Vrp_{Kdr} 1889 3 40 / *plaučiai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *smagenys* Vrp_{Kdr} 1889 4 61, Vrp_{Kdr} 1889 11 168 / *smegenys* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, *szirdis* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 10 152 / *širdis* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *vidurei* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 9 139 / *viduriai* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156.

Dabartinėje medicinos kalboje nebevartojamų lietuviškos kilmės medicinos terminų V. Kudirkos straipsniuose yra daugiau – jie sudaro tris penktadalius (60%) visų terminų. V. Kudirka vartojo nemažai dabartinėje medicinos terminijoje neprigijusių kūno dalių ir organų lietuviškų pavadinimų (anatomijos terminų). Tai *akies baltymas*, *ašarinis takas*, *auda*, *dantų smegenys*, *dirgsnis*, *grumulas*, *indas*, *jungplonė*, *lėliukė*, *pilvaplonė*, *plonė*, *saldmėsės*, *slidplonė*, *sunkė*. Visi šie žodžiai pateikti LKŽ_e tomis reikšmėmis, kuriomis juos vartojo V. Kudirka, prie daugumos jų užrašyti iliustraciniai pavyzdžiai iš minėtų V. Kudirkos straipsnių. Kai kurie šių žodžių yra vartojami gyvojoje kalboje (*baltymas*, *takas*, *smegenys*, *grumulas*, *saldmėsės*), kiti galėjo būti to meto naujadarai. J. Palionis, tyrinėjęs *Varpo* kalbą, V. Kudirkos naujadarais manė esant žodžius *jungplonė*, *slidplonė*, *sunkė*. Tyrinėtojo manymu, tai buvo darybiškai ir semantiškai nevykę naujadarai, kurie neprigijo nei to, nei vėlesnio meto lietuvių literatūrinės kalbos leksikoje (Palionis 1952: 238–239). Tad apie minėtus V. Kudirkos medicinos raštų anatomijos terminus pakalbėsime kiek plačiau.

Akies obuolio išorinio skaidulinio dangalo dalis vadinta terminu *akies baltymas*, pvz.: Vienok visas organizmas tokio žmogaus liudija užsirijimą *tabaku*⁴: veidas ir a k i u b a l t y m a i ⁵ pageltę, kunas pasibaigęs, vangumas ir

⁴ Čia ir kitur originale terminai išspausdinti kursyvu.

⁵ Šiame ir kituose V. Kudirkos sakiniuose terminai retintomis raidėmis rašomi šio straipsnio autorės.

tingumas prie ranku ir galvos darbo“ Vrp_{Kdr} 1889 3 41. LKŽ_e duomenimis, *baltymas* „akies balta dalis“ žinomas iš gyvosios kalbos – Grūžių (Pasvalio r.), Šėtos (Kėdainių r.), jį yra vartojęs K. Sirvydas. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje priimtas P. Avižonio terminas *odena* (lot. *sclera*), tačiau šnekamojoje kalboje vartojamas ir *akies baltymas*.

Ašarų kanalėlis (lot. *canaliculus lacrimalis*) vadintas terminu *ašarinis takas*, pvz.: „Prietais nū tabokos, užsikimszus aszariniam s takams, be perstojimo teka aszaros ir niežti akis“ Vrp_{Kdr} 1889 4 60. LKŽ_e žodis *takas* „kanalas, latakas“ įdėtas iš liaudies kalbos – Žilinių (Varėnos r.), Ylakių (Skuodo r.), Raudėnų (Šiaulių r.), Kuršėnų (Šiaulių r.).

„Audinio“ (lot. *tela*) reikšme V. Kudirka vartojo terminą *auda* – *auda* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *kuno auda* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *plaucziu auda* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, pvz.: „Kolaik susižlebczioja penas, t. y. iki a u d o s ne iztraukia iz jo reikalingu dėl savęs daliu, persidirba jis keliose vietose: pirma vieta pritaiso peną pritinkanczei dėl antros, antra dėl treczios ir t. t.“ Vrp_{Kdr} 1889 8 120. LKŽ_e žodis *auda* „audinio“ reikšme nepaliudytas iš gyvosios kalbos.

Dantenos (lot. *gingiva*) vadintos sudėtinu terminu *dantų smegenys* – *dantu smegenys* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *uždegimas dantu smegenu* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, pvz.: „Prietais jie mislijo, buk *krimkē* gina nū ligos *skorbuto* (scorbutus), užpūlanczios d a n t u s m e g e n i s, bet persiliudijo, kad *tabakas* nū tos ligos visai neatgina“ Vrp_{Kdr} 1889 3 41; vartotas ir vienažodis terminas *smegenys*, pvz.: „[...] bet ir geresni pavirszutinei vaistai neatgins s m e g e n u nū skorbuto [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 3 41. Žodis *smegenys* „dantenos“ vartojamas gyvojoje kalboje – LKŽ_e pateikta vartosenos pavyzdžių iš Bagotosios (Marijampolės r.), Bartninkų (Vilkaviškio r.), Jurbarko, Lukšių (Šakių r.).

Nervas (lot. *nervus*) vadintas lietuvišku terminu *dirgsnė* – *dirksnės* Vrp_{Kdr} 1889 10 153, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, *gardumo dirksnės* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *ploniu dirksnės* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, *padilginimas dirksniu* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, pvz.: „Gerent *kavos mažai*, sykį ant dienos, įpacz po mėsinui valgiui, nedarome organizmui jokios blėdies, tik dar ramei sujudiname d i r k s n i u veiklumą, nuvarome miegą ir mislies nesmagumą, taip, kaip gerent *arbatą*“ Vrp_{Kdr} 1889 2 25. Vartotas ir skolinys *nervas*, kuris eina sudėtinio termino *nervų sistema* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157 šalutiniu dėmeniu, tačiau V. Kudirka dažniau vartojo terminą *dirksniu sistemas* Vrp_{Kdr} 1889 11 168. Tai rašytinių šaltinių žodis – LKŽ_e pateiktas tik vienas *dirgsnės* „nervo“ iliustracinis pavyzdys iš

V. Kudirkos raštų. Jis vartojo ir vedinį *dirksninis, -ė – dirksninės ligos* Vrp_{Kdr} 1889 10 153, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, *dirksninis szirdies tvinksėjimas* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 1 9, pvz.: „Prieta, darbininkai tie lengvai apserga ant visokiu dirksniniu ligu [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 11 168, „[...] kavos dar labiaus reikia saugotis prie [...] dirksninio szirdies tvinksėjimo [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 2 25. LKŽ_e prie šio vedinio užrašytos tik *dirksninės ligos* (V. Kudirkos terminas).

Liauka (lot. *glandula*) V. Kudirkos įvardyta terminais *grumulas* ir *grumulėlis – grumulėliai* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *popilvinis grumulas* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *prakaito grumulėliai* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *seiliniai grumulėliai* Vrp_{Kdr} 1889 8 120 / *seiliu grumutėlei*⁶ Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, pvz.: „[...] tabakas erzina liežuvį ir gardumo dirksnias, o per tai suezina seiliu grumutėlius, kurie tada nesigaili savo įturio; [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 3 41. LKŽ_e duomenimis, *grumulas* „liauka“ yra gyvosios kalbos – Grūžių (Pasvalio r.), Svėdasų (Anykščių r.) – žodis. Be to, žodyne iš V. Kudirkos straipsnio pateiktas iliustracinis pavyzdys su terminais *prakaito grumulėliai, seilių grumulėliai*.

„Kraujagyslės“ (lot. *vas sanguineum*) reikšme vartoti terminai *indas* ir *indelis – kraujo indai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *kraujo indelei* Vrp_{Kdr} 1889 4 61, *plaucziu indai* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, pvz.: „Kraujo indai nelieka neužgauti“ Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, „Cziaudėjimas sujudina smagenis, o per tai gali plyszti kraujo indelei“ Vrp_{Kdr} 1889 4 61. LKŽ_e žodžio *indas* reikšmė „latakas, gysla“ nepaliudyta iš liaudies kalbos, šis žodis minėta reikšmė įdėtas tik iš P. Matulionio ir kitų rašytinių šaltinių (rš).

Deminutyvinė forma *indelis* (terminas *ploniejie indeliai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157) galėjo reikšti smulčiausią kraujagyslę – kapiliarą, pvz.: „Oda alkoholikų sausa, o ant jos paviršiaus ploniejie indeliai išsiskėtę“ Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157.

Akių gleivinė V. Kudirkos vadinta *jungplone* (terminas *uždegimas jungplones* Vrp_{Kdr} 1889 10 152), pvz.: „Jaigu akys tankei bus erzinašos dumais, gali įsteigti uždegimas akiu (uždegimas *jungplones* – conjunctivitis), kuris gali užsitàsti ir suteikti akims visas blogas tos ligos pasekmes“ Vrp_{Kdr} 1889 10 152. LKŽ_e terminas *junglonė* „jungiamoji plėvė; junginė“ pateiktas tik iš V. Kudirkos medicinos raštų. Dabar oficialus lietuviškas terminas yra *junginė* (lot. *conjunctiva*), o tarptautinis jo atitikmuo *konjunktyva*.

⁶ Greičiausiai spaudos riktas (turėtų būti *grumulėlei*).

Akies vyzdys (lot. *pupilla*) įvardytas terminu *lėliukė* (terminas *iszsiskėti-mas lėlinkiu*⁷ Vrp_{Kdr} 1889 3 41), pvz.: „Smarkaus užsirijimo nikotinu ženklai szie: neramumas, drebulys, galvos apkvaitimas, pikta karszta po krutine; tūjaus paskui – apsilpnimas, vėmimas, dieglei, kuno, iszbalimas, szaltas prakaitas, kaktos sopimas, iszsiskėtimas lėl i n k i u akyse, užimas ausyse ir sąpažinties sumiszimas; [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 3 41. LKŽ_e *lėliukė* „akies vyzdys“ įdėta tik iš rašytinių šaltinių (rš).

„Pilvo plėvės“ reikšme V. Kudirka vartojo terminą *pilvaplone*, pvz.: „P i l - v a p l o n ė teip-gi labai tankiai suserga nuo alkoholio“ Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156. LKŽ_e *pilvaplone* „pilvo plėvė (peritoneum)“ užrašyta tik iš V. Kudirkos straipsnio, vadinasi, tai galėjo būti jo padarytas terminas. Dabartinėje me-dicinos kalboje vartojamas lietuviškas terminas *pilvaplėvė* (lot. *peritoneum*).

Plėvė (lot. *membrana*) vadinta terminu *plonė* – *plonė* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 8 120 / *plonė* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *akiu plonė* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *gomurio plonė* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, *nosies plonė* Vrp_{Kdr} 1889 4 60 (*vidu-rinė nosies plonė* Vrp_{Kdr} 1889 4 60), *plonės aplink širdį* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *plones pilvo* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *smegenų plones* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, pvz.: „A k i u p l o n ė labai lepi; dalelės angliu dumūse režia ją ir ji, suer-zinta, prisisunkia krauju – nū to akys paraudonūja“ Vrp_{Kdr} 1889 10 152, „P e r n o s i e s p l o n ė, kaip paprastai per visas p l o n e s, gali persisunkti į kraują vodingas t a b a k o⁸ skystimas“ Vrp_{Kdr} 1889 4 60. Tačiau kai ku-riuose šaltiniuose skiriasi V. Kudirkos termino *plonė* reikšmės. Pavyzdžiui, minėtame V. Kudirkos *Rašty* „Retesnių žodžių žodynėlyje“ rašoma, kad *plonė* yra *gleivinė* (Kudirka 1990: 928), LKŽ_e *plonė* įdėta „viršutiniosios odos plėvelės“ reikšme (pateikti du iliustraciniai pavyzdžiai iš V. Kudir-kos straipsnių). J. Palionis savo disertacijos „Naujadarų žodynėlyje“ *plonę* užrašė „plėvės“ reikšme (Palionis 1952: 336). Šio straipsnio autorė pritaria J. Palionio nuomonei.

„Žmogaus liaukos, išskiriančios virškinimui reikalingas sultis“ reikšme V. Kudirka vartojo terminą *saldmėsės*, pvz.: „S a l d m ė s ė s girtuoklių pa-viršium turi balsganus lyg pieno lašus. Kartais buna padidintos, kartais suminkštėjusios, o atsitaiko ir sukietėjimas lyg rago“ Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156. LKŽ_e pateikta keletas šio žodžio variantų, kurie turi „kasos“ reikšmę, – *saldmeisė* iš A. Juškos žodyno, Šačių (Skuodo r.), *saldmeisės* iš Kvėdarnos

⁷ Gali būti spausdinimo klaida (turėtų būti *lėliukiu*).

⁸ Žodis *tabakas* išretintas originale.

(Šilalės r.), Gegrėnų (Plungės r.), šiaurės rytų dūnininkų šnektų, Vieškėnių (Mažeikių r.), *saldmeisiai* iš šiaurės rytų dūnininkų šnektų, *saldmėsa* iš G. H. F. Nesselmanno *Lietuvių kalbos žodyno* (1851), *saldmėšė* iš F. Kuršaičio žodyno ir *saldmėsės* iš M. Niedermanno, A. Senno, F. Brenderio ir A. Sallio *Lietuvių rašomosios kalbos žodyno* (1932–1968). Greta žodžio *saldmėsės* užrašytas tik vienas iliustracinis pavyzdys iš V. Kudirkos straipsnio. Be *saldmėsių*, jis vartojo ir dabartinį terminą *kasa* (lot. *pancreas*).

Būta siūlymų *saldmėšę* vartoti kaip oficialų medicinos terminą liaukai *pancreas* pavadinti. 1965 m. *Sveikatos apsaugos* žurnale skelbtame straipsnyje „Kasa ir blužnis“ kalbininkas J. Paulauskas ir biologai P. Šivickis ir J. Kazlauskas siūlė lotynišką *pancreas* vadinti *saldmėse* ir atsisakyti *kasos*, nes esą ji turi ir taip daug homonimų (Šivickis, Kazlauskas, Paulauskas 1965: 50).

Gleivėtai plėvelei, kuria aptrauktos kai kurios vidaus organų (gerklės, gomurio, pilvo) dalys, pavadinti V. Kudirka vartojo terminą *slidplonė* – *pilvo slidplonė* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *slidplonė gerklės* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *slidplonė gomurio* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, pvz.: „Sloga gerklės nuo alkoholio, apsireiškianti persimainymu balso, kiekvienam žinoma, prisisunkia kraujo *slidplonė gomurio ir gerklės*“ Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156. LKŽ_e žodis *slidplonė* „glotna, lygi oda“ užrašytas iš A. Kuršaičio *Lietuviškai–vokiško žodyno* (1968–1973), bet iliustracinio pavyzdžio nepateikta. Pasirodo, *slidplonę* gerokai anksčiau, 1895 m., vartojo V. Kudirka. Dabartinėje medicinos kalboje oficialus terminas *gleivinė* (lot. *tunica mucosa*).

Kraujagyslė, kuria kraujas teka iš širdies (lot. *arteria*), V. Kudirkos vadinta *sunke* – *sunkės* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *veržimas sunkėse* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, pvz.: „Žmogaus organizmo audas maitina kraujas: prietam tekėdamas iš kairės pusės szirdies per *sunkes*, [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139. LKŽ_e *sunkės* „arterijos“ pateiktas tik vienas iliustracinis pavyzdys iš V. Kudirkos straipsnio. Šias kraujagysles V. Kudirka yra vadinęs ir skoliniu *arterijos* (terminas *arterijų sienos* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156), kuris dabartinėje medicinos kalboje yra oficialus terminas.

Kraujagyslę, kuria kraujas teka į širdį (lot. *vena*), V. Kudirka yra pavadinęs platesnės reikšmės terminu *gysla* (susiaurino jo reikšmę), pvz.: „[...] tas sugedęs ir netinkantis dėl maisto audoms jūdas kraujas patenka į kitokius kraujo indus, į *gyslas* [...] ir per jas įsilieja į deszineją pusę szirdies [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139. LKŽ_e žodis *gysla* „venos“ reikšme nefiksuotas. Dabar *gysla* yra *vas*, o kalbama kraujagyslė vadinama tarptautiniu terminu *vena*.

V. Kudirka sudarė terminų arterijomis ir venomis tekančiam kraujui pavadininti. Arterijomis tekančią kraują jis vadino terminu *sunkinis kraujas* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, o venomis – *gyslinis kraujas* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, pvz.: „[...] kraujas [...] atidūda audoms reikalingą joms *degį*, nū kurio kraujas raudonas (*sunkinis kraujas*) [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139, „[...] jūdas kraujas patenka į kitokius kraujo indus, į gyslas (*gyslinis kraujas*) [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139. LKŽ_e prie vedinio *sunkinis* „arterinis“ pateiktas tik vienas iliustracinis pavyzdys iš V. Kudirkos straipsnio – *sunkinis kraujas*. Vadinasi, tai galėjo būti V. Kudirkos terminas, taip pat ir terminas *gyslinis kraujas* (žodyne vedinys *gyslinis* užrašytas kitomis, ne medicinos, reikšmėmis). Dabar vartojami terminai *arterinis kraujas* ir *veninis kraujas*.

Ne visi V. Kudirkos vartoti ligų ir jų požymių bei liguistų būsenų ir kitų su medicina susijusių sąvokų lietuviškos kilmės pavadinimai yra išlikę dabartinėje medicinos kalboje, pvz.: *apjakimas* „apakimas“ Vrp_{Kdr} 1889 4 61, *galvos apkvaitimas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41 / *apkvaitimas galvos* Vrp_{Kdr} 1889 10 153, *degis* „deguonis“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *galvos sopimas* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *kaktos sopimas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *klėjojimas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *sqnariu bevalda* Vrp_{Kdr} 1889 3 41 / *bevalda sqnariu* Vrp_{Kdr} 1889 3 41 ir kt.

Slogos terminas V. Kudirkos medicinos raštuose turėjo platesnę reikšmę. Pirma, jis vartotas nosies gleivinės uždegimui pavadininti (terminas *nosies sloga* Vrp_{Kdr} 1889 4 60), pvz.: „Ilgai vartojant *t a b o k a*⁹, prisimeta *n o s i e s s l o g a*, [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 4 60. Tokia šio termino reikšmė dabartinėje medicinos mokslo kalboje. Antra, *slogos* terminu vadintas ir kitų organų – burnos, gerklės, kvėpavimo takų, pilvo, plaučių, skrandžio – gleivinės uždegimas – *paprasta skilvio sloga* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *sloga (catarrhus) burnos* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *sloga gerklės* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *sloga (catarrhus) pilvo* Vrp_{Kdr} 1889 3 41 / *sloga pilvo* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *sloga plaucziu* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *užsitęsusi pilvo sloga* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *užsitęsusi plaucziu sloga* Vrp_{Kdr} 1889 9 140 / *užsitęsusi sloga plaucziu* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *užsitęsusi sloga kvėpavimo kelių* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, pvz.: „[...] beveik visi dumikai turi *slogą pilvo*“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139, „Sūdžei, kaip paszalinei, ne kviesti sveczei, erzina gerklę ir plauczius – atsiranda kosulys, *sloga plaucziu* su visoms pasekomis“ Vrp_{Kdr} 1889 10 152. Kaip *slogos*

⁹ Žodis *taboka* originale išspausdintas retintomis raidėmis.

sinonimą V. Kudirka vartojo ir skolinį *kataras* (terminai *kataras pilvo* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *kataras žarnų* Vrp_{Kdr} 1889 1 9). LKŽ_e žodžio *sloga* šia reikšme užrašyti tik du iliustraciniai pavyzdžiai – iš G. Petkevičaitės-Bitės raštų ir M. Niedermanno, A. Senno, F. Brenderio ir A. Salio *Lietuvių rašomosios kalbos žodyno*, o daugiskaitos forma *slogos* „kito kurio organo gleivinės uždegimas“ paplitusi ir gyvojoje kalboje – Žemalėje (Mažeikių r.), Baisogaloje (Radviliškio r.), šiaurės rytų dūnininkų šnektose. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje vartojamas sulietuvintas lotyniškas terminas *kataras* ir jo lietuviškas atitikmuo *gleivinės uždegimas* (lot. *catarrhus*).

1889 m. straipsnyje apie arbatos poveikį žmogaus organizmui greta termino *styris* V. Kudirka užrašė lotynišką atitikmenį *tetanus*, kuris dabartinėje medicinos terminijoje turi dvi reikšmes – „stabilgės“ ir „ilgalaikio raumens susitraukimo“. Remiantis straipsnio kontekstu, galima sakyti, kad *styrį* autorius greičiausiai bus pavartojęs ne „stabilgės (užkrečiamosios ligos, kurią sukelia stabilgės klostridija)“ reikšme, kaip rašoma LKŽ_e, o antrąja *tetanus* reikšme, pvz.: „Žmogų ir nū didesnės dūsnės ne stveria *styris* (tetanus), tiktai pasididina refleksiszkas jautrumas [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 1 9.

Ligas įvardijančių sudėtinių terminų rūšiniais dėmenimis V. Kudirkos straipsniuose eina daiktavardžio kilmininkas, pvz.: *dvasios ligos* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *kepenų ligos* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *liežuvio ligos* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, tačiau jo vartotas ir priesagos *-inis* būdvardis. Pavyzdžiui, plaučių ligą (lot. *pneumopathia*) V. Kudirka vadino terminu *plautinė liga* Vrp_{Kdr} 1889 9 139 / *plautinė liga* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, pvz.: „Prie apsilupsiu plaucziu prisimeta paskui visokios *plautinės ligos*“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139. LKŽ_e duomenimis, būdvardis *plautinis* „susijęs su plaučiais“ žinomas iš gyvosios kalbos – *plautinė džiova* (Palanga), jį savo raštuose vartojo gydytojas V. Lašas (*plautinio kvėpavimo mechanizmas*). Terminas *plautinės ligos* minėtame žodyne užrašytas tik iš V. Kudirkos straipsnio. Analogiškai sudarytas jau minėtas terminas *dirgnsinės ligos*.

Virškinimą (lot. *digestio*) V. Kudirka įvardijo terminu *žlebčiojimas* (dar vartotas variantas *žlebčiojimas*) – *žlebčiojimas* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *sužlebčiojimas* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *stoka žlebčiojimo skystimu* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *žlebčiojimo keliai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, pvz.: „Seilės yra neatbutinai reikalinga medega prie *žlebčiojimo* peno“ Vrp_{Kdr} 1889 8 120, „Ilgai vartojant spiritinius gėrymus, pirmiausiai susigadina *žlebčiojimo keliai*“ Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156. LKŽ_e žodžio *žlebčiojimas* (: *žlebčioti*) „virškinti“ iliustracinis pavyzdys yra įdėtas tik iš

A. Lalio *Lietuviškos ir angliškos kalbų žodyno* (1915), iš gyvosios kalbos šis žodis nepaliudytas. Taigi *žlebčiojimą* „virškinimo“ reikšme V. Kudirka buvo pavartojęs anksčiau. LKŽ_e variantas *žlebčiojimas* ta pačia reikšme įdėtas iš V. Kudirkos straipsnio, taip pat ir *sužlebčiojimas*.

Dozei (lot. *dosis*) pavadinti V. Kudirka ieškojo lietuviško atitikmens – vartojo terminą *duosnė – dūsnė* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *didelė dūsnė (dosis)* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, *maža dūsnė* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *mirtina dūsnė* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, pvz.: „Dėl togi *dideli a s d ū s n i a s kavos turime laikyti už nūdus*, lygiui *alkoholiui* ir *tabakui*“ Vrp_{Kdr} 1889 2 25. LKŽ_e duomenimis, žodis *duosnė* gyvojoje kalboje nefiksuotas, o „dozės“ reikšme pavartotas V. Kudirkos.

Kaip įprasta gydytojams, V. Kudirka savo straipsniuose greta kai kurių lietuviškų medicinos terminų pateikė lotyniškus atitikmenis, pvz.: *džiova (phthisis)* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *išputimas plaučių (emphysema)* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *kasa (pancreas)* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *uždegimas jungplonės (conjunctivitis)* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *vėžys (carcinoma)* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, *vietinis žuvimas jautrumo (anaesthesia)* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, *vilkas*¹⁰ (*lupus*) Vrp_{Kdr} 1889 4 60 ir kt.

Tokie V. Kudirkos vartoti terminai kaip *szlapumas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 2 25 („šlapimas“), *limpanti liga* Vrp_{Kdr} 1889 10 153 („infekcinė liga“), *gyvastis* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139 („gyvybė“), *myris* (terminas *netikėtas myris* Vrp_{Kdr} 1889 4 61) („mirtis“) atspindi bendrąją to meto vartoseną – šie žodžiai buvo dažni ir kitų gydytojų medicinos raštuose, pvz.: „[...] tūmtarpu ligoniui rodosi, kad jau nustos g y v a s t i e s, bet pas- kiaus pradeda seilioti, vemti, atidūda s z l a p u m ą ir isztusztina pusėtinai žarnas – o per tai iszsimeta daug *nikotino*, ligoniui pasidaro lengviaus ir jis užmiega“ Vrp_{Kdr} 1889 3 41, „Kolaik organizmas atremia užpūlanczius mikroorganizmus, nepasidūda jiems, ne atkiswa tinkanczius dėl ju vietos, l i m p a n t i l i g a ne prisimes“ Vrp_{Kdr} 1889 10 153, „Ant galo ir pats cziau- dėjimas yra gana pavojingu daiktu: Fr. Hoffmann ir Glazer rado mums atsi- tikimus n e t i k ė t o m y r i o isz priezasties iszsisunkimo kraujo smagenise po smarkum nusicziaudėjimu [...]“ Vrp_{Kdr} 1889 4 61.

¹⁰ Šiuo terminu V. Kudirkos įvardyta liga dabar vadinama *odos tuberkulioze* (lot. *lupus vulgaris*) (žr. Kudirka 1990: 898).

IŠVADOS

1. V. Kudirkos rašytinis medicinos palikimas negausus – tik keli populiariau rašyti straipsniai iš higienos srities, tačiau jie svarbūs kaip lietuvių medicinos mokslo istorijos ir lietuviškosios medicinos terminijos šaltiniai.

2. V. Kudirka stengėsi vartoti lietuviškus terminus – jie sudaro didžiausią jo medicinos straipsnių terminų dalį. Be to, nemažai šių terminų yra gyvosios kalbos žodžiai (tai patvirtina LKŽ_e duomenys). Toks noras suprantamas, mat rašė paprastiems žmonėms. Dalis terminų ir šiandien yra tebevartojami, tačiau nemažai jų nepateko į dabartinę medicinos terminiją.

3. Nors V. Kudirka specialiai medicinos terminologijos reikalams ir nebuvo atsidėjęs, vis dėlto galima sakyti, kad jis prisidėjo prie lietuviškų medicinos terminų kūrimo. Nesitenkindamas skoliniais, medicinos sąvokoms įvardyti ieškojo lietuviškų žodžių, vieną kitą bus ir pats sukūręs. Remiantis LKŽ_e ir J. Palionio disertacijos *Lietuvių literatūrinės kalbos normalizacija XIX a. pabaigoje (1880–1901)* duomenimis, terminai *jungplonė, pilvaplonė, slidplonė, sunkė* ir kt. galėjo būti V. Kudirkos naujadarai. Tačiau dabartinėje medicinos mokslo kalboje šie terminai neprigijo.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

- Hygiėjos tarnas. Hygiėna. I. Arbata. – *Varpas*, 1889, Nr. 1, 8–9.
Hygiėjos tarnas. Hygiėna. II. Kava. – *Varpas*, 1889, Nr. 2, 25.
Hygiėjos tarnas. Hygiėna. III. Tabakas. – *Varpas*, 1889, Nr. 3, 40–41; Nr. 4, 60–61; Nr. 8, 120; Nr. 9, 139–140; Nr. 10, 152–153; Nr. 11, 168–169.
Hygiėnos tarnas. Alkogolis ir alkogolizmas. – *Varpas*, 1895, Nr. 9/10, 155–157; Nr. 11, 173–175.

PAPILDOMI ŠALTINIAI

- Kudirka V. 1990: *Raštai 2*, Vilnius.
LKŽ_e: *Lietuvių kalbos žodynas*. – www.lkz.lt
ME 1991: *Medicinos enciklopedija 1*, Vilnius.
MedŽ 1980: Astrauskas V., Biziulevičius S., Paviolis S., Vaitilavičius A., Vileišis A. *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius.

LITERATŪRA

- Palionis J. 1952: *Lietuvių literatūrinės kalbos normalizacija XIX a. pabaigoje (1880–1901)* [filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija], Vilnius, VUB RS, F 76-Ds 58.
Palionis J. 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius.
Staugaitis J. 1925: *Dr. V. Kudirka kaipo gydytojas*, Kaunas.
Šivickis P., Kazlauskas J., Paulauskas J. 1965: Kasa ir blužnis. – *Sveikatos apsauga 2*, 49–50.

The rise of the movement of Lithuanian national rebirth at the end of the 19th century speeded up the publication of works in Lithuanian. Popular books, booklets, articles in newspapers and almanacs on various issues of medicine became more numerous. One of the doctors who was educating people on health issues was a famous Lithuanian public figure Vincas Kudirka (1858–1899). In *Varpas* magazine he published four articles in the field of hygiene – “Arbata” (“Tea”) (1889), “Kava” (“Coffee”) (1889), “Tabakas” (“Tobacco”) (1889) and “Alkoholis ir alkoholizmas” (“Alcohol and alcoholism”) (1895).

This article deals with medical terms of the Lithuanian origin in the above-mentioned writings of Vincas Kudirka. Such terms comprise up to 70% of terms used by him. 40% of them are still being used (*akis* (eye), *dusulys* (shortness of breath), *džiouva* (tuberculosis), *gerklė* (throat), *gydymas* (treatment), *gydytojas* (doctor), *kraujas* (blood), *kūdikis* (baby), *kvėpavimas* (breathing), *ligonis* (patient), *sveikata* (health), *vaistas* (medication) and others) and 60% fell out of usage in modern language of medicine.

Vincas Kudirka used quite a lot of Lithuanian names for body parts and organs, which did not take root in the language – *akies baltymas* ‘odena’ (white of the eyes), *ašarinis takas* ‘ašarų kanalėlis’ (tear duct), *auda* ‘audinys’ (tissue), *dantų smegenys* ‘dantenos’ (gums), *dirgsnis* ‘nervas’ (nerve), *grumulas* ‘liauka’ (gland), *indas* ‘kraujagyslė’ (blood-vessel), *jungplonė* ‘konjunktyva’ (conjunctiva), *lėliukė* ‘akies vyzdys’ (pupil), *pilvaplonė* ‘pilvaplėvė’ (peritoneum), *plonė* ‘plėvė’ (membrane), *saldmėsės* ‘kasa’ (pancreas), *slidplonė* ‘gleivinė’ (mucous membrane), *sunkė* ‘arterija’ (artery). All these words are given in *Lietuvių kalbos žodynas* (*Dictionary of the Lithuanian language*) in the meanings used by Kudirka and the majority of them have illustrative examples from the earlier-mentioned writings of Kudirka. There were also some Lithuanian names of diseases, their symptoms, medical conditions and other terms related to medicine used by Kudirka which did not take root in the language either, for instance *apjakimas* ‘apakimas’ (loss of sight), *duosnė* ‘dozė’ (dose), *galvos sopimas* ‘galvos skausmai’ (headache), *gyvastis* ‘gyvybė’ (life), *limpanti liga* ‘infekcinė liga’ (contagious disease), *styris* ‘tetanas, ilgalaikis raumens susitraukimas’ (tetanus), *žlėbčiojimas* ‘virškinimas’ (digestion). Kudirka, like other doctors, used to give Latin equivalents next to some Lithuanian medical terms, for instance *džiouva* (*phthisis*) (tuberculosis), *kasa* (*pancreas*) (pancreas), *vilkas* (*lupus*) (lupus) and other.

Kudirka’s articles are important sources of the history of Lithuanian medical science and Lithuanian medical terminology. Kudirka contributed to the creation of Lithuanian medical terminology, though he did not make a special effort in this. The majority of the words he tried to use as medical were words of folk language. He was not content with borrowings, but was looking for Lithuanian equivalents to name medical concepts and created some Lithuanian medical terms as a result. According to the data from *Lietuvių kalbos žodynas* and Jonas Palionis thesis *Lietuvių literatūrinės kalbos normalizacija XIX a. pabaigoje (1880–1901)* (*Normalization of the Lithuanian standard/literary language at the end of 19th century*) (1952) terms *jungplonė* ‘konjunktyva’ (conjunctiva), *pilvaplonė* ‘pilvaplėvė’ (peritoneum), *slidplonė* ‘gleivinė’ (mucous membrane), *sunkė* ‘ar-

terija' (artery), *sunkinis kraujas* 'arterinis kraujas' (arterial blood) and other terms could have been created by Kudirka, but they did not take root in the modern language of medicine.

Gauta 2008-12-08

Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: palmira@lki.lt

1883–1916 m. katekizmai ir jų religijos terminų reikšminės grupės

AUŠRA RIMKUTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Katekizmas (gr. *katēchēsis* – nurodymas, pamokymas) – tai glaustas krikščionybės pagrindų išdėstymas (VLE IX 2006: 566; dar žr. RŽ 1991: 187; KEŽ 1997: 162; LLE 2001: 224) arba, kaip rašoma kun. Kazimiero Skrodzčio *Trumpame Katekizme arba Vadovėlyje į gerą Spaviednę ir šv. Komuniją* (1904), – tai „pamokimas per klausimus ir atsakymus, kas priguli nuo žmogaus: 1) Dievui, 2) artimui ir 3) laimei paties žmogaus, o įpatingai jo dušios“ (TK 9)¹. Taigi katekizme paprastai klausimų ir nesudėtingų atsakymų forma pateikiamos tikėjimo tiesos, sakramentai, krikščionių tikėjimo išpažinimas, svarbiausios maldos, Dešimt Dievo įsakymų ir kita. Žinoma, katekizmo turinys priklauso nuo išleidimo laikotarpio ir adresato. Jis gali būti skirtas vaikams, jaunuoliams, suaugusiesiems, t. y. pasauliečiams, taip pat kunigams, vyskupams ir kt. (dar žr. VLE IX 2006: 566–567). Jų būta įvairios apimties. Kunigai prieš įšventinimą duodavo ir tebeduoda įžadus laikytis katekizmo tiesų.

Jau krikščionybės pradžioje iš katekizmo buvo mokoma tikybos dalykų. Pirmasis vadovėlis katekizmo pavadinimu išleistas XVI a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje (1529). Tai protestantiškas Martyno Liuterio *Katekizmas* (Didysis katekizmas dvasininkams ir Mažasis katekizmas parapijiečiams). Pirmuoju katekizmu lietuvių kalba (taip pat ir pirmąja spausdinta lietuviška knyga) yra laikomas Martyno Mažvydo *Katekizmas* evangelikams liuteronams (1547). Katalikams pirmąjį katekizmą parengė Mikalojus Daukša (1595)², evangelikams reformatams – Merkelis Petkevičius (1598). Tai ypač vertingi kalbos ir religinės minties istorijos paminklai.

Šiame straipsnyje trumpai apžvelgiami svarbaus lietuvių kalbos istorijos laikotarpio – XIX a. dviejų paskutinių ir XX a. dviejų pirmųjų dešimt-

¹ Citatose niekas netaisyta.

² Manoma, kad pirmasis katekizmas katalikams lietuvių kalba, sudarytas pagal vokiečių jėzuito P. Kanizijaus katekizmą, buvo išleistas 1585 metais, tačiau jo egzempliorių nėra išlikę (LLE 2001: 225).

mečių – katekizmai. Šaltiniai rinkti iš Vaclovo Biržiškos, Lietuvos TSR ir Lietuvos bibliografijų, taip pat Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos elektroninio katalogo. Reikia pasakyti, kad ne visi katekizmai vadinami žodžiu *katekizmas*. Šiame straipsnyje apžvelgiami katekizmai vadinti *išguldymu, mokslu, rankvedžiu, katechetišku pamokymu, vadovėliu, vadovu, šventąja istorija, tikybos pirmamoksliu arba mokslu, katalikų tikėjimo aiškinimu* ir pan. Kad tai katekizmas, paprastai nurodoma leidinio pratarėje. Be to, būta leidinių, kurių pavadinime minimas žodis *katekizmas*, tačiau tai – visai ne katekizmas. Jie šiame straipsnyje neaptariami, pavyzdžiui, 1906 m. Vilniuje išleistas kun. Juozo Ambraziejaus *Elementorius su paveikslais, poteriais, katalikiškais katekizmais ir ministranturu kartu arba skyrioms be katekizmų, taip mažiems vaikeliams, kaip ir dideliems, trokštantiems išmokti skaityti ir rašyti*³. Nors antraštiniame lape rašoma: „su poteriais, katalikiškais katekizmais ir ministranturu“, tačiau leidinyje šių dalykų nėra (LB I 2006: 115).

Straipsnio dėmesio centre – visi pagal minėtus šaltinius rasti ir prieinami katekizmai. Neaptariami tik pagal šaltinius aprašyti arba labai deformuoti leidiniai bei Amerikos lietuvių kultūros archyve Putname saugomas 1908 m. Bruklinae išleistas *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaičiu ir Vilniaus vyskupysczu ir dėl Mohilovos*⁴ *archivovyskupystės. 3-ias spaudimas su pridėjimu 8 palaiminimu ir ministranturos*. Visi jie svarbūs tiriant XIX a. galo – XX a. pradžios religijos terminijos kaitą. Žinoma, jų vertė nėra vienoda: vienuose vos vienas kitas lietuviškas terminas, gausu svetimų, o kituose – atvirkščiai. Be to, kai kuriuose galima rasti net terminų apibrėžčių, pastabų dėl terminų vartosenos ir pan. Dėl daugumos terminų terminiškumo abejonių nekyla. Jie ir renkami, norint parodyti, kokia buvo nagrinėjamo laikotarpio religijos terminijos padėtis, kaip ji keitėsi ir kas jai būdinga. Katekizmų apimtis taip pat nevienoda – nuo keliolikos iki kelių šimtų puslapių. Dažniausiai jie nedidelio formato.

Be to, šiame straipsnyje bandoma, remiantis iš kai kurių katekizmų (žr. šaltinių sąrašą) surinkta medžiaga, pateikti svarbiausias ir dažniausias reikšmines religijos terminų grupes ir apibrėžti, kas yra religijos terminas.

Šis bažnytinės literatūros žanras labai svarbus terminijos (ir apskritai kal-

³ Elementorius buvo dvasinės vyresnybės uždraustas (LB I 2006: 115).

⁴ Dabar – Mogiliavas (PV 2006: 281).

bos) šaltinis. Besiformuojančiai bendrinei lietuvių kalbai XIX a. gale–XX a. pradžioje katekizmai buvo nepaprastai reikšmingas dalykas. Juose lietuvių kalba (nors ir ne visada gryna) buvo fiksuojami esminiai tautos tikėjimo, kultūros, taip pat gyvenimo tekstai. Būtent iš jų matyti, kaip buvo kuriamos, diegiamos ir net įtvirtinamos bendrinės kalbos normos. Katekizmų terminijai būdingas ir pastovumas, ir kitimas. Ir tai, matyt, labai normalus to laikotarpio dalykas.

1883–1916 METŲ KATEKIZMAI

Per trisdešimt trejų metų laikotarpį – nuo 1883 m. iki 1916 m. – buvo išleista 86 katalikų ir 11 protestantų įvairios apimties katekizmų ir jų pataisytų ar papildytų leidimų (dalis pakartotiniai). Daugiausia katekizmų išspausdinta Mažojoje Lietuvoje – Karaliaučiuje, Tilžėje, Bitėnuose, taip pat Klaipėdoje, Seinuose (43 katekizmai), nes Rusijos imperijos valdžiai keturiasdešimt metų draudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, kaip rašo Vytautas Merkys knygoje *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, „Vilniaus lietuviškų knygų leidybos centras buvo likviduotas. Ši leidyba susikoncentravo už Rusijos imperijos sienos, lietuvių gyvenamoje Prūsijos dalyje“ (Merkys 1994: 9)⁵. Matyt, palanki Lietuvos geografinė padėtis, taip pat gana senos lietuviškų knygų leidimo tradicijos ir sudarė sąlygas Mažajai Lietuvai tapti šių knygų leidybos centru. Nemažai jų ten išleista ir po 1904 metų (net 15).

Didžiojoje Lietuvoje – Vilniuje ir Kaune – buvo išleisti 26 katekizmai. Beveik visi jie pasirodė panaikinus spaudos draudimą. Nors ant kai kurių kontrafaktinių katekizmų viršelių rašoma, kad jų leidimo vieta – Vilnius, tačiau iš tikrųjų jie spausdinti Mažojoje Lietuvoje (1 pav.).

Nemaža dalis (17 katekizmų) išspausdinta už Mažosios ir Didžiosios Lietuvos ribų – Rusijoje (Sankt Peterburge (ano metu – Petrogradas) ir Maskvoje), Jungtinėse Valstijose (Čikagoje, Filadelfijoje, Bruklaine ir Šenandoa (PV 2008: 399), Vaukegane (Ilinojaus valstija)). Atkreiptinas dėmesys, kad tai po 1903 m. išėję katekizmai.

⁵ Vanda Stonienė knygoje *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)* rašo, kad „Vilnius ir spaudos draudimo metais išliko svarbus leidybos centras. Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos duomenimis, 1869 m. Vilniuje išėjo 155 leidiniai, 1882 m. – 286, 1900 m. – 455, 1903 m. – 690. Daugiausia jų išleista žydų, rusų ir lenkų kalbomis, kasmet po kelis leidinius pasirodydavo lotynų, vokiečių, prancūzų kalbomis“ (Stonienė 2006: 21).

1 pav. Kontrafakinis katekizmas, išspausdintas Tilžėje 1901 m.

Spaudos draudimo laikotarpiu išleisti katekizmai yra kontrafakiniai⁶. Kai kuriuose autoriai ar sudarytojai visai nenurodyti, matyt, slaptumo sumetimais. Slepiami buvo ir išleidimo duomenys. Antraštiniame lape buvo rašoma išgalvota leidimo vieta ir metai. Priešantraštiniame puslapyje dažnai rašoma aprokata, pvz.: *Spausdinti leista. Kaunę. Vasario m. 8 d. 1863 m. Žemaičių Vyskupas (2 pav.) arba Išpausti daleido. Vilniuje 1863 metuose Vasario 8. dienoj Vyskupas Žemaičių: Motiejus Valancziauskas, arba Дозволено цензурою. Вилно 1864 г.* ir kt. Knygelės gana dažnai buvo pasirašomos slapyvardžiais, pavyzdžiui, kunigas Žalvaris (kun. P. Legeckas), A. Kurietis (kun. A. Alekna), Petras Gražbylys (kun. P. Januševičius), dėdė Atanasas (kun. K. Pakalniškis), Ranka (kun. P. Statkauskas), kartais net slapyraidžiais, pavyzdžiui, J. D. (kun. Juozas Danielius), J. K. (kun. Juozas Katilius), J. P. (Julė Pranaitytė), K. J. (kun. Kristupas Jurkšaitis).

Visi katekizmai verstiniai. Versta daugiausia iš lenkų, taip pat iš rusų, vokiečių, prancūzų ir anglų kalbų. Šiame straipsnyje jie skirstomi į katalikų, evangelikų reformatų ir evangelikų liuteronų katekizmus.

KATALIKŲ KATEKIZMAI

Daugiausia 1883–1916 metais išleista katalikų katekizmų – net 86. Visi jie straipsnyje aptariami pagal leidimo vietą bei metus ir pagal paskirtį. Kadangi uždraudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis daugiausia

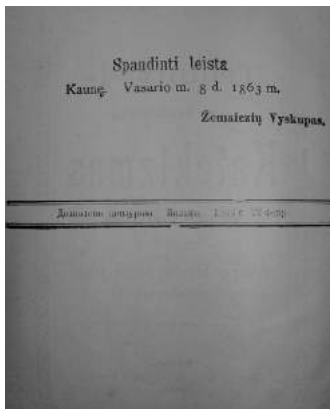
⁶ Išimtis – D. J. Deharbės *Rymo katalikiškas didesnis katekizmas dėl lietuviškų mokslinių Amerikoj*, išleistas 1904 m. Čikagoje.

leidinių buvo išleista užsienyje, pirmiausia aptartini ne Didžiojoje Lietuvoje išspausdinti katekizmai.

Už Didžiosios Lietuvos ribų išleisti katekizmai

Daugiau nei trečdalis katalikų katekizmų išspausdinta Tilžėje – svarbiame draudžiamosios lietuviškos spaudos leidimo ir platinimo centre (31 katekizmas). Labai paklausus ir populiarus buvo kun. Rocho Filochovskio (Roch Fiłochowski, 1838–1896) katekizmas – aptariamam laikotarpiu išleisti keli jo vertimai. Į lietuvių kalbą iš lenkų kalbos išvertė aktyvus to meto lietuviškų knygų leidėjas kun. Aleksandras Vytartas (1837–1863?). Tai *Szwoisibė tikejimo arba Trumpas iszguldimas reikalingiausiu Rimo-katalikiszko tikejimo daliku* (Tilžė, 1888; yra vysk. M. Valančiaus aprobata, be to, antraštiniame lape nurodyta, kad išleista Vilniuje 1860 m.). V. Biržiška šio katekizmo kitu leidimu laiko A. Vytarto verstą R. Filochovskio *Trumpą katekizmą* (1889, 1893, 1894, 1895, 1897). Tačiau jame yra elementorius, ministrantūra ir kitų priedų, be to, skiriasi katekizmo tekstai, todėl šios knygelės aptartinos kaip skirtingos.

2 pav. Kontrafakcinio katekizmo aprobata

Taigi, kaip jau minėta, A. Vytartas išvertė ir *Trumpą katekizmą pagal kunigo Pilakauskio iszguldimo su nekureis naudingais pridėjimais* (Tilžė, 1889; yra vysk. M. Valančiaus aprobata, nurodyta, kad išleista 1863 m. Vilniuje). Katekizmas nuo 1888 m. išleisto skiriasi tuo, kad jame yra pateikta abėcėlė ir skiemenavimas, šv. Pranciškaus Saleziečio trumpas pamokymas, kaip reikia šventą rožančių kalbėti, ministrantūra ir kiti priedai. 1897 m. Tilžėje

išleistas *Trumpas katekizmas pagal iszguldymą kunigo Pilakauskio su nekureis naudingais pridėjimais* (yra vysk. M. Valančiaus aprobata, nurodyti 1860 leidimo metai Vilniuje). Lietuvos TSR bibliografijoje 1893 m. katekizmas aprašytas pagal deformuotą egzempliorių ir šaltinius. Jis šiame straipsnyje nenagrinėjamas. Tas pats katekizmas išspausdintas Tilžėje 1894 m. (yra vysk. M. Valančiaus aprobata, nurodyti 1860 išleidimo metai). 1895 m. išleistas *Trumpas katekizmas pagal kunigo Filochowski'o iszguldimo su nekureis naudingais pridėjimais* (Tilžė; aprobavo vysk. M. Valančius, nurodyta, kad išleista 1860 m. Vilniuje). 1889–1897 m. išleistuose katekizmuose ministrantūra yra lotynų kalba. 1905 m. Tilžėje, pagal Lietuvos bibliografijos duomenis, išėjo du katekizmai (skiriasi jų apimtis).

Kun. R. Filochovskio katekizmą iš lenkų kalbos išvertė ir Vaižgantas (1869–1933). **Pirmasis leidimas išėjo 1897 metais.** Lietuvos TSR bibliografijoje jis aprašytas pagal 1898 m. leidimą *Trumpasis Kun. Filochovskio katekizmas Vaiszganto verstas* (yra Žemaičių vyskupo aprobata, antraštiniame puslapyje nurodyta, kad knygelė išleista Vilniuje) ir šaltinius. 1898 metų katekizmo pratarmėje Vaižgantas rašo, kad „*Trumpasis kun. Filochovskio katekizmas* bus už kitus panašius geresnis, ką patvirtina ir lenkų balsai, ir didelis jo išsiplatinimas tarp lietuvių: pirmos laidos, nors buvo baisiai sudarkyta, jau išsiplatino 20.000“ (TFK 1898 4–5). Be to, šiame leidime išnašose yra pateikti kai kurių žodžių atitikmenys lenkų kalba. Lietuvos TSR bibliografijoje šis 1898 metų katekizmo leidimas laikomas antru (LTSRB 1985: 365).

1901, 1902, 1905 (šis leidimas yra 1901 m. kontrafakcinio katekizmo pakartojimas), 1907, 1913 m. išėjo *Trumpasis Kun. Filochovskio katekizmas Vaiszganto verstas*. Tai, kaip rašoma antraštiniame lape, antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vaižgantas pratarmėje *Lietuviai neapsigaukite!! Szita kningelė – tai „Katekizmas“; ne „Elementorius“!!* rašo, kad katekizmas – tai „trumpas, lengvas supratimui tikybos mokslas“ (TFK 1901 3). Vaižgantas šiek tiek taisė katekizmo kalbą. Tai matyti iš išnašų, kuriose jis pateikia iki tol poteriuose vartotus atitikmenis, pvz.: terminus *malonė, tikėjimas, globėjas, pasaulis, paskutinioji vakarienė*, bet ne *łoska, viera, apiekūnas, svietas, paskutinioji večerė* ir pan.

1904 m. išleistas *Trumpasis Katekizmas Kun. Filochovskio, Vaiszganto verstas. Treczią kartą iszleistas, pataisytas*. Vienas katekizmas, kaip rašoma antraštėje, išspausdintas Vilniuje (yra Žemaičių vyskupo aprobata; nurodyta, kad išleista 1863 m.), o kitas – Tilžėje (aprobatos nėra). Tačiau abu išleisti

Tilžėje. Jų išnašose teikiami kai kurių žodžių atitikmenys lenkų kalba. Lietuvos TSR bibliografijoje rašoma, kad „daugumos egzempliorių viršelyje ant kontrafakcinio išleidimo duomenų užklijuota tuščia lipdė. Antraštiniuose puslapiuose nevienodos vinjetės ir kiek skirtingi šriftai“ (LTSRB 1985: 366).

Kitų katalikų katekizmų 1883–1916 m. laikotarpiu išleista kur kas mažiau. Iš to meto katekizmų didele apimtimi (nuo 332 iki 440 puslapių) išsiskiria *Mokslas Rimo kataliku* (Tilžė, 1888, apie 1900 (2 katekizmai; skiriasi tik 325–332 puslapiai, praktiškai tai vienodi leidiniai), 1905 m.). Nors katekizmo autorius nenurodytas, žinoma, kad parengė Žemaičių vysk. Motiejus Valančius⁷, redagavo kun. A. Vytartas, o rašybą taisė poetas Maironis (LTSRB 1985: 257). Autorius prakalboje rašo, kad jis stengėsi „idant kiekvienas Lietuwis ir Žemaitis galētu lengwei skaititi ir suprasti wis, kas tik szioje knygelėje ira paraszita. Iszmezciau žodžius įvairius ir daugumai nesuprantamus, o rasziboje prisiłaikiau kiek galėdamas žinomu man lietuwiszku kałbamokslu“ (MRK 1888 5). 1905 metų leidimas nėra A. Vytarto taisytas 1888 m. leidimas, o ankstesnis.

Mažonoje Lietuvoje išspausdinti du kunigo, knygų autoriaus ir vertėjo Petro Legecko (1844–1934) *Katakizmai katalikiški, visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszciokų, su lementoriu ir ministranturu. Parasziti kunigo Žalvario* (1892 m. (2 katekizmai); abu išleisti Tilžėje, nors antraštiniame lape parašyta, kad Vilniuje; šie katekizmai šiek tiek skiriasi rašyba, tačiau, aptariant religijos terminus, manoma, kad tai nėra svarbu, jie laikomi vienu leidiniu). 1903 m. Bitėnuose⁸ išėjo *Katakizmai katalikiški. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszciokų su Lementoriu ir Ministranturu*. Medžiaga rinkta iš 1892 m. Tilžėje ir 1903 m. Bitėnuose išleistų katekizmų, kurių turinys visiškai tapatus, tačiau skiriasi leidimo vieta ir kai kurie rašybos dalykai. Kitas 1892 metų katekizmas išleistas Vilniuje. Jis puslapių skaičiumi ir rašyba sutampa su Bitėnuose išleistu katekizmu, todėl nenagrinėjamas. Dalis teksto visuose katekizmuose yra lotynų kalba.

Tilžėje 1898 m. išleistas kun. Martyno Sederavičiaus (1829–1907)⁹

⁷ Vysk. M. Valančius (1801–1875) – vienas pirmųjų „nelegalios spaudos organizatorių Mažonoje Lietuvoje <...>. Jau 1867 m., iš savo lėšų sudaręs specialų fondą knygoms spausdinti (8000 rb.), jis per Tilžės katalikų kunigą J. Zabermanną (J. Cabermaną) susisiekė su tenykščiais spaustuvininkais ir pradėjo sistemingai leisti lietuviškas knygas“ (Stonienė 2006: 23). Į knygų leidybą vyskupas įtraukė ir kitus kunigus, ir pasauliečius.

⁸ Bitėnuose išleistas tik vienas katekizmas.

⁹ Kun. M. Sederavičius, kaip rašo V. Stonienė, ėmėsi M. Valančiaus pradėto nelegalios lietuviškos spaudos leidybos ir platinimo organizatoriaus darbo“ (Stonienė 2006: 30). Jis Suvalkijoje į šį darbą įtraukė bajorą

katekizmas *Poterei, Aktai ir kiti reikalingiausi daiktai, kurius turi žinoti krikščionis Rymo-Katalikų tikėjimo. Parasze kunigas M. S. Dalis* knygelės teksto yra lotynų kalba. Išnašose pateikta terminų sinonimų. Matyti, kad pirmenybė teikiama lietuviškiems religijos terminams, pvz.: *nuodėmklausys, ypata, kančia, yščius*, o ne *spaviedninkas, asaba, muka, gyvatas* ir pan.

1902 m. Tilžėje išleistas leidinys pavadinimu *Trumpi Rymo-Katalikų Katekizmai. Aiszkei iszguldyti dėl pamokymo vaikų prie pirmosios Spavėdnės ir S. Komunijos* (pirma dalis)¹⁰. Antraštiniame katekizmo lape autorius nenurodytas. Tai Gracijano Marcino Ževusio (Rzewuski, 1827–1897) katekizmo *Mały katechizm rzymsko katolicki* vertimas. Kas išvertė, nenurodyta. Prakalboje rašoma, kad knygelė skiriama vaikams, kurie ruošiasi eiti prie pirmosios Komunijos, ir jaunimui.

1903 m. Tilžėje išėjo kunigo, istoriko, religinių raštų autoriaus ir vertėjo Antano Alekno (1872–1930) *Katekizmo pirmamokslis arba Trumpas Suglaudimas visųreikalingiausių mokslų švento katalikų Tikėjimo. Parašė A. Kurietis*. Knygelė labai trumpa – tik 16 puslapių. Nėra pratarmės. Pateikti poteriai ir svarbiausi tikėjimo klausimai ir atsakymai. Be to, nėra aprobatos.

1904 m. taip pat Tilžėje išleistas kun. Kazimiero Skrodzko *Trumpas Katekizmas, arba Vadovėlis į gerą Spaviednę ir šv. Komuniją*. K. Skrodzki (1798–1874) buvo Kulių klebonas. Pirmas katekizmo leidimas buvo parašytas 1850 m. Tai antras leidimas, parengtas po kunigo mirties. Knygelės pradžioje įdėtas *Išleistojų žodis* ir autoriaus pratarmė, kurioje rašoma, kad trumpas pamokymas „apie naudingą atlikimą visųreikalingiausio griešnam žmogui prie išganymo dušios sakramento pakutos šv. ir verto priėmimo Kuno ir Kraujo Jėzaus Kristaus“ skirtas „dėl jaunuomenės žemaičių katalikų“ (TK 1904 8). Tais pačiais metais Tilžėje J. Šenkės spaustuvėje išspausdintas kalbininko, publicisto, visuomenės veikėjo, kunigo Povilo Januševičiaus (1866–1948) *Trumpas Rankvedelis Katekėzos ir Omylijų apsakynėtojams. Pirmoji ir Antroji Dvasiškosios Iškalbos Dalis Katekėtika ir Omyletika. Dovanelė Broliams Kunigams ir Katekėtams*. Prieš antraštę parašytas autoriaus slapyvardis – Petras Gražbylys. Knygelės pratarmėje rašoma, kad ji skiriama seminarijų klierikams, parapijų kunigams ir visiems „Katekėzos ir Omylijų apsakynėtojams“ (p. 3).

S. Kušeliauską, eigulį J. Antanavičių ir apylinkės patikimus valstiečius. „M. Sederavičiaus grupė leido ir platino religinio turinio knygas. Pats kunigas tamsiomis naktimis vežimu ne tik po savo parapiją, bet ir tolimas Žemaitijos vietas, Seinus gabeną spaudą, o jo talkininkai ją skleidavo tarp vietos gyventojų“ (Stonienė 2006: 31).

¹⁰ Apie antrą katekizmo dalį bibliografijoje duomenų nėra.

1905 m. Tilžėje išėjo *Katekizmas, arba, Poteriai ir ju iszguldimas ir rožanczius su maldomis rytmetinemis ir wakarinemis*. Jo autorius ir vertėjas nenurodyti.

Bemaž dešimtadalis katalikų katekizmų išleisti kitame stambiam XX a. pradžios lietuvių kultūros centre – Seinuose (8 katekizmai). 1899 m. tikriausiai Seinuose išspausdintas Antano Baranausko (1835–1902) iš lotynų kalbos išverstas *Katekizmas iš dekreto Susirinkimo bažnyčios tridentiškio prabaščams, liepiant Pijui penktam, popiežiui, išduotas Rymę met. 1566 išspaus-tas*. Šio katekizmo egzempliorius saugomas Anykščiuose A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniame muziejuje, mikrofilmas yra Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

1908 m. Seinuose išleistas katekizmas *Maža dovanėlė Lietuvos jaunimui*. Jį parašė kun. S. Narkevičia. Tai antras leidimas, kurį kunigas parengė „pažadintas geros kloties pasekmėmis, pataisęs spaudos klaidas, ir daugumą labai naudingų perspėjimų pridėjęs“ (p. 9). Pirmam leidimui medžiaga buvo rinkta, kaip rašoma *Prakalboje prie antrojo išleidimo*, iš kun. A. Marcinskio, F. Birkauckio, Chaignono, Krulickio, Arnato, Osmalauckio ir kitų darbų (p. 9).

Seinuose 1910 m. išleisti kun. Jurgio Felikso Sragio *Poteriai, Prisakymai ir Katekizmas pagal Rymo Katalikų mokslo*. Anot V. Biržiškos, leidinio kalbą taisė K. Būga (Biržiška 1939: 2545). Katekizmas skirtas tiems, kurie ruošiasi eiti pirmosios Komunijos. Prakalboje autorius rašo: „Negalėdamas žmonių vartojamu žargonu rašyti, kad netapčiau kaltas lietuvių kalbos teršimo ir jos apjuokimo, turėjau imti daug tokių žodžių, kurių žmonės nesupranta: bet, man rodos, iš to nebus didelio vargo skaitytojams, nes, spaudai pagrįžus, greitai atsimis žmonės užmirštuosius savo žodžius ir prie naujųjų, savo kalbos dvasiai pritinkamųjų, pripras daug lengviau, neko kad priprasti turėjo prie svetimųjų, kaip šitai: „ščeslyvas, macnus, loska, prijemnus“ šių savųjų vietoj: „laimingas, stiprus, malonė, malonus“ (p. 1). Kad visi suprastų katekizme vartojamus žodžius, autorius leidinio pabaigoje pateikia žodynėlį, kuriame aiškina nesuprantamus žodžius.

Ten pat 1911 m. išspausdintas kun. Juozo Širvio parengtas *Trumputis katekizmas vaikeliams: maža dovanėlė kalėdojant*, 1912 m. Povilo Stakausko (slapyvardis Ranka) *Ar moki katekizmą? Maža dovanėlė vaikams* ir kun. Juozo Danieliaus¹¹ *Trumpas katekizmas: skiriamas vaikeliams, besiruošiantiems*

¹¹ Juozas Danielius (1885–1968) – pedagogas, kunigas, baigiantis Antrajam pasauliniam karui pasitraukęs į Vakarų, vėliau apsigyvenęs Kanadoje. Rašė *Lietuvos mokykloje* pedagoginiais ir katechetiniais klausimais (LB I 2006: 269).

į pirmąją išpažintį ir šv. komuniją. 1913 m. išėjo antras kun. J. Danieliaus katekizmo leidimas. 1914 m. Seinuose išleistas *Antras vaikams katekizmas*, parengtas kun. Juozapo Lesausko, taip pat Kvėdarnos kunigo Antano Tirylio *Naujas trumpas katekizmas lengvas vaikeliams rengtis prie pirmosios šv. Komunijos*.

Neoficialiojoje Mažosios Lietuvos sostinėje – Karaliaučiuje – 1913 m. išspausdintas iš vokiečių kalbos Kristupo Jurkšaičio išverstas tikybos vadovėlis *Wieros dalykai ant isz galwôs iszsimokinimo sziuilems Rytprusu prowincio*.

Klaipėdos kraštas taip pat priklausė Mažajai Lietuvai. 1883 m. Klaipėdoje išleistas kun. Augustino Švarko (A. Schwark, 1824–po 1886) *Katalikiškas katekizmas su pridejimu trumpo suglaudimo nusidavimų Šventojo rašto Seno ir Naujo testamento ir kelių reikalingų maldų*. Tai antras pataisytas ir papildytas leidimas. Pirmas leidimas pasirodė 1863 metais. Čia taip pat 1903 m. išėjo antra dalis *Katekizmo Rymo katalikų* ir 1904 m. *Katekėtika, arba Dvasiškos iškalbos mokslas*.

Kaip matyti iš aptartų katalikų katekizmų, pusė jų išleista Mažojoje Lietuvoje (43 katekizmai), kiek mažiau nei ketvirtadalis (17 katekizmų) – ne Didžiojoje ir ne Mažojoje Lietuvoje. Jungtinėse Amerikos valstijose, Čikagoje, išleisti net 7 katalikų katekizmai: D. Josefo Deharbės *Rymo katalikiškas didesnysis katekizmas dėl lietuviškų mokslinių Amerikoj* (1904), Rodericko Aloysiaus Eacheno *Ižengiamasis katekizmas* (1910), kurį iš anglų kalbos išvertė Mykolas Leonas Krušas. 1914 m. išleistas antrasis R. A. Eacheno *Katekizmo mažiems vaikams* leidimas. Tais pačiais metais išspausdintas *Pilnos blaivybės katekizmas*. Trečiasis R. A. Eacheno *Katekizmo mažiems vaikams* leidimas pasirodė 1915 metais. Kun. F. B. Serafinas iš anglų kalbos išvertė ir 1915 m. išleido dviejų dalių *Krikščioniško Mokslo Katekizmą. Surengtą ir užgirtą trečiojo Baltimores Koncilijaus*¹². 1916 m. Čikagoje visuomenei pateiktas kun. Pranciškaus Gugio katekizmas *Trumpas Aiškinimas Tiesų Katalikų Tikėjimo*. Katekizmas parašytas „pasakojimo būdu, idant visi lengviau galėtų suprasti“ (p. 1).

Filadelfijoje išspausdinti 3 katekizmai: 1911 m. kun. P. Saurusaičio *Pirmosios komunijos vaikams katekizmas: ištraukos iš dekreto Šventosios kongregacijos S.S. apie pirmąją komuniją*, 1912 ir 1913 m. *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaičių ir Vilniaus vyskupų ir dėl Mohilovos archiepiškų* (trečiasis leidimas).

¹² Nors pagal Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos katalogo duomenis bibliotekoje turėtų būti abi katekizmo dalys, tačiau rasta tik antra.

Šenandoa (Shenandoah, JAV) 1906 m. parengtas *Katekizmas apie alkoholiu*¹³. Iš prancūzų kalbos jį išvertė publicistė, vertėja, knygų leidėja Julė Pranaitytė (1881–1944). Ten pat 1907 ir 1910 m. išspausdintas *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaičiu ir Vilniaus vyskupyscu ir dėl Mohilovos archiovyskupystės* (trečiasis leidimas).

Brukline 1908 m. išleistas *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaičiu ir Vilniaus vyskupyscu ir dėl Mohilovos archiovyskupystės* (trečiasis leidimas). Jis saugomas Amerikos lietuvių kultūros archyve Putname.

Sankt Peterburge (1914–1924 m. Petrogradas, prieškarinio Lietuvoje dar vadintas Petrapiliu, 1924–1991 m. Leningradas) 1916 m. išėjo kunigo Kazimiero Paltaroko¹⁴ *Tikybos mokslas (Šv. Istorija ir Katekizmas)*. Knygą sudaro trys dalys: I. *Poteriai*; II. *Šventoji Istorija*; III. *Katekizmas*. Autorius *Prakalboje* rašo: „Tikybos moksle Katekizmas stipriai surištas su šv. Istorija. Šv. Istorijos apsakymas aiškina Katekizmą, Katekizmas aiškina, kas ištiesai neišdėta šv. Istorijoje. Todėl šiame *Tikybos Moksle* abu dalyku sudėjau vienoje knygelėje“ (p. 3). *Tikybos mokslą* 1917 metais *Santaroje* kritikavo kalbininkas Jonas Jablonskis: „kun. Paltaroko katekizmas šių dienų ir ateities mokyklai visai netinka“ (Jablonskis 1933: 97–113). Apie religijos terminus, beje, recenzijoje neužsimenama. A. Jakšto manymu, „kun. Paltaroko šv. Istorija yra visų geriausiai sutvarkyta. Be to, ji pasižymi tikrai dailia aiškia kalba. Jei ji pradžios mokykloms ne visai tinka, – tai nebent dėl dviejų priežasčių: viena – ji perplati, antra – perbrangi“ (Jakštas 1923: 239).

1916 m. Sankt Peterburge išleistas naujas pataisytas *Trumpas katekizmas pagal kunigo Piliakauskio išguldymą*. Turbūt tai A. Vytarto vertimas. R. Filochovskio katekizmą į lietuvių kalbą išvertė ir Antanas Skinderis. Jo parengtą katekizmą *Trumpas katekizmas kun. Piliakauskio* 1916 m. Maskvoje išleido E. Paukštė.

Iš viso 1883–1916 metais už Didžiosios Lietuvos ribų išleista net 60 katalikų katekizmų, iš jų – beveik pusė spaudos draudimo laikotarpiu. Tai akivaizdus įrodymas, kad lietuvių tauta priešinosi spaudos draudimui ir leido nelegalią spaudą užsienyje, o platino Didžiojoje Lietuvoje. Dauguma katekizmų skirti vaikams mokytis. Taigi be tiesioginės paskirties – tikėjimo dalykų aiškinimo, jie buvo plačiai naudojami ir kaip mokomosios knygos.

¹³ Matyt, tuo metu Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo keliama blaivybės idėja. Išspausdintas net katekizmas: *juk girtuoklystė – tai nuodėmė*.

¹⁴ K. Paltarokas (1875–1958) – Lietuvos Katalikų Bažnyčios veikėjas, nuo 1926 metų vyskupas. Parengė ir išleido religijos knygų, tikybos vadovėlių (plačiau žr. LTE 1981).

Didžiojoje Lietuvoje išleisti katekizmai

1883–1916 metais Lietuvoje – Vilniuje ir Kaune – išleisti 26 katalikų katekizmai. Spaudos draudimo laikotarpiu jie buvo spausdinami Mažojoje Lietuvoje. Daugiausia šio religinio turinio knygelių išleista Vilniuje *Vilniaus žinių*, J. Zavadzki, M. Kuktos ar kitose spaustuvėse (19 katekizmų).

Labai svarbūs, nagrinėjant religijos terminiją, yra visuomenės veikėjo, veiklaus lietuvių liturginės terminijos normintojo, katalikiškos spaudos bendradarbio kun. Juozo Laukaičio (1873–1952) katekizmai (plačiau žr. VLE XI 2007: 610). 1904 m. (ant viršelio 1905 m.) Vilniuje išleistas *Mažasis Katekizmas Vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmąją išpažintį ir šventą Komuniją*. Antras leidimas 1907 m. Seinuose, trečias – 1914 m. ten pat. Katekizmai aprobuoti. Sudarytojas nenurodytas. Kun. J. Laukaitis XX a. pradžioje buvo vienas svarbiausių Bažnyčios lietuvių kalbos puoselėtojų. Jis pirmasis rimtai susirūpino poterių reforma – 1909 m. Seinuose subūrė vadinamąją Poterių komisiją, kurią sudarė kunigai A. Dambrauskas-Jakštas, A. Petrulis ir kalbininkai J. Jablonskis, K. Būga, J. Balčikonis ir J. Šlapelis¹⁵.

1905 m. *Vilniaus žinių* spaustuvėje išėjo net keturi Julijono Jasinsko iš lenkų kalbos išversti kun. Dionizo Bončkovskio (Dionizy Bączkowski, 1868–1953) leidiniai vaikams ir jaunimui: *Poteriai ir Katekizmas mažiems vaikams arba Trumpas išguldymas to, ką katalikų vaikas privalo mokėti. Įrankis pradiniam tikėjimo Rymo-Katalikų Bažnyčios mokslui; Trumpas katekizmas arba Prisigaminimas atbuvoimui išpažinties ir priemimui komunijos šv. Rankvedis išguldymui tikėjimo Rymo-Katalikų Bažnyčios; Vidutinis dogmatiškai-moraliskasis katekizmas: rankvedis išguldymui tikėjimo Rymo katalikų bažnyčios ir Rankvedis išguldymui Tikėjimo vidutinėse mokyklose*.

Tais pačiais metais Vilniuje išspausdintas *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaiczu ir Vilniaus vyskupysczu ir dėl Mohilevos archievyskupystės*. Tai Seinų vyskupo Antano Karoso (1849–1947) parengtas katekizmas.

1905 m. taip pat išėjo vos 16 puslapių *Trumpas katekizmas dėl jaunumenės*. Autorius ir (ar) vertėjas, rengėjas nėra nurodyti.

1906 m. *Vilniaus žinių* spaustuvėje išleistas kun. Juozo Ambraziejaus (1855–1915) *Trumpas Rymo-katalikų katekizmas: vaikeliams išpažintin (spaviedin) prisiruošti*. 1907 m. *Šaltinyje* (nr. 19) Jurgis Baltrušaitis¹⁶ rašė,

¹⁵ Plačiau apie J. Laukaitį ir Poterių reformą rašyta straipsnyje *Religijos terminijos tvarkyba* Draugijoje (Rimkute 2006: 150).

¹⁶ J. Baltrušaitis (1882–1915) – religinių knygų autorius, kunigas, bendradarbiavęs *Nedėldienio skaityme*, *Spindulyje*, *Vadove*, *Vilniaus žiniose* ir kituose periodiniuose leidiniuose (LB I 2006: 171).

kad katekizmas uždraustas dvasinės vyresnybės. J. Ambraziejus tais pačiais metais *Vienybėje Lietuvos* (nr. 25) išspausdino atsakymą, kad jis turįs Romos aprobatą. Tačiau *Šaltinyje* (nr. 23) paskelbtas dekretas apie tai, kad šis spaudinys „1907 IV 12 įneštas į Index librorum prohibitorum“:

1906 m. Vilniuje išėjo Jurgio Baltrušaičio parengtas trumputis *Vadovas amžinon laimėn tikėjimo ir doros keliu, arba trumpas išaiškinantis katekizmas (perspausdinta iš Dangaus rakto)*. J. Baltrušaičio sudarytas *Trumpas Rymo-katalikų katekizmas=Krótki rzymsko-katolicki katechizm* išėjo 1907 m. Jo antraštė ir tekstas lygiagrečiai yra lietuviškas ir lenkiškas.

Kun. Juozapo Rymeikio *Katechetiškų pamokymų* pirmoji dalis išleista 1906 m. Vilniuje, o antroji – 1907 m. Tilžėje. Tai, kaip pats autorius rašo leidinio pratarinėje, platesnis katekizmas: „Šiame darbe vartočiau žinomus lenkiškus rankvedžius Stagračinskio, Zollnero, Možejausio ir kitų, visur dėdamas į pamatą kunigo Jokūbo Rozvodovskio katechizmą“ (p. 5). Pirmą *Katechetiškų pamokymų* dalis skirta maldoms „Tėve mūsų“, „Sveika Marija“ ir „Tikiu į Dievą Tėvą“ plačiau aptarti. Antroje dalyje išsamiai nagrinėjama dešimt Dievo įsakymų ir penki Bažnyčios prisakymai, taip pat nuodėmės: septynios didžiosios, šešios prieš šventą Dvasią, keturios šaukiančios į dangų atkeršijimo ir devynios svetimosios.

1909 m. Vilniuje išleistas vadovėlis vaikams *Šventoji istorija ir katekizmas*. Jį iš lenkų kalbos išvertė Liudas Gira (1884–1946)¹⁷, o lenkiškas tekstas – Mogiliavo archyvos kun. S. Kozlovskio (Szymon Marcin Kozłowski, 1819–1899).

1915 m. Martyno Kuktos spaustuvėje Vilniuje išėjo *Katekizmas apie su-tvirtinimo sakramentą: su maldomis ir apeigomis lotynų ir lietuvių kalboje*. Iš prancūzų kalbos jį išvertė kun. V. Zacharevyčė.

Kaune iš viso per aptariamąjį laikotarpį išleisti 7 katalikų katekizmai. 1906 m. išleisti du: Dėdės Atanazo *Mažasis katekizmas, arba, Trumpas iš-guldymas tikėjimo tiesų: paskirtas vaikeliams prie pirmos šv. Komunijos pri-siruošiantiems* ir *Pirmoji išpažintis ir pirmoji šventa komunija: pirmą kartą rengiantiems vadovėlis*, kurį iš lenkų kalbos išvertė A. Vytartas. 1908 m. išspausdintas kun. Juozo Skvirecko parengtas, o Antano Baranausko išvers-tas iš lenkų kalbos *Platesnis katekizmas arba Švento Rymo-katalikų bažnyčios mokslo išguldymas patvirtintas Žemaičių ir Vilniaus vyskupijoms*. Ten pat 1913 m. išleistas labai nedidelės apimties kun. Juozapo Lesausko *Mažiesiems*

¹⁷ L. Gira – poetas, kritikas, dramaturgas, publicistas, vertėjas. 1901–1905 m. mokėsi Vilniaus kunigų semi-narijoje, tačiau ją baigęs kunigu nebuvo. Bendradarbiavo laikraščiuose *Vilniaus žinios*, *Lietuvos ūkininkas*, *Viltis* (LLE 2001: 155).

vaikams katekizmas. 1915 m. Kaune išėjo *Elementorius ir naujai ištaisytieji poteriai, patvirtinti Žemaičių vyskupo* bei kiek pataisytas tos pačios knygelės vaikams leidimas.

1916 m. Saliamono Banaičio spaustuvėje Kaune M. Dirsė išspausdino *Tikybos pirmamokslį, patvirtintą Žemaičių vyskupystei*. Katekizmo autorius nenurodytas. Adomas Jakštas-Dambrauskas¹⁸ rašė, kad nors XX a. antrame dešimtmetyje katekizmo mokyklose mokoma iš „vysk. Karoso, Pilakauskio, Laukaičio, Sragio, Rankos, Širvio, Lesauskio, Bončkausko ir kt.“, bet, deja, jiems galima prikišti ne vieną dalyką. *Tikybos pirmamokslio* kalba daili ir aiški, gryna, poteriai pataisyti. „Kai kas, nesugebėdamas surasti, kuo nauji terminai bei posakiai pakeisti, gal pagailestaus, kodėl nesilaikyta senovės teksto. <...>. Kas šiandien nauja, ryt bus visai paprasta, poryt jau sena“ (Jakštas 1923: 241–242).

EVANGELIKŲ LIUTERONŲ KATEKIZMAI

1883–1916 metais buvo išleisti tik 9 evangelikų liuteronų (protestantų) katekizmai ir jų pataisyti leidimai¹⁹. Visi jie išėjo ne Didžiojoje Lietuvoje. Be to, visuose katekizmuose galima pastebėti pagrindinį liuteronybės principą – skleisti tikėjimo tiesas gimtąja kalba.

1886 m. Tilžėje, kaip rašoma antraštiniame puslapyje, vienuoliktą kartą išleistas pataisytas *Dr. Mertino Luteraus mažasis katgismas, trumpai išguldytas. Iš wokiškos kalbos lietuviškai perstatytas per K. W. O. Glogau, Tilžės Vyskupą*²⁰ (3 pav.). Dvyliktas peržiūrėtas šio katekizmo leidimas išėjo 1905, taip pat 1911 metais. Karlo Vilhelmo Otto Glogau (1805–1875), Tilžės diecezijos superintendente, vertėjo, lietuvių tautosakos rinkėjo, G. Neselmano ir A. Šleicherio bendradarbio išverstas katekizmas 1855–1918 metais perspausdintas net šešiolika kartų, ir, anot D. Kauno, „įsivyravo mokyklose. Pirmojo leidimo tiražas buvo išpirktas per porą mėnesių“ (Kaunas 1996: 386).

Kas išvertė knygą *Dr. Mertino Luteriaus mažasis katgismas draug su trumpu išguldymu*²¹ (1883, 1898, 1913) iki pat šiol nėra žinoma. Spėjama, kad

¹⁸ A. Jakštas-Dambrauskas (1860–1938) – kunigas, teologas, mokslininkas, rašytojas, kritikas, spaudos leidėjas, įvairių visuomeninių draugijų narys, „vienas žymiausių XX a. pradžios ir Lietuvos Respublikos tautinės kultūros veikėjų“ (Stonienė 2006: 113).

¹⁹ Straipsnyje pavadinimai perrašyti lietuviškomis raidėmis.

²⁰ Tai Karaliaučiaus konsistorijos tarėjo ir rūmų pamokslininko, aktyvaus vokiečių spaudos darbuotojo G. B. Veiso (G. B. Weiss) parengto katekizmo *Dr. Martyno Lutherio mažasis katekizmas su trumpu komentaru (Dr. Martin Luthers Kleiner Katechismus nebst kurzer Auslegung)* vertimas. Būtent šis katekizmas padarė „didžiausią įtaką XIX–XX amžiaus pradžios mokomosioms knygoms“ (Kaunas 1996: 386).

²¹ Tai antrasis minėto G. B. Veiso katekizmo vertimas.

vertėjas – F. Kuršaitis, nes katekizmo kalba kur kas geresnė nei K. V. O. Glogau katekizmo. Be to, jis išspausdintas Karaliaučiuje. Šis katekizmas 1863–1917 metais išleistas net aštuonis kartus, nors abiejų katekizmų turinys beveik vienodas (plačiau žr. Kaunas 1996: 387). 1903 m. *Mažasis katgismas draug su trumpu išguldymu* išspausdintas Bitėnuose.

1899 m. Tilžėje lietuvių kalba išleistas M. Liuterio *Didysis katgismas*. Iš vokiečių kalbos išvertė nežinoma moteris, gyvenusi Ragainės apskrityje. Nuo *Mažojo katgismo* šis skiriasi tuo, kad skirtas skaityti namie suaugusiems. Be to, tikėjimo dalykai pateikti ne klausimų ir atsakymų forma, kaip įprasta, bet loginio įrodinėjimo forma.

Skyrium minėtinas 1916 m. Petrapilyje išleistas *D. Martyno Liuterio Mažas katekizmas ir D. Jono Jokūbo Rambako Pamokslas apie išganymo davądą pirma 24 klausimuose trumpai suglaustas potam 237 klausimuose plačiaus išguldytas*. Tai „jungtinis M. Lutherio ir J. J. Rambacho katekizmas“, pasižymėjęs liaudiškumu (Kaunas 1996: 387). Jis buvo pašalintas iš mokyklų, bet plito tarp surinkimininkų – ūkininkų, kurių namuose vykdavo visos apylinkės pamaldos. J. Jablonskis 1917 m. *Santaroje* (nr. 7) rašė, kad „mokyklai ir kultūros reikalui toks katekizmas, kaip šitas, yra tiesiog žalingas: čia ir kalba ir rašyba bjauriausia, čia ir įmanomo vaikui dvasios peno yra labai maža, čia ir galvojama visai vėjjavaikiškai!...“ (Jablonskis 1933: 68). Pasak kalbininko, katekizmą išvertė siauraproty vokiečių kunigas, nemokąs lietuviškai, „ir išvertė bjauriausiai“ (ten pat). Jo manymu, šis katekizmas visai netinka mokyklai, nes tikybos ir doros mokslo vadovėlius reikia leisti gražia, suprantama ir įmanoma kalba (Jablonskis 1933: 69).

3 pav. 1886 m. M. Liuterio katekizmas

EVANGELIKŲ REFORMATŲ KATEKIZMAI

Lietuviškų evangelikų reformatų katekizmų, išleistų straipsnyje apžvelgiamuoju laikotarpiu, yra tik du. Per visą XIX amžių jų išleisti trys (1803, 1857 ir 1861).

Atgavus spaudą, 1909²² m. Vilniuje, M. Kuktos spaustuvėje, išspausdintas *Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams* (4 pav.). Jį parengė kunigas Jonas Šepetys²³. Tai platesnis Heidelbergo katekizmo leidimas. Anot Arūno Baublio, „šis katekizmas kartu buvo pirmas kompaktiškai išleistas tikybos vadovėlis ir pirmas katekizmas, kurį parengė valstietiškos kilmės lietuvis kunigas“ (Baublys 1998: 35). Jis parašytas palyginti gražia, taisyklinga ir gryna lietuvių kalba. Barbarizmų nedaug, pvz.: *kielikas*, *gercogienė*, *pėtnyčia* ir kt.

4 pav. 1909 m. Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams

1916 m. Petrapilyje išspausdintas antras evangelikų reformatų katekizmas – *Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams*. Tai oficialus karo meto leidinys, kurį aprobavo karinė Petrogrado cenzūra 1916 m. rugsėjo 13 d. sprendimu. Nors autorius nenurodytas, manoma, kad tai J. Šepečio katekizmo leidimas. Šios knygelės struktūra nedaug kuo skiriasi nuo 1910 m. išleistos. „Šio katekizmo pasirodymas buvo reikšmingas įvykis, kuris rodė, kad ir nepalankiomis sąlygomis, toli nuo tėvynės, lietuviai evangelikai re-

²² Ant katekizmo viršelio nurodyti 1910 m., antraštiniame lape – 1909 m. (žr. 4 pav.).

²³ Jonas Šepetys (1867–1941) – evangelikų reformatų kunigas, Vilniaus parapijos superintendentas, aušrininkas, rūpinęsis lietuvių kalbos reikalais, redagavęs ir savo lėšomis leidęs pirmą reformatų religinį laikraštį *Pasiuntinys* (1907–1913 m.), taip pat reformatų žurnalą *Mūsų Žodis* (Kregždė 1978: 165, 177–179).

formatai neužmiršo savo svarbiausio uždavinio ir skyrė lėšų bei laiko vaikams ir jaunimui lavinti“ (Baublys 1998: 43).

Galima paminėti, kad 1936 m. pakartotinai išleistas kun. J. Šepečio parašytas katekizmas, taip pat 1943 m. A. Šerno parengtas *Heidelbergo katekizmas (ištrauka ev.-ref. tikybos vaikams)*.

REIKŠMINĖS KATEKIZMŲ RELIGIJOS TERMINŲ GRUPĖS

Šiame skyrelyje katekizmuose vartojami religijos terminai aptariami pagal reikšmę. Pavyzdžiai rinkti iš knygelių: *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas. Vaiszganto verstas* (1901), *Katakizmai katalikiszki. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziokę su Lementoriu ir Ministranturu* (1903), kun. Kazimiero Skrodzkie *Trumpas Katekizmas arba Vadovėlis į gerą Spaviednę ir šv. Komuniją* (1904), kun. J. Laukaičio *Mažasis Katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmą išpažintį ir šventą Komuniją* (1904), *Rankvedys Išguldymui Tikėjimo vidutinėse mokyklose* (1905)²⁴, kun. J. Šepečio *Katekizmo evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams* (1909 ir 1916 m.), vysk. K. Paltaroko *Tikybos mokslas (Šv. Istorija ir Katekizmas)* (1916). Šiuo straipsniu nesiekama išsamios analizės. Norima pateikti tik bendresnius pastebėjimus ir pagrindines reikšmines katekizmuose vartojamų terminų grupes. Teikiama įvairios kilmės vienažodžių ir sudėtinių terminų: ir grynai lietuviškų, ir tarptautinių, ir svetimų lietuvių kalbai. Skliaustuose nurodyta nelietuviškų terminų kilmė. Prie kai kurių tarptautinių terminų nenurodyta kalba tarpininkė. Prie senųjų skolinių kilmė taip pat nenurodoma. Nustatant kilmę remtasi *Lietuvių kalbos žodynu*, kuriame fiksuoti beveik visi straipsnyje minimi nelietuviški religijos terminai, išskyrus kai kuriuos tarptautinius žodžius²⁵, ir naujausiais tarptautinių žodžių žodynais.

Iš viso skiriama 13 religijos terminų reikšminių grupių. Be abejo, kiekvieną jų galima aptarti detaliau. Be to, jos vienaip ar kitaip susijusios.

Pagrindinės krikščionių tikėjimo tiesos, pvz.: *amžinasis gyvenimas*²⁶ KERTV¹ 3, KERTV² 3, TM 6 (plg. *gyvenimas amžinas* TFK 8); *atpirkimas* TM 82 (plg. *žmonių atpirkimas* TM 81); *atsikėlimas iš numiru-*

²⁴ Tai nėra įprastas katekizmas. Kaip rašoma *Prakalboje*, tai – rankvedis, iš kurio reikėtų mokytis „vaikelius rengiant prie pirmosios Komunijos“ (p. 5).

²⁵ Dauguma nelietuviškų religijos terminų *Lietuvių kalbos žodyne* žymimi „x“ ženklų ir vertinami kaip nevertotini bendrinėje kalboje.

²⁶ Pavyzdžiai pateikiami autentiška rašyba. Kai kurie svietimos kilmės terminai dabar nebevartojami. Jie turi lietuviškus atitikmenis.

siųjų TM 85, *prisikėlimas* TFK 8, *Kristaus iš numirusių prisikėlimas* KERTV¹ 20, *kūny iš numirusių prisikėlimas* KERTV¹ 7; *Kristaus kūnas* KERTV¹ 26, KERTV² 26 (gr. *Christos*), *tikras Jėzaus Kristaus kūnas* TM 122 (gr. *Iēsous* < hebr. *Ješûa* < *Jehôšûa*; gr. *Christos*), *tikras Jėzaus Kristaus [kraujas]* TM 122, *Kraujas Vieszpaties Jėzaus Kristaus* TFK 26, *Kristaus [Kraujas]* TM 122, *Švenčiausias Kraujas* TM 124; *nuodėmių atleidimas* KERTV¹ 6, KERTV² 6, TM 6 (taip pat *atleidimas griekų* KK 28 (lenk. *grzech*, rus. *грех*)); *išganymas* KERTV¹ 6, *iszganymas duszios* TFK 11; *apreiškimas* TM 71, *Dievo apreiškimas* TM 71, *Dievo apsireiškimas* KERTV¹ 4, KERTV² 4, *Dievo apvaizda* TM 76, *Dievo malonė* KERTV¹ 23, KERTV² 23, *Dievo rūstybė* KERTV¹ 14, KERTV² 14, *[Dievo] bausmė* KERTV¹ 14, KERTV² 14; *tikėjimas* TFK 11, KERTV¹ 6, KERTV² 6, TM 8, *duksingas tikėjimas* KERTV¹ 4, KERTV² 4 ir kt.

Religijos veikėjų pavadinimai, pvz.: *Dievas*²⁷ KERTV¹ 3, KERTV² 3, *Dievas Tėvas* TFK 7, TM 5, *Dievas Tėvas Visagalis* TM 5 (plg. *visagalin-tis Dievas Tėvas* KERTV¹ 7, KERTV² 7), *Viešpatis Dievas* TM 7, *Visagalis Dievas* TM 12, *Dievas Sunus* TFK 11, TM 6, *Dievas Trejybėje* TM 142; *Traicė (Trejybė)* KERTV¹ 40, KERTV² 39 (lenk. *trójca*); *ganytojis* KERTV¹ 3, KERTV² 3, *Išganytojas* KERTV¹ 17, KERTV² 16, *Išganytojis Jezus Kristus* KERTV¹ 15, KERTV² 15; *pana Marija* KERTV¹ 7, KERTV² 7 ir kt. Taip pat šiai grupei galima priskirti ir tikinčiųjų, tikėjimą skleidžiančių ar netikinčių ir kt. asmenų pavadinimus, pvz.: *apaštalas* TFK 42, KK 23, KERTV¹ 27, KERTV² 26, TM 72 (lenk. *apostoł* < gr. *apostolos*), *Dievo vaikas* KERTV¹ 3, KERTV² 3, *eretikas* KK 22 (lot. *haereticus* < gr. *hairetikos*), *kardinolas* TM 87 (lot. *cardinalis*), *klebonas* TFK 24, KK 24 (lenk. *pleban* < lot. *plebanus* < *plebs*), *klierikas* TM 135 (lot. *clericus*), *nuodėmių klausytojas* TM 132, *popiežius* KK 22 (lenk. *papież* < *papa* < gr. *pappas*), *pranašas* KERTV¹ 27, KERTV² 26, *Tikintieji* KERTV¹ 26, KERTV² 26, *Vyskupas* KK 29 (lenk. *biskup*, *wiskup* < gr. *episkopos*) ir kt.

Skyrium minėtini antgamtinių būtybių pavadinimai, pvz.: *Dievas Šventoji Dvasia* TM 6 (plg. *Dievas dvasia* KK 11, *Dievas Dvasia Szventa* TFK 11), *Šventoji Dvasia* KERTV¹ 7, KERTV² 7, *angelas* KERTV¹ 46, KERTV² 45, TM 12 (sen rus. < gr. *angelos*, taip pat *aniołas* TFK 15 (lenk.

²⁷ Terminai *Dievas Tėvas*, *Dievas Sūnus* ir *Dievas Šventoji Dvasia* gali būti minėtini ir pagrindinių krikščionių tikėjimo tiesų grupėje, nes pirmoji svarbiausia tikėjimo tiesa, kurią reikia žinoti „dėl iszganymo duszios“; yra: *Tikiu, jog yra vienas Dievas trijose Asabose: Dievas Tėvas, Dievas Sunus ir Dievas Dvasia Szventa* (TFK 11).

aniol < lot. < *angelus* < gr. *angelos*)), *angelas sargas* TM 77, *arkangelas* TM 11 (taip pat *arkaniuolas* KK 10 (lenk. *archaniol* < lot. *archangelus* < gr. *archangelos*), *piktasis* KERTV¹ 45, KERTV² 44, *velnias* KERTV¹ 47, KERTV² 46 ir kt.

Religinių knygų ir tekstų pavadinimai, pvz.: *Biblija* KERTV¹ 5, KERTV² 5 (lot. *biblia* < gr. *biblion*), *Breviorius* LRKB 12 (lot. *breviarium*), *Evangelija* KERTV² 18, TM 83 (lenk. *ewangelia* < gr. *euangelion*), *Jėzaus Kristaus Evangelija* KERTV² 8, *katekizmas* KK 7 (lot. *catechismus* < gr. *katēchismos*), *Mišiolas* LRKB 12 (lenk. *mszał* < lot. *missale*), *Naujojo Įstatymo knyga* TM 71, *Pontifikalas* LRKB 12 (lot. *pontificale*), *Senojo [Įstatymo knyga]* TM 71, *Šventas Raštas* KERTV² 5 (plg. *Szventrasztis* TFK 16) ir kt.

Su tikėjimu susijusių veiksmy ir reiškinių pavadinimai, pvz.: *almužna* KK 29 (lenk. *jałmużna*), *apieka* KK 10 (brus. *aneka*, lenk. *opieka*), *atgaila* TM 10, plg. *Pakūta* MKV 7 (lenk. *pokuta*), *atgailos atlikimas* TM 133, *Dievo Sudas* TFK 17 (brus. *cyð*), *eiti spaviednės* TK 31 (lenk. *spowiedź*), *gailėsis už griekus* TFK 29, *išnaikinimas grieko pirmgimio* KK 28, *išpažintis* TM 131 (plg. *pasisakymas* TM 108, taip pat *spaviednė* KK 25), *krutinės mušimasis* TM 97, *meldimasis* TM 97, *nuodėmių pasakymas* TM 130, *nusižengimas įsakymui* TM 110, *paskutinio patepimo priėmimas* TM 134, *poterius kalbėti* TK 61 (plg. lenk. *pacierz*), *karonė* TFK 35 (lenk. *karanie*), *rūpestingas atminimas nusidėjimų* TFK 30, *sakramento priėmimas* TM 127, *žmogaus vedimas išganyman* TM 86 ir kt.

Sakramentų pavadinimai, pvz.: *atgailos sakramentas* TM 127, *dirmavonė* KK 29 (lenk. *bierznowanie*; plg. *birmavonė arba padrūtinimas šventam tikėjime* MKV 7), *Kriekšto Sakramentas* TFK 28 (lot. *sacramentum*), *Krikštas* MKV 7, *Kunigystė* KK 27, *Kuno ir Kraujo Sakramentas* TFK 37, *Moterystė* LRKB 99, MKV 7, *Pakutos Sakramentas* TFK 31, *Paskutinis Patepimas* KK 38, *sakramentas Dirmavonės* KK 29, *Sakramentas Paskutinio Patepimo* KK 38, *sakramentas Spaviednės* KK 32, *sutvirtinimo sakramentas* TM 120, *Szvecziausis Sakramentas* TFK 24, *Švenčiausiasis Altoriaus Sakramentas* TM 11 (lenk. *ołtarz* < lot. *altar* < *altus*, dar plg. lot. *alta ara*, *altaria*), *šventas krikštas* KERTV¹ 30, KERTV² 29 ir kt.

Nuodėmių ir ydų pavadinimai, pvz.: *apgaudinėjimas* KERTV¹ 42, KERTV² 41, *apsirijimas* TFK 10, *gėdiškasis gašlumas* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *godulystė* KERTV¹ 34, KERTV² 34, MKV 8, *griekas pirmgimis* KK 12, *kerštas* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *neapykanta* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *nečystata* MKV 8 (plg. lenk. *czystota*), *paleistuvystė* KERTV¹ 41, KERTV² 40,

pavydėjimas KERTV¹ 34, KERTV² 34, MKV 8, *piktažodžiavimas* KERTV¹ 42, KERTV² 41, *pyktis* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *puikybė* MKV 8, *rūstybė* MKV 8, *silpnybė* KERTV¹ 14, KERTV² 13, *šykštumas* KERTV¹ 42, KERTV² 41, *tingėjimas* MKV 8, *tinginybė* KERTV¹ 14, KERTV² 13, *užmušimas* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *vagystė* KERTV¹ 42, KERTV² 41, *žmogžudystė* KERTV¹ 42, KERTV² 41 ir kt.

Dorybių pavadinimai, pvz.: *dorybė (cnata)* TFK 11, *išmintis* TFK 11, *tikėjimas* KERTV¹ 6, KERTV² 6, *viltis* MKV 8, TFK 11, *meilė* MKV 8, *meilė Dievo* TFK 11, *dvasios [skaistybė]* TM 117, *kūno skaistybė* TM 117, *teisybė* TFK 11, *stiprybė* TFK 11, *prisiturėjimas* TFK 11 ir kt.

Religinių apeigų pavadinimai, pvz.: *apiera Mišių šventų* KK 24 (lenk. *ofiera*; lenk. *msza* < lot. *missa*), *atnašavimas* TM 124, *Bažnyčios apeigos (arba ceremonijos)* TFK 40 (lot. *caerimonia*), *komunija* KK 30, KERTV¹ 33, KERTV² 32 (lot. *communio*), *Kristaus kūno ir kraujo auka* KERTV¹ 32, KERTV² 32, *Mišios šventos* KK 24, *Mišios* TM 7, *laidotuvės* LRKB 41, *pamokslas* KK 24, KERTV¹ 5, KERTV² 5, *procesija* LRKB 41 (lot. *processio*) ir kt.

Liturginių reikmenų pavadinimai, pvz.: *Dievo avinėlis* KERTV¹ 19, KERTV² 19, *Dievo stalas* TM 109, *duona* TFK 7, KK 30, KERTV¹ 31, KERTV² 31, TM 122, *grabas* KK 15 (brus. *гроб*, lenk. *grób*), *kielikas* LRKB 48, KERTV¹ 31, KERTV² 31 (plg. lenk. *kielich*, vok. *Kelch*), *krapyla* LRKB 50 (lenk. *kropidło*, brus. *кранила*), *[pašvęstas] kryželis* TM 137, *kryžius* KERTV¹ 19, KERTV² 19, *kuopka* LRKB 49 (hibr., plg. brus. *кубок*, lenk. *kubek*), *monstrancija* LRKB 49 (lot. *monstrantia* < *monstrare*), *ostija* KK 30 (lot. *hostia*), *patena* LRKB 48 (lot. *patena*), *smilkytuvė* LRKB 51, šv. *aliejus* TM 134, *vynas* KERTV¹ 33, KERTV² 32 ir kt.

Švenčių, švenčiamų dienų ir kitų su religija susijusių laiko sąvokų pavadinimai, pvz.: *adventas* LRKB 105, KERTV¹ 39, KERTV² 38, TM 109 (lenk. *adwent*, lot. *adventus*), *dangunžengimo diena* KERTV¹ 40, KERTV² 39, *didžiasis ketvergias* KERTV¹ 40, KERTV² 39 (brus. *чауверг*), *didžioji pėtnyčia* KERTV¹ 40, KERTV² 39 (brus. *пятніца*), *gavėnia* KERTV¹ 39, KERTV² 39 (brus. *гавенне*), *Grabnyčios* LRKB 108 (lenk. *gromnica*), *Kalėdos* KERTV¹ 39, KERTV² 38, *laikas dirnavonės* KK 29 (lenk. *bierztowanie*), *Nekalto Prasadėjimo šventė* TM 81, *numirusiųjų šventė* KERTV¹ 40, KERTV² 39, *Sekminės* KERTV¹ 40, KERTV² 39, šv. *Komunijos diena* TM 127 (lot. *communio*), *Velykos* KK 25, KERTV¹ 40, KERTV² 39 (brus. *вялік (дзень)*), *verbų nedėlia* KERTV¹ 39–40, KERTV² 39 (brus. *нядзе-ля*) ir kt.

Įvairių religinių vietų (taip pat ir bažnyčios administracinio suskirstymo) pavadinimai, pvz.: *atklanė* KK 15 (lenk. *otchłań*), *Bazilika* LRKB 15 (lot. *basilica* < gr. *basilikē*), *Bažnyčia* TFK 25, KK 19, TM 7, *čysčius* KK 37 (lenk. *czyściec*), *dangaus karalystė* TFK 12, TM 139, *dangus* KK 7, KERTV¹ 7, KERTV² 7, *Dievo karalystė* KERTV¹ 12, KERTV² 11, *Katedra* LRKB 15 (gr. *kathedra*), *klausykla* TM 132, *koplyčia* LRKB 17 (lenk. *kaplica* < lot. *capella*), *pragaras* KERTV¹ 7, KERTV² 7, *presbiterija* LRKB 18 (gr. *presbyterion*), *skaistykla* TM 92, *svietas* KERTV¹ 3, KERTV² 3 (brus. *csem*) ir kt.

Bažnytinių drabužių ir jų dalių pavadinimai, pvz.: *alba* LRKB 40 (lot. *alba*), *arnotas* LRKB 41 (lenk. *ornat* < lot. *ornatus*), *dalmatika* LRKB 42 (lot. *dalmatica* (*vestis*)), *humerala arba antpetinė* LRKB 40 (lot. *humerale*; dabar – *humeras*), *kapa* LRKB 41 (lenk. *kapa* < lot. *cappa*), *komža* LRKB 41 (lenk. *komża* < lot. *camisia*), *stula* LRKB 41 (lenk. *stula* < lot. *stola* < gr. *stolē*), *sutonas* LRKB 40 (pranc. *soutane* < it. *sottana*; dabar – *sutana*), *tijara* LRKB 46 (lot. *tiara* < gr. *tiara*; dabar – *tiara*), *tunika* LRKB 42 (lot. *tunica*) ir kt.

Taigi, kaip matyti iš pavyzdžių, religijos terminai – tai žodžiai ir žodžių junginiai, įvardijantys pagrindines krikščionių tikėjimo tiesas, religijos veikėjus, taip pat antgamtingas būtybes, religines knygas ir tekstus, su tikėjimu susijusius veiksmus ir reiškinius, sakramentus, nuodėmes, ydas, dorybes, religines apeigas, liturginius reikmenis, bažnyčios (religines) šventes, švenčiamas dienas ir kitas su religija susijusias laiko sąvokas, įvairias religines vietas, bažnyčios administracinį suskirstymą ir bažnytinius drabužius, jų dalis ir kt. Tai sąvokos, turinčios ryšį su dvasine (religine, tikybos) sfera.

IŠVADOS

1. Katekizmas – ypač svarbus Bažnyčios literatūros žanras. Jis moko suvokti krikščionybės pagrindus, jos moralines ir etines normas, kuriomis yra grindžiamas pats krikščionio gyvenimas. Per trisdešimt trejų metų laikotarpį (1883–1916 m.) išleista 86 katalikų ir 11 protestantų (9 evangelikų liuteronų ir 2 evangelikų reformatų) katekizmų. Spaudos draudimo laikotarpiu jie buvo leidžiami už Didžiosios Lietuvos ribų. Daugiausia katekizmai skirti vaikams ir jaunuoliams mokytis. Taigi jiems teko svarbus lietuviško elementoriaus, gimtosios kalbos ugdytojo vaidmuo. Anot A. Jakšto, „beveik kiekvienas žymesnis katechetas rūpinosi pasigaminti savąjį katekizmą. Tuo būdu katekizmų skaičius kasmet daugėjo; jų prirašyta ir išleista daugy-

bė – kiekvienas savotišku metodu, savotiška terminologija, savotišku planu“ (Jakštas 1923: 239). Be to, akivaizdu, kad katekizmų rengėjai matė esant reikalą aiškinti nelietuviškos kilmės terminus (ypač tarptautinius žodžius). Dažniausiai aiškino lietuvišku atitikmeniu – kartais vykusiu, kartais – ne. Daug terminų variantų.

2. Religijos terminai – tai žodžiai ir žodžių junginiai, įvardijantys pagrindines krikščionių tikėjimo tiesas (*amžinasis gyvenimas, išganymas, tikėjimas*), religijos veikėjus (*apaštalas, eretikas, išganytojas, popiežius, vyskupas*), taip pat antgamtinės būtybės (*angelas, Dievas, Dvasia, velnias* ir kt.), religines knygas ir tekstus (*Biblija, Evangelija, Šventas Raštas*), su tikėjimu susijusius veiksmus ir reiškinius (*almužna, atgaila, išpažintis, poterius kalbėti*), sakramentus (*Krikštas, Kunigystė, Moterystė, Paskutinis Patepimas*), nuodėmes (*apsirijimas, paleistuvystė, žmogžudystė*), ydas (*puikybė, rūstybė, tingėjimas*), dorybes (*dorybė, išmintis, viltis, meilė*), religines apeigas (*atnašavimas, mišios, pamaldos, pamokslas, procesija*), liturginius reikmenis (*duona, ostija, smilkytuvė, vynas*), bažnyčios (religines) šventes, švenčiamas dienas ir kitas su religija susijusias laiko sąvokas (*adventas, gavėnia, Sekminės, Velykos*), įvairias religines vietas (*dangus, čysčius, pragaras, skaistykla*), bažnyčios administracinį suskirstymą (*bazilika, bažnyčia*), bažnytinius drabužius, jų dalis (*alba, arnotas, sutonas, tunika*) ir kt.

ŠALTINIAI

- TFK – *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas. Vaiszganto verstas. Antrą kartą išleistas, pataisytas*, Vilnius, 1863 (įrašas pieštuku – Tilžė, 1901, trečia laida).
- KK – *Katakizmai katalikiszki. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziojų su Lementoriu ir Ministranturu*, Bitėnai, 1903.
- TK – K. Skrodzki. *Trumpas Katekizmas arba Vadovėlis į gerą Spaviednę ir šv. Komuniją*, Tilžė, 1904.
- MKV – J. Laukaitis. *Mažasis Katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmą išpažintį ir šventą Komuniją*, Vilnius, 1904.
- LRKB – *Rankvedys Išguldymui Tikėjimo vidutinėse mokyklose. D. 3: Liturgika arba Išguldymas Apeigų Rymo-Katalikų Bažnyčios*. Sudėjęs Mag. Šv. Theologijos Kn. D. Bončkovskis. Lietuviškai išvertė Kn. Julijonas Jasienskis, Vilnius, 1905.
- KERTV¹ – J. Šepetys. *Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams: su priedais*, Vilnius, 1909 (ant viršelio – 1910).
- KERTV² – J. Šepetys. *Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams*, Petrapilis, 1916.
- TM – K. Paltarokas. *Tikybos mokslas (Šv. Istorija ir Katekizmas)*, Petrapilis, 1916.

LITERATŪRA

- Baublys A. 1998: XIX–XX a. Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios lietuviški katekizmai. – *Renesanso ir reformos įtaka Mažajai Lietuvai*, Klaipėda, 24–45.
- Biržiška V. 1929: *Lietuvių bibliografija: Spaudos uždraudimo laikas (1865–1904 m.)*. D. 3, Kaunas.
- Biržiška V. 1935: *Lietuvių bibliografija*. D. 4 (1905–1914 m.). T. 1 (1905–1909 m.), Kaunas.

- Biržiška V. 1939: *Lietuvių bibliografija*. D. 4 (1905–1914 m.). T. 2 (1910–1914 m.), 1 sąs. (1910 m. ir I–IV d. papildymai), Kaunas.
- Jablonskis J. 1933: *Jablonsko raštai 2: Švietimo reikalai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas.
- Jakštas A. 1923: *Mūsų Naujoji prozos literatūra (1904–1923)*. T. 2, Kaunas.
- Kaunas D. 1996: *Mažosios Lietuvos knyga: Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius.
- KEŽ 1997: *Knygotyra. Enciklopedinis žodynas*, Vilnius.
- KIŽ 1997: *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, Vilnius.
- Kregždė J. 1978: *Lietuvos Reformatų raštija: istorinė apžvalga*, Chicago.
- LB I 2006: *Lietuvos bibliografija. Knygos lietuvių kalba*. T. 3. 1905–1917. Kn. 1. Knygos ir autoriniai smulkieji leidiniai, A–L, Vilnius.
- LB II 2006: *Lietuvos bibliografija. Knygos lietuvių kalba*. T. 3. 1905–1917. Kn. 2. Knygos ir autoriniai smulkieji leidiniai, M–Ž, Vilnius.
- LKŽ₆ 2005: *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002)*: elektroninis variantas www.lkz.lt, Vilnius.
- LLE 2001: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius.
- LTE 1981: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija 8*, Vilnius.
- LTSRB 1985: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 2. 1862–1904. Kn. 1, A–P. Sud. E. Binkytė ir kt. Red. kol. V. Merkys ir kt. Ats. red. A. Lukošius, Vilnius.
- LTSRB 1988: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 2. 1862–1904. Kn. 2, R–Ž. Sud. E. Binkytė ir kt. Red. kol. V. Merkys ir kt. Ats. red. A. Lukošius, Vilnius.
- Merkys V. 1994: *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, Vilnius.
- PV 2006: *Pasaulio vietovardžiai. Europa*, Vilnius.
- PV 2008: *Pasaulio vietovardžiai. Amerika*, Vilnius.
- Rimkutė A. 2006: *Religijos terminijos tvarkymas Draugijoje. – Terminologija 13*, Vilnius.
- RŽ 1991: *Religijotyros žodynas*, Vilnius.
- Stonienė V. 2006: *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*, Vilnius.
- TŽŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
- VaitkTŽŽ 2003: *Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius (e. leidimas).
- VLE IX 2006: *Visuotinė lietuvių enciklopedija 9*, Vilnius.
- VLE XI 2007: *Visuotinė lietuvių enciklopedija 11*, Vilnius.

CATECHISMS FROM 1883–1916 AND SEMANTIC GROUPS OF TERMS OF RELIGION FOUND IN THEM

The catechism is a very important literary form of the Church. It teaches the basics of Christianity, its moral and ethic norms, which make the foundation for the life of a Christian. During the period of thirty three years (between 1883 and 1916) there were 86 Catholic and 11 Protestant (9 Lutheran and 2 Calvinist) catechisms published. During the period when printing in Lithuanian was prohibited catechisms were published outside the borders of Lithuania Major. Catechisms are mainly aimed at teaching children and youth, therefore they had an important role as primers in Lithuanian and as educators of the native language. According to A. Jakštas, “nearly every well-known catechist took care to prepare his own catechism. Thus the number of catechisms grew with every year; there were a lot of them written and published – each one in its own particular method, particular terminology and particular plan” (Jakštas 1923: 239). Furthermore it is obvious that compilers of catechisms had a need to explain terms of non Lithuanian origin (mostly international words). Most frequently such terms were explained using the Lithuanian equivalent – sometimes more, sometimes less successful. Variants of terms were abundant.

In this article terms of religion are considered to be words and combinations of words, which name the supernatural (*angelas* (angel), *Dievas* (God), *Dvasia* (Spirit),

velnias (devil), rites (*atnašavimas* (sacrifice), *mišios* (Mass), *pamaldos* (service), *pamokslas* (sermon), *procesija* (procession)), actions related to religion (*atgaila* (penance), *išganymas* (salvation), *išpažintis* (confession)), Church celebrations (*Sekminės* (Whit Sunday), *Velykos* (Easter)), names of objects (*grabas* (coffin), *kielikas* (chalice), *ostija* (host), *patena* (paten)), moral principles of the Christian life, behaviour to be avoided or to be followed (*atgailos atlikimas* (execution of penance), *gailestis už griekus* (repentance of sins), *išmalda* (pittance), *malda* (prayer), *tikėjimas* (faith)), religious books and texts (*Biblija* (Bible), *Evangelija* (Gospel)), sacraments (*Krikštas* (Baptism), *Kunigystė* (Holy Orders), *Moterystė* (Matrimony), *Paskutinis Patepimas* (Anointing of the Sick)), sins and their kinds (*apsirijimas* (gluttony), *godulystė* (greed), *vagystė* (stealing), *žmogžudystė* (killing)) and names of persons (*apaštalas* (apostle), *eretikas* (heretic), *išganytojas* (Saviour), *popiežius* (Pope), *vyskupas* (bishop)) and other.

Gauta 2008-12-01

Aušra Rimkutė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: ausrar@lki.lt

Pirmųjų matematikos žodynėlių terminija

DIANA ŠILOBRITAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

X a. pirmoji pusė – svarbus matematikos terminijos norminimo ir sisteminimo tarpsnis. Tai laikotarpis, kada pasirodė nemažas pluoštas lietuviškų (originalių ir verstinių) matematikos vadovėlių ir uždavinynų vidurinėms mokykloms (plačiau žr. Šilobraitė 2007: 146–158).

Voronežo lietuvių gimnazijų mokytojai matematikai Marcelinas Šikšnys, Zigmas Žemaitis ir Pranas Mašiotas (jis pasitarimuose dėl matematikos terminijos klausimų lankydavosi tik retkarčiais), matydami matematikos vadovėlių terminų įvairovę, pasiryžo iš pagrindų peržiūrėti visus turimus terminus ir sukurti trūkstantus (plačiau žr. Žemaitis 1966: 195). Darbo buvo nemaža, nes pirmųjų matematikos vadovėlių, pasirodžiusių XIX a. pabaigoje, autoriams „lietuviškus matematikos terminus teko kurti patiems, dažniausiai pažodžiui verčiant juos iš kitų kalbų“ (Rumšas 1979: 52). Todėl, kai buvo leista mokyklose dėstyti lietuviškai ir pradėta leisti vis daugiau matematikos vadovėlių ir uždavinynų, neišvengta terminų painiavos: vienų vadovėlių autorių vartojami terminai gerokai skyrėsi nuo kitų autorių.

Lietuvių kalbos normintojas Jonas Jablonskis mielai sutiko pagelbėti matematikams: pasiūlius kokį nors terminą, jis „prašydavo pirma nusakyti tuo terminu reikštiną sąvokos esmę bei pagrindines savybes ir tik tada arba pritardavo matematikų nuomonei, arba išaiškino, kodėl pasirinktasis terminas nepriimtinas“ (Rumšas 1974: 11). Matematikos terminijos kūrimo ir tvarkymo rezultatai – Marcelino Šikšnio *Aritmetikos ir algebros terminų žodynėlis* (1919) ir Zigmo Žemaičio *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis* (1920). Tai pirmieji spausdinti lietuviški terminų žodynėliai, išleisti jau „atsikūrusios Lietuvos valstybės laikinojoje sostinėje Kaune“ (Klimavičius 2003: 11). Šio straipsnio tikslas yra aptarti pirmųjų matematikos terminų žodynėlių daiktavardžio ar daiktavardinio junginio formos terminus. Žodynėliuose pateikti antraštiniai būdvardžiai, dalyviai, veiksmažodžiai ir pan. straipsnyje nenagrinėjami.

1. MARCELINO ŠIKŠNIO ARITMETIKOS IR ALGEBROS TERMINŲ ŽODYNĖLIS

Marcelinas Šikšnys (1874–1970) buvo žymus XX a. matematikos mokytojas (dirbo ir lietuvių kalbos mokytoju (žr. Šikšnys 1962: 81)), kūręs lietuvišką matematikos terminiją. Matematikos mokslus M. Šikšnys baigė Maskvos universitete. Dirbo mokytoju Rygoje, Voroneže, Vilniuje. Jo parašyti aritmetikos, algebros ir geometrijos vadovėliai buvo leidžiami keletą dešimtmečių. Lietuvių terminologijai svarbus šio matematiko parengtas *Aritmetikos ir algebros terminų žodynelis*, išleistas Lietuvių mokslo draugijos 1919 metais. M. Šikšnys jau buvo parengęs *Matematikos terminų projektą* (1918), kuriame pateikė ne tik aritmetikos ir algebros, bet ir geometrijos bei trigonometrijos terminų.

Aritmetikos ir algebros terminų žodynelis yra nedidelio formato ir apimties (47 puslapiai). Jį sudaro dvi dalys: pirmoje dalyje (3–25 p.) abėcėlės tvarka pateikti lietuvių–rusų, antroje dalyje (26–47 p.) – rusų–lietuvių kalbų terminai.

Lietuviškoje *Aritmetikos ir algebros terminų žodynelio* dalyje M. Šikšnys pateikia apie 250 antraštinių terminų (rusiškoje – 221), iš kurių per 150 išreikšti daiktavardžiais. Terminų gramatinių formų M. Šikšnys nepateikia, tik kai kur nurodo vienaskaitos kilmininką: *aukštis*, *-čio*¹, *brūkšnis*, *-io*, *ilgis*, *-io*, *lygtys*, *-čių*. Žodynelyje jau bandoma terminus kirčiuoti (priegaidė pažymėta netinkamai): *bėgalė*, *daugianáris*, *dvináris*, *vienanáris*.

Beveik visi antraštiniai terminai yra vienažodžiai, bet pasitaiko ir sudėtinių: *kompleksinis skaičius*, *mišras skaičius*, *nedalus skaičius*, *netikra trupmena*.

Pateikdamas matematikos (yra ir kitų sričių) terminus, M. Šikšnys neretai paaiškina jų reikšmę: *minusas* (*atimties ženklas* „-“); *paviršiai* – *поверхность*; *paviršiai yra dviejų matavimų (matlinkių) dydis* (dabar vartojama vienaskaita *paviršius* „riba, skirianti geometrinį kūną nuo išorinės erdvės“; Z. Žemaitis *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinelyje* pateikia vienaskaitos formą *paviršius*: *šonų paviršius*); *saitkas* (*biralų ir skystimų tūrio matas*); *skaidymas* (apie skaičių) – *разложение*; *skaičiaus skaidymas nedaliaisiais daugikliais*; *skaidinys* – *разложение, результатъ разложения*; *pavertę skaičių nedaliųjų daugiklių sandauga gauname to skaičiaus skaidinį*. Termino *pliusas* reikšmę paaiškina tik rusiškai: *pliusas* – *плюсь (знакъ сложения)*.

¹ Terminai pateikiami taip pat, kaip ir žodyneliuose.

Tam tikruose terminų straipsniuose šalia vienažodžių kartais pateikiami ir sudėtiniai terminai: *ataskaita* – *учетъ: vekselio ataskaita, matematinė ir prekybinė; darymas* – *составление: lygčių darymas – составление уравнений; lygtys, -čių* – *уравнение: nežinomieji ir žinomieji (laisvieji) lygčių nariai; lygčių šaknis, lygčių sprendimas, lygiašaknės (tolyginės) lygtys* ir pan.

Yra atvejų, kai M. Šikšnys pateikia tik lietuvišką terminą ir jo rusų kalbos atitikmenį be jokio aiškinimo: *aksioma* – *аксиома; atėmimas* – *отнимание, отнятие; dalmuo* – *частное; daugmuo* – *множимое; ėmimas* – *отнимание, вычитание; plotas* – *площадь; skaičius* – *число* ir kt.

Žodynelyje pateikti antraštiniai būdvardžiai ir dalyviai yra neįvardžiuotiniai, bet sudėtinuose terminuose vartojama ir įvardžiuotinė forma: *laisvas: laisvasis (žinomas) lygčių narys; panašus: panašųjų daugianario narių traukimas krūvon (jungimas); sveikas (skaičius): sveikasis skaičius ir trupmena*. Kartais pateikiama bendratis: *matuoti: išmatuojamieji ir neišmatuojamieji dydžiai*.

1.1. Lietuviškos kilmės terminai

M. Šikšnio *Žodynelyje* pateikti lietuviškos kilmės matematikos terminai yra dabartinės elementariosios matematikos terminijos pagrindas. Didžioji dalis terminų nepakito ir prigijo: *apibendrinimas, apibrėžimas* (1922 m. A. Smetonos verstame vadovėlyje šalia šio termino vartojamas ir *nusakymas*), *atėminys, atimtis, begalybė, brūkšnys, dalyba, dalis, dalijimas, daliklis, dalmuo, daugianaris, daugyba, daugiklis, dauginimas, daugmuo, dėmuo, derinys, didinimas, dydis, jungimas, junginys, kėlimas, laipsnis, liekana, lygybė, matas, matavimas, mišinys, neapibrėžtumas, nelygybė, pagrindas, paviršiai, pavyzdys, plotas, reikšmė, reiškiny, riba, rodiklis, sandauga, santykis, skaičius, skaidymas, skaidinys, skaitiklis, skaitmuo, skirtumas, skliaustai, smulkinimas, sprendimas, stambinimas, sudėtis, šaknis, taisyklė, tapatybė, tikrinimas, traukimas, trupmena, turinys, tūris, uždavinynas, uždavinys, vardiklis, veiksmas, vertimas, vienetas, ženklas*. Ir dabar tebevartojami *Žodynelyje* pateikti lietuviški ekonomikos ir finansų, fizikos ir technikos terminai: *ataskaita* (ekonomika), *lydinys* (technika), *mainai* (ekonomika), *palūkanos* (finansai), *skolininkas* (finansai), *skolintojas* (finansai), *svarumas* (fizika), *svoris* (fizika).

Vis dėlto ne visi *Žodynelyje* pateikti terminai vartojami dabartinėje matematikoje, pavyzdžiui, *davinys* (pateiktas ir Z. Žemaičio *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinyje*): *uždavinio daviniai, skaitiniai (skaičių) daviniai*. LKŽ_e *davinys* vertinamas kaip neteiktinas įvardyti sąvokai „kas

duota, kuo remiamasi darant išvadas“; dabar vartojamas *duotuo*. *Davinį* M. Šikšnys dar vartojo ir 1923 m. *Geometrijos* vadovėlyje.

Žodynėlyje pateiktas terminas *įvykis* (rus. *результат*) reikšme „skaičius, gautas sudėjus kelis skaičius“ taip pat nebevartojamas. Vietoj jo dabar yra tarptautinis terminas *rezultatas*, kurio M. Šikšnys, lietuviškos terminijos šalininkas, nepateikia. *Įvykis* dabar vartojamas tikimybių teorijoje: *asimptotinis*, *atsitiktinis*, *būtinasis*, *elementarusis* ir kt. *įvykis* (MTŽ 1994).

Kiti matematine reikšme nebevartojami terminai: *įvardijimas* (dabar *žymėjimas*, *vardas*, *pavadinimas*); *luomas* (*skaičiuje*): *vienetų*, *tūkstančių*, *milijonų* ir t. t. (dabar *klasė*); *skyrius* (dabar *skiltis*, kuri *Žodynėlyje* buvo teikiama kita reikšme: *skiltis* – *грань*: *traukdami kvadratinę šaknį skaičiaus skaitmenis skirstome į skiltis* <…>); *trumpinimas*: *sutrumpink trupmeną iš šešių* (dabar *prastinimas*).

Yra atvejų, kai šiek tiek pakito termino forma, pavyzdžiui: *darymas* (dabar *sudarymas*: *lygties sudarymas* MTŽ 1994); *lyginimas* (dabar *palyginimas*); *suradimas* (dabar *radimas*).

Lygybei, turinčiai nežinomųjų, M. Šikšnys siūlė daugiskaitinį terminą *lygtys*, *-čių*, kuris iš pradžių buvo priimtas, nes, anot M. Šikšnio, „lygtys susideda iš dviejų dalių, o panašiu atveju mūsų kalba paprastai vartoja daugiskaitą“ (Šikšnys 1962: 86). Tam buvo pritaręs ir J. Jablonskis. Tačiau paskui matematikai jį įtikino, kad „svarbu turėti tą sąvoką išreikštą viena-skaita, kad būtų aišku, jog turima reikalo ne su keletu, bet su viena lygtimi“ (Žemaitis 1966: 198).

1.1.1. LIETUVIŠKOS KILMĖS TERMINAI SINONIMAI

Neretai sinoniminiai terminai pateikiami be jokių nuorodų, atskiruose terminų straipsniuose – sinonimiją parodo rusiškas terminas, atitinkantis kelis lietuviškus. Tokių sinoniminių porų prigijo tik vienas iš terminų. Buvo *lavinimas* (rus. *упражнение*) ir *pratimas* (rus. *навыкъ, упражнение*), rusiškoje *Žodynėlio* dalyje jų pateikimas kitoks: *упражнение* – *lavinimas*, *pratimas*, pastarasis ir prigijo (Z. Žemaitis *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlyje* šiai sąvokai žymėti teikė net tris terminus: *pratinimas*, *pratimas*, *prasmus*). *Tolumo* ir *nuotolio* pateikimas rusiškoje dalyje taip pat rodo jų sinonimiškumą: *разстояние* – *nuotolis*, *tolumas* (*atstumus*). *Tolumo* sinonimu Z. Žemaitis laikė *atstumą*: *tolumas* – *разстояние*; iš miesto *A* į miestą *B* yra *c* varstų *tolumo* (*atstumo*). MTŽ 1994 yra tik *atstumus* (rus. *расстояние*, angl. *distance*).

Terminų sinonimai kartais pateikiami su nuoroda *žiūr.* (kartais *žiūrėk*). Tokiais atvejais rusų kalbos atitikmuo pateikiamas prie termino, į kurį nurodoma: *pažymys*, *žiūrėk* „*žymė*“ ir *žymė* (*пажымс*) – *признакъ: dalingumo žymės; tikrumas*, *žiūr.* „*tikslumas*“ ir *tikslumas* – *точность: padalyti, ištraukti šaknis vieneto, dešimtosios dalies, šimtosios dalies ir tt. tikslumo (tikrumo); skaičiuotė*, *žiūr.* „*skaičiavimas*“ ir *skaičiavimas (skaičiuotė)* – *счисление: skaičiavimas žodžiu ir raštu; sudėjimas* – *žiūr. dėjimas* ir *dėjimas* – *складывание: daugiaženklų skaičių dėjimo (sudėjimo) taisyklė*. Dabar vartojamas tik vienas iš minėtų sinonimų: *požymis* (pakitusi termino forma) ir *sudėjimas*. Matematikos terminijoje išliko *skaičiavimas* ir *skaičiuotė*, *tikrumas* ir *tikslumas*, tačiau jie nelaikomi sinonimais: *skaičiavimas: apytikslis, artutinis, asociacinis* ir kt. ir *skaičiuotė: arabų, dešimtainė, dvejetainė* ir kt.; *tikrumas* (rus. *достоверность*, angl. *certainty, truth, reliability*) ir *tikslumas* (rus. *точность*, angl. *accuracy, exactness, precision*): *absoliutusias, santykinis* ir kt. (MTŽ 1994). *Dėjimo* netinkamumą yra pastebėjęs Z. Žemaitis: šis terminas „ne būtinai reiškia dviejų skaičių sujungimą <···>; taip pat „dėjimas“ gali reikšti pridėjimą ir atidėjimą, uždėjimą ir nudėjimą, įdėjimą ir išdėjimą <···>“ (Žemaitis 1917). Atitikmenys rusų kalba rodo, kad sinonimais M. Šikšnys, matyt, laikė terminus *atėtimas* (rus. *отнимание, отнятие*) ir *ėtimas* (rus. *отнимание, вычитание*). Matematikoje nė vienas iš jų neprigijo – visais atvejais vartojamas terminas *atimtis*, kuris *Žodynylyje* taip pat pateiktas. Sinonimų eilutės *pakeitimas (keitimas)* skliausteliuose pateiktas terminas (*keitimas*) iškeltas ir kaip antraštinis, bet *pakeitimo* šalia nėra. Kad šie terminai yra sinonimai, parodo termino *keitimas* straipsnyje pateiktas sudėtinis terminas: *keitimas: (pa)keitimo kelias*. Šie terminai dabar nelaikomi sinonimais (tai matyti iš rūšinių pavadinimų): *keitimo būdas, keitimo metodas, keitimo operacija* ir *pakeitimo aksioma, pakeitimo koeficientas*, bet rūšiniuose pavadinimuose *keitimo taisyklė* ir *pakeitimo taisyklė* (plg. *taisyklė: (pa)keitimo*) jie sinonimiški (MTŽ 1994).

Yra atvejis, kai sinonimas tik skliausteliuose, o kaip antraštinis nepateikiamas: *dalinys (dalijamasis)*, tačiau termino *dalyba* straipsnyje šių terminų pateikimas yra priešingas: *dalyba – дѣление (матем. дѣйствие); dalijamasis (dalinys)*. *Matematikos terminų projekte* M. Šikšnys teikė tik *dalinį* (Šikšnys 1918: 322). Ir Z. Žemaitis straipsnyje reikšme „dalmuo“ teikė *dalinį*: „Dabar „padaugintasis skaičius“ ir „dalinis“ arba „daugmuo“ ir „dalmuo“. Šiuodu skaičiu – tai yra dauginimo ir dalijimo rezultatai. Tai prasmei išreikšti lietuvių kalboje daugiausia vartojama galūnės; pav.; pirkinys, malinys nors varto-

jam ir perkamo, malamo daikto prasmėje, bet reiškia taip pat ir daiktą, kurs yra pirkimo, malimo rezultatu. Tuo pasiremđami pavadinę esame minętu du skaičiu *dauginiu ir daliniu*“ (Žemaitis 1917). XX a. šeštame dešimtmetyje pagrindiniu siūlyta vartoti terminą *dalijamasis*, o *dalinys* vertintas kaip nerekomenduotinas (Rumšas 1975: 60). Toks šių terminų vertinimas atsispindi ir DŽ₂, bet jau DŽ₃ norminiu laikomas *dalinys 2. mat.* „dalijamasis dydis“. Šis terminas ir yra vartojamas matematikos terminijoje.

Prigijo ir M. Šikšnio šalutiniais laikyti (pateikti skliausteliuose ir neiškelti kaip antraštiniai) terminai *gretinys* (rus. *размѣчение*) ir *perstata* (rus. *перестановка*). Jų sinonimai *gretinimas* ir *perstatinėjimas* matematikoje nebevartojami.

Matematikoje neprigijo nė vienas šios sinonimų eilutės terminas: *tiekybė* (*tiekis*) – rus. *количество*. Šiai sąvokai žymėti dabar vartojamas *kiekis* (MTŽ 1994).

Dalybos liekanai pavadinti M. Šikšnys pateikė du atskirus terminus: *išdalos* (dalybos) ir *liekana* (atimties, dalybos, šaknies traukimo). Tam pritarė J. Jablonskis: *Dalybos liekaną ir išdalomis vadiname* (LKŽ₆). Laikui bėgant įsitvirtino tik *liekana*. Šis terminas aptinkamas jau pirmuosiuose matematikos vadovėliuose (plačiau žr. Rumšas 1979: 52).

Kartais terminai sinonimai *Žodynėlyje* atskiriami kableliu: *dalumas, dalinumas* (prigijo *dalumas*), *dalinėjimas, dalinėjimo kelias* (šiai sąvokai žymėti matematikoje vartojamas terminas *nuoseklusis dalijimas*), *kitėjimas, kitimas* (prigijo tik *kitimas*).

M. Šikšnys jau bandė skirti (rusiškoje *Žodynėlio* dalyje tas skirtumas ne visada parodytas) galūnių ir priesagų darybos terminus, kurie dabartinėje matematikos terminijoje aiškiai skiriami. Lietuviškoje dalyje tokių terminų pateikimas yra vienoks, rusiškoje – kitoks. Lietuviškoje – *aukštis* (rus. *вышина*) ir *aukštumas* (rus. *высота, вышина*), *ilgis* (rus. *длина (величина)*) ir *ilgumas* (rus. *длина (значение величины)*), *platumas* (rus. *ширина*) ir *plotis* (rus. *ширина (въ смыслѣ величина)*), *storis* (rus. *толщина (величина)*) ir *storumas* (rus. *толщина (значение величины)*); rusiškoje – *вышина* – *aukštis*, *-čio* (*aukštumas*); *длина* – *ilgis*, *-io*, *ilgumas*; *комната длиною въ три сажени* – *kambarys trijų s.*; *ширина* – *plotis* (*dydis*); *platumas*; *толщина* – *storis*, *-io*, *storumas*.

1.2. Nelietuviškos kilmės terminai

Didžioji dalis tarptautinių matematikos terminų išliko ir dabartinėje ma-

tematikoje: *aksioma, algebra, aritmetika, koeficientas, logaritmas, minusas, plusas, procentas, progresija, proporcija, proporcingumas, radikalas, sistema, teorema*. Išliko ir finansų terminai *kapitolas (dabar kapitalas), vekselis*.

Matematikoje nebevertojamas terminas *tabelė (logaritmų tabelės, daugybės tabelė)*, vietoj jo dabar yra lietuviškas terminas *lentelė*, kuri siūlė vartoti A. Jakštas (šalia termino *tabelė*), nes *knygos (logaritmų knygos)* šiuo atveju visai netinka: „Kokios čia gali būti knygos, kad jose vieni tik skaitmenis ir matematiški simboliai?! Paprasčiausias jų vardas – logaritmų lentelės, (slg. rus. tablicy, vok. Tafeln, franc. Fables). Kam čia prieštaraut visam pasauliui ir vadinti „knygomis“ dalyką, kuriame nėra nei vieno gyvo žodžio? Jei p. M-tui lentelės nepatinka, gali jis savo leidinį vadinti „logaritmų tabelėmis“, nors tabelės ne kuo negeresnės už lenteles“ (Jakštas 1919 1: 359). Sudėtinio termino *daugybės tabelė* dėmenį *tabelė* M. Šikšnys siūlė keisti lietuvišku: *daugybės abėcėlė*.

1.2.1. ĮVAIRIAKILMIAI TERMINAI SINONIMAI

Įvairiakilmių terminų sinonimų *Žodynyje* yra nedaug: pirmenybė kartais teikiama svetimos kilmės, kartais – lietuviškam terminui.

Pagrindiniu terminu laikomas tarptautinis *kvadratas*: lietuviškas *ketvirtainis* pateikiamas skliausteliuose ir laikomas šalutiniu. Sinonimiškai šie terminai dar buvo vartojami A. Busilo (1921) ir Masingo (1922; vertė A. Smetona) vadovėliuose, tačiau vėliau įsigali tik *kvadratas* (plačiau žr. Šilobritaitė 2007: 150).

Tarptautinis terminas *kubas* *Žodynyje* laikomas šalutiniu (pateikiamas tik skliausteliuose), pagrindinis – lietuviškas *šeštainis*, bet jis neprigijo. *Kubas* jau buvo vartojamas seniausiame spausdintame lietuviškame vadovėlyje – P. Matulionio ir J. Spudulio (sudarė J. Gailutis) *Užduotinas, tai ir Rankius užduocziu Aritmetikos arba Rakundos mokslo* (1885) (vadovėlio rankraštyje vartotas *kubikas*) (Rumšas 1974: 4). *Matematikos terminų projekte* šalutiniu laikomas *šeštainis*, pagrindinis terminas yra *kūbas* (= *kubas*) (Šikšnys 1918: 322). Šis terminas ir įsigalėjo to meto vadovėliuose, tik 1922 m. Masingo vadovėlyje šie terminai vis dar buvo laikomi sinonimais.

Nors šalia tarptautinio termino *suma* *Žodynyje* dar pateikiami ir matematikoje neprigiję lietuviški terminai *dėjinys* ir *dėtinys*, vadovėliuose (ir M. Šikšnio, ir kitų autorių) vartojama tik *suma* (V. Budrevičiaus (1919) ir A. Smetonos verstrate vadovėlyje (1922) *suma* ir *dėjinys* vartojami sinonimiškai).

Nesėkmingai M. Šikšnys bandė lietuvininti terminą *formulė: formulė*, žiūr. *sprendinys*. *Sprendinys* dabar turi kitokią reikšmę: *sprendinys* mat. „uždavinio sprendimo rezultatas (DŽ₆). *Matematikos terminų projekte* pirmenybė teikiama *formulei*, lietuviškas terminas pateikiamas skliausteliuose, kaip šalutinis: „Du algebros reiškiniu, sujungtu lygybės arba nelygybės ženklu, sudaro formulę (sprendinį)“ (Šikšnys 1918: 322). *Formulė* jau buvo vartojama to meto vadovėliuose ir įsigalėjo.

M. Šikšnio bandymas lietuvininti terminą *numeracija (numeracija*, žiūr. „*skaičiavimas*“) taip pat nepavyko – matematikoje vartojami abu šie terminai. Z. Žemaitis rašė: „Kad sužinojus daiktų skaičių, reikia jie suskaičiuoti, arba suskaityti, ir tokiuo būdu rusų kalba vadinamoji „ščislenije“ lietuvių kalboj reikia vadinti skaičiavimas arba skaitymas; šioj prasmėj gal geriau vertėtų vartoti tik pirmasai žodis (skaičiavimas), nes antrasai (skaitymas) turi savą, plačiai vartojamą prasmę“ (Žemaitis 1917). P. Rumšo teigimu, *numeracijos* reikšmė yra „skaičiaus reiškinas (žodžiu ar raštu); skaičiuotė“ (Rumšas 1975: 64).

Apie terminų *dvinaris* ir *binomas* sinonimiškumą sunku spręsti: rusiškoje *Žodynėlio* dalyje šalia lietuviško termino *dvinaris* pateikiamas ir tarptautinis *binomas*, o lietuviškoje dalyje šie terminai pateikiami atskirai. 1939 m. išleistame vadovėlyje M. Šikšnys juos laiko sinonimais (Šikšnys 1939: 110). MTŽ 1994 šie terminai ne visais atvejais laikomi sinonimais (plačiau žr. Šilobritaitė 2007: 148).

2. ZIGMO ŽEMAIČIO GEOMETRIJOS IR TRIGONOMETRIJOS TERMINŲ RINKINĖLIS

Zigmas Žemaitis (1884–1969) – žymus XX amžiaus matematikas, profesorius, pedagogas ir mokslininkas. Jo pagrindinė, mokslinė ir pedagoginė, veikla skirta matematikos dėstymo metodikai, matematikos istorijai. Z. Žemaitis, kaip ir M. Šikšnys, prisidėjo prie lietuviškų matematikos terminų kūrimo ir vienodinimo. Vienas iš svarbių jo darbų, skirtų matematikai, yra *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis* (1920).

Rinkinėlis yra nedidelės apimties. Tai – dviejų dalių žodynėlis, kurį sudaro 99 nedidelio formato puslapiai. Pirmoje dalyje pateikiami rusų–lietuvių (3–45 p.), antroje dalyje – lietuvių–rusų kalbų terminai (47–99 p.). Lietuviškoje dalyje Z. Žemaitis pateikia apie 720 terminų – ne tik geometrijos ir trigonometrijos, bet ir algebros bei aukštosios matematikos. Apie 340 antraštinių terminų yra daiktavardiniai (vienažodžiai).

Prie antraštinių terminų yra nurodytos gramatinės kategorijos – ir prie daiktavardžių, ir prie būdvardžių teikiama vienaskaitos kilmininko galūnė, pvz.: *aksiomė, es, algebra, os, analizis, io, (analizė, es), apibendrinimas, o, didinimas, o, didumas, o, dvejetainis, o, dvejinimas, o, absoliutinis, e, abypusis, e, daugiasienis, e, daugiaženklis, e, daugiareikšmis, e, dešimtainis, e* ir kt.

Rinkinėlyje Z. Žemaitis kaip antraštinius pateikia ne tik vienažodžius, bet ir sudėtinius terminus: *bendrakraščiai vienašaliai kampai (viduriniai, išlaukiniai), bendrasai matas, būtinoji ir ganėtinoji sąlyga, didysis rutulio skritulys, erdvės geometrija, kryžkryžminiai kampai (viduriniai, išlaukiniai), mėnuliai (delčios) Hipokrato, padėties geometrija, panašios padėties figūros, prasilenkiamos tiesiosios, vienalinkmiai kampai, vienašalė laužtinė*. Tokie terminai turi ir sinonimų, jie pateikiami po kablelio, po lygybės ženklo arba skliausteliuose. Vienais atvejais sinonimiški yra šalutiniai termino dėmenys: *perveriama-sai, perverimo taškas; vertikalinė linija=statinė linija; vertikaliniai kampai=kryžminiai kampai; išreikštoji, išreikštinė funkcija; nebe-dravardiklės (vardės) trupmenos; linijinis (plokšminis) kampas*, kitais – vietoj sudėtinio termino (skliausteliuose ar po kablelio) pateikiamas vienažodis: *kraštinių suma (perimetras); planuojamasai stalelis, menzulė, es; statusis kampas (statykampis)*. Vieną sudėtinį terminą Z. Žemaitis apibrėžia: *geometrinė taškų vieta (eilė)=linija, kurios taškai turi bendrą ypatybę*.

Dalis terminų yra sukirčiuoti, tik ne visada tinkama priegaidė: *figūrą, netrukùs* (rus. *непрерывный*), *pastovùs, ribà, tyrà, tqšà, tiesióginis, trūkùs*, bet *elipsóidas, hipérbolė, hipérbolinis, hipérboliškas, matérinis, milimétrinis, parabolė, parabolinis, pėnkelias, sinusóidė, stereométrinis, tangensóidė, taškų bėgalė, transcendėntinis*.

2.1. Lietuviškos kilmės terminai

Z. Žemaitis pateikia per 230 vienažodžių lietuviškų daiktavardinių terminų. Didžioji dalis šių terminų ir dabar vartojama matematikos moksle: *apibendrinimas, o, apskritimas, o, apskritumas, o, ašis, ies, atkarpa, os, atsakymas, o, atstumas, o, aukštinė, es, aukštis, čio, begalybė, es, braižyba, os, briauna, os, briaunainis, io, brūkšnys, io, dalijimas, o, dalyba, os, daugėjimas, o, daugiakampis, io, daugianaris, io, derinys, io, dėsnis, io, didėjimas, o, didinimas, o, erdvė, es, lygiagretainis, io, gretasienis, io, ilgis, io, išklotinė, es, išpiova, os (= išpjova), įrodymas, o, įstrižainė, es, įžambinė, es, kampainis, io, kampas, o, keitimas, o, keturkampis, io, ketursienis, io, kitimas, o, kraštinė, es, kūgis, io, kūnas, o, laipsnis, io, lankas, o, liekana, os, lietimas, o* ir kt. Du išlikę terminai

turi rašybos variantų (skliausteliuose pateikta rašybos varianto šaknis): *api-briežimas*, *o (-brėž)*, *briežinys (brėž.)*.

Rinkinėlyje yra ir tokių terminų, kurie matematikos terminijoje neįsigalėjo ir dėl įvairių priežasčių buvo pakeisti kitais.

Z. Žemaitis, kaip ir M. Šikšnys, dalybos liekanai pavadinti pateikia du atskirus terminus: *išdalos*, *ų* ir *liekana*.

Neprigijo terminas *ieškinys (teorėmės)* (rus. *заклучение (теоремы)*). LKŽ_e *ieškinys* 3 pateikiamas su pažyma *neol.* (neologizmas) – „ieškomasis, nežinomas“: *Dviejų ieškinių (ieškomųjų) lyginys* J. Jablonskis. Dabar *ieškinys* (rus. *заклучение (теоремы)*) matematine reikšme nebevertojamas, vietoj jo vartojamas terminas *išvada (Rinkinėlyje pateiktas išvadas – вывод, следствие)*: *teoretos išvada* – rus. *вывод, следствие, заклучение: следствие теоремы*, angl. *conclusion, deduction, inference, corollary, consequence, implication: corollary of a theorem* (MTŽ 1994).

Neįsigalėjo ir Z. Žemaičio, ir J. Jablonskio siūlomas *mastas* masteliui įvardyti (plačiau žr. Klimavičius 2005: 143–146).

Matematikoje neprigijusius linijų pavadinimus *liečiamoji (linija)*, *kertamoji*, *kreivoji*, *sios*, *tiesioji (linija)* vėliau pats Z. Žemaitis siūlė keisti trumpesniais daiktavardžiais. Prigijo tik jo siūlomos *kreivė* ir *tiesė*. Tačiau *lietėja*, *kirtėja* (pasiūlytos J. Jablonskio) vėliau pakeistos terminais *liestinė*, *kirstinė*.

Kiti neprigiję terminai: a) nevartojami matematine reikšme (kaip ir minėti terminai *ieškinys*, *mastas*): *atmaina*, *os* (dabar *kitimas*), *braiža*, *os* (dabar *braižymas*), *dalinėjimas*, *o* (rus. *последовательное дѣление*) (dabar *nuoseklusis dalijimas*), *davinys*, *io* (dabar *duotuo*), *įvardinimas*, *o* (dabar *žymėjimas*), *klostinėjimas*, *o* (*paeilinis*) (dabar *atidėjimas*), *pagrindinė*, *ės* (dabar *pagrindo linija*), *priedėlis*, *io* (dabar *papildinys*, *papildymas* (?)), *sankryža*, *os* (dabar *susikirtimo (sankirtos) taškas*), *visetas*, *o* (dabar *visuma*), *žymė*, *ės* (dabar *požymis*); b) išnyko dėl reikšmės neaiškumo ar neapibrėžtumo (kaip ir *išdalos*): *apklotis*, *ies* (dabar *uždėjimas*), *artimavimas (apskritimų, linijų)* (dabar *santykiavimas*), *ketverėjimas*, *o* (dabar *keturgubinimas*), *liesmas*, *o* (dabar *lietimas*), *linkmatis*, *čio* – rus. *измѣрение (мѣры)*; *trijų linkmačių kūnas* – rus. *тѣло трех измѣрениѣ* (dabar *matuo*), *pakeičiamybė*, *ės* (dabar *apgręžiamumas*), *priklotis*, *ies* (dabar *pridėjimas*), *rietiklė*, *ės* (dabar *kreivinė liniuotė*, *lekalas*), *skretė*, *ės* (dabar *diskas*), *skrieplūksnis*, *io* (dabar *braižiklis*).

2.1.1. LIETUVIŠKOS KILMĖS TERMINAI SINONIMAI

Visi minėti terminai (išskyrus *kitėjimas (kitimas)*) Z. Žemaičio pateikiami kaip atskiri, sinonimų neturintys terminai. Bet terminų sinonimų *Rin-*

kinėlyje neišvengta – tam tikrai sąvokai pavadinti kartais pateikiami keli terminai (skliausteliuose, po kablelio, po brūkšnio, po kabliataškio ar po lygybės ženklo).

Skliausteliuose pateikti terminai laikomi šalutiniais (jie dar buvo vartojami kai kuriuose to meto vadovėliuose), kaip antraštiniai nėra išskelti: *ištyrimas, o (tyra, os), kitėjimas (kitimas), o, plokšmė, es (plokštumas, o)* (Z. Žemaitis siūlė terminą *plokštė*, nes, jo manymu, „reikia termino, kuris reikštų ne paviršiaus savybę, pobūdį, bet patį begalinį paviršių; tokiu žodžiu-terminu galėtų būti (terminus technicus) plokšmė, plokštis“ (Žemaitis 1966: 198)), *šakniženklis, io (šaknies ženklas), radikalas (radikalas yra antraštinis terminas, bet neaišku, kodėl jo sinonimu laikomas lietuviškas terminas šaknis: radikalas, o (šaknis, es – радикал)), veiksmąženklis, io (veiksmo ženklas)*. Kartais skliausteliuose pateiktas terminas iškeliamas ir kaip antraštinis, bet jis taisomas (tinkamas terminas pateikiamas po lygybės ženklo): *apskritimas, o (skraja, os), o (skraja, os)=apskritimas, o; pagrindas, o (pamatas, o), o pamatas, o=pagrindas, o*.

Ne visi minėti Z. Žemaičio siūlomi terminai (antraštiniai) įsigalėjo: nebe-vartojamas nei *ištyrimas*, nei *tyra* (šiai sąvokai pavadinti vartojamas *tyrimas (Rinkinėlyje* jis taip pat yra), nei *plokšmė*, nei *plokštumas* (prigijo *plokštuma*). Prigijo ne pagrindiniais laikyti *kitėjimas, šakniženklis, veiksmąženklis, o* jų šalutiniai variantai *kitimas, radikalas (šaknies ženklas), veiksmo ženklas*.

Z. Žemaitis griežtai taisė šiuos lietuviškus terminus: *laipsnėjimas, liesmataškis, tikrumas* ir *vaisius*. Jo manymu, geresni yra matematikos terminai, pateikti po lygybės ženklo: *laipsnėjimas=laipsniavimas* (dabar nebe-vartojamas nė vienas iš jų, o tik *kėlimas laipsniu*), *liesmataškis, o=lietimo taškas* (dabar *lietimosi taškas*), *tikrumas, o=tikslumas, o* (dabar *tikslumas*), *vaisius, aus=gavinys, io* (dabar *rezultatas*, kurią Z. Žemaitis griežtai taisė). Kaip matyti, ne visais atvejais jo siūlomi terminai pasirodė esą tikslūs ir taisyklingi.

Terminų sinonimais Z. Žemaitis, matyt, laikė terminus, kurie pateikti po brūkšnio: *delčios–mėnuliai* (rus. *луночки*). MTŽ 1994 pateiktas *mėnulis* (rus. *лун(оч)ка*, angl. *lune, biangle*). Po brūkšnio pateikti ir *svara, os=svoris, io* (rus. *вѣс*). MTŽ 1994 pateiktas tik *svoris* (rus. *вѣс*, angl. *weight*).

Ypač dažni tokie terminų sinonimų atvejai, kai vieną rusišką terminą atitinka du (ir daugiau) lietuviški terminai, kurie yra pateikiami: a) po kabliataškio: *atsakas, o; atsakymas, o* (dabar tik *atsakymas*); *atstumas, o; nuotolis, io; nutolimas, o* (rusiškoje žodynėlio dalyje pateiktas ir *tolis*, kuris

lietuviškoje dalyje pateiktas atskirai; dabar vartojamas tik *atstumas*); *begalė, ės; begalybė, ės* (dabar, kaip ir M. Šikšnio *Žodynėlyje*, laikomi skirtingais terminais); *gretainis, io; lygiagretainis, io* (išliko tik *lygiagretainis*); *suprastėjimas, o; suprastinimas, o* (dabar *suprastinimas*) ar b) po kablelio: *padėtis, ies, vieta, os* (dabar vartojami abu, bet jie nelaikomi sinonimais); *pasukimas, sukimas* (dabar *sukimasis, posūkis* – jie ne visada laikomi sinonimais: *posūkis: apie ašį, apie centrą, apie tašką* ir *sukimasis: apie ašį, apie tašką*, bet *ašių posūkis, atkarpos posūkis, elementarusis posūkis, elipsinis posūkis* ir kt.); *patikrinimas, tikrinimas, o* (dabar tik *patikrinimas*); *radimas, o, suradimas, o* (dabar tik *radimas*).

Yra atvejų, kai terminai sinonimai pateikiami atskiruose terminų straipsniuose, bet turi tą patį vieną rusišką atitikmenį: *pratinimas, pratimas – упражнение* ir *prasmas – упражнение* (dabar tik *pratimas*); *prietaika, os, pritaikymas, o – приложение* ir *priklotis, ies – приложение* (dabar tik *pritaikymas*); *tąsa, os – продолжение* ir *tęsinys – продолжение* (dabar *tęsinys*).

Z. Žemaitis, kaip ir M. Šikšnys, jau bandė skirti terminus, kurie ir dabartinėje terminijoje nėra laikomi sinonimais: *aukštis – вышина (как величина)* ir *aukštumas, o – вышина (размър высоты)*, *dydis, džio – величина* ir *didumas, o – размър; значеніе (величины)*², *greitis – скорость (как величина)* ir *greitumas, o – скорость (размър скорости)*, *ilgis – длина (величина)* ir *ilgumas, o – длина (размър длины)*, *plotis, čio – ширина (как величина)* ir *platumas, o (plošio didumas) – ширина (значеніе)*, *storis – толщина (как величина)* ir *storumas, o – толщина (значеніе величины)*, *tolis, io – даль; разстояніе* ir *tolumas, o – разстояніе; дальность, talpa – вмѣстимость* ir *talpumas, o – вмѣстительность*.

Rinkinėlio autorius bandė skirti ir kitus terminus: *apskaitymas, o* (rus. *вычисленіе; измѣреніе; вычисленіе, измѣреніе обема, площади*), *apskaita, os* (rus. *вычисленіе*) ir *išskaičiavimas* (rus. *вычисленіе*). Šioms sąvokoms įvardyti dabar vartojamas vienas terminas *apskaičiavimas* (MTŽ 1994), kurio *Rinkinėlyje* nebuvo. Taip pat *brūkšnys, io* (rus. *черта*) ir *bruožena, os* (rus. *черта (линія)*); *dvejėjimas, o* (rus. *удвоеніе (как процесс)*) ir *dvejinimas, o* (rus. *удвоеніе (дѣйстви́е)*); *išlaikė, ės* (rus. *внѣ находящаяся (на поверхности)*) ir *išorė, ės* (rus. *внѣ находящаяся (в пространстве)*). Dabar

² Dydžio sąvoka dažniausiai buvo reiškia žodžiu *didumas*. A. Dambrauskas 1919 m. patarė vartoti žodį *dydis* (Rumšas 1980: 76), nors 1918 m. S. Antanaičio recenzijoje dar buvo rašoma, kad „žodis *didumas* arba iėjęs vartojiman „dydis“ <...> netinka pažymėtai sąvokai išreikšti, nes *didumas, dydis* žmonių kalba reiškia ūgį, augštumą <...>. Geriausia čia tinka „didybė“, kuri jau dabar ir vartojama“ (Antanaitis 1918: 56).

minėtoms sąvokoms žymėti atitinkamai vartojami tik *brūkšnys*, *dvigubinimas* (rus. удваивание, удвоение (MTŽ 1994)) ir *išorė*.

2.2. Nelietuviškos kilmės terminai

Beveik visi Z. Žemaičio terminų *Rinkinėlyje* pateikti nelietuviškos kilmės terminai, neturintys atitikmenų lietuvių kalba, prigijo. Tai matematikos mokslo šakų pavadinimai: *algebra*, *aritmetika*, *geometrija*, *trigonometrija*; ilgio vienetai: *centimetras*, *colis*, *kilometras*, *metras*, *milimetras*; matavimo (kampo, lanko) vienetai: *minutė*, *ės*, *radianas*, *o*, *sekundė*, *ės*; geometrinių figūrų pavadinimai: *figūra*, *kūbas* (dabar *kubas*), *kvadratas*, *rombas*, *trapecija*; linijų ir su jomis susijusių sąvokų pavadinimai: *elipsoidas*, *o*, *hiperbolė*, *ės*, *hiperboloidas*, *o*, *linija*, *os*, *normalė*, *ės*, *parabolė*, *ės*, *paraboloidas*, *o* (dabar *paraboloidas*) ir kiti bendrieji terminai: *astrolebija*, *os* (dabar *astrolabiija*), *centras*, *o*, *elementas*, *o*, *funkcija*, *os*, *materija*, *os*, *planas*, *o*, *periodas*, *o*, *projekcija*, *os*, *proporcija*, *os*, *proporcingumas*, *o*, *simetrija*, *os*, *logaritmas*, *logaritmuotė*; *logaritmavimas*, *o*.

Nemaža diskusijų kėlė Z. Žemaičio variantais laikomi *analizis*, *io* ir *analizė*, *ės*, *bazis*, *io* ir *bazė*, *ės* (rusiškoje *Rinkinėlio* dalyje *bazis* turi lietuvišką sinonimą *pamatas*, lietuviškoje – jo nefiksuota), *sintezis*, *io* ir *sintezė*. Z. Žemaitis pateikia abu terminus, tačiau dar ilgą laiką laikėsi nuomonės, kad *analizis*, *bazis* ir *sintezis* yra geresni terminai: „Visai lietuviškai skambančius graikiškus terminus *analizis*, *sintezis* nėra jokio pagrindo savintis jau dusyk (prancūzų ir vokiečių) iškraipyta forma (plg. *analizė*, *sintezė*) ir juos linksniuoti taip: *analizė*, *analizės*, *analizei*..., kai galima tą žodį puikiai linksniuoti pagal jo originalią pagrindinę formą, išlaikant ir graikų kalbos kirtį <...>“ (Žemaitis 1966: 199–200). Bet išsigalėjo *analizė*, *bazė*, *sintezė*. Lietuvavimo rezultatais laikytinos neprigijusios terminų *aksiomė*, *ės* (dabar *aksioma*), *formula* (dabar *formulė*), *lėmė*, *ės* (dabar *lema*), *limbė*, *ės* (dabar *limbas* (MTŽ 1994 šio termino nėra)), *teorėmė*, *ės* (dabar *teorema*) formos (M. Šikšnio terminų žodynyje *aksioma*, *formulė*, *teorema*).

Pakito ir graikiškos kilmės *elipsis*, *sio* gramatinė forma (dabartinis terminas *elipsė* *Rinkinėlyje* nepateikiamas).

Varijavimo neišvengta pateikiant trigonometrinių funkcijų pavadinimus ir su jomis susijusias sąvokas: *kosekansas* (*tas*), *kotangensas*, *o* (*tas*, *o*), *sekansas*, *o*, *sekansinė*, *ės*, *tangensas*, *o* (*ntas*, *o*), *tangensinė*, *ės*, *tangensoidė*, *ės*, *kosekansinė*, *ės* (*tinė*, *ės*), *kotangensinė*, *ės* (*tinė*, *ės*), *kosininė*, *ės* (*kosinusinė*, *ės*), *kosinus*, *aus* (*sas*, *so*), *kosinusoidė*, *ės*, *sinus*, *aus* (*sinusas*, *o*), *sininė*, *ės* (*sinusinė*, *ės*), *sinusoidė*, *ės*. Ne tik matematikai, bet ir kalbininkai buvo

skirtingų nuomonių apie lietuviškas galūnes ir linksniavimą: „<...> siūlyta žodžius sinus, cosinus laikyti ir lietuvių kalboje vardininkais ir atitinkamai linksniuoti: sinus, sinaus, sinui ir t. t. Rodos, J. Jablonskio buvo nulemta, kad reikia lietuvininti jų vardininkus, t. y. rašyti sinusas, kosinusas. Tada buvo pareikšta, kad tangens, cotangens, sekans reikia vadinti: tangensas, cotangensas, o ne tangentas, kotangentas..., kaip kad reikalavo J. Jablonskis remdamasis dėsnium, kad lietuviškas vardininko galūnes reikia segti prie svetimos kalbos žodžio kilmininko kamieno“ (Žemaitis 1966: 198). A. Jakšto nuomone, „sinusai, kosinusai“, „tangentai, kotangentai“ irgi nėra geresni už „sinus ir kosinus“, „tangensus, kotangensus“ (Jakštas 1919 1: 359). Dabartines terminų *tangentas*, *kotangentas*, *sekantas*, *kosekantas* formas įtvirtino P. Mašiotas, nors po 50 metų, veikiant rusų kalbai, vėl plito *tangensas*, *kotangensas*, *sekansas*, *kosekansas* (plačiau žr. Klimavičius 1969: 18–21). Matyt, dėl to Z. Žemaitis pateikia ir abu atimties ženklo pavadinimus: *minus*, *aus* (*minusas*, *o*).

2.2.1. ĮVAIRIAKILMIAI TERMINAI SINONIMAI

Rinkinėlyje šalia nelietuviškų terminų Z. Žemaitis kartais pateikia ir lietuviškų. Vieni jų prigiję, kiti ne. Nelietuviškos kilmės terminų šalininkas A. Jakštas ypač piktinosi, kad terminai, „kurie virtę tarptautiškais ir vartojami beveik visų kalbų matematiškoj literatūroj“ yra lietuvinami: „Mums matos, jie sulietuvinata be reikalo, juoba kad ir pats lietuviškumas toli gražu nevisur yra vykęs“ (Jakštas 1919 2: 360). Su tuo nesutiko nei J. Jablonskis, nei to meto matematikai (taip pat ir Z. Žemaitis).

Dalį nelietuviškos kilmės terminų Z. Žemaitis taisė griežtai. Tokiais atvejais lietuviški terminai (vienais atvejais vienažodžiai, kitais – sudėtiniai) pateikiami po lygybės ženklo: *binomas*, *o=divinaris*, *io*, *bisektrisė*, *ės=pusiaukampinė*, *ės*, *chordė*, *ės=styga*, *os*, *cilinderis*, *io=ritinys*, *io* (A. Jakštas nesutiko su termino *ritinys* vartojimu: „Ritinis nieku gyvu negali reikšti cilindro“ (plačiau žr. Rumšas 1974: 17)), *cirkielis*, *io=skriestuvus*, *katetas*, *o=statinis*, *io*, *kontrolė*, *ės=tikrinimas*; *patikrinimas*, *kūbatura*, *os=tūrio apskaitymas*, *matavimas*; *medianė*, *ės=pusiaukraštinė*, *ės*, *ortocentras*, *o=aukštinių sankryža*, *radiusas*, *o=spindulys*, *io* (A. Jakštas vietoj *radiuso* siūlė *radijus* (plačiau žr. Rumšas 1974: 10)), *rezultatas*, *o=gavinys*, *io*; *vaisius*, *aus*, *segmentas*, *o=nuopiova*, *os*, *sektoras*, *o=išpiova*, *os*, *stereometrija*, *os=erdvės geometrija*; po brūkšnio: (*liniuotė*, *ės*)–*tiesiklė*, *ės*, *kvadratūra*, *os=ploto apskaitymas* arba su nuoroda „žiūr.“: *diametras*, *o* žiūr. *skersmuo*, *ens*.

Nesuprantama, kodėl lietuvindamas terminus Z. Žemaitis vis dėlto palieka

diagonalę ir *hipotenūzę*, rodydamas, kad lietuviškas terminas keistinas svetimoms kilmės terminu: *diagonalė, ės* (*įstrižainė, ės*) ir *įstrižainė, ės=diagonalė, ės*; *hipotenūzė, ės* (*įžambinė, ės*) ir *įžambinė, ės=hipotenūzė, ės*.

Tik retais atvejais lietuviškas ir svetimoms kilmės terminas pateikiamas viename terminų straipsnyje ir skiriamas kableliu arba kabliataškiu: *postulatas (-tetas)*³, *dėsnis – постулат; principas, dėsnis – принцип; pavidalas, o; forma, os – форма; вид*. Tik neaišku, kodėl šalia antraštinių terminų *dėsnis* ir *forma* nėra sinonimų: *dėsnis, io – положение, предложение; принцип; постулат* ir *forma – форма*. MTŽ 1994 *pavidalas* ir *forma* kartais taip pat laikomi sinonimais: *pavidalas: algebrinis, diagonalusis, diferencialinis* ir kt. (plg. *forma: algebrinė, diagonalioji, diferencialinė*, bet yra tik *apripusė forma, antisimetrinė forma, antroji kvadratinė forma* ir pan.). *Postulatas* ir *dėsnis; principas* ir *dėsnis* MTŽ 1994 nelaikomi sinonimais: *postulatas* (rus. *постулат*, angl. *postulate, axiom*), *dėsnis* (rus. *закон*, angl. *law, distribution, principle, rule*), *principas* (rus. *принцип*, angl. *principe, law, axiom*).

Abejonių Z. Žemaičiui kėlė *radikalas*. Skliausteliuose pateiktas lietuviškas terminas *šaknis*, matyt, jam pačiam atrodė netinkamas: *šaknies* straipsnyje *radikalas* nepateikiamas, o laikomas *šakniženklis* sinonimu. Šaknies traukimo ženklui žymėti dabar vartojamas *radikalas*.

Keistinu Z. Žemaitis laikė ir terminą *apotėmė* (dabar *apotema*), todėl jį pateikė skliausteliuose (nors *Rinkinėlyje* jis yra antraštinis), o po kablelio – šio termino paaiškinimą: *įskrietinio apskritimo spindulys (taisyklingame daugiakampyje)*.

Nepriėjo ir lietuviška *tiesiklė*, kurios sinonimu Z. Žemaitis laikė dabartinį terminą *liniuotė* (jį pateikė skliausteliuose).

3. IŠVADOS

XX a. pradžia yra labai svarbus matematikos terminijos kūrimo tarpsnis – išleista daug matematikos vadovėlių ir uždavinynų lietuvių kalba ir pirmieji matematikos terminų žodynėliai.

M. Šikšnio *Aritmetikos ir algebros terminų žodynėlis* ir Z. Žemaičio *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis* – pirmieji lietuviški terminų žodynėliai, išleisti jau atsikūrusioje Nepriklausomoje Lietuvoje. Jie padėjo pagrindus dabartinei matematikos terminijai – didžioji dalis terminų (ir lietuviškų, ir tarptautinių) prigijo.

Tačiau ne visi terminai, pateikti žodynėliuose, išliko ir yra vartojami

³ Tai variantinis termino *postulatas* baigmuo.

matematikoje. Ypač dažni atvejai, kai juose pateikti terminai matematine reikšme dabar nebevertojami (*įvardijimas, luomas, skyrius* (M. Šikšnys); *atmaina, ieškinys, priedėlis* (Z. Žemaitis)). Yra atvejų, kai pakito tik terminų forma: *išvadas* (= *išvada*), *lygtys* (= *lygtis*); *sudarymas* (= *darymas*), *lyginimas* (= *palyginimas*) (M. Šikšnys). Dabartinėje kalboje visai nebevertojami tik keli žodynėliuose pateikti terminai (*išdalos* (M. Šikšnys); *prasmės, skretė* (Z. Žemaitis)).

Iš pateiktų pavyzdžių galima pastebėti autorių polinkį gryninti ir lietuvininti matematikos terminus. Tačiau bandymai lietuvininti tarptautinius terminus ne visada buvo vykę – matematikoje įsigalėjo tie tarptautiniai terminai, kurie jau nuo seno buvo vartojami (*formulė, kubas* (M. Šikšnys); *postulatas, principas* (Z. Žemaitis)).

Pirmųjų matematikos žodynėlių terminijos analizė rodo, kad antrasis XX amžiaus dešimtmetis buvo svarbus matematikos terminijos formavimosi laikas. O terminų sinonimija, nesėkmingas kai kurių tarptautinių terminų lietuvinimas – tai natūrali terminijos raidos ypatybė.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

Šikšnys M. 1919: *Aritmetikos ir algebros terminų žodynelis*, Vilnius.
Žemaitis Z. 1920: *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis*, Kaunas.

KITI ŠALTINIAI

Antanaitis 1918: Trumpas aritmetikos vadovėlis. – *Lietuvos mokykla* 3, 55–57.
LKŽ₆ 2005: *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninis leidimas), Vilnius.
MTŽ 1994: *Matematikos terminų žodynas*. Sud. V. Bagdonavičius, P. Golokvosčius, R. Kašuba, J. Kubilius (vadovas), Vilnius.
Šikšnys M. 1918: Matematikos terminų projektas. – *Lietuvos mokykla* 11, 321–328.
Šikšnys M. 1923: *Geometrija*, Kaunas.
Šikšnys M. 1939: *Aritmetika ir algebra* 1, Kaunas.

LITERATŪRA

DŽ₂ 1972: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
DŽ₃ 1993: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
DŽ₅ 2003: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (elektroninis leidimas), Vilnius.
Jakštas A. 1919 1: Logaritmų knygos penkiais dešimtainiais skaitmenimis. – *Draugija* 7–8, 359.
Jakštas A. 1919 2: Pr. Mašiotas. Geometrijos uždavinynas. – *Draugija* 7–8, 359–360.
Klimavičius J. 1969: *Tangensas, sekansas ar tangentas, sekantas*. – *Kalbos kultūra* 16, 18–21.
Klimavičius J. 2003: Lietuvių terminografija: praeities bruožai, dabarties sunkumai ir uždaviniai. – *Terminologija* 10, 9–32.
Klimavičius J. 2005. Terminas prie termino. II. – *Terminologija* 12, 143–146.
Rumšas P. 1974: Lietuviškų geometrijos terminų istorija. – *Mūsų kalba* 2, 4–19.
Rumšas P. 1975: Matematikos terminai „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“. – *Kalbos kultūra* 28, 3–16.
Rumšas P. 1979: Prie matematikos terminijos ištakų. – *Zigmas Žemaitis*, 52–58.
Rumšas P. 1980: Lietuvių aritmetikos terminai XX amžiaus pradžioje. – *Kalbotyra* XXXI(1), 69–78.

- Šikšnys M. 1962: Mano lietuvių kalbos pamokos ir atsiminimai apie J. Jablonskį. – *Kalbotyra* 5, 81–87.
- Šilobritaitė D. 2007: Vienažodžių matematikos terminų sinonimija matematikos vadovėliuose (1910–1940). – *Terminologija* 14, 146–158.
- TŽŽ. 2002: *Interleksis. Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas* (elektroninis leidimas). Ats. red. A. Kinderys, Vilnius.
- Žemaitis Z. 1917: Dėl aritmetikos terminologijos. – *Santara* 28.
- Žemaitis Z. 1966: Lietuviškos matematinės terminologijos istorijai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 195–201.

TERMINOLOGY OF THE FIRST DICTIONARIES OF MATHEMATICS

The beginning the 20th century is a very important stage of the creation of terms of mathematics – a lot of textbooks and exercise books of mathematics and, most importantly, first dictionaries of mathematics were published.

Aritmetikos ir algebros terminų žodynelis (*Dictionary of terms of arithmetic and algebra*) by M. Šikšnys and *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis* (*A collection of terms of geometry and trigonometry*) by Z. Žemaitis were the first Lithuanian dictionaries of terms published in already restored independent Lithuania. They laid the foundations for the modern terminology of mathematics – the majority of terms from them took root in the language. However not all terms presented in dictionaries survived and were used in mathematics. The important thing is that special meanings of these terms, but not terms themselves vanished, because these words are still being used (*įvardijimas* (naming), *luomas* (caste, estate), *skyrius* (section, chapter) (M. Šikšnys); *atmaina* (species, variety), *ieškiny* (plaint, lawsuit, claim), *priedėlis* (appendage) (Z. Žemaitis)). There are some cases when only grammatical form of terms or their word-formation changed (*išvadas* (= *išvada*) (conclusion), *lygtys* (= *lygtis*) (equation), *sudarymas* (= *darymas*) (formation), *lyginimas* (= *palyginimas*) (congruence) (M. Šikšnys); *liečiamoji* (= *liestinė*) (tangent), *kertamoji* (= *kirstinė*) (secant line), *veiksmaženklis* (= *veiksma ženklas*) (action sign) (Z. Žemaitis)). Only few terms from these dictionaries fell out of the usage in the modern language completely (*išdalos* (M. Šikšnys); *prasma*, *skretė* (Z. Žemaitis)).

In the earlier mentioned dictionaries there are some synonyms (of the same or different origin), which are presented in brackets, after comma, dash or equal sign. However it is quite difficult to judge the synonymy, because rather frequently one Russian term has two or three equivalents, which in Lithuanian parts of dictionaries are presented as separate terms and in Russian parts – in the same term entry.

The wish to purify terms and make them more Lithuanian is a particularly noticeable tendency. Terms of the foreign origin are not numerous (especially in the dictionary of M. Šikšnys). Almost all of them have Lithuanian equivalents, which are viewed as main variants. However, not all attempts to substitute international terms with Lithuanian terms were successful. There are few international terms the textbooks of mathematics, which were in usage for a long time (*formulė* (formula), *kubas* (cube) (M. Šikšnys); *postulatas* (postulate), *principas* (principle) (Z. Žemaitis)).

Gauta 2008-12-05

Diana Šilobritaitė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: dianas@lki.lt

*pastabos, svarstymai,
siūlymai, smulkmenos*

Pastogė senovėje ir dabar

JONAS KLIMAVIČIUS

Lietuvių kalbos institutas

Kai Amerikos astronautai pakilo į kosmosą, tai žvelgė ne vien į Žemės rutulį, bet akimis ieškojo pirmiausia savo mažo žemės lopinėlio, iš kur jie buvo kilę, kur gyvena jiems artimi žmonės. Tas namų jausmas labai giliai juos persmelkė būtent kosmose.

prof. Jiří Marvan
(*Mokslo Lietuva*, 2008 11 7)

Drabužiai yra mūsų pačių odos tęsinys, saugantis ir nukreipiantis mūsų šilumą ir energiją, o būstas yra kolektyvinė šeimos ar grupės tos pačios paskirties priemonė. Namai, kaip pastogė, yra mūsų kūno šilumos kontrolės mechanizmų tęsinys – kolektyvinė oda arba drabužis.

Marshall McLuhan
(*Kaip suprasti medijas*.
Žmogaus tęsiniai, 2003, 128)

Žmogaus (ir dar prožmogio) atsiradimą, išlikimą ir įsitvirtinimą pasaulyje, be visa ko, lėmė galėjimas malšinti alkį ir pastogė – nuo karščio ir šalčio, nuo žvėrių ir... gentainių (padermės *Homo sapiens*), nes labai negreitai atsirado ir įsikūnijimo *savo artimo* samprata. Žmogus žiūrėjo į žvėrių guolius, laužus, jų ir gamtos sukurtus urvus (buvo *urvinis žmogus*), paukščių gūžtas ir manėsi kaip galėdamas. Jokia ir ateities pažangiausia archiarcheologija neatras ir neatkas tų pirmųjų gamtos didvyrių rankų darbo pastogių. Beje, iki šiol įvairiausiose pasaulio vietose gyvenama primityviausiuose būstuose (arba nusigyvenama iki bebūščio vegetavimo sąvartynuose, patiltėse...).

Tad pasidomėkime, ką čia gali atskleisti kalbos mokslas.

NAMAI NAMUČIAI

„A“ seniai	„A“ raides
Išgirdau,	Aš mačiau –
Kai tariau jau	Ir stačiau,
Žodį „mAmA“	Ir buvo – nA-mAs

Balys Sriubas
(*Tave mylėti*, 2006, 61)

Filosofiškai žvelgiant pats natūraliausias ir universaliausias žmogaus pas-togės pavadinimas būtų **gyvenimas** – 8. „gyvenamoji vieta; būstas, namai; butas; kambarys“. Tačiau jo senoviškumo liudijimas siekia tik Mikalojaus Daukšos Postilę (1599): *Namuose tėvo mano gyvenimų daug yra*, o toliau is-torija skęsta amžių ūkanose... Vartotas dar ir F. Kuršaičio žodyne (*Samdytas gyvenimas*), net J. Jablonskio (*Jei būtų koks mebliuotas gyvenimėlis, geriau būtų*). *Gyvenimas* 9., vartotas jau K. Sirvydo, nors gyvojoje kalboje tikrai dar gyvas, LKŽ III 1956 pažymėtas *psn.* (t. y. pasenęs) „sodyba, žemė, ūkis“: *Gyvenimas geroj vietoj ir gers gyvenimas* Skiřsnemunė. *Gaspadorius miršta, ir gyvenimas virsta* Šātės. Niekai akademiniam žodyne nežymėtas, bet net dar tarmingiems bendrinės kalbos vartotojams jau gerokai šypsningas *gyvenimas* 11. „aukštas“: *Pasistatė namą dviejų gyvenimų* Ėriřkiai. Beje, DŽ₁ 1954 *gyvenimas* 5., DŽ₂ 1972 *gyvenimas* 4. „aukštas“ pažymėtas *řnek.*, bet DŽ₃ 1993 jo jau nėra. Dar Mažosios Lietuvos žodžiai – *gyvata* 4. „gyvenama vieta, sodyba, ūkis“ ir *gyvėnamoji*. Beje, panašių pavadinimų turi ir kitos kalbos – latv. *dzīvoklis* (butas), rus. *жилье*, lenk. *mieszkanie*, vok. *Wohnung*, angl. *dwelling*.

Reikšmės motyvacijos požiūriu gana panaši ir **vieta** [plg. sen. sl. *vitati* „gyventi“ (rus. *обитать* ir *обитатель*, taip pat *обитель* „būstas, vieta“) – 18. „būstas, namai, buveinė“: *Vietukė tokia, kad lovukės lįstų* Drūskininkai (19. „kiemas, ūkis, sodyba, gyvenimas“: *Aš iš savo vietos niekur neisiu, tik į kapines* Pīlviřkiai. *Visos vietos jau išnyko, į gyvenvietę išėjo* Griřkabūdis) LKŽ XIX 1999. Beje, „vieta“ yra ir *daiktas* 3., o *daiktas* 4. „ūkis, sodyba“: *Tai gražus daiktelis: ir gražioj vietoj, ir prie kelio* Miroslāvas (LKŽ II₂ 1969). Rus. *мечта* „vieta“ – kitų slavų „miestas“: lenk. *miasto*, brus. *мечта* „vieta, aikštė, miestas“ (etimologiškai siejama su liet. *misti*, *maistas*) – iš čia mūsų skolinys *miestas*.

Mūsų pasakos dažnai prasideda žodžiu *gyveno*, rusų – *жил был*, bet mūsų *būti* – 1. || „gyventi“: *Namie, tai vis namie, kaip būvi, taip būvi* Ramýgala.

Dieve duok vienam gimti, ne vienam būti Miroslāvas (LKŽ I₂ 1968). Yra ir *būnamas kambarys* Skiřsnemunė. Tarmėse – daugiausia žemaičių, bet ir vakarų aukštaičių, lietuvininkų – gyvas (arba būtas) **butas** 1. „gyvenamasis namas, troba, pirkia“: *Aukšti butai – šalti barščiai* (J. Brodovskio žodynas). *Viduje miško stovėjo mažas butas* Daukšiai (ir *butelis* „kampininkui skirtas namelis“ Slavikai, Žvirgždaičiai). *Pastačiau butelį ant marių krantelio, kalbinau mergelę doylikos metelių* Pīlviškiai (ir *buta* 1. „trobesys, namas; kambarys“ K. Sirvydo žodynas, M. Daukšos Katekizmas, S. Daukantas), 2. „bet koks pastatas, trobesys“, 3. „sodyba, buta, gyvenimas“ (ir *buta* 2. „ūkis, gyvenimas (su namais, žeme ir visu įrengimu)“), 4. „valstiečio trobos priemenė (ppr. su ugniakuru)“ (ir *butukas*). Bendrinėje kalboje *butas* gal tik prieš šimtmetį tapo „daugiabučio namo būstu“ (LKŽ I₂ 1968 *butas* 5. „namo dalis iš vieno ar kelių kambarių ir virtuvės“ nurodytas ne tik iš raštų, bet ir iš laikinosios sostinės Kauno!). Jurgio Šlapelio SNŽŽ 1907 *buta, butas* dar tarmiškai – „namai, troba, rūmas“. Deja, jame nėra tada labai paplitusios, bet keistinos svetimybės *kvatiera*. Prie *buto* įvesdinimo į bendrinę kalbą daugiausia prisidėjo didieji kalbininkai Jonas Jablonskis ir Kazimieras Būga. 1918 m. Jablonskis rašė: *ėmė nepaprastai belsti į mano bu t o duris* J. Jabl R I 1932 212, *mano bu t e krato* J. Jabl R I 1932 213 [nežinia kodėl net po 10 metų atsiranda *gyvenamasis butas* J. Jabl R I 1932 289 (2x)]. K. Būga 1921. VII. 31 laiške Jurgiui Geruliui rašė: *Kebliausia bus su bu t u (gyvenama troba)*. <...> <...>. *Universito taryba turės pasirūpinti naujų bu t ų s t a t y m u*. – – – *Aš net iki šiolei dar negavau sau bu t o ir priverstas esu gyventi net be tam tikro kambario kabinetui* K. Būg RR III 1961 904. Prisidėjo ir žinomi inteligentai, visuomenės veikėjai: *Kaip praėjo gimnazijos mokslo metai? Menkai teatsimenu. I-je ir II-je klasėje k v a t i e r ų turėjau pas tūlą Jakobsienę prie Bažnytinės gatvės; pirmaisiais metais bu t o vyresniuoju-perdėtiniu buvo Petras Kriaučiūnas*, <...> J. Basan MGK 1997 25. Netrumpą laiką *butas* buvo ne tik gyvenamoji, bet ir administracinė patalpa: „*Lietuvių Draugijos butas* J. Basan MGK 1997 282 (1916 m.); [1917 m.] *apsigyvenau aš* [*Lietuvos aid*] *redakcijos bei administracijos bute* (*Benediktinų gatvėje Nr. 2*) P. Klim Ats 1990 129; *žodyno redakcijos bute* (1923 m.) K. Būg RR III 1961 485, *redakcijos bute* K. Būg RR III 1961 486 [dar J. Jabl L 1985 60 (1922 m.); K. Būg RR III 1961 904 (1921 m.); J. Balč RR II 1982 265 (1921 m.)]. Labai būdinga priešprieša: *Ir lankytis tekdavo nebe į jo puošnų gyvenamą butą, bet į visuo meniš k q jį*, <...> B. Sruog R VI 1957 550 (1946 m.). Jau ir *butpinigiams* apie 80 metų.

Žemaičių **buveinė** 1. „būnamoji, gyvenamoji vieta“ (ir *buvainė* 1. Dusetos; 2. „sodybos vieta, butvietė“; taip pat *buvainė* 2.) bendrinėje kalboje radosi prieš 100 metų – „buvimo vieta, gyvenamoji vieta“ SNŽŽ 1907, taip pat „gyvenamoji, būvamoji vieta“; bet gana specializuota, pvz.: *juridinio asmens buveinė* (teis.) DŽ₃ 1993.

Gyvojoje kalboje reikiamų žodžių buvo dar daugiau, tik jie paprastai yra daugiareikšmiai: *būkla* 3. „gyvenamoji vieta, būstinė“ Miroslāvas, K. Jau-nius; *būklas* 1. „buvimo, gyvenimo vieta, būstinė“ Panevėžys, Vaižgantas, A. Sabaliauskas–Žalia Rūta [K. Sirvydo – ir „būstinė“ (*mergų būklas*)], ir „guolis“ (*guolis žvėrių, būklas*); *būklė* 7. „gyvenamoji vieta, buveinė, sodyba“ J. Brodovskis, P. Ruigys, Kalesniūnai, Marijampolė; *būvis* 3. „būvamoji vieta, būklė, buveinė“ F. Kuršaitis || „gyvenimas, ūkis“ Mažosios Lietuvos raštai [o *buvys*, –*ė* Geistarai, Šunskai, *būvys* Vilkaviškis – „gyventojas“]; *buviny* 4. „būvamoji vieta, būklė“ Vilkijà; *būtinė* „būvamoji vieta, buveinė“: *Čia mano gimtinė, áugtinė ir būtinė* A. Juškos žodynas, taip pat Vilkaviškis, Geistarai, Kazlų Rūdà; ¹*būtuvė* 2. „buveinė“: *Nė būtuvės, nė pareituvės neturu, nieko Šātės (būtuvė* 1. „buitis, gyvenimas“ Lazūnai) LKŽ I₂ 1968.

Bendrinėje kalboje dar prisikurta. A. Juškos žodyno naujadaras *buvykla* „būstinė, buveinė“ nepaplito. **Būstas** „pastogė, namai, butas“ greičiausiai J. Jablonskio naujadaras (žr. J. Jabl R I 1932 22, 31 (1893 m.)), gal nusi-žiūrėtas nuo S. Daukanto *būstinės*, teiktas J. Šlapelio SNŽŽ 1907: *būstas* – „namuose vieta, gyvenimas, kvatera“ (*kvatera* – nepateikta) ir ilgai glaustas žodynuose – „pastogė, namai, butas“: *mokyklos, teatro būstas* DŽ₁ 1954, *sargybos būstas* DŽ₂ 1972, o DŽ₃ 1993 be iliustracijos – tik dabar rado sau tikrą vietą, tapo giminingą sąvoką reiškiančiu žodžiu (hiperonimu) – „atskiras gyvenamasis namas arba butas daugiabučiame name arba bendrabutyje“. Bereikalingas tik *gyvenamasis būstas* (pasitaikantis net labai įkyriai), nes koks kitoks – buvęs *vyskupo būstas* J. Jabl R I 1932 31 (1893 m.) ar *redakci-jos butas* K. Būg RR III 1961, 485 senokai virtęs arba **būstine** (S. Daukanto naujadaras, vartotas ir J. Jablonskio) „vieta, kur kieno būstas, kur kieno nuolat esama, gyvenama“ LKŽ I₂ 1968, „vieta, patalpa, kur kieno laikinai būvama“: *kariuomenės vado, sargybos, rinkimų būstinė* DŽ₃, arba *minėta buveine* (šiedu žodžiai konkuruoja).

J. Jablonskio **bendrabutis** LKŽ I₂, jo ir *viešbutis* (J. Jabl R I 1932 3 (1884 m.)) – LKŽ XIX 1999 pateiktas sakinyš iš *Aušros* (1884 273) yra Jablonskio. Pradžioje **viešbutis** ilgokai buvo neatsiskyręs nuo *viešnamio* 2. (*Vilniaus žinios* 1904 1) ir *viešnamių* (*Aušra* 1885 49) (*viešnamis* buvęs ir 1. „smuklė,

užeiga“; gerokai vėliau – 3. „viešieji namai“ LKŽ XIX 1999; *viešnamio nėra* DŽ₁₋₄). Minėtame J. Šlapelio SNŽŽ 1907 *viešbutis – hotelis, gostinica*.

Taigi maždaug prieš 100 metų bendrinėje kalboje konkuravo ir diferencijavosi *gyvenimas, gyvenamoji vieta, butas, būstas, būstinė, buveinė / buvainė*. 1917 m. Kaune Krašto apsaugos ministerijos išleistas (nenurodyta, bet žinoma, kad parengė Petras Ruseckas) Karž jau neblogai skiria: *būstas – квартира въ войскахъ, помѣщеніе* (bet *помѣщеніе – bustas, b u s t i n ė*), *butas – жильѣ, квартира* (ir *butininkas – квартирмейстеръ*), *būstinė – жительство* (o *жительство – gyvenamoji vieta, būstinė*), *buvainė – мѣстопребываніе*. Civiliniame gyvenime *būstas* ilgą laiką buvo tarsi nereikalingas. SNŽŽ 1924 yra *buto neliečiamybė* – „teisė, kad įeiti į svetimą namą arba butą galima tik to namo šeimininkui leidus arba teismui įsakius“. Ilgainiui keitėsi. *Butas* liko 1. „namo dalis iš kelių kambarių ir virtuvės“ DŽ₁ 1954 („iš vieno ar kelių“ DŽ₂ 1972 ir DŽ₃ 1993). *Būstas* netrumpą laiką buvo gana neapibrėžtas – „pastogė, namai, butas“: *mokyklos, teatro būstas* DŽ₁ 1954, DŽ₂ 1972 – *sargybos būstas* (plg. LKŽ I₂ 1968: *Gaila, kad mūsų Dailės draugija neturi nuolatinio būsto* rš. *Mokyklos dažnai stinga tinkamų būstų* rš.), o LKŽ I₂ 1968: *Sargybos būste pasigirdo riksmas* rš. (DŽ₃ – jau be iliustracijų), nors DŽ₁ 1954 panaši jau ir *būstinė* – „vieta, kur kieno būvama, gyvenama“: *kariuomenės, teatro, studentų būstinė*. Vėliau *būstinė* skiriama – „vieta, patalpa, kur kieno laikinai būvama“: *kariuomenės vado būstinė, rinkimų būstinė* DŽ₂ 1972; DŽ₃ 1993 – dar pridėta *sargybos būstinė*. *Būstinei* aiškiai atsiskyrus nuo *būsto*, ir *būstas* labai atsiskyrė nuo *buto*: dabar, atgavus nepriklausomybę, *būstas* – tai asmens ar šeimos gyvenamoji patalpa – namas, butas, kambarys bute ar bendrabutyje: *dwelling – būstas* (namas, butas ir pan.) V. Bit MokALTŽ 1998, *būsto išlaidų kompensacija, būsto subsidija* SocApsTŽ 1999. Deja, nuo 1993 m. nebeatnaujinamas DŽ atsilieka: *būstas* – „namai, butas, pastogė“ DŽ₄ 2000, DŽ₅ 2003, DŽ₆ 2006.

Žmogaus būstas neliečiamas. Be gyventojų sutikimo įeiti į būstą neleidžiama, – paskelbė atkurtos Lietuvos Respublikos Konstitucija (24 str.). Yra ir *Būsto programos įstatymas*. Buvo Statybos ir urbanistikos ministerijos *Būsto departamentas. Butų fondas, kurį sudarė apie 1 mln. 306 tūkst. butų ir apie 1 tūkst. bendrabučių* LA 1999 144 11 virto *Būstų fondu*. Laikraštis parašo, kad, sakysim, Danijoje yra *būsto ir statybos ministras* LA 1995 182 3. Bet... Iš karto slystelėta – prie žodžio *būstas* – kaip anuomet prie *butas* – imtas lipdyti kaip karvei balnas tinkantis pažymins *gyvenamasis*, pvz.: *69,3 proc. apklaustųjų gyvena daugiabučiuose daugiaaukščiuose*

namuose. Įdomu, kad šis skaičius beveik sutampa su tokiu rodikliu, kaip būsto nuosavybės forma – 68 proc. respondentų gyvena butuose, priklausančiuose valstybei. Gyvenamojo būsto savininkai yra tik 8 proc. apklaustųjų LA 1995 107 9; gyvenamojo būsto gerinimas LA 2000 35 1; gyvenamųjų būstų stygius Dnvd 2000 5–8 13.

Pagaliau turėtų aiškiau atsiskirti būstinė ir buveinė. Buveinė yra gyvas žemaičių (ir pažemaitės) žodis – 1. „būnamoji, gyvenamoji vieta“; 2. „sodybos vieta, butvietė“ (3. „gyvenimas, būvis, butis“ Skiřsnemunė) LKŽ I₂ 1968. Nors ir būstinė LKŽ I₂ 1968 aiškinama „vieta, kur yra kieno būstas, kur kieno nuolat esama, gyvenama“; bet taip gal buvo tik šio naujadaro kūrėjui S. Daukantui, o balsavimo apylinkių būstinės tręšitai neigia. Vartosenoje dar painiojama, pvz.: *Ilgą laiką neturėjusi savo buveinės, FSBK dabar turi nedidelius biurus Prahoje, Varšuvoje, Hagoje ir pagrindinę būstinę Vienoje* LA 1994 195 6. Gana aiškiai skiria V. Bit MokALTTŽ 1998: *house – namas, pastatas; buveinė; office – 2. būstinė, kontora; headquarters – štabas, pagrindinė būstinė; campaign headquarters – rinkimų kampanijos būstinė. Buveinė – tai rezidencija: residence – 2. buveinė, rezidencija (1. gyvenamoji vieta; <...>)* V. Bit MokALTTŽ 1998. Beje, jau SNŽŽ 1907 *rezidencija* – „karaliaus, kunigaikščio ar šiaip aukštos ypatos gyvenimas, gyvenamoji vieta, buveinė“ (o pati buveinė – „buvimo vieta, gyvenimo vieta“), TŽŽ 1936 – „buvėinė; <...> gyvenamoji vieta“.

Kai būstas traukiamas į būstų registrą nurodant adresą, vartojamas terminas *gyvenamoji vieta*.

Kai buvo išdidžiai kalbama apie $\frac{1}{6}$ pasaulio ploto plačiąją tėvynę ir dainuojama *Ir platus gi kraštas mūs gimtasis*, atsirado ir įstabusis gyvenamasis plotas, privertęs ir žodynininkus daryti atskirą ploto reikšmę – 3. „skirta kuriam nors tikslui vieta“ DŽ₁ 1954, DŽ₂ 1972, DŽ₃ 1993. Nors ir būstas, ir žmogus – trimačiai¹. Visai be išdidystės fiksuota nobeliniam B. Pasternako romane *Daktaras Živaga: Bet kol kas kambariuose švaru. Dabar tai vadinasi gyvenamasis plotas* B. Past DŽ 1991 177. *Dirbantiems gyventojams mes suteiksime kitą gyvenamąjį plotą, <...>* B. Past DŽ 1991 213. Angl. *flat* – tai tik toks butas, kurio visi kambariai viename aukšte ALKŽ 1975, o tas *gyvenamasis plotas* – *living / dwelling space* (*space* – *erdvė*,

¹ Beje, vokiečių fašizmas ir nacionalsocializmas siekė ne ploto, o *gyvybinės erdvės* – mat tą vokiečių etnografo Fritzo Ratzelio dar prieš 1890 m. iš biologijos į politinę geografiją perkeltą, o geografo Karlo Ernsto Haushoferio paverstą pamatine geopolitikos sąvoka – *Lebensraum* – 1926 m. romane *Volk ohne Raum* (*Tauta be erdvės*) Hansas Grimmas įvedė į aktualiąją politiką (Kopaliński 2001).

vieta; o *plotas* – *area*); *floorspace* LAKŽ 1991, *būstas* – *lodging, dwelling, apartment, room* LAKŽ 1991. Dar keisčiau – nors augimo akceleracija siekė apie 15 cm, būsto aukštis sovietijoje nuo 3–4 m smuko iki pustrėčio. Kareivinės aukštesnės, bet ten tame pačiame plote buvo guldoma ir dviem, ir net trim aukštais... Prisiregistravimo ir ploto 1 asmeniui norma ne ką viršijo kapo plotą... Daniilo Charmso fiksuota: *Reikėtų, kad visi savo gyvenamajame plote gulėtų* D. Charms N 1998 116. Tai buvo tikra sovietinė kova dėl būvio – dėl mažyčio plotelio placiojoje šalyje. *Mūsų daug, o vietos mažai* K. Bagd VDP 1973, – apibūdino rašytojas Kazys Bagdonavičius humoristikos knygoje *Vargas dėl ploto*. Vėliau rašytojas Rimantas Černiauskas rašė: *Stoviu eilėje [buto, o ne apelsinų] 104-tas ir gyvenu pilnakraujį gyvenimą*. Rūpestis dėl gyvenamojo ploto keldavo skausmus *širdies plote*. O kai žmonės pasigavo pasakymą *neturiu gyvenamojo ploto*, butų skyrimo taisyklėse atsirado melaginga formuluotė *gerinti buto sąlygas*, anksčiau taikyta tik tiems, kurie jau turi butą, bet turi teisę gauti ir geresnį, didesnį. Dar keistenybė – tame gyvenamajame plote buvo *naudingasis plotas*, į kurį neįėjo prieškambaris, virtuvė, vonia, tualetas, balkonas (balkonai).

Jaunimėlis nerūpestingai nusigavo tą *plotą* – tik ne *gyvenamąjį*, o *laisvą – gimdiniams*, kitokiems sambūriams – vienu, be tėvų, bet... su padariniais. Tai buvo vadinama *plotavoti* M 1985 1 22. Laikraščiai rašydavo, žodynai, deja, nefiksavo.

Rašto žmonės, kūrėjai suko galvą ir dėl kitokio *ploto* – spaudos, leidybos, pvz.: <...> *antrojo tomo parengėjai suteikė „ploto“ V. Montvilai, bet neteko M. Sluckis ir Alf. Bieliauskas* Prg 1983 12 121. <....> *P. Cvirikai buvo skirtas didžiulis plotas: monografiniai skyriai trečio tomo antroje dalyje ir ketvirtame tome. Reikėjo pasitenkinti kuklesniu plotu* Prg 1983 12 123. <...> *jie dabar turi tikrai pakankamai ploto ir savo publicistiniams, eseistiniams pamąstymams, ir grožinei kūrybai publikuoti* L ir M 1986 29 4. Kodėl *plotas*, o ne paprasta *vieta*?

Ar virto kitaip nuo Atgimimo ir Nepriklausomybės atgavimo metų? Ir taip, ir, deja, ne. Visai suprantami junginiai *parodos, ekspozicijos, stendų plotas, reklamos plotas*, bet kodėl kompiuterio *plotas* [10 megabaitų] LA 1997 240 2? Suprantamas parduotuvės *prekybos plotas, darbo patalpų plotas*, bet kodėl *kova dėl plotų senamiestyje* R 1990 60 5, *plotas vaistinei*, o ne *sklypas, vieta*? Trupučiuką randasi naujumo, bet apsukus grįžtama prie seno, pvz.: *Visa gyvenimo terpė užimama kovojančių grupių*, <...>. <...>. *Visa jaunimo gyvenimo erdvė darosi paprasčiausiai užgropta, ir mes vėl pra-*

randame galimybę būti pačiais savimi, turėti savo kasdienybėje laisvą plotą, tarsi tarkovskišką zoną, kurioje būtume nuoširdūs savo pačių norams LA 1994 194 15.

Sovietinis gyvenamasis plotas pirmaisiais metais laikėsi labai tvirtai, pvz.: aptartas gyvenamojo ploto statybos <...> klausimas VlnL 1991 21 1, turi aprūpinti gyvenamuoju plotu LA 1992 13 6, gyvenamojo ploto sektorius LA 1994 224 13. Net buitiniame lygmenyje: Vilniėtė, našlė, <...> turi gyvenamąjį plotą. Susipažinčiau. 1992 m. buvo priimtas net Gyventojų aprūpinimo gyvenamuoju plotu įstatymas. Gyvenamasis plotas ėjo paskui gyvenamąjį būstą, pvz.: Nuolatos kreipiasi žmonės įvairiausiais klausimais. Vienas opiausių – gyvenamojo būsto problema. <...> gyvenamuoju plotu reikia aprūpinti savininkams grąžinamų namų gyventojus, – rašoma straipsnyje Opiausias klausimas – gyvenamasis būstas LA 1995 101 17. Ir atsiradus būstui greta laikėsi ir gyvenamasis plotas, pvz.: LDDP vadovausis nuostata, kad būstas yra nacionalinė vertybė ir nacionalinis prioritetas, tautos egzistencijos ir išlikimo garantas bei šeimos pilnavertiškumo sąlyga, <...>: LDDP žada prioritetiškai remti jaunų šeimų apsirūpinimo gyvenamuoju būstu projektus. <...> buvo siūlymų, kad tiems, kurie statosi gyvenamąjį plotą, būtų panaikintas pridėtinės vertės mokestis LA 1996 186 3. Laikraščiai išsijuošę statė tą plotą. Jeigu, kalbant apie būsto dydį ir kainą (už 1 m²), reikia ploto, tai turi būti būsto plotas. Net dabar iš Seimo kanceliarijos skleidžiamas gyvenamasis plotas LŽ 2008 241 1.

Šiaip nepeiktinas pavadinimas gyvenamosios patalpos, bet jei jau yra terminas būstas, tai anas pavadinimas darosi nereikalingas.

Žiūrint etimologiškai pirmiausia minėtinas indoeuropietiškas žodis **namas**. Kapitalinėje Tamazo Gamkrelidzės ir Viačeslavo Ivanovo monografijoje *Indoeuropiečių kalba ir indoeuropiečiai* (1984, 1332 p.) pagal tradiciją „buveinė“, „sodyba“ suprantamos ne kaip pastatas, gyvenvietė, o kaip socialinės organizacijos vienetai – giminės. Liet. *namas* garsu *n* skiriasi nuo visų indoeuropiečių, turinčių čia priebalsį *d* – sen. ind. *dāma-*, gr. *dómos*, lot. *domus*, sen. sl. *domū*. Tai gali būti paprastas fonetinis reiškinys – tókiu atveju primenamas *namudaris* <**damudaris*, bet jis veikiausiai yra palyginti nesenas – K. Sirvydo naujadaras, tai rodytų ir jo variantas *namudarytojas*, ir visiškai akivaizdus to naujadaro pavyzdys – K. Sirvydo žodyne greta esantis lot. *aedificator*. Todėl gana pagrįstai galvojama apie kitokią *namo* kilmę, juoba kad duomenų netrūksta – gr. *nómos* / *nomé* „ganykla; kaimeinė; pašaras; gyvenvietė“, *nomás*, *-ádos* / *nomeús* „piemu“; *némein* „ganyti;

valdyti; gyventi“; *némomai* „maitintis; gyventi, būti; valdyti“. Toliausiai šiuo keliu nuėjo germanistas Vytautas Balaišis – *namą* susiejo su *Nemunu* (plg. gr. *nemos* ir lot. *nemus* „miškelis, krūmynai su ganyklomis“). Čia svarbu pažymėti, kad sinonimijos šioje srityje indoeuropiečių kalbose būta nuo seno, pavyzdžiui, didesnis už *namą* vienetą – *viešė* (jos valdovas – *vieš-pats*), bet ir *sala* (rus. *село*); *namo* ar *viešės* / *salos* aptvaras – *gardas* ir kas aptverta – *gardas* (rus. *згород*), bet ir *pilis* (gr. *polis*), got. *baurgs* (vok. *Burg*), sen. angl. *dūn* (angl. *town*). Nežinia kodėl etimologai neatkreipė dėmesio į žem. *numo* gyvuliškumą: *Numas yra tyčiomis budavotas dėl gyvulių su dum galum, aplubotas; vienam gale stovi raguočiai, o antrame arkliai, o vidu ugnis kūrenas par šaltį, par speigą* (A. Juškos žodynas, LKŽ VIII 1970), plg. *num(o)galis* „senovinio *namo* galas, kur laikomi gyvuliai“. Neatsitiktinai atsirado *namas* 4. „tvartas“ K. Sirvydo žodynas, Šiauliai, Šeduvà, Surviliškis, Ramýgala, Panevėžys. Pasidarė skirtumas: *Del žmonių troba, o del gyvuolių kūtė, numas* (A. Juškos žodynas, LKŽ XVI 1995). *Lietuvių kalbos atlase* žodis *namas* kartografuotas tik reikšme „tvartas“; o *namas*, kaip gyvenamojo *namo* pavadinimas, vertinamas kaip „retesnis (greičiausiai naujesnis), vientiso ploto nesudaro (tikriausiai pasitaiko beveik visame lietuvių kalbos plote) ir dėl to nekartografuotas“ (*Lietuvių kalbos atlasas*. I. *Leksika*, 1977 34).

Namas pirmiausia yra 1. „gyvenamasis ar šiaip koks trobesys“. Senuosiuose raštuose ir tarmėse *namas* turi ir savo variantą – daugiskaitinius *namus* (vienio reikšmė!). O visur *namai* turi ir savo nepaprastą reikšmę – 2. „nuolatinė gyvenamoji vieta“. Taigi žmogus *statosi namą, namas stovi, griūva, namas tvirtas, gražus, su mansarda (namas – pastatas)*, bet *gyvena* ir ką nors *veikia namuose, būna (namie), eina iš namų, (par)eina į namus (namo), ilgisi namų, lanko namus*. Gali gyventi ne atskirame *name*, o *bute* (daugiabučiame *name*) ar *bendrabutyje*, bet tai – jo *namai*, ten jis *namie*. Atkreiptinas dėmesys į dar vieną niuansą: *mano namai* ir *jo namai*, *aš namie* ir *jis namie*, *einu namo* ir *jis eina namo*, bet *aš einu pas jį į namus* (o ne *namo*), *aš jo namuose* (o ne *namie*). Reikšmėmis 2. „šeimos ūkis, sodyba“ ir 3. „šeimyna, žmonės, drauge gyvenantys“ tarmėse vartojama ir *namas*, ir *namai* (ir senuosiuose raštuose), bet bendrinei kalbai pagal sistemą pritiktų tik *namai* (ne taip kaip LKŽ VIII 1970).

Indoeuropietiška, nors kiek mažiau, ir *troba* (tarm. ir *trioba*) – 1. „gyvenamasis namas, pirkia“, 2. „patalpa pastate, kambarys“ || „drauge esantys žmonės, šeimyna“ (dar *trobesys, trobėsysis, trobėsysis* ir *triobesysis, triobesis, triobėsysis, triobėsysis* „koks nors ūkio pastatas“ ir *trobos, triobos* – „visi vieno ūkio

pastatai, sodyba“) LKŽ XVI 1995 – plg. gr. *téremnon* / *téramnon* „namas, būstas“ (iš jo skolintas rus. *мѣstem* „rūmai; pilis, bokštas“; lot. *trab(e)s* „sija, sienojas, rąstas; kamienas, medis; laivas; stogas, pastogė, troba; stalas“; oskų *triibum* „namo“; umbrų *torba* / *turba* „klėtis“; sen. kimbrų *treb* „namas“; sen. vok. aukšt. *dorf* „kaimas“.

Ne indoeuropietiška ir net ne baltiška, o tik lietuviška pietų aukštaičių **pirkia**. Lietuviškas ir šiaurinių vakarų aukštaičių ir gretimame rytų aukštaičių kampe pasitaikantis **šlėjus**.

Tuo indoeuropietiška lietuvių senovė ir grynumas baigiasi. Slavai primetė ir *gryčių, seklyčių, pakajų / pakajus* (nors dar K. Sirvydas vengė: *pokoy, budowanie – penetrable, conclauē – giwenimas, buta* SD 1642), germanai – *ba-kūžę, stubą (stubas), rūmą* (rytų aukštaičių nemažame plote – geras „gyvenamasis namas“), iš romanų tolybių per lenkus brukosi poniškas *palocius, stancija. Gryčių, seklyčių, stubą* pasilaikom savo senovės (ne indoeuropiečių) ir regioniniam koloritui – etnografinėi tikrovei, tautosakinei vartosenai, *rūmai* bendrinėje kalboje – „representacinis pastatas arba tam tikra įstaiga“. Kitus (ir čia neminėtus retesnius) varom į pelus – vis dėlto esam indoeuropiečiai, menam ir jų prokalbę, ir gryną lietuvių senovę.

KOMFORTAI PENTHAUZUOSE IR FANTAZIJOS LOFTUOSE

Naujaisiais laikais iš plataus pasaulio ėjo prašmatnieji būstai.

Jau J. Šlapelio SNŽŽ 1907 *rezidencija* – „karaliaus, kunigaikščio ar šiaip aukštos ypatos gyvenimas, gyvenamoji vieta, buveinė“. Ir dabar, po šimto metų: *residence* – 1. *gyvenamoji vieta, buveinė*, 2. *rezidencija* ArchŽ 2004. Vertimuose pasitaiko vietoj *buveinės* nereikalinga *rezidencija*, pvz.: *Tūkstančiai ispanų ir šimtai užsieniečių nerimauja, kad valstybė konfiskuos jų pajūrio rezidencijas, nes nori apsaugoti pajūrio zoną nuo urbanizavimo ir užterštumo* Sav su TV 2008 43 4. *Reziduoti* – „gyventi tam tikroje vietoje (kalbant apie aukštus asmenis)“ TŽŽ 1936, o *rezidentas*, buvęs tam tikras diplomatas, metropolijos atstovas, žvalgybos įgaliotinis, dabar galįs būti kiekvienas gyventojas – to krašto ne pilietis.

Jau 100 metų ir *apartamentas* – (fr.) „didelis gražus gyvenimas, kvatera“ SNŽŽ 1907, (pr.) „didelio buto kambarių eilė“ TŽŽ 1936, „didelis prabangus butas arba viešbučio numeris“, *chamber* 1. – *apartamentai, kambarys* – „patalpa, naudojama privačiam gyvenimui“ ArchŽ 2007. Kodėl net architektūroje iš šio žodžio atimama vienaskaita? Ir kodėl prie jo reikia lipinti pažyminį *gyvenamasis: gyvenamųjų apartamentų ir biurų pastatas* (Vd 2007 31 10)?

Rezidencija (ir *rezidencinė pilis*) ir *apartamentai* – be lietuviškų atitikmenų. Vis geriau negu *palocius* ar *pakajus*...

ArchŽ 2007 nežinia kodėl romėnų *vilq* nori primesti ir lietuviams (nors skiria *kaimo* ir *miesto vilq*) – angl. *villa* 2. „dabartinaisiais laikais ištaigingas priemiesčio ar užmiesčio gyvenamasis namas ar vasarnamis“ (argi *vasarnamis* irgi nėra „gyvenamasis namas“?), nors *bower* – 1. *vasarnamis* – „nedidelis kaimiškas namas vaizdingoje vietoje“. Ir ArchŽ 2004 nenori skirti romėnų ir lietuvių: *villa* – *vasarnamis*, *vila* – ir romėnų (*kaimo*), ir „vėliau – vasaros tipo rezidencija priemiesčiuose ar pajūryje“, dabar – „atskirai stovintis miesto tipo namas su greta esančiu sodu“, kartais – „kurortinėse vietovėse“. Turbūt *vasarnamį* (plačiau žr. GK 2003 10 10–11) reikėtų suprasti jau ne kaip „vasarojimo namą“, o kaip „vasarinį namą“, tinkamą ne tik vasaroti, bet ir šiaip sau lepintis atitrūkus nuo miesto.

Žinoma, lietuviškų atitikmenų viskam rasti nelengva. Štai ir *bungalow* – *bungalas* „vienaaukštis užmiesčio namelis su veranda“ ArchŽ 2004 angl.–liet. dalyje, o liet.–angl. dalyje *bungalas* – *bungalow* ir *vasarnamis* – *bungalow*, *gazebo*, o *gazebo* – 1. *bokštelis* (ant namo stogo), *belvederis*, 2. *vasarnamis*: iš jo atsiveria vaizdas į tolius.

Ir dar vienas *vasarnamis* – *cottage* (in the country) ir *country-cottage*, dar ir *vasarbutis* – *summer cottage* LAKŽ 1991. ArchŽ 2007 *cottage orné*, *ferme ornée* – *kotedžas* – „nedidelis grubiai tašytų akmenų ar rąstų kaimo namas XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, būtinai pridėkim – Anglijoje. Lietuvoje panašus pastatas atsiradęs gerokai vėliau, bet irgi jau *Lietuvoje kotedžai pradėti statyti 19 a. pab.–20 a. pradžioje. Žymiausias pavyzdys – vadinamoji bankininko J. Montvilos kolonija Vilniuje, prie Lukiškių aikštės (1911, archit. A. Kleinas ir kt.). Sekant angliškaisiais kotedžais pastatyta Žagarės dvaro arklininko ir kt. tarnautojų gyv. namai (19 a. pab.), Šešuolėlių dvaro rūmai (1900, archit. T. Rostworowskis) VLE X 2006. Daug kotedžų tipo gyv. namų yra Kaune, Panevėžyje ir kituose miestuose; po D. Tėvynės karo (ypač nuo 1955) statoma jų ir kaimo gyvenvietėse TLE II 1986. Bet architektų ir statybininkų *kotedžas* platinamas tik dabar: *cottage* – *kotedžas* – „vienos šeimos gyvenamasis namas. Kambariai išdėstomi per du aukštus: pirmajame paprastai būna gyvenamosios ir ūkinės patalpos, antrajame – miegamieji. Liptai namo viduje. Dažnai greta namo yra žemės sklypas“ ArchŽ 2004. *Kotedžas* skamba labai svetimai, vartojamas be būtino reikalo, atitikmuo *pilaitė* teikiama (GK 2003 10 11–12) pagrįstai ir vartojama (laisvuosiuose stiliuose). Bet architektūros žodynai bando var-*

toti ir kitokią *pilaite*: *castellet* – 1. *pilaite* – „nedidelė pilis“, nors *pilies* nėra: *castle* – *kastėlis* 1. „gardinė (aptvarinė) pilis“ (pav. – *Medininkų pilis!*), 3. *valdovo rezidencija, rūmai*, o *castellum* – 1. *įtvirtintas miestelis* ArchŽ 2004; *château* – *pilis, rūmai*, bet tik Prancūzijoje, taip pat *chatelet* – *pilaite*, o kituose kraštuose (ar tik Anglijoje?) *castle* – 2. „karaliaus ar didikų rezidencija su įtvirtinimais“, o *peel, pele* – *pilaite* „viduramžių Šiaurės Anglijoje ir Škotijoje mažas karinis gynybinis statinys, dažniausiai žemas įtvirtintas bokštas, tinkamas gyventi“, bet *castellum* – *kasteliumas* „nedidelė įtvirtinta gyvenvietė arba fortas, apsuptas sodybų“ ArchŽ 2007.

Taigi *pilaitei* dar reikės rasti vietą terminų sistemoje, kai ką ir susikurti (*gardelis, tvirtoviukė*), kai ką įvardyti ir dvižodžiais pavadinimais (*gardinė pilis, valdovo ir didiko rūmai, tvirtovės miestelis, įtvirtinta gyvenvietė, bokštinis namas*)...

Reikėtų neužmiršti ir Lietuvos tikrovės *sodo namelio (sodo namo)*, gyvenviečių ir kitų vietų *Alytaus namelio / alytnamio*.

Senovinio *namo* dalys buvo savos – *pamatas, siena, sija, lubos, grindys, stogas, durys, langas, slenkstis, prieangis, priebutis, prienamis, priemenė, aukštas*, naujadaras *virtuvė*. Svetimos kilmės *kamara, kambarys, gonkos* (ntk. = *prieangis*). Naujoviško, poniško *namo* dalių daug tarptautinių – *veranda, koridorius, vestibulis, holas, fojė, salė, balkonas, lodžija* (o *lodžija* 2. „atvira arkadinė galerija, prišlieta prie pastato arba stovinti atskirai, <...>“ ArchŽ 2004; taip pat Vd 2008 23 78, 50 12). Net kaip traukinyje ar laive: *tambour / tambur* – *tambūras* 3. „nedidelė patalpa, esanti šalia kambario, skirta nuo šalto oro ar vėjo apsaugoti“ ArchŽ 2004. Bet juk tai paprastas *prieduris* (nors DŽ₃ 1993 *prieduris* 1. „vieta prie lauko durų“, LKŽ X 1976 – „vieta prie durų“: *Jis stovėjo prieduryje ir nesiryžo į vidų eiti* || „kambario vieta prie durų“ Radviliškis || „klojimo vieta prie durų“ Krinčinas, Šeduvà, Surviliškis, Grūžiai; iš lauko pusės – *užduris*, tarpe – *tarpduris*). Kas kita *tambūras* 4. archit. „apskritas arba daugiakampis kupolo pagrindas“ TŽŽ 1985, TŽŽ 2001, bet tai – *būgnas: tambour / būgnas* 2. „kupolo pagrindas“ ArchŽ 2007. *Holas* – ko ne *prieškambaris*? Prie *menės* (bet ne tik) labai tinka *priemenė. Holą, fojė* ir *vestibulį* palikime rūmams.

Saloną namuose gerai pakeičia naujadaras *svetainė* (ji ir internete), bet vadinti *svetaine* (2.) bet kokį *saloną* ar net (3.) *viešbutį* (LKŽ XIV 1986) nepavyko.

Daug vargo kėlusią lenkybę *sálka* pakeitė nebe *kambarys po stogu* ar *aukštelis* LKŽ XII 1981, o tarptautinė *mansarda* TT 1992. *Mansarda* – ne

šiai sau *palėpė* ar *pastogė*, o *pastogės kambarys*, *kambarėlis* ar visas *butukas*, bet tai, žinoma, nėra architektūros terminas.

Labai įvairaus pavidalo yra *mezoninas* – „mažaaukščio gyv. namo pusaukštis (virš vidurinės namo dalies)“ TŽŽ 2001, *mezzanine / entresol* – 1. „žemas aukštas ar pusaukštis, pastatytas virš vidurinės mažaaukščio gyv. namo dalies. (...)“; 2. „daugiaaukščiame pastate Δ – žemas aukštas tarp pagrindinių aukštų, ppr. statomas vienoje pusėje“ ArchŽ 2004, *mezzanine, entresol* – „žemalubis pastato aukštas, dažniausiai viršutinis“ – *mezoninas, pusaukštis* ArchŽ 2007. Taigi *mezoninas* – ne tik *pusaukštis*, bet galėtų būti ir *tarpaukštis* (plg. gr. *mesos* – ir vidutinis, vidurinis, ir tarpinis), ir *antaukštis, antnamis* (statomas ne *virš*, o *ant* ko!) – atitikmenų daug, bet nė vieno tikro.

Panašiai galima vertinti tarptautinio žodžio *flygelis* „šoninis namo priestatas arba atskiras trobesys dvaro kieme“ TŽŽ 2001 atitikmenis: *annex – priestatas, sparnas, fligelis* ArchŽ 2004, *annex, annexe – sparnas, flygelis, priestatas* – „pagalbinis statinys, prijungtas prie pagrindinio pastato“ ArchŽ 2007, *extension – sparnas, flygelis, priestatas* ArchŽ 2007, *wing – sparnas* – „didelio pastato šoninė dalis, korpusas, fligelis“ ArchŽ 2004, *wing – sparnas, flygelis* – „pastato dalis, atsišakojusi ar pristatyta prie pagrindinio korpuso; šoninis priestatas“ ArchŽ 2007. *Priestatas* čia visai netinkamas, į *sparną* panašumo yra, bet ir *flangas – sparnas*. Būta kitokių atitikmenų – *šalitrobė, šalinamis; atšlainis: fligelis* – „namų priestatas arba nedidelis pastatas kieme už didesnių namų; šalitrobė“ TŽŽ 1936, *fligelis* – „šoninis kokio pastato priestatas ar nedidelis pastatas kieme už didelių namų; atšlainis, šalinamis“ DŽ₁ 1954. *Atšlainis* J. Brodovskio žodyne – „alkierius“, bet *alkierius* yra ir tam tikras šalinis kambarys, ir – dvaro rūmų – priestatas (žr. GK 2000 4–6 20–23; TechEnc I 2000). Taigi bene geriausi atitikmenys yra du: *flygelis* || (namo) *sparnas; šalinamis (Kalbos patarimai. Leksika: skolinių vartojimas, 2005)*.

Iš naujųjų laikų naujadarų minėtinas Jono Jablonskio *pastatas* ir žodžio *statinys* (var. *statinis*) A. Virš 1924 pakeista naujareikšmė – 1. „kas statoma, pastatyta, pastatas“ DŽ₁ 1954. *Pastatas* statyboje ir architektūroje pakeitė tarpukariu tam reikalui vartotą terminą *trobesys* (žr. J. Baltr VMI I 1934 („kalbos atžvilgiu tekstas peržiūrėtas p. Talmanto, daug atskirų sąvokų patikrinta p. Rukštelės“ 7), II 1939 („kalbos atžvilgiu tekstas peržiūrėtas J. Būtėno 5)).

Prieiname liūdnąją pabaigą, kur reikia pasakyti, kad kalbos virtuvės svarbieji žmonės – žurnalistai nesinaudoja architektūros terminų žodynais ir

platina nereikalingas anglybes. Giedrė Putelytė skelbia: *Vadinamieji penthauzai (superbrangūs apartamentai) Vilniuje kainuoja brangiau nei Kopenhagoje, Helsinkyje, Miunchene, Berlyne, Stokholme, Vienoje, Frankfurte, Briuselyje ar Atėnuose* Vd 2007 26 62. Toks vaizdas savininkui atsivers pro „penthauzo“ Vilniuje, dešiniajame Neries krante, kuris parduodamas už 10 milijonų litų, langą Ten pat. Taigi lietuvių kalba Vilniuje pigiausia... Už 10 mln. Lt jai būtų galima daug padaryti! Tik, žinoma, būtinai pridėjus meilės, dvasios. O dabar... nelabas *penthauzas* – tai vadinamasis, tai kabutinis, tai sinoniminis. Jei rašoma „penthauzas“, ar tai reiškia, kad žodyne yra ar bus „penthauzas“? Autorės sinonimas *superbrangūs apartamentai* nėra tikslus – ji pati tai žino, nes rašo: *Angliškas žodis „penthouse“ arba „penthouse apartment“ reiškia unikalios statybos arba daugiaaukščio pastato viršutiniame aukšte esantį prabangų būstą* Ten pat.

Žodynų, kuriuose jau yra angl. *penthouse*, seniai netrūksta: *penthouse* – 1) priestatas, stoginė, pastogė, 2) amer. antstatas (ant stogo), plg. *pent* – 2. uždarytas; <...>, *house* – 1) namas; <...> ALKŽ 1975, *penthouse* – 1) antstatas (virš namo), 2) pastogė (priestatas), pašiūrė ALKŽ 1998, *penthouse* – (prabangus) butas pastogėje PONS.ALKŽ 2004. Bendrieji žodynai rodo visai paprastą dabar architektūriškai ir įvaizdiškai prašmatnaus *penthouse* kilmę – net pašiūrės ar stoginės giminė. Architektūroje šio žodžio reikšmė taip pat įvairi – 1. vienšlaitis priestatas, 2. antstatas (statinys ant daugiaaukščio namo stogo), 3. stoginė ArchŽ 2004, *penthouse*, *pendice*, *pentice* – antstatas – „statinys, užimantis mažiau kaip pusę plačiasčio pastato stogo ploto“ ArchŽ 2007. Kuris atitikmuo geriausiai išreikštų 2 *penthouse* ypatybes: 1) ant stogo (*antstatas*) arba viršutiniame aukšte (*pastogė*) ir 2) atskiras, izoliuotas? *Antstatų* gali būti įvairių, prastokai atrodo *butas-palėpė*, geresnis terminas *pastogės butas* – jis ir atskirumų pasako. Toks būtų terminas. Žinoma, angloeuropietiškoje *Ober Haus*, *Helios City*, *Maxima*, *Akropolio*, *Ermitažo*, *Babilono*, *Panoramos*, *Europos*, *Mega*, BIG aplinkoje tikėtis lietuviybės?.. Bet sakom ir sakysim, kad lietuviams – visiems ir kiekvienam! – jos mirtinai reikia. Sakom ir sakysim, kad ne visi esam ir ne visi būsim svarų ir eurų pasigviešę emigrantai ar – nelaimingiausi! – visko pertekę vidaus emigrantai. Ar bent žurnalistai negalėtų suprasti? Bet kai girdžiu, matau jų ir reklamos nučiulptą žodį *komfortas*, vaidenasi *komunistų fortas* (atsitvėręs nuo tautos ir kultūros).

Dar labiau liūdina menininkų gildijos pasigauti *loftai* – juk joje visada gyva lietuviška ar bent lotyniška dvasia, o ne kosmopolitinė angloeuropietiška. O štai rašo Rasa Pakalkienė, pasakoja dailininkas (ir žurnalistas) Vaidotas

Žukas, buvusioje karinėje gamykloje įsirengę *vaadinamuosius loftus*, kurie yra *butai-studijos* LŽ 2007 178 16. Pabaigoje – *atvirų erdvių būstai* arba „*loftai*“: Trukt už vadžių ir vėl iš pradžių... Nieko nesugalvojo ir nieko neieškojo ir Giedrė Petkevičiūtė: *Tokie butai kaip šis – gyventi pritaikytos gamybinės patalpos – populiariai vadinami loftais* Vd 2007 50 54. Ten dar ir *antresolė*: „*antresolėje*“ *įrengtas miegamasis*. Tas populiarumas – nuo Temzės krantų...

Angl. *loft* reikšmių irgi ne viena – 1. *palėpė, aukštas; pastogė*, 2. *choras* (bažnyčioje), 3. archit. *emporija, galerija* (*emporium* – 1. *prekyvietė, turgus*, 2. *universalinė parduotuvė*), plg. *lofty* – 1. (*labai*) *aukštas; didingas*, 2. (*pra*)*kilnus*, 3. *pasipūtęs, arogantiškas* PONS.ALKŽ 2004. Ir architektūroje *loft* įvairus – 1. *galerija* (salėje ar bažnyčioje); *choras*, 2. *pastogė; aukšta palėpė* ArchŽ 2004, 1. *pastogė* – „erdvė po stogu be lubų, dažnai naudojama kaip sandėlis“, 2. *vargonų choras, choro balkonai*, plg. dar *cochloft – palėpė, mansarda* – „namo pastogėje esanti patalpa“ (ir *garret* – 1. *mansarda* – „patalpa stogo viduje“, 2. *pastogė* – „kambarys, dažniausiai su nuožulniomis lubomis“) ArchŽ 2007. Iš gausybės angl. *loft* požymių esminiai yra erdvumas, atvirumas, aukštumas. *Butas-studija* gali būti bet koks, o čia gal *erdvėbutis, didbutis, aukštabutis* (studijos gali nebūti, o jei būtų, pridėtume – *didbutis-studija*).

Lietuvybė, aptekusi svetimybėmis, nepatvari. Kalbà be naujadaros – kalba be ateities.

Nebūtinios svetimybės gali būti ne tik tarptautiniai terminai, bet ir stilistiškai nepagrįsti paprasti tarptautiniai žodžiai, pvz.: *Gyvenamajame kambaryje turi būti erdvė, ypač jeigu šeimoje yra mažų vaikų. Mažieji visada nori bendrauti su suaugusiais, tad patalpos funkcinės zonos turi būti išdėstytos taip, kad viena kitai netrukdytų. Jei šioje patalpoje numatyta valgomoji zona – ji galėtų būti arčiau durų. Svetainės zoną parenkame ramesnėje kambario dalyje, toliau nuo įėjimo. Tos zonos gali dar zonavimą, zoninį išdėstymą prišaukti. Yra zona geografijoje, topografijoje, karyboje, matematikoje, fizikoje, kai kam – nelaisvėje, o kambaryje – nenorėtume, beje, ir pasakyta: zoną parenkame dalyje. Taigi geriau dalis, pusė, kampas, kampelis. Įėjimas kartu yra ir išėjimas, irgi jau pasakyta paprastai – durys. Reklama irgi ne iš lietuviško kelmo spirta: *racionaliai apstatysite virtuvę; molis akumuliuoja šilumą, o mikroklimatas išlieka toks pat, kaip ir medinio pastato. Argi reikėtų vienaip rašyti, o kitaip kalbėti? Nesunku pastebėti, kad tarptautiškai rašant norom nenorom taip ir kalbama, o lietuviški žodžiai lieka, jų paieška mažai kas rūpinasi.**

IŠVADOS

Natūraliausias ir universaliausias žmogaus pastogės pavadinimas *gyvenimas* (taip pat *gyvata*, *gyvenamoji*) turi tipologinių bendrybių – latv. *dzīvoklis*, rus. *жилье*, lenk. *mieszkanie*, vok. *Wohnung*, angl. *dwelling*, bet yra daugiau tarminis ir visai ne termininis. Motyvaciškai gana panaši ir *vieta*. Su veiksmažodžiu *būti* siejasi *butas* (gyvojoje kalboje ir daugiau vedinių). Nuo *buto* skiriasi J. Jablonskio naujadaras *būstas* (jo taip pat *bendrabutis* ir *viešbutis*), dabartinę reikšmę galutinai įgavęs tik atkūrus nepriklausomybę. Dar nėra visai aiškiai atsiskyrę žemaičių kilmės *buveinė* ir S. Daukanto naujadaras, vartotas ir J. Jablonskio, *būstinė* – paprastai laikina. Ypatingas sovietmečio padaras – *gyvenamasis plotas*. Jis (taip pat seniau vartotas *gyvenamasis butas*) paskatino ir semantiškai perteklinį pavadinimą *gyvenamasis būstas*. Vartoseną jų abiejų sunkiai išsibūna. *Gyvenamosios patalpos* nepeiktinos, bet turint *būstą* darosi nereikalingos.

Iš indoeuropiečių senovės eina *namas*. Kiek mažiau indoeuropietiška *troba*. Net ne baltiška, o tik lietuviška pietų aukštaičių *pirkia*.

Tuo indoeuropietiška lietuvių senovė ir grynumas baigiasi. Slavai primetė *gryčių*, *seklyčių*, *pakajų* / *pakajus*, germanai – *bakūžę*, *stubą* / *stubas*, *rūmą*, iš romanų tolybių per lenkus brukosi *palocius* / *palociai*, *stancija*. *Gryčių*, *seklyčių*, *stubą* pasilaikom savo etnografinėi senovei, tautosakinei vartosenai, regioniniam koloritui. *Rūmai* bendrinėje kalboje – „reprezentacinis pastatas arba tam tikra įstaiga“. Kitus bendrinėje kalboje varom į pelus.

Naujaisiais laikais iš plataus pasaulio ėjo prašmatnieji būstai – *rezidencija*, *apartamentas* (*atskiras butas*), *vila* (*vasarnamis*), *kotedžas* (*pilaitė*).

Senovinio namo dalys buvo savos – *pamatas*, *siena*, *sija*, *lubos*, *grindys*, *stogas*, *durys*, *langas*, *slenkstis*, *prieangis*, *priebutis*, *prienamis*, *priemenė*, *aukštas*, naujadaras *virtuvė*. Svetimos kilmės *kamara*, *kambarys*, *gonkos* (ntk.=*prieangis*).

Naujoviško, poniško namo dalių daug tarptautinių – *veranda*, *koridorius*, *vestibiulis* (iš dalies *priemenė*, *prieškambaris*), *holas* (*prieškambaris*), *fojė*, *salė*, *balkonas*, *lodžija*, net *tambūras* (*prieduris*), *salonas* (*svetainė*), *salka* (*mansarda* – *pastogės kambarėlis*), *mezoninas* (*pusaukštis*, *tarpaukštis*, *antaukštis*, *antnamis*), *flygelis* (nelabai *sparnas*, geriau *šalinamis*).

Naujausi – anglybės *penthausas* (= *pastogės butas*), *loftas* (= *erdvėbutis*, *didbutis*, *aukštabutis*).

Kalba be naujadaros – kalba be ateities.

ŠALTINIAI

- ALKŽ 1975 – *Anglų–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė A. Laučka, B. Piesarskas, E. Stasiulevičiūtė, Vilnius.
- ALKŽ 1998 – B. Svecevičius. *Anglų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius.
- ArchŽ 2004 – L. Kitkauskienė, N. Kitkauskas. *Anglų–lietuvių kalbų aiškinamasis architektūros žodynas*, Vilnius.
- ArchŽ 2007 – Cyril M. Harris. *Iliustruotas architektūros istorijos žodynas*. Sudarytoja ir mokslinė redaktorė A. Jankevičienė, lietuviškų terminų redaktorė G. Kazlauskaitė, Vilnius.
- K. Bagd VDP 1973 – K. Bagdonavičius. *Vargas dėl ploto*, Vilnius.
- J. Balč RR II 1982 – J. Balčikonis. *Rinktiniai raštai 2*, Vilnius.
- J. Baltr VMI I 1934 – J. Baltrušaitis. *Visuotinė meno istorija*, Kaunas.
- J. Baltr VMI II 1939 – J. Baltrušaitis. *Visuotinė meno istorija*, Kaunas.
- J. Basan MGK 1997 – J. Basanavičius. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.*, Vilnius.
- V. Bit MokALTŽ 1998 – V. Bitinaitė. *Mokomasis anglų–lietuvių kalbų teisės terminų žodynas*, Vilnius.
- K. Būg RR III 1961 – K. Būga. *Rinktiniai raštai 3*, Vilnius.
- D. Charms N 1998 – D. Charmsas. *Nutikimas*, Kaunas.
- Dvnd – *Dienovidis* (savaitraštis).
- DŽ₁ 1954 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ₂ 1972 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ₃ 1993 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ₄ 2000 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ₅ 2003 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ₆ 2006 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- J. Jabl R I 1932 – *Jablonskio raštai 1*, Kaunas.
- J. Jabl L 1985 – *Jono Jablonskio laiškai*, Vilnius.
- KarŽ 1919 – *Kariškas lietuviškai–rusiškas ir rusiška–lietuviškas žodynėlis*, Kaunas.
- P. Klim Ats 1990 – P. Klimas. *Iš mano atsiminimų*, Vilnius.
- LA – *Lietuvos aidas* (savaitraštis).
- LAKŽ 1991 – B. Piesarskas, B. Svecevičius. *Lietuvių–anglų kalbų žodynas*, Vilnius.
- L ir M – *Literatūra ir menas* (savaitraštis).
- LKŽ I₂ 1968 – *Lietuvių kalbos žodynas 1*, Vilnius.
- LKŽ II₂ 1969 – *Lietuvių kalbos žodynas 2*, Vilnius.
- LKŽ III 1956 – *Lietuvių kalbos žodynas 3*, Vilnius.
- LKŽ VIII 1970 – *Lietuvių kalbos žodynas 8*, Vilnius.
- LKŽ X 1976 – *Lietuvių kalbos žodynas 10*, Vilnius.
- LKŽ XII 1981 – *Lietuvių kalbos žodynas 12*, Vilnius.
- LKŽ XIV 1986 – *Lietuvių kalbos žodynas 14*, Vilnius.
- LKŽ XVI 1995 – *Lietuvių kalbos žodynas 16*, Vilnius.
- LKŽ XIX 1999 – *Lietuvių kalbos žodynas 19*, Vilnius.
- LŽ – *Lietuvos žinios* (dienraštis).
- M – *Moksleivis* (žurnalas).
- PONS.ALKŽ 2004 – PONS. *Anglų–lietuvių kalbų žodynas*, Kaunas.
- Prg – *Pergalė* (žurnalas).
- R – *Respublika* (dienraštis).
- rš – raštai.
- Sav su TV – *Savaitė su TV* (savaitraštis).
- SD 1642 – *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*: Konstantinas Sirvydas. *Dictionarium trium linguarum* [fotografuotinis tekstas], 1979.
- SNŽŽ 1907 – *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis*. Sudarė J. Šlapelis, Tilžė.
- SNŽŽ 1924 – J. Norkus. *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis*, Kaunas.
- SocApsTŽ 1999 – *Socialinės apsaugos terminų žodynas*, Vilnius.
- B. Sruog R VI 1957 – B. Sruoga. *Raštai 6*, Vilnius.

TechEnc I 2000	– <i>Technikos enciklopedija</i> 1, Vilnius.
TLE II 1986	– <i>Tarybų Lietuvos enciklopedija</i> 2, Vilnius.
trš	– tarybiniai raštai.
TT 1992	– <i>Terminologijos taisymsai</i> . Parengė K. Gaivenis, A. Kaulakienė, St. Keinys, J. Klimavičius, Vilnius.
TŽŽ 1936	– <i>Tarptautinių žodžių žodynas</i> , Kaunas.
TŽŽ 1985	– <i>Tarptautinių žodžių žodynas</i> , Vilnius.
TŽŽ 2001	– <i>Tarptautinių žodžių žodynas</i> , Vilnius.
Vd	– <i>Veidas</i> (savaitinis žurnalas).
A. Vir į 1924	– A. Vireliūnas. <i>Įvardai arba terminai</i> , priimti Terminologijos komisijos, Kaunas.
VLE X 2006	– <i>Visuotinė lietuvių enciklopedija</i> 10, Vilnius.
VlnL	– <i>Vilniaus laikraštis</i> .

LITERATŪRA

- Balaišis V. 1987: Der lit. Flussname *Nemunas* und das lit. *namas* „Haus“. – *Kalbotyra* 37(3), 18–23.
- Kalbos patarimai. Leksika: skolinių vartojimas*. Autorė ir sudarytoja D. Mikulėnienė, Vilnius, 2005.
- Kiekviena kalba – tai atskiras pasaulis. Pokalbis su Jiržiu Marvanu. – *Mokslo Lietuva* 2008 11 1, 6; 12 12–13.
- Klimavičius J. 2000: *Alkiėrius, eřkeris, alkovà*. – *Gimtoji kalba* 4–6, 20–23.
- Klimavičius J. 2003: *Vila – vasarnamis, kotedžas – pilaitė*. – *Gimtoji kalba* 10, 10–13.
- Kopaliński W. 2001: *Žodynas. XX amžiaus įvykiai, sąvokos ir mitai*. Vertė N. Kvietkauskas, Vilnius.
- Lietuvių kalbos atlasas. I. Leksika*. Ats. red. K. Morkūnas, Vilnius, 1977.
- Litauisches etymologisches Wörterbuch* von Ernst Fraenkel, Heidelberg–Göttingen, 1955–1965.
- Sabaliauskas A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.
- Senkus J. 1965: Gyvenamojo namo vardai. – *Kalbos kultūra* 8, 38–40.

Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. 1984: *Индоевропейский язык и индоевропейцы*, I–II, Тбилиси.

Gauta 2008–10–24

Jonas Klimavičius
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308
E. paštas: terminologai@lki.lt

Atnaujinti *Terminų žodynų rengimo bendrieji reikalavimai*

ALVYDAS UMBRASAS

Lietuvių kalbos institutas

Pasibaigusi Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos vartojimo ir ugdymo 1996–2005 m. programa, pasikeitusios teisinės žodynų rengimo finansavimo nuostatos paskatino Valstybinę lietuvių kalbos komisiją atnaujinti *Bendruosius terminų žodynų rengimo reikalavimus*, patvirtintus 1999 m. gruodžio 9 d. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (tuomet dar – prie Lietuvos Respublikos Seimo) posėdžio protokoliniu nutarimu. 2007 m. gruodžio 20 d. buvo priimta Valstybinės lietuvių kalbos komisijos rekomendacija Nr. R-4 *Dėl Terminų žodynų rengimo bendrųjų reikalavimų* (Inf. pran., 2007, Nr. 100), kuria rekomenduojama laikytis tos pačios dienos posėdžio protokoliniu nutarimu patvirtintų *Terminų žodynų rengimo bendrųjų reikalavimų* (be Seimo teisės aktų bazės, juos galima rasti ir Valstybinės lietuvių kalbos komisijos interneto svetainėje <http://www.olkk.lt/programos/zodynu-reikalavimai.html>). Palyginti su ankstesniais, naujieji *Reikalavimai* yra išsamesni, labiau struktūrizuoti – juos sudaro 35 straipsniai, sujungti į 8 skirsnius. Atkūrus nepriklausomybę buvo išleista gana daug įvairių sričių verčiamųjų terminų žodynų, tačiau labai jaučiamas aiškinamųjų žodynų trūkumas, todėl Valstybinė lietuvių kalbos komisija dabar skatina rengti aiškinamuosius verčiamuosius terminų žodynus, kurių pirmoji kalba yra lietuvių. Reikalavimai rengti turint tai omenyje. Straipsnyje apžvelgiamos iš senųjų *Reikalavimų* perimtos ir naujai suformuluotos nuostatos, pateikiami jų komentarai, duodama žodynų trūkumų pavyzdžių.

Bendrosios nuostatos (I). *Terminų žodynų rengimo bendraisiais reikalavimais* rekomenduojama vadovautis visiems terminų žodynų rengėjams, bet vis dėlto *Reikalavimai* daugiau orientuoti į Valstybinės lietuvių kalbos komisijos užsakomus žodynus, rengiamus pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. rugsėjo 15 d. nutarimu Nr. 1177 patvirtintą Valstybinės kalbos norminimo, vartojimo, ugdymo ir sklaidos 2006–2015 m. programą (Žin., 2004, 140–5125) ir vertinamus pagal *Terminų žodynų vertinimo tai-*

sykles, patvirtintas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2004 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. N-8 (97) *Dėl Terminų žodynų vertinimo taisyklių patvirtinimo* (Žin., 2004, 92-3395).

Žodyno rengimo grupė (II). Skatinama, kad į žodyno rengimo grupę, be dalyko srities specialistų, būtų įtraukiamas ir kalbininkas terminologas ar kitas terminologijos principus išmanantis lietuvių kalbos specialistas. Žodyną gali rengti ir vienas tinkamai ne tik dalykiškai, bet ir kalbiškai pasirengęs asmuo. Žodyno rengimo grupės sudarymo nuostatos iš esmės nesikeičia, prireikus į ją siūloma įtraukti ir užsienio kalbų specialistų. Pageidautina rengėjų terminologijos darbo patirtis. Jos nesant, bendradarbiauti kviestini labiau patyrę asmenys. Praktika rodo, kad dažnai terminų žodynų kokybė nukenčia dėl nepakankamo terminologijos ir terminografijos principų išmanymo.

Terminų kūrimas ir norminimas (III). Palyginti su ankstesniais *Reikalavimais*, skirsnis gerokai detalesnis. Svarbiausia – terminai kuriami ir norminami vadovaujantis bendraisiais terminologijos principais ir norminimo kriterijais: taisyklingumo, tikslumo, sistemiškumo, pastovumo, darybos patogumo, grynumo, trumpumo, stilistinio neutralumo ir kt. Terminų žodynų rengėjams ypač svarbu suvokti, kad jie ne tik inventorizuoja terminus, bet ir prisideda prie jų norminimo ir sisteminimo. Tam reikalingas bent minimalus teorinis pasirengimas (praverstų, pavyzdžiui, K. Gaivenio monografija *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys* (Vilnius, 2002)). Rengiant žodyną taip pat labai svarbu naudotis patikimais šaltiniais, ypač atsižvelgtina į Valstybinės lietuvių kalbos komisijos įvertintus terminų žodynus (nemaža naujausių žodynų skelbiama Lietuvos Respublikos terminų banke <http://terminai.vlkk.lt>). Žinoma, tai nereiškia, kad anksčiau išėjusių žodynų terminai negali būti keičiami, bet svarbu išvengti nepagrįsto terminų kaitaliojimo. Rengiant aiškinamuosius žodynus, formuluojant terminų apibrėžtis, gali paaiškėti, kad kai kurie verčiamuosiuose žodynuose atsiradę terminai netiksliai įvardija sąvoką. Tikslinant terminus vis dėlto reikia nepamiršti, kad svarbu yra ir terminų pastovumas. Pagal *Reikalavimus* taip pat svarbu paisyti Valstybinės lietuvių komisijos nutarimų ir rekomendacijų (pvz., dėl asmenvardžių vartojimo, skyrybos ir kt.).

Renkant užsienio kalbų atitikmenis patikimiausi turėtų būti atitinkamomis kalbomis užsienyje išleisti šaltiniai. Praktika, deja, rodo, kad Lietuvoje išleistuose žodynuose kartais pasitaiko dirbtinai pagal lietuviškų ar kitų kalbų terminų analogiją sukurtų atitikmenų. To neturėtų būti. Kitų kalbų

atitikmenų kūrimą galima pateisinti nebent tuo atveju, kai reikia įvardyti savitas Lietuvoje vartojamas sąvokas (pvz., teisės aktų). Apskritai atitikmenys nėra verčiami pažodžiui ar pan. Kartais geriau nepateikti jokio kitų kalbų atitikmens, negu kurti terminus nebuvėlius. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos ekspertai paprastai vertina tik lietuviškus žodynų terminus, todėl atsakomybė už kitų kalbų atitikmenų patikimumą paliekama rengėjams ir redaktoriams. Kaip neatsakingo požiūrio į kitų kalbų atitikmenis pavyzdį galima būtų paminėti Kauno technologijos universitete autorių kolektyvo (vadovas ir mokslinis redaktorius P. Švenčianas) išleistą *Aiškinamąjį šiluminės ir branduolinės technikos terminų žodyną* (Kaunas: Technologija, 2004), kuriame gausu atitikmenų, ypač vokiečių kalba, klaidų.

Reikalavimuose glaustai pasakomi ir apibrėžčių požymiai. Apibrėžtyje turi būti sklandžia taisyklinga kalba kiek galima glausčiau, bet tiksliai nusakytą sąvokos esmė ir nurodyti skiriamieji jos požymiai. Ne enciklopedinio pobūdžio žodynuose reikia vengti neesminių dalykų. Vienu pagrindu skiriamų sąvokų apibrėžtys turėtų būti to paties modelio. Apibrėžiant terminus nereikėtų per daug vadovautis bendraisiais žodynais (pvz., *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu*), nes juose pateikiamas leksinės reikšmės aiškinimas ir nebūtinai nurodomi visi terminologiškai svarbūs požymiai.

Ž o d y n o p l a n a v i m a s (IV). Žodynas turi būti rengiamas ne chaotiškai, o pagal iš anksto susidarytą planą, numačius rengimo etapus. Svarbu iš anksto apibrėžti, kokia bus žodyno sritis, numatyti terminų atrankos kriterijus (ne tik ką rinkti, bet ir ko nerinkti), neišleidžiant iš akių ir norminimo strategijos (juk renkant terminus neabejotinai bus rasta ir netaisyklingų ar netikslių terminų, sinonimų). Visa tai priklausys ir nuo žodyno paskirties – iš anksto reikia turėti omenyje adresatą. Kad nebūtų blaškymosi ir visi darbo grupės nariai dirbtų vienodai, būtina iš anksto numatyti termino straipsnio sandarą (čia ne tiek svarbu dalių išdėstymas, kiek jų pasirinkimas, ypač jei daroma duomenų bazė), kuri priklausys nuo žodyno tipo. Pravartu būtų iš anksto pasidaryti preliminarų žodyno sandaros aprašą.

Medžiagos rinkimas, žodyno teksto rašymas (V). Šiame ir ankstesniame (IV) skyrelyje (jų nebuvo senuosiuose *Reikalavimuose*) siūlomas darbo modelis, t. y. rekomenduojami tam tikri parengiamieji žodyno rašymo darbai ir tolesni etapai (žinoma, priklausomai nuo situacijos juos galima derinti pagal poreikius).

Darbo pradžioje tikslinga pasidaryti žodyno srities terminų šaltinių lietuvių ir užsienio kalbomis sąrašą. Labai svarbu terminus rinkti ne tik iš anks-

čiau išėjusių žodynų ar internetu prieinamų terminų duomenų bazių (kartais tuo piktnaudžiaujama ir leidžiami beveik nieko naujo terminografijai neduodantys žodynai), bet ypač daug dėmesio turi būti skiriama naujausiems ir aktualesiems tos srities teorijos ir praktikos leidiniams, vadovėliams ir pan., nes juose neabejotinai bus terminografijoje nefiksuotų terminų. Svarbu nepamiršti ir srities terminų standartų. Kad terminai iš šaltinių būtų renkami kuo išsamiau ir sistemishiau (pagal numatytą apimtį), rekomenduojama sritį suskirstyti į posričius ir terminus rinkti teminėmis grupėmis (darbo grupės nariai turėtų dalintis ne abėcėlės raides, o būtent posričius). Taip surinkus medžiagą geriau matyti galimi susijusių terminų raiškos nevienodumai, patogiau rašyti vienos sąvokų sistemos terminų apibrėžtis.

Siūlomi galimi darbo etapai: a) sudaromi kiekvieno posričio pirminiai lietuviškų terminų sąrašai (paisoma sistemos ir mikrosistemų); b) formuluojamos terminų apibrėžtys; c) renkami terminų atitikmenys kitomis kalbomis; d) terminų straipsniai pildomi kitais numatytais elementais, daromos nuorodos. Prireikus kai kurių etapų darbai gali būti atliekami vienu metu. Galutinis etapas, lemiantis terminografinę kokybę, – parengti atskirų posričių terminų straipsniai jungiami į visumą, rikiuojami, tikrinami, vieninginami, redaguojami, atliekama nuorodų patikra, daromos rodyklės ir kiti rengimo spausdinti darbai.

Ž o d y n o s u d ė t i s (VI). Žodynas – tai ne tik abėcėlės ar kitokia tvarka pateiktas terminų sąrašas (žodyno tekstas). Be jo, pirmiausia dar turi būti pratarmė ir (ar) įvadas (dažnai rašoma tik pratarmė, kurioje autorių nužiūra trumpai pristatomas žodynas, jo paskirtis, atsiradimo istorija, rašymo metu iškilę sunkumai, pasiekti ir nepasiekti tikslai, rengėjai ir prie rengimo prisidėję asmenys, pagrindiniai naudoti šaltiniai, rašomos padėkos ir kt.; prireikus, ypač kapitaliniuose žodynuose, greta gali būti pateikiamas platesnis įvadas, kuriame analizuojama srities terminų ir terminografijos istorija, aptariamoms įvairios terminų problemos ir pan.). Ypač svarbi dalis – žodyno sandaros aprašas (žr. VII skirsnį). Jei tekste vartojama, pateikiami santrumpų ir (ar) sutrumpinimų, ženklų ir simbolių paaiškinimai, turi būti nurodyti ir naudoti šaltiniai. Verčiamuosiuose žodynuose pageidautinos rodyklės (dažniausiai jos būna abėcėlinės arba abėcėlinės lizdinės, bet greta gali būti ir sisteminės). Nors jos ir išplečia žodyno apimtį (tai nepatogu), bet gerokai palengvina naudojimąsi žodynu, padaro jį universalesnį. Tiesa, rodyklėmis kartais žodynuose vadinami tiesiog atvirkštiniai žodynėliai (tikros rodyklės užima mažiau vietos – nurodomi tik puslapių ar straipsnių numeriai).

Naudojimąsi žodynu palengvina ir įdėtos vartojamų kalbų abėcėlės. Yra išleista žodynų, kuriuose ne tik kad trūksta vienos ar kitos dalies (pvz., nėra šaltinių sąrašo), bet ir tokių, kuriuose, be žodyno teksto, daugiau apskritai nėra jokių dalių (pvz., R. Rakucevičiaus *Lietuvių–vokiečių kalbų verslo ir teisės terminų žodynas* (Vilnius, 2001)). Tai didelis terminografijos principų pažeidimas ir tokių atvejų neturėtų būti.

Jei žodynas parengtas pagal Valstybinės kalbos norminimo, vartojimo, ugdymo ir sklaidos 2006–2015 m. programą ir (ar) yra įvertintas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos, *Reikalavimuose* yra numatyti tam tikri standartiniai įrašai. Atkreiptinas dėmesys, kad atskirai turi būti nurodomas kalbininkas terminologas ir recenzentai.

Ž o d y n o s a n d a r a (VII). Tai didžiausias ir bene svarbiausias *Reikalavimų* skyrelis, kuriame aptariami žodyno teksto sudarymo dalykai (jie turi būti paaiškinti žodyno sandaros apraše).

Žodyne terminai pateikiami straipsniais, kurie gali būti grupuojami lizdais. Straipsniai ar lizdai paprastai rikiuojami abėcėlės tvarka (lizdo viduje rūšiniai ir porūšiniai terminai gali būti rikiuojami atsižvelgiant dar ir į hierarchiją; rikiuojant kompiuteriu svarbu nustatyti tinkamus kalbos parametrus). Terminografijoje susiklostė tradicija lizdą sudaryti ne pagal rūšinių sąvokų sistemą (nors nuo to labai nenutolstama), o pagal formalius rodiklius – lizdo antraštinis žodis yra gramatiškai pagrindinis į lizdą įtrauktą junginių žodis¹ (daiktavardis). Kitų kalbos dalių žodžiai (pvz., būdvardžiai) lizdų antraštiniais žodžiais paprastai iškeliami bendruosiuose verčiamuosiuose žodynuose, o terminų žodynams tai nebūdinga ir yra neskatintina (iš dalies galima pateisinti nebent mokomuosiuose terminų žodynuose), nors tokių atvejų yra (pvz., taip daroma Valstybinės lietuvių kalbos komisijos įvertintame V. Bitinaitės *Mokomajame anglų–lietuvių kalbų teisės terminų žodyne* (Vilnius, 1997²)). Taip pat į vieną lizdą netrauktini giminės ir rūšies santykiais nesusiję terminai – antraštinis daiktavardis lizde neturėtų būti junginio priklausomasis dėmuo (kaip yra teikiama, pavyzdžiui, A. Žiurlio sudarytame *Teisinių terminų žodyne* (Vilnius, 1954)). Rečiau rengiamų sisteminių žodynų terminų tvarką lemia srities sistematika arba tvarka nustatoma

¹ Sąvokų sistema atskleidžiama sisteminiuose žodynuose (kartais ir enciklopediniuose). Jei jos paisytume ir lizdiniuose žodynuose, į lizdą kartais tektų įtraukti rūšines sąvokas įvardijančius, bet skirtingais daiktavardžiais reiškiamus terminus. Tai sukeltų terminų paieškos keblumą.

² Pataisytas ir gerokai papildytas žodynas pakartotinai buvo išleistas 2002 ir 2008 metais, tačiau šie leidimai nebuvo teikti svarstyti Valstybinei lietuvių kalbos komisijai, nors aprokata, nesuderinus su komisija, įrašyta į juos visus.

pačių rengėjų. Visame žodyne privalu laikytis vienos terminų straipsnių ir jų dalių pateikimo sistemos (išimtiniai nukrypimai nuo šios taisyklės turi būti aiškiai motyvuojami sandaros apraše).

Svarbiausios termino straipsnį galinčios sudaryti dalys yra pats terminas, jo apibrėžtis ir atitikmenys kitomis kalbomis. *Reikalavimuose* išvardijamos dažniausiai žodynuose pasitaikančios terminų straipsnių dalys, jas rengėjai gali rinktis pagal poreikius, žodyno tipą ir pan. Svarbu, kad žodyno tekste terminų straipsniai ir jų dalys būtų pateikiamos aiškiai, taip, kad nebūtų galima jų supainioti (pvz., reikėtų skirti santrumpas ir simbolius; turi būti aiški termino straipsnio dalių riba – negerai, kai negalima suprasti, kur yra terminas, o kur – jo aiškinamieji žodžiai, juoba kad pastarieji žodynuose kartais be reikalo sukirčiuojami, pavyzdžiui, V. Astrausko ir kt. parengtame *Medicinos terminų žodyne* (Vilnius, 1980) kartais sunku atskirti terminą, jo sinonimą ir aiškinimą). Straipsnio dalių išdėstymas, šrifto skiriamieji požymiai turi būti paaiškinti žodyno sandaros apraše.

Terminų žodynų rengėjams kartais kelia neaiškumų sinonimų pateikimas, jų atranka. Valstybinei lietuvių kalbos komisijai recenzuoti pateikiamuose žodynuose matyti, kad kartais persistengiama ir be aiškos sistemos surašoma gausybė sinonimų, įtraukiami net morfonologiniai ar rašybos variantai, būna, kad sinonimams rašomos net skirtingos apibrėžtys. Žodyne viena sąvoka turi turėti vieną apibrėžtį. Jei sąvoka vartosenoje įvardijama keliais sinoniminiais terminais, žodyno rengėjo pareiga yra vadovaujantis terminologijos principais išrinkti (kartais tenka ir sukurti) tinkamiausią terminą ir žodyne teikti jam pirmenybę. Visa informacija apie sąvoką ir ją įvardijantį pagrindinį terminą (apibrėžtis, atitikmenys ir kt.) pateikiama viename straipsnyje. Sinonimai pateikiami atskirais nuorodiniais straipsniais, t. y. daromos nuorodos į pagrindinį straipsnį ar vieną iš pagrindiniame straipsnyje esančių termino reikšmių (kai teiktines sinonimą turi termino reikšmė, nuoroda gali būti straipsnio dalis). Sinonimai diferencijuojami: jei sinonimas nelaikomas klaida, nukreipiant vartojama nuoroda *žr.*, jei sinonimas taisomas griežtai, jis žymimas kaip neteiktinas ir po lygybės ženkle nurodomas vartotinas terminas (*ntk.* =). Atkreiptinas dėmesys, kad nuoroda *žr.* turi būti vartojama tik kaip norminamoji, t. y. nukreipti į teiktines sinonimą. Žodynuose, ypač enciklopediniuose, nuoroda *žr.* kartais vartojama ne viena reikšme – nukreipiama ne tik į sinonimų dominantę, bet ir į straipsnį ar lizdą, kuriame galima rasti platesnės informacijos, kur terminas paaiškintas ar pan. (dažnai taip daroma tada, kai pramaišiu terminai pateikiami lizdais ir

abėcėlės tvarka, pavyzdžiui, taip yra A. Smetonos *Karybos žodyne* (Vilnius, 1995)). Tokia praktika šalintina – nuorodos turi būti vienareikšmės, esant reikalui, kaip nuoroda tokiais atvejais gali būti vartojama rodyklė (↗) ar kt. Apskritai geriau nedaryti daug skirtingos reikšmės nuorodų (nebent tai būtų būtina). Visos nuorodos ir jų vartojimo sistema turi būti paaiškinta žodyno sandaros apraše.

Pagrindiniame straipsnyje sinonimus rekomenduojama pateikti greta antraštinio termino (skirti kableliu) arba, jei sinonimą turi termino reikšmė, po reikšmės aiškinimo (su pažyma *sin.*) Neteiktini sinonimai pagrindiniame straipsnyje nerašomi. Iš kitų sinonimų pagrindiniame straipsnyje taip pat linkstama neminėti visų, o teikti tik geriausius, įprasčiausius (likę pateikiami nuorodiniais straipsniais).

Nepainiotinos terminų reikšmės ir homoniminiai terminai. Reikšmes terminografijoje įprasta numeruoti ir pateikti viename straipsnyje, homonimus – atskirais straipsniais. Nerekomenduojama pateikti kabliataškiu ar kitaip atskirtų poreikšmių. Kiekviena termino reikšmė apibrėžtina kaip savarankiškas vienetas – jos apibrėžtis turi būti aiški paimta atskirai nuo kitų reikšmių. Negerai, kai, pavyzdžiui, antroji reikšmė formuluojama vartojant substitucinius įvardžius, t. y. rašoma taip, lyg būtų pirmoje reikšmėje pasakytų dalykų tęsinys (tokių aiškinimų esama, pavyzdžiui, R. Čiuiko ir kt. parengtame *Tekstilės terminų žodyne*³ (Kaunas, 2001)). Kuo savarankiškiau apibrėžti kiekvieną reikšmę skatina žodynų kompiuterizavimas, dėjimas į terminų duomenų bazes. Siekiant patogiau nurodyti sąvokų ryšius ir jas įvardijančių terminų straipsnių elementus, reikšmes duomenų bazėse linkstama pateikti atskirais straipsniais (taip daroma, pavyzdžiui, seniausioje Matematikos ir informatikos instituto terminų bazėje <http://www.terminynas.lt> ir Lietuvos Respublikos terminų banke), todėl terminų žodynų apibrėžtys turi būti tinkamos atskirti vieną nuo kitos, struktūrinti ir kelti į duomenų bazę. Kai termino reikšmių atitikmenys užsienio kalbomis nesutampa, juos taip pat reikia skirti – pateikti prie kiekvienos reikšmės atskirai. Jei reikšmių atitikmenys sutampa, juos galima pateikti vienoje vietoje (bendrai visam straipsniui). Dabartinė žodynų rašymo praktika rodo, kad atitikmenų skaidymui pagal reikšmes dėmesio skiriama per mažai – nevienareikšmių terminų atitikmenys žodynuose kartais pateikiami kartu, todėl žodyno skaitytėjai gali būti klaidinami.

³ Pvz.: *pneumatinis transportas* – 1. medžiagų gabenimas vamzdynais oro srove. 2. tokio gabenimo įranga; *tuščiaaviduris pluoštas* – 1. vamzdelio formos gija arba plaukelis. 2. tokių plaukelių aibė.

Jeigu žodžio vienaskaita ir daugiskaita yra atskiri terminai, *Reikalavimuose* juos siūloma pateikti atskirais straipsniais, o lizdiniame žodyne – ir atskirais lizdais. Kitais atvejais, kai rūšiniai terminai turi vienaskaitos ir daugiskaitos formą, jie pateikiami viename lizde⁴.

Žinotina, kad sinoniminiai vienos kalbos atitikmenys rikiuojami pagal svarbumą – pirmas rašomas tas, kuriam teikiama pirmenybė (nerekomenduojama jų teikti labai daug). Prie atitikmenų gali būti dedamos vartosenos skirtumus rodančios pažymos. Kaip ir ankstesniuose *Reikalavimuose*, giminės ir skaičiaus kategoriją turinčių kalbų atitikmenis rekomenduojama pateikti su gramatinėmis giminės (*m, f, n*), prireikus ir su daugiskaitos (*pl*), pažymomis. *Reikalavimais* taip pat siekiama suvienodinti žodynų atitikmenų kalbos pažymas. Jas rekomenduojama vartoti dviraides pagal Lietuvoje priimtą tarptautinį standartą LST ISO 639-1:2003 *Kalbų pavadinimų kodai*. 1 dalis. *Dviraizdžiai kodai: de* (vokiečių k.), *en* (anglų k.), *fr* (prancūzų k.), *ru* (rusų k.) ir kt.

Pasitaiko, kad žodynuose piktnaudžiaujama skliaustais, juose pateikiama įvairi informacija, kartais į vieną straipsnį surašomi skirtingas sąvokas įvardijantys terminai, suskliaučiami sinoniminiai ar fakultatyvūs terminų dėmenys (ne tik lietuviškų terminų, bet ir atitikmenų). Tokios painiavos neturi būti. Pageidautina, kad skliaustų, jei jie reikalingi, vartojimas būtų vienareikšmis ir paaiškintas žodyno sandaros apraše. Neturi būti skliaustuose pateikiami tie dalykai, kuriems *Reikalavimuose* rekomenduojama kitokia pateikimo tvarka (pvz., sinonimai). Prireikus vartojami laužtiniai skliaustai [] – juose sutrumpintai gali būti nurodomas šaltinis (pvz., apibrėžties). Skirtingai nei verčiamuosiuose, aiškinamuosiuose žodynuose greta termino skliaustuose neturėtų būti aiškinamųjų žodžių – juk tam yra apibrėžtis (tokių atvejų esama, pavyzdžiui, N. Juškaitės, St. Keinio, K. Sakalausko *Aiškinamajame geležinkelių transporto terminų žodyne* (Vilnius, 2006)).

Kaip jau įprasta, žodynuose lietuviški terminai turi būti sukirčiuoti. Kirčiuoti nereikia tik neteiktinų ir nurodomųjų nuorodinių straipsnių terminų, taip pat terminų dėmenimis einančių tarnybinių žodžių. Rodyklių kirčiuoti

⁴ Pvz., *cukrus*, kaip įprastinis sacharozės pavadinimas, ir *cukrūs*, kaip bendras sacharidų pavadinimas, yra skiriami, todėl K. Daukšo, J. Barkausko, V. Daukšo ir kt. *Chemijos terminų aiškinamajame žodyne* (V., 2003) pateikiami atskirai, o skaičiumi besiskiriantys rūšiniai terminai su dėmenimis *banga* ir *bangos* V. Palensko, V. Valiukėno, V. Žalkausko ir P. J. Žilinsko *Fizikos terminų žodyne: lietuvių, anglų, prancūzų, vokiečių ir rusų kalbomis* (V., 2007) pateikti viename lizde. Pateikimas pataisytas, nes pirmajame *Fizikos terminų žodyno* leidime (vyr. red. P. Brazdžiūnas, V., 1979) buvo daromi atskiri lizdai.

nebūtina. Be kitų šaltinių, kirčiuojant vadovaujamosi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos rekomendacijomis (joms teikiama pirmenybė) ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu* (naujausiu leidimu!). Jei galimi keli kirčiavimo variantai, vartojamas pirmasis. Neaiškūs ar ginčytini atvejai gali būti siūlomi nagrinėti Valstybinės lietuvių kalbos komisijos Tarties ir kirčiavimo pakomisei.

Kaip ir mokslo kalboje, *Reikalavimuose* rekomenduojama pirmenybę teikti originalioms terminų dėmenimis einančioms tikrinių vardų formoms (išskyrus tradicinius atvejus). Terminai su adaptuotomis formomis pateikiami nuorodiniais straipsniais pagal bendrą terminų rikiavimo tvarką.

Taigi žodyno sandaros apraše turi būti paaiškinta: terminų rikiavimas ir (ar) grupavimas; termino straipsnio sandara, jo elementų pažymos, grafiniai skyrimo ženklai ir skiriamieji šrifto požymiai; reikšmių ir homonimų pateikimas; sinonimų pateikimas; nuorodų sistema; terminų su tikriniais vardais pateikimas ir kt.

K o m p i u t e r i n ė t v a r k y b a (VIII). Kadangi terminų žodyno duomenų tvarkymo tekstinėse rinkmenose galimybės yra ribotos, rekomenduojama naudotis kompiuterinėmis duomenų bazėmis ar bent elektroninėmis lentelėmis. Taip laikomus duomenis patogiau rikiuoti, grupuoti ar filtruoti įvairiais atžvilgiais, lengviau surasti ir šalinti nevienodumus.

Kaip ir ankstesniuose *Reikalavimuose*, kreipiamas dėmesys, kad visi žodyne vartojami ženklai turėtų teisingą elektroninį kodą (tai ypač svarbu tada, kai skirtingų žodynų duomenys keliami į vieną elektroninę bazę). Dėl galimų patogesnių duomenų mainų rekomenduojama naudoti *Palemono* šriftą.

Turi būti laikomasi numatytų šriftų. Negali būti nemotyvuotai viename žodyje vartojami skirtingų šriftų ženklai, taip pat nepainiotinos vizualiai sutampančios lotyniškos ir kirilicos raidės, nes jos turi skirtingus kodus.

Primenama, kad tekste turi būti vartojami taisyklingi rašybos ir skyrybos ženklai (deja, kabučių, brūkšnio ir brūkšnelio rašymas kai kam vis dar kelia sunkumų).

Prieš teikiant žodyną vertinti Valstybinės lietuvių kalbos komisijos ekspertams ir svarstyti Terminologijos pakomisei, rengti leidybinį maketą netikslinga, nes, pataisius žodyną pagal gautas pastabas, maketą gali tekti perdaryti.

Reikalavimų pabaigoje pateiktas nemažas rekomenduojamos literatūros ir šaltinių sąrašas, į kurį įtraukti reikalingiausi terminologijos, kalbos praktikos leidiniai, standartai, duomenų bazės ir kt. Tai yra naudinga ne tik žodynų rengėjams, bet ir jų redaktoriams. Atsisakyta anksčiau buvusio privalomos ir rekomenduojamos literatūros skyrimo.

Gauta 2008-12-09

Alvydas Umbrasas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: alvydas@lki.lt

Terminas prie termino. V

JONAS KLIMAVIČIUS

Lietuvių kalbos institutas

DU *pakuļniai*

Nustatant šiek tiek varijuojančio avalynės termino – *pakuļnis* (tai ir mechanikos terminas) ar *pakuļnė* – formą pirmiausia reikia žiūrėti gyvosios kalbos duomenų, o ne darybos „dėsnių“, nes tų duomenų atidžiai žiūri patys darybos specialistai – jie nenustatinėja tokių geležinių dėsnų, kuriais kartais drąsiai operuoja koks avalynininkystės specialistas ar net kalbininkas, žodžių darybos darbų gerai nepastudijavę. Toliau žiūrėtina norminimo tradicija (ar vingiai) ir sistema.

1. **Gyvosios kalbos duomenys.** Sprendžiant apie kalbamus varijuojančius darinius pirmiausia žinotina, kad jų pamatinio žodžio, beje, nevienareikšmio, yra – be bendrinės kalbos normos *kulnas* – keli variantai – *kulñas*, *kulñis*, *kulñė*: ¹*kulñas* 1. „k o j o s pėdos užpakalinė dalis“ Léipalingis, Krókialaukis, Daūgai, Pagiriaĩ (Kėdáinių r.), Pociūnėliai, Šakýna, Panevėžys, Vabalniñkas, Šimónys, Anykšciaĩ, Dūsetos, Rasėiniai, M. Valančius [ir ¹*kulñis* 1. Vilkaviškis, Griškabūdis, Švėkšna, Šilālė, Šātės, J. Bretkūno Biblija, P. Ruigio ir F. Kuršaičio žodynai (kaip prūs. *kulñis*), *kulñė* J. Murkos (nuo Šimonių) pasakos, Tautosakos darbai 6, 1939, 87 – Pilviškiai, nors man, kilimo nuo Pilviškių, nežinoma (kaip latv. ret. *kulne*, kiek dažn. *kulna*)], 3. „gyvulio k o j ų [t. y. koj os. – J. K.] sulenkimas (ppr. užpakalinių kojų) [t. y. užpakalinės kojos. – J. K.]“ Pelesà, Kāpčiamiestis, Ālovė, Vīdiškiai, Ramýgala (ir ¹*kulñis* 2. Serėdžius, A. Juškos vestuvinės dainos), 5. „b a t o paaukštėjimas prie užpakalinės pado dalies“ Léipalingis, Kruopiaĩ (ir ¹*kulñis* 3. Salantaĩ, M. Valančius, *kulñė* 2. Tvėrai) LKŽ VI 1962. Ir kitos *k ū n i n ė s* ¹*kulno* reikšmės – 1. „kelis“ Liškiavà, Veisiejai, 4. „gurnas, kulkšnis“ Dūsetos (ir *kulñelis* 1. Sasnavà, Daukšiai, Varėnà, Nočia, Dievėniškės, Lazúnai, Sudeĩkiai), taip pat 6. „k o j i n ė s pėdos užpakalinė

dalis“ (nors pažymėta tik raštais, be abejonės, yra iš gyvosios kalbos) LKŽ VI 1962 irgi aiškiai rodo tą pačią žodžių *kuľnas / kulnìs / kulnė* ir *kuľšnis / kuľštymas / kuľštinas* || *kulkšnìs, -iės / kùlkšnìs / kulkšnỹs / kuľkšnas / kulkšna* || *kulkštìs / kulkštė / kùlkštymas / kùlkštìmas / kuľkštìnas / kuľkštìna / kùlkštìninė / kuľkštènas / kuľkštèna / kulkštèninkas* || *klùkštìmas / klukštìmas*, taip pat *kuľšìs / kuľšìs / kùlšė / kuľša / kuľšas* LKŽ VI 1962 šaknį, o tos pačios – skiemeninio sonanto šaknies *kļ– yra ir *kelis, -io / kelỹs / kėlias* || ¹*kelėnas / kalėna / kelėnas / kelėna / keliėnis* LKŽ V 1959, ²*klubas* 1. „vieta, kur kuľšies kaulas susineria su kryžium“, 2. „viršutinė dubens kaulų dalis“ (plg. ¹*kuľnis* 3. „atsikišusi dubens dalis“ Daugėliškis), ¹*klum̃bas* „šlaunies kaulas“ Serėdžius, ¹*klùpas* „<...> gyvulio strėnų kaulas, klubas“ Plókščiai, *klùpstis* 1. „kelis, klupstas“ vak. dzūkai, Ródūnia, Armōniškės, Sālos, Šiauliaĩ / *klùpstas* Marcinkónys, Drùskininkai / *klupstùkas* Armōniškės, *klùpsnis* „didžiojo piršto galas iki pirmojo sąnario“ Upýna (LKŽ VI 1962).

Pakuľnė 1. „vieta palei kuln u s“ ir iš reikšmės aiškinimo – *palei kulnus*, ir iš iliustracijos sakinių – *Nueinant dar jam paleido akmenį į p a k u l n è s* Ėriškiai. *Kai pabimbysiu kada į pakulnės, tai nesivalnios čia!* Kairiai (LKŽ IX 1973) bene rodo čia daugiskaitinį daiktavardį *pakuľnės*. Nors kitur yra ir skaičiais kaitoma kitokia *pākuľnė* – 3. „mažos šlajelės, ant kurių, rąstus vežant, uždedamas plongalys, rogutės, kalaitės, karukai“ Šātės (: ¹*kuľnis* 1. Šātės). Žinoma, yra ir ³*pakuľnis* 3. „vieta po gyvulio kojų [t. y. kojos. – J. K.] (ppr. užpakalinių) [t. y. užpakalinės. – J. K.] sulenkimu“: *Vaikas leido akmenį avei į pakuľnį ir išmušė koją* Linkuvà.

2. Norminimas ir terminizacija. Kalbą apie kojos *kuľno* sinonimų šalinimą bendrinėje kalboje reikia pradėti nuo žodžio *pėntis / pentis / pėntė* 3. „kulnas“ vak. dzūkai, Azierkai, Žirmūnai, Armōniškės, Nemenčinė, K. Sirvydo žodynas (1642), Kintaĩ, Várduva (Žemaičių Kalvarijà) LKŽ IX 1973. DŽ 1954 ir 1972 *pentis* 3. yra šnek. *kuľnis*, o DŽ 1993 – tarm. *kuľnas*, nors tarmių frazeologija – *ant penčių stovėti* (versti skubėti, neatsitraukiant raginti), *pentis laižyti* (pataikauti) – palikta. SinŽ 1961 nėra nei *kuľno*, nei *penties*, o SinŽ 1980 – *kuľnas* 1. (kojos pėdos užpakalinė dalis) – *pentis*, taigi be jokio vertinimo ir norminimo (tiesa, bendrinėje kalboje yra *pentelė* „geležėlė, ant kurios plakamas dalgis“, *pentinas* (ir raitelio, ir gaidžio), *pa-pentis* 3. „dalgio dalis prie koto“ (nors 1. „duonos kriaukšlys“ ir 2. „lenta nuo rąsto krašto“ DŽ 1993 gana tarmiška). Didelis nesistemiškumas yra

užpentis „užkulnis“ DŽ 1954, 1. „pėdos užpakalinė dalis ties kuln i m i“; 2. „apavo dalis ties kuln i m i“ (net su iliustracija!) DŽ 1972, 1. „užkulnis“; 2. „apavo dalis ties kulnu“ DŽ 1993, taip pat SinŽ 1980 *užkulnis* (kuln i e s ar bato užpakalinė dalis) – *užpentis* [be pažymos *tarm.*, net su iliustracija], *atapentis* *tarm.*

Kulno variantų norminimas vėlavo tik dėl norminamosios leksikografijos vėlyvumo, bet buvo nuoseklus – *kulnis* žr. *kulnas* DŽ 1954, 1972, 1993. Tačiau dar ilgai žodžių reikšmių aiškinimuose pasitaiko ir *kulnis*. Pridurta, kad iš visų variantų – *kulnas* / *kulnis* / *kulnė* padarytų veiksmažodžių – *kulnuoti*, *kulnoti* / *kulniuoti*, *kulnioti*, *kulnyti* / *kulnėti* LKŽ VI 1962 bendrinėje kalboje tarsi savaime įsigalėjo varianto *kulnis* vedinys *kulniuoti* DŽ 1954, 1972, 1993. Prieveiksmis *pakuļniui* „į kulnus, pagal kulnus“ DŽ 1993 išsitenka *kulnies* plote (LKŽ IX 1973 ir aiškinamas – 1. „į kuln i s, pagal kuln i s“), bet tokierieveiksmiai (su galūne *-iui*) vienodai daromi iš visų kamienų (*pavėjui*, *pamečiui*; *pakeliui*; *pažodžiui*, *pasluoksnui*; *panakčiui*; *padieniui*, *pabangiui*; *paeiliui*, *paraidžiui*, *pasroviui*; *pamėnesiui*, *paskiemieniui*, *pavandeniui*).

Kulnas DŽ 1954 – tik „k o j o s pėdos užpakalinė dalis“; o DŽ 1972 ir 1993 jau skiriama *kulnas* 2. „b a t o paaukštinimas prie užpakalinės pado dalies“.

K o j o s *kulno* / *kulnies* / *kulnės* reikšmės išplėtimas įvyko lietuviui tapus batuotam (iš dalies gal net vyžotam, naginėtam, klumpėtam). Jau LKŽ I₁ 1941 iš Grūzių pateikiami *aukštakulniai batai*. Tačiau tai nėjo labai lengvai – trukdė gausios svetimybės iš kaimynų germanų ir slavų (davusių ir skolinius *batas*, *šliurė*, *klumpė* ir galybę svetimybių – *čebatas*, *čeverykas*, *kamašas*, *bašmakas*, *branavykas*, *pantaplis* / *kantaplis*, *tuplis*, *lakierka*, ...): *āpzacas* (vok. *Absatz*) K 1883 (žodžio *pakulnīs* straipsnyje) ir K I 1870 23 (LKŽ I₁ 1941) *apcācas* (brus. *obyac*, lenk. *obcas*) Tvėrai (LKŽ I₁ 1941) ir *apcōcas* Stākliškės (LKŽ I₁ 1941; taip pat nefiksuota Sugiņčiai), *kūrka* (lenk. *korek*) Valkiniņkai, Veiveriaī, Skriaūdžiai, Lekėčiai, A. Juškos dainos (LKŽ VI 1962), *kablūkas* (rus. *каблук*) Kūpiškis, Dūsetos (LKŽ V 1959). Pastarasis arabiškos kilmės rusų tiurkizmas žargonėja ir įžūliai platinamas, pvz.: *mažais* „Swart“ *automobiliais* ar „*kablukais*“ Vd 2009 10 26.

Terminijoje siekiant didesnio distinktyvumo radosi *kulniūkas* (plg. *vaizdas* ↔ *vaizdelis*, *dantis* ↔ *dantukas* ir pan.), beje, nefiksuotas nei akademine, nei norminamojoje leksikografijoje, bet gana gyvas šnekamojoje kalboje.

Tačiau tikrasis distinktyvumas ir tikslumas avalynės terminijoje yra *kulno*

mikrosistema – *užkulnis*, *apykulnis* ir *pakulnis*¹. Kokio avalynininko sakymas (diskusijoje), kad jiems tai nesanti sistema, yra niekinis, jei ne daugiau. Tačiau to tikslumo pasiekta ne iš karto ir ne visai lengvai. Pamatas – gyvosios kalbos žodžiai, tačiau *užkulnis* (nekojos – 1, 2) joje daugiareikšmis – ir 4. „apavo kulnas“: *Visas padas da[fr] sveikas, tik užkulnis nudilo* Upyna (dar ir Mažeikių r. Pikeliai), 6. „kojinės kulnas“ Kretinga, Kuliai, tačiau plačiausiai – ir vakarų aukštaičių, ir žemaičių, net Kāpčiamiesčio ir Pājistrio – 3. „apavo užpakalinė dalis apie kulną, <...>“: *Užkulnis parplyšo* – <...> Barstýčiai, taip pat 5. „į bato užkulnį dedama standi oda, įstatas“: *Nuėdė koją užkulnis*; <...> Míežiškiai (LKŽ XVII 1996). Ir norminamajame žodyne *užkulnis* pirmiausia 1. „kulnies užpakalis“ DŽ 1954 ir 1972 (1. „kulno užpakalis“ DŽ 1993), tik 2. „užpakalinė bato dalis apie kulną“ ir 3. „į bato užpakalį dedama storesnė [DŽ 1993 – standi] oda“ DŽ 1954 ir 1972.

Užkulnis iš tikrųjų yra už kulno, o didesnė dalis apie kulną, apimanti ir kulno šonus, paskui įvardyta naujadaru *apkulnis* LTE I 1976 517, VLE II 2002 326 (beje, rusų skirtis neryški: *задник* – *užkulnis*, *задника* – *apkulnis* PolŽ 1984). 2009 m. kovo 4 d. VLKK Terminologijos pakomisijo posėdyje A. Ratautas pranešė, kad priimta mano seniau sakyta pastaba dėl šio naujadaro formos – ne *apkulnis*, o *apykulnis* (plg. *apyakis*, *apyausis*, *apyburnis*,

¹ Šioje mikrosistemoje kurį laiką buvo ir *antkulnis*. Žodis *antkulnis* LKŽ I₁ 1941 aiškinamas sinonimiškai – „užkulnis“ ir nurodomas tik iš M. Miežinio lietuvių–latvių–lenkų–rusų kalbų žodyno: *antkulnis* – v. [t. y. žr.] *užkulnis* – *papėdis*. *pieto. няма, нятка* M 1894. LKŽ I₂ 1968 *antkulnis* ne visai aiškia reikšme „ant bato kulnies dedama oda ar guma“ iliustruojamas irgi ne aiškiausiu ikisovietinių laikų raštų sakiniu: *Nuimamas antkulnis prie pagrindinės kulno dalies pritvirtinamas spūsčiuokais* [plg. *spūsčiuokas* 1. „įspaudžiamą sagutė, spaustas“: *Antkulnis pritvirtinamas dviem spūsčiuokais* (sovietinė spauda) LKŽ XIII 1984]. Kiek vėliau *antkulnis* terminizuotas aiškia reikšme – kaip svetimybės *nabòika* (rus. *набойка*) „batų kulno pamušimas; antkulnis“ Liškiava, Vidùklė, var. *nabòikė* Marijampolė (LKŽ VIII 1970) pakaitas: *набойка* – 2. (bato) *antkulnis* TechnŽ 1949, PolŽ 1959. Bendrinės kalbos žodyne *antkulnis* – „ant kulnies dedama oda ar guma“ DŽ 1954 ir 1972. DŽ 1993 *antkulnis* („ant kulno dedama <...>“) – vartosenoje jau pasenęs dalykas: jau DŽ 1972 yra ¹*pakalà*, tik dar 2. „geležėlė, kalama po batų [t. y. bato. – J. K.] kulnimiti“ [ir LKŽ IX 1973 ¹*pakalà* 2. „pasaga“ Daugėliškis || „geležėlė, kalama po bato kulnimiti“ (sovietinė spauda)]. Nuo tada specialistų nuosekliai vartojama tik *pakala* AvalM 1972 213, LTE I 1976 517, PolŽ 1984 (*набойка* 1. od.), AvalMt 1986 120, VLE II 2002 326. Ir DŽ 1993 ¹*pakalà* jau ne ta „geležėlė“; o 2. „guma, odos reželis, kalami po batų [t. y. bato. – J. K.] kulnu“. *Pakala* nėra rus. *набойка* vertinys – tuo atveju būtų *antmuša(s)* ar *antkala* [K. Sirvydo *antkala* „priekalas“ (*Punktay sakimu*, II 74) LKŽ I₁ 1941, I₂ 1968, Palionis 2004 yra lenk. *nakowalnia* vertinys]. *Pakala* nėra ir *priekala* – ją reikia ne paprastai *prikalti*, o *ant pakulnio* iš apačios *pakalti*: *pakalti* 2. „iš apačios prikalti“: *pakalti pasagą* DŽ 1972, plg. taip pat *pasęgti* „iš apačios prisęgti“ ir *pasagà* 1. „po arklio kanopomis [t. y. kanopa. – J. K.] kalama lenkta geležis, <...>“ (ir *pasagas* 1), *pasagas* 2. „po rogių pavaža pakalamas medis“; dar *mušti* 6. „kalti, traukti, siūti“: *namą lentomis muša ir pamušà* „geležis, kalama po rogių pavaža“ DŽ 1972 (iš *viršaus ar išorės* – *ap*–). *Pakala* yra terminizuota ¹*pakala* 2. „pasaga“ Daugėliškis (1. „pleištas“ ryt. aukšt., taip pat ¹*pakalas* 1. Eržvilkas, A. Juškos žodynas, plg. ¹*pakalas* 2. „tam tikras pleištelis dalgiui prie koto pritvirtinti“ vak. aukšt., piet. žem.) LKŽ IX 1973.

Prie šios mikrosistemos nepriklauso vieno šaltinio potencializmas *priekulnis* „kjos vieta prie kulno“ LKŽ III 1957 (LKŽ X 1976).

apykablė, apynagė, apynosė, apysnukis; apysėklis, apyšerdė, apyvaisis, apyžiedis; apyežerė, apypelkis; apygarda, apymiestis, apynamė; apylangė, apyraktė, apystalė).

Pakulnis nuo *kulno* / *kulnies* ir *užkulnio* jau skiriamas G. H. F. Nesselmanno ir F. Kuršaičio žodynuose: *kulnis, nês* – die *Ferse*, die *Hacke* am Fuß, *pakulnis, -nês* – der *Absatz* am Schuh, *užkulnis, nês* – das *Hackleder* am Schuh N 1851; *Absatz: A. am Schuh, Stiefel* – *kürpès, sopāgo kulnìs; pakuñnis*; jetzt gew.[öhnlich] *āpzatsas* K I 1970, *kulnìs, -iēs* – die *Hacke, Ferse*; *pakulnìs, -iēs* – der *Absatz* am Schuh; sonst *āpzatsas, pakuñnis, -io* – die *Partie des Fusses unter der Ferse* (oder *Hacke*), der *Absatz von Schuhen, Stiefeln, ùßkulnis, -io* – das *Hackleder* K 1883. Taigi 1870 m. F. Kuršaitis dar pateikia sinonimus – bato *kulnis* ir *pakulnis*, o 1883 m. *kulnį* skiria tik kojai, bet žymi ir *kulnies* dalį – *pakuñnis, -io*, nors šis priskiriamas ir batui, o čia dar ir sinonimas – bato *pakulnìs, -iēs*.

Po pusšimčio metų išdygsta *pakulnė*: *каблук* – *kūrka, pakuñnė, kulnìs* RLŽ 1932. Gana greitai randasi dar vienas variantas – *pakulnys*: *Iš kurpalio apačios priklijuojamas <...> gumos padas ir pakulnys* LEnc IX 1940 882. Veikiai P. Skardžius visus grąžina prie gyvosios kalbos formos *pakuñnis*, nors tai ir ne avalynės terminas, o paprastosios kalbos žodis – „užkulnis“ Linkuvà (Skardžius 1943: 450) – LKŽ IX 1973 tai yra ³*pakulnis* 3. „vieta po gyvulio kojų (ppr. užpakalinių) [t. y. kojos (ppr. užpakalines). – J. K.] sulenkimu“: *Vaikas leido akmenį aveli į pakuñnį ir išmušė koją* Linkuvà. Dar po dešimtmečio lietuvių–vokiečių kalbų *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas* (Heidelbergas) keistai dveжина – kojos ir kojines *pakulnis*, o bato *pakulnė*: *pakuñnis, -io* 1. *Stelle an der Ferse* (z. B. *Fersenteil des Strumpfes*), 2. = *pakuñnė*, o *pakuñnė -ès* – *Absatz (am Schuh), Hacken* LRKŽ II 1951.

Gyvosios kalbos *kulnas* turi ir vieną retą kaimo technikos reikšmę – 7. „duonkepės krosnies pagalbinis dūmtraukis; rankovė“ Pakruojis (LKŽ VI 1962). Yra ir mokslinėje technikoje, bet kitokia: *пята* – 1. maš. *kulnas*: *vagono, bėgio, atraminis, ...* PolŽ 1984 ir *подпятник* – *pakulnys, vertikalaus veleno atraminė pakablė* (maš.) TechnŽ 1949, *pakulnis, ašinis guolis* (maš.) PolŽ 1959, maš. *pakuñnis* (o kūjo *pentis* – *бок* 1) PolŽ 1984. Čia toks pats ir kitos srities terminas: *каблук* – od. *pakuñnis*: *pleištinis, vientisinis, surenkamasis* PolŽ 1984.

Pirmasis norminamasis bendrinės lietuvių kalbos žodynas, atsiradęs labai pavėluotai, rėmėsis tik akademinio LKŽ kartoteka ir vos dviem pirmaisiais jo tomiais (A–B ir C–F), deja, gyvosios kalbos duomenų gerai nesužiūrėjo,

šios terminų sistemos nepaisė – dvejino: *pakul̃nis* – tech. „vertikalaus veleno ar ašies galinė atrama“, *pakul̃nė* – „vieta p a l e i kulnus; užkulnis“: *Paleido pagalį į pakulnę* DŽ 1954 (gyvojoje kalboje yra tik arba *į pakulnį*, arba *į pakulnes*), *pakul̃nis* 2. tech., o 1. žr. *pakulnė*, ši – dvireikšmė: 1. „vieta p a l e i kulnus“, 2. „bato paaukštinimas po kuln i m i“ DŽ 1972. Tik DŽ 1993 – jau bato *pakulnis* ir jau „po kuln u“, o pagal gyvąją kalbą pateikiama *pakul̃nės* dgs. „vieta p a l e i kuln u s“.

Kalbos praktikos patarimai sekė DŽ 1972, nors atsargiau, – dvejino: *pakul̃nis* – g e r i a u *pakul̃nė*; vart. spec. „veleno ar ašies atrama“ KPP 1976 ir 1985. Pabrėžtina, kad terminologų rengtuose taisymuose TT 1992 nėra – žiūrėta specialistų termininės vartosenos: *pakulnis* AvalM 1972 209, 212, 216, 220, 222, 223, AvalMt 1986 119–121, LTE I 1976, VLE II 2002 (*avalynės* straipsnyje). Deja, pasitaiko dar ir dvejinimo, net apversto: *pakulnis* – *каблук*, *pakulnė* – *подпятник*. Net nežinia ką sakyti, kai šito imasi etimologas: *pakul̃nė*, *pakulnė* „obcas“ SEJL 2007.

3. Priešdėlių vedinių kamienų dėsniai ar polinkiai. Turėdami bendrinės kalbos normą *kulnas* priešdėlių *už-*, *apy-*, *pa-* vedinius siejame su pamatiniu žodžiu *kulnas*, nors ir variantas *kulnis* galėjęs juo būti. Vedinio variantas *užkulnė* Kvėdarna, Tirkšliai (LKŽ XVII 1996) toks retas, kad bendrinei kalbai iš karto imtas *užkulnis* ir nesvyruota. Naujadaras *apykulnis* / *apkulnis* – to paties kamieno. „Priešdėlio *pa-* vediniai yra arba *ia* kamieno (dažniau su kirčiuota vienaskaitos vardininko galūne *-ys*, kiek rečiau su nekirčiuota *-is*), arba (beveik tiek pat dažnai) *ė* kamieno“ (LKG 1965 § 743 2). Taigi darybos specialistas Vincas Urbutis pradeda ne nuo *ė* kamieno, o juo baigia (nors tarp jų mini ir vedinį *pakulnė*, matyt, imtą iš DŽ 1954). Formą *pakulnis* (: *kulnas*) remia daug panašių – *patėvis* (: *tėvas*), *paberžis* (: *beržas*), *paqžuolis* (: *qžuolas*), *pavainikis* (: *vainikas*), *pakaušis* (: *kaušas*), *pakomitetis* (: *komitetas*), *parytys* (: *rytas*), *pagalys* (: *galas*), *pakraštytis* (: *kraštas*), *pakarklynys* (: *karklynas*), *pažastis* (: *žastas*). Jokio geležinio dėsniu nėra: „kamienų parinkimas g e r o k a i p r i k l a u s o nuo pagrindinio žodžio formos“ (LKG I 1965 § 743 2) arba jo „pasirinkimą labiausiai lemia t e n d e n c i j a priešdėlio *pa-* vedinius skirti nuo pamatinių daiktavardžių gimine“ (DLKG 1994 § 455). Tačiau parenka ne kalbininkai, o pati gyvoji kalba pasirenka. Kartais dvejaip – *pavakarė* / *pavakarys* (nors tik *parytys*). Kartais kamienas visai nekeičiamas: staklių, ratelio, stalo, kėdės, vežimo *pakoja* (: *koja*) – patogų reikšme skirti nuo kito vedinio *pakojis* / *pakojys*

„vieta po kojomis ar prie kojų“ DŽ 1993. Toks yra ir naujadaras *padalyvis* (: *dalyvis*). Taigi turime nuolat prisiminti garsiąją Juozo Balčikonio maksimą: Prieš faktus ir dėsniai turi nutilti (Balčikonis 1978: 384). Ir terminų sistemos neužmiršti – *užkulnis*, *pakulnis*, *apykulnis*.

IŠVADOS

Tiek pamatinio žodžio *kulnas*, tiek vedinio *pakulnis* variantų norminimas, tiek visos terminų mikrosistemos – *kulnas*, *užkulnis*, *apykulnis*, *pakulnis* kūrimas (kurį laiką ir *antkulnis*; dabar *pakala*) ir tvarkymas buvo vėluojantis, lėtokas, nesuderintas – daromas priešokiais ir kalbiškai kartais negrabiai, be atodairos į sistemiškumą. Labai retas tarminis (dalies žemaičių) variantas *užkulnė* į sistemą nebuvo net epizodiškai patekęs. Naujadaro *apykulnis* ketletą dešimtmečių vartotas – iki pat dabar – netaisyklingas variantas *apkulnis*. Mašinos tyros terminas *pakulnis* nuosekliai vartojamas be varianto. Avalynės terminas *pakulnis* beveik nuosekliai vartotas avalynininkystės knygoje ir terminų žodynuose, tik bendruosiuose žodynuose ilgokai – kartotės būdu – būta ir *pakulnės*. Daryboje nėra vedinių kamiengalio griežtų dėsnių, tik polinkiai, todėl reikia laikytis gyvosios kalbos duomenų, o terminijoje – ir sistemiškumo.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- ArchŽ 2004: Kitkauskienė L., Kitkauskas N. *Anglų–lietuvių kalbų aiškinamasis architektūros žodynas*, Vilnius.
- AvalM 1972: Majauskienė N., Ratautas A., Staškevičius A. *Avalynės medžiagos*. Red. A. Gailienė, Vilnius.
- AvalMt 1986: Krasnovas B. *Avalynės medžiagotyra*. Vert. V. Durasevičienė, red. D. Baratinskienė, Vilnius.
- Balčikonis J. 1978: *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius.
- DLKG 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius.
- DŽ 1954: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ 1972: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- DŽ 1993: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- GelžŽ 1992: *Geležinkelininko žodynelis*. Sudarė N. Juškaitė ir St. Keinys, Vilnius.
- GelžTrŽ 1997: *Rusų–lietuvių kalbų geležinkelių transporto žodynas*. Sudarė N. Juškaitė ir St. Keinys, Vilnius.
- K I 1870: *Deutsch-litauisches Wörterbuch* 1 von Friedrich Kurschat, Halle.
- K 1883: *Litauisch-deutsches Wörterbuch* von Friedrich Kurschat, Halle a. S.
- KPP 1976: *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė A. Pupkis, Vilnius.
- KPP 1985: *Kalbos praktikos patarimai*. II pat. ir pap. leid., sudarė A. Pupkis, Vilnius.
- LEnc IX 1940: *Lietuviškoji enciklopedija* 9, Kaunas.
- LKG I 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius.
- LKŽ I₁ 1941: *Lietuvių kalbos žodynas* 1, Kaunas.
- LKŽ I₂ 1968: *Lietuvių kalbos žodynas* 1, Vilnius.
- LKŽ V 1959: *Lietuvių kalbos žodynas* 5, Vilnius.
- LKŽ VI 1962: *Lietuvių kalbos žodynas* 6, Vilnius.
- LKŽ VIII 1970: *Lietuvių kalbos žodynas* 8, Vilnius.
- LKŽ IX 1973: *Lietuvių kalbos žodynas* 9, Vilnius.
- LKŽ X 1976: *Lietuvių kalbos žodynas* 10, Vilnius.

- LKŽ XIII 1984: *Lietuvių kalbos žodynas* 13, Vilnius.
- LKŽ XVII 1996: *Lietuvių kalbos žodynas* 17, Vilnius.
- LRKŽ II 1951: *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas* 2. Sudarė M. Niedermann'as, A. Senn'as, A. Salys, Heidelberg.
- LRKŽ III 1957: *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas* 3. Sudarė A. Senn'as ir A. Salys, Heidelberg.
- LTE I 1976: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1, Vilnius.
- M 1894: Miežinis M. *Lietuwiszškai-latwiszkai-lenkiszškai-rusiszkaš žodynas*, Tilžėje.
- N 1851: *Wörterbuch der littauischen Sprache* von G. H. F. Nesselmann, Königsberg.
- Palionis J. 2004: *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*, Vilnius.
- PolŽ 1959: *Rusų–lietuvių kalbų politechninis žodynas*. Red. kol. p-kas A. Novodvorskis, Vilnius.
- PolŽ 1984: *Rusų–lietuvių kalbų politechnikos žodynas*. Sudarė G. Daugėla, spec. red. J. Stanaitis, Vilnius.
- PrekŽ 1996: Pričinauskas J. *Rusų–lietuvių kalbų prekių žodynas*, Vilnius.
- RLŽ 1932: Baronas J. *Rusų lietuvių žodynas*, Kaunas.
- SEJL 2007: Smoczyński W. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius.
- SinŽ 1961: Lyberis A. *Lietuvių kalbos sinonimų žodynas*, Kaunas.
- SinŽ 1980: Lyberis A. *Sinonimų žodynas*, Vilnius.
- Skardžius P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius.
- StatŽ 2002: *Statybos terminų žodynas*. Moksl. red. A. Kudzys, Vilnius.
- TechnŽ 1949: Novodvorskis A. *Trumpas rusišškai–lietuviškas techninis žodynas*, Kaunas.
- TT 1992: *Terminologijos taisymai*. Parengė K. Gaivenis, A. Kaulakienė, St. Keinys, J. Klimavičius, Vilnius.
Vd: *Veidas* (žurnalas).
- VLE II 2002: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 2, Vilnius.

Gauta 2008-12-23

Jonas Klimavičius
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: terminologai@lki.lt

Kalbotyros terminai vidurinės mokyklos lietuvių kalbos vadovėliuose

RITA KATELYTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Vienas terminologijos mokslo teorinių uždavinių yra nustatyti terminų ir terminijų mokslinio pažinimo vaidmenį, mokslinį mąstymą ir pažinimo raidą, taip pat specialistų rengimą ir bendravimą (Гринев 1993: 12). Šis uždavinys apima ne tik specialiąsias mokslo sritis – mokslinio pažinimo lavinimas pradedamas vidurinėje mokykloje.

Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose akcentuojamas įgyjamų mokslinių žinių moksliskumas, t. y. žinios turi būti „patikimos, teisingos, sistemingos, integruotos, atskleidžiančios įvairiapusių tikrovės reiškinų ryšius ir sąveikas“ (Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai, 2003, p. 10).

Vidurinės mokyklos lietuvių kalbos vadovėliuose vartojami įvairių sričių terminai (kalbotyros, literatūros mokslo, stilistikos, metodikos ir kitų sričių), todėl šis tyrimas ir įdomus, kad galima panagrinti išsilavinimo ištakas – pradedant nuo pradinio ugdymo bendrojo lavinimo mokykloje.

Šiame straipsnyje analizuojami III–XII klasių lietuvių kalbos vadovėlių kalbotyros terminai. Pagrindinis straipsnio tikslas – parodyti lietuvių kalbos vadovėlių skirtingų kalbotyros terminų vartojimo kiekį, kalbotyros terminijos sričių sistemų sudarymą ir kitimą ugdymo procese. Medžiaga rinkta iš 18 skirtingų lietuvių kalbos vadovėlių, kurie buvo parinkti atsitiktine tvarka. Pasirinktieji vadovėliai atspindi *Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose* pateiktą koncentrams būdingą mokymo turinį.

KALBOTYROS TERMINAI PRADINIŲ KLASIŲ KONCENTRE

Pradinis ugdymas yra bendrojo lavinimo sistemos pradžia. Pagrindinis ugdymo sistemos tikslas – plėtoti kalbinę kompetenciją, kaip tąsą, įgytą ikimokyklinio ugdymo metais. Taip pat formuojamos bendrosios vertybinės, didaktinės nuostatos. Pagrindiniai kalbinės kompetencijos aspektai yra kal-

binio bendravimo, gebėjimo skaityti ir rašyti, skaitytojo bruožų ugdymas, elementarus visų kalbos lygmenų pažinimas.

Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose siūloma III–IV klasių koncentro lietuvių kalbos vadovėliuose mokyti(s) skaityti, mąstyti, kurti. Perėję į aukštesnį koncentrą mokiniai turi būti išmokę fonetikos ir sakinio teorijos, turi skirti reikšmines žodžio dalis, būti susipažinę su kalbos dalimis – veiksmažodžiu, daiktavardžiu, būdvardžiu.

Bendrosiose programose ir išsilavinimo standartuose pabrėžiama, kad programų turinį sudaro kalbinis ir literatūrinis ugdymas – ugdymo proceso neatsiejamos dalys. Tačiau lietuvių kalbos vadovėliuose vartojami kalbotyros terminai nuo literatūros mokslo, metodikos ir kitų sričių terminų nagrinėjami atskirai.

III–IV klasių koncentro lietuvių kalbos vadovėliuose rasti 435 skirtingi kalbotyros, literatūros mokslo ir metodikos terminai. Kalbotyros terminai sudaro 48 proc. visų šio koncentro terminų. Tai rodo, kad pakankamai ugdoma kalbinė kompetencija, gilinamas praktinės fonetikos, gramatikos (morfologijos ir sintaksės), leksikos ir teksto kūrimo priemonių suvokimas ir gebėjimas tai praktiškai taikyti.

III–IV klasių lietuvių kalbos vadovėlių kalbotyros terminiją (iš viso 212 terminų) sudaro fonetikos ir akcentologijos (20), morfologijos ir žodžių darybos (118), sintaksės (30), leksikologijos (19), bendrųjų ir kitų sričių (kalbos istorijos, dialektologijos ir kt.) terminai (25), pvz.: *balso intonacija, priebalsių minkštumo ženklas, priebalsių supanašėjimas, skiemuo; asmuo, bendratis, būdvardžio giminė, mažybinis daiktavardis, priesaginis daiktavardis; klausiamasis sakinytis, pagrindinė sakinio dalis, sakinio intonacija, veiksnys; antonimas, sinonimas, svetimybė, žodžio reikšmė; abėcėlė, aukštaičių tarmė, kalbos mokslas, elementorius*.

KALBOTYROS TERMINAI ŽEMESNIŪJŲ (V–VIII) KLASIŲ KONCENTRUOSE

Pagrindinio ugdymo svarbiausias tikslas – komunikacinė kompetencija, kuri suprantama kaip „gebėjimas reikšti, suvokti ir interpretuoti mintis, jausmus, faktus žodžiu ir raštu įvairiuose socialiniuose kontekstuose“ (Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai 2003: 127). Siekiant visapusiškos kalbos sistemos dermės lygiai svarbu visos kalbinės veiklos rūšys – kalbėjimas, klausymas, skaitymas, rašymas.

V–VI klasių koncentro lietuvių kalbos vadovėliai skirti kalbos mokymui.

Visas kalbos ugdymas susideda iš visų kalbinės veiklos rūšių, kurių pagrindu sudarytos aukštesniųjų klasių *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai*. Čia kalbos mokymas remiasi tekstu, bet nemaža vietos skiriama ir gramatiškai. Mokoma daiktavardžio, būdvardžio ir veiksmažodžio, pateikiami žodžių darybos pagrindai. Taip pat mokoma diskutuoti, rašyti rašinį, konspektuoti, redaguoti tekstą.

Iš pradinių klasių koncentro į V klasę atsinešama nemaža dalis kalbos mokslo terminų. Taip galima teigti, turint galvoje, kad beveik pusė V klasės vadovėlio kalbotyros terminų jau yra vartoti pradinių klasių koncentre. Iš šio vadovėlio 327 kalbotyros terminų 161 terminas yra vartotas pradinių klasių koncentre.

V–VI klasių vadovėliuose vartojamas 741 terminas, iš kurių 461 yra kalbotyros terminas. V–VI klasių kalbotyros terminijoje gausiausia yra morfologijos ir žodžių darybos terminų sritis (208), pvz.: *būdvardžio vardininkas, būsimasis laikas, daugiskaita, jungiamasis balsis, kelintinis skaitvardis, kreipinys*. Sintaksės (70), fonetikos ir akcentologijos (69), leksikologijos (59), bendrųjų ir kitų terminų sritys (55) yra beveik apylygės, pvz.: *būdo aplinkybė, paralelinis sakinių siejimas, pažymimasis sakinytis, sudėtinis sujungiamasis sakinytis; dešininis kirčio ženklas, garsų junginys, ilgojo skiemens kirčiavimas, intonacija, šaknies balsei kaita; antonimas, frazeologizmas, homonimas, skolinys, tarptautinis žodis; havajiečių kalba, kalbos garsų mokslas, kalbos istorija, morfologija, pagrindinis teksto vienetas*.

VII–VIII klasių koncentre *Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų* pagrindas beveik nesiskiria, lieka svarbiausios pagrindinės keturios kalbinės veiklos rūšys – kalbėjimas, klausymas, skaitymas, rašymas, nes koncentrinio mokymo esmė – nuolat kartoti, plėsti ir gilinti jau įgytas žinias. VII–VIII klasių lietuvių kalbos vadovėliuose gilinamos jau turimos žinios apie veiksmažodį ir veiksmažodžio formas. Ugdomi viešojo kalbėjimo, šnekamosios kalbos gebėjimai. Praplėstas sintaksės skyrius. Stilistikos skyriuje pateikiama būtiniausia teorinė medžiaga. Toliau tęsiamas fonetikos mokymas(is). Kartojama žodžių junginio ir sakinio samprata, plėtojamas vientisinio sakinio supratimas, išsamiai aiškinantis visas sakinio dalis, jų raiškos ir vartojimo ypatumus, vienuose sakinio dalių, įterptinių, lyginamųjų posakių požymius bei jų skyrybą.

VII–VIII klasių lietuvių kalbos vadovėliuose rasti 745 terminai, iš kurių 500 yra kalbotyros terminai. Pastebėta, kad 43,2 proc. VII–VIII klasių kon-

centro kalbotyros terminų yra vartoti žemesniame, V–VI klasių konkentre, o 56,8 proc. terminų yra nauji.

VII–VIII klasių kalbotyros terminijoje gausiausios yra morfologijos ir žodžių darybos (253) bei sintaksės sritys (109), pvz.: *asmeninis įvardis, beasmenis veiksmažodis, bevardė giminė, galininkas, kuopinis skaitvardis; būdo aplinkybė, gramatinis centras, grandininis sakinių siejimo būdas, grynasis tarinys, derinamasis pažyminy.* Gerokai mažesnės yra fonetikos ir akcentologijos (61), leksikologijos (26) ir kitų terminų (51) sritys, pvz.: *būdvardžio priegaidė, intonacija, kairinis kirčio ženklas, ketvirtoji kirčiuotė, laisvas kirtis, priešakinės eilės balsis; antonimas, barbarizmas, daugiaskiemenis žodis, frazeologizmas, sinoniminė forma; aukštaičių tarmės ypatybė, kalbos garsų mokslas, pastraipų siejimo būdas, patarmė, pietų aukštaičių tarmė.*

KALBOTYROS TERMINAI AUKŠTESNIŪJŲ (IX–X) KLASIŲ KONCENTRE

IX–X klasių konkentro lietuvių kalbos vadovėliai skirti supažindinti su kalbos garsinės, gramatinės ir leksinės sandaros pagrindais, kalbotyros pradmenimis. Siekiama sudaryti tvirtus taisyklingos tarties ir kirčiavimo, rašybos ir skyrybos, žodžių, jų formų ir konstrukcijų vartojimo įgūdžius. IX–X klasių konkentro lietuvių kalbos vadovėlių medžiaga orientuojama į mokiųjų komunikavimo gebėjimą, kalbinio sąmoningumo ugdymą ir praktinį sakinės bei rašytinės kalbos vartojimą.

IX–X klasių lietuvių kalbos vadovėliuose rasta 1335 terminai, iš kurių 800 yra kalbotyros terminai. 33,75 proc. šio konkentro terminų yra vartoti žemesniame, VII–VIII klasių konkentre, o 66,25 proc. yra nauji.

Šių klasių kalbotyros terminijoje gausiausia yra bendrųjų ir kitų terminų sritis (260), pvz.: *bažnytinė slavų kalba, dialektas, kalbotyros pradmenys, rašytinis žodis, retorikos funkcija; mažesnės yra morfologijos ir žodžių darybos (174), sintaksės (140), fonetikos ir akcentologijos (125), leksikologijos (101) terminų sritys, pvz.: aukščiausiojo laipsnio būdvardis, bendrinis daiktavardis, dalyvis, daugiskaita, priedėlis, veikiamasis dalyvis; bejungtukis sakiny, dalyvinis pažyminy, kiekybės aplinkybė, mišrusis sudėtinis sakiny, sudėtinis prijungiamasis sakiny; dešininis kirčio ženklas, duslusis priebalsis, kilnojamas kirtis, kirčiuotas paskutinis skiemuo, minkštasis priebalsis, priegaidė; antonimas, baltiškų kilmės vandenvardis, barbarizmas, garsažodis, hidronimas, homonimas.*

KALBOTYROS TERMINAI AUKŠČIAUSIŲJŲ (XI–XII) KLASIŲ KONCENTRE

XI–XII klasių koncentro lietuvių kalbos vadovėlių ugdymas apima visas keturias kalbinės veiklos rūšis: kalbėjimą, klausymą, rašymą, skaitymą. Daugiausia dėmesio skiriama skaitymui ir rašymui, mažiau – kalbėjimui ir klausymui.

XI–XII klasių lietuvių kalbos vadovėliuose rastas 1151 terminas, iš kurių 427 yra kalbotyros terminai. 62,5 proc. šio koncentro terminų yra vartoti žemesniame, IX–X klasių koncentre, o 37,5 proc. terminų yra nauji.

Šių klasių kalbotyros terminijoje gausiausios yra bendrųjų ir kitų terminų (169) ir morfologijos bei žodžių darybos (125) sritys, pvz.: *administracinis raštas, daugiakalbystė, fonetika, leksikologija; aukščiausiojo laipsnio būvardis, būtojo laiko trečiasis asmuo, dviskaitos forma, išvestinė veiksmažodžio forma, kiekinis skaitvardis, kilmininkas*. Gerokai mažesnės yra sintaksės (83), leksikologijos (67), fonetikos ir akcentologijos (28) terminų sritys, pvz.: *derinamasis pažymynys, įterpinys, konstatuojamasis sakiny, sintaksinė konstrukcija, sudėtinio sujungiamojo sakinio dėmuo; buitinė leksika, homonimas, leksinė svetimybė, leksinis sinonimas, naujadaras, sinonimų eilės dominantė; artikuliuotų garsų produkavimas, diferencinė intonacija, fonetinė figūra, loginis kirtis, melodinė frazės struktūra*.

KALBOTYROS TERMINŲ APIBRĖŽČIŲ PATEIKIMAS

Kalbotyros terminų apibrėžčių pateikimas vidurinės mokyklos lietuvių kalbos vadovėliuose priklauso nuo mokinių išsilavinimo lygio. Pradinių klasių koncentro vadovėliuose terminų apibrėžiama vos vienas kitas. Apibrėžiamų terminų kirčiuoti skiemenys yra paryškunami, pačios apibrėžtys pateikiamos be mokslinių aiškinimų, pvz.: *duoju ar keliu kūriniu veikėju pokalbis, kai vienas klausia, o kitas atsako, yra dialogas; žodis, kuris pasako, ką sakinio veikėjas veikia, veikė, veikdavo, veiks, yra tarinys; daiktavardžiai, atsakydami į klausimus kas? ko? kam? ką? kuo? kur? (kame?), keičia galūnes. Tai ir yra daiktavardžių kaitymas*.

V–VI klasių vadovėliuose yra daugiau kalbotyros terminų apibrėžčių. Apibrėžtys glaustos, aiškinimai ne moksliniai, tačiau išsamūs. Aiškinami terminai yra paryškinti, dauguma jų yra ir sukirčiuoti, pvz.: *žodžio pabaigos dalis, kintanti priklausomai nuo kitų žodžių, vadinasi galūnė; tikriniai daiktavardžiai reiškia atskirų (konkrečių) asmenų ar daiktų vardus; daugiarėškis žodis – žodis, turintis kelias reikšmes ir kt. VII–VIII klasių vado-*

vėliuose terminų apibrėžčių yra dar daugiau. VIII klasės vadovėlyje terminų apibrėžtys formuluojamos moksliskai, aiškinimai išsamūs ir ilgi, pvz.: *ortopedija – tai fonetikos mokslo dalis, kurios uždavinys – nustatyti tarties normas, numatyti galimus jų pažeidimus; prielinksnis yra nesavarankiška nekaitoma kalbos dalis, kuri paprastai eina su linksniu ir rodo linksniuojamojo žodžio ryšį su kitais žodžiais; tokie veiksmažodžiai, kurie turi tik 3-iojo asmens formą ir nežymi jokie asmens, vadinami beasmeniais.*

Aukštesniųjų klasių vadovėliuose kalbotyros terminų apibrėžčių pateikiama dar daugiau. Dauguma apibrėžiamų terminų sukirčiuoti, apibrėžtys mokslinės ir išsamios, neretai sutampa su K. Gaivenio ir S. Keinio *Kalbotyros terminų žodyno* (1800 kalbotyros terminų; V., 1990) terminų apibrėžtimis, pvz.: *dalelytė yra nekaitoma kalbos dalis, kuri teikia sakiniui arba jo dalims papildomų prasminių atspalvių; dialektologija – mokslas, tiriantis tarmes; kirtis – stipresnis vieno skiemens ištarimas žodyje.*

Aukščiausiųjų klasių vadovėliuose dar daugiau terminų pateikiama su apibrėžtimis. Pavyzdžiui, V. Salienės ir A. Smetonos vadovėlyje *Lietuvių kalba: XI–XII klasei* beveik visi kalbotyros terminai yra pateikti su apibrėžtimis iš įvairių enciklopedijų, žinytų, žodynų. Vadovėlio pabaigoje pridodamas aiškinamasis svarbesnių terminų žodynelis, kuriame visi terminai paryškinti ir sukirčiuoti, pvz.: *pastráipa – teksto vienetas, reiškiantis vieną baigtinę teksto mintį; teksto dalis, prasidedanti nauja eilute; stilistika – stiliaus ir jo priemonių mokslas; tèkstas – išspausdintas, parašytas arba pasakytas žodinės formos kūrinys, jo fragmentas; žodžių seka, sudaranti tam tikrą visumą, pasakytą arba išreikštą grafiškai (raštu), įrašytą į plokštelę, magnetofono juostą ar pan.*

IŠVADOS

Išnagrinėjus 2445 kalbotyros terminus iš aštuoniolikos vidurinės mokyklos lietuvių kalbos vadovėlių pastebėta, kad terminų skaičius skirtinguose centruose žymiai skiriasi. Pradinių klasių koncentre vartojama 212 kalbotyros terminų, V–VI klasių – 461, VII–VIII klasių – 500. Daugiausia kalbotyros terminų vartojama IX–X klasių koncentre – 800. Aukščiausiam, XI–XII klasių koncentre vartojami 472 kalbotyros terminai.

Iš visų kalbotyros terminų sričių gausiausia yra morfologijos ir žodžių darybos terminų sritis. Šios srities terminai dažniausi yra visuose, išskyrus aukščiausių klasių, centruose.

Terminai, kurie pereina iš žemesnio koncentro į aukštesnį, sudaro 37 proc. visų nagrinėjamų kalbotyros terminų. Didžiausias kalbotyros terminų perėjimas yra iš VII–VIII į IX–X klasių koncentro vadovėlius.

Kalbotyros terminų apibrėžčių pateikimas priklauso nuo mokinių išsilavinimo lygio. Pradinių klasių koncentro vadovėliuose terminų apibrėžtys pavienės, žemesniųjų klasių koncentro vadovėliuose terminai apibrėžiami moksliskai. Aukštesniųjų klasių vadovėliuose kalbotyros terminai neretai apibrėžiami taip pat, kaip *Kalbotyros terminų žodyne*, o aukščiausiųjų klasių vadovėliuose terminai apibrėžiami enciklopediškai.

ŠALTINIAI

- Čepaitienė G., Palubinskienė E. *Lietuvių kalba: VII klasei*. Kaunas, 2000.
Čepaitienė G., Palubinskienė E. *Lietuvių kalba: VIII klasei*. Kaunas, 2001.
Dobrovolskis B., Kavaliauskas V., Koženiauskienė R., Zinkevičius Z. *Lietuvių kalba: X klasei*. Kaunas, 2001.
Koženiauskienė R., Dobrovolskis B., Zinkevičius Z. *Lietuvių kalba: IX klasei*. Kaunas, 1999.
Marcelionienė E., Plentaitė V. *Šaltinis: III klasei*. I dalis. Kaunas, 2004.
Marcelionienė E., Plentaitė V. *Šaltinis: III klasei*. III dalis. Kaunas, 2004.
Marcelionienė E., Plentaitė V. *Šaltinis: IV klasei*. II dalis. Kaunas, 2005.
Marcelionienė E., Plentaitė V. *Šaltinis: IV klasei*. IV dalis. Kaunas, 1997.
Plentaitė V., Marcelionienė E. *Šaltinis: III klasei*. II dalis. Kaunas, 2004.
Plentaitė V., Marcelionienė E. *Šaltinis: III klasei*. IV dalis. Kaunas, 2004.
Plentaitė V., Marcelionienė E. *Šaltinis: IV klasei*. I dalis. Kaunas, 2005.
Plentaitė V., Marcelionienė E. *Šaltinis: IV klasei*. III dalis. Kaunas, 2005.
Salienė V., Smetona A. *Lietuvių kalba: XI–XII klasei*. Vilnius, 2004.
Sirtautai J., V., V.V. *Lietuvių kalba: V klasei*. I dalis. Vilnius, 2005.
Sirtautai J., V., V.V. *Lietuvių kalba: V klasei*. II dalis. Vilnius, 2005.
Sirtautai J., V., V.V. *Lietuvių kalba: VI klasei*. Vilnius, 1998.
Šukys J. *Lietuvių kalba: XI klasei*. Kaunas, 2001.
Župerka K. *Lietuvių kalba: XII klasei*. Kaunas, 2001.

LITERATŪRA

- Ambrasas V., Girdenis A., Morkūnas K., Sabaliauskas A., Urbutis V., Valeckienė A., Vanagas A. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius, 2008.
Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai. Vilnius, 2003.
Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. Red. V. Ambrasas, Vilnius, 1997.
Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius, 2000.
Gaivenis K., Keinys St. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas, 1990.
Lietuvių kalbos gramatika 1. Vyr. red. K. Ulvydas, Vilnius, 1965.
Tarptautinių žodžių žodynas. Ats. red. V. Kvietkauskas, Vilnius, 1985.
Tarptautinių žodžių žodynas. Red. A. Kinderys. Vilnius, 2001.
Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 2001.

Гринев С. *Введение в терминоведение*. Москва, 1993.

Gauta 2008-11-28

Rita Katelytė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308
E. paštas: rita.katelyte@lki.lt

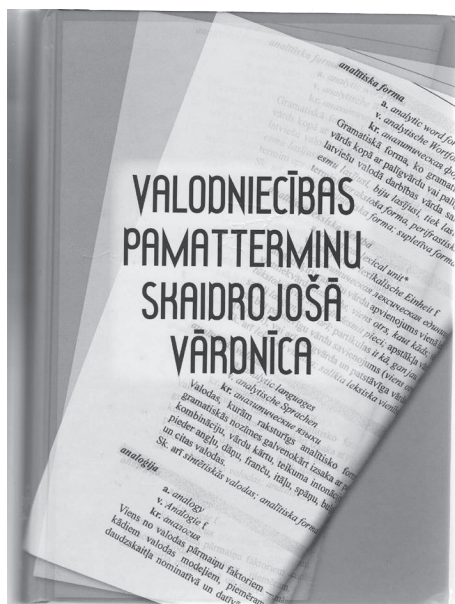
*recenzijos, apžvalgos,
informacija, bibliografija*

REGINA KVAŠYTĒ

Šiaulių universitetas

VALODNIECĪBAS PAMATTERMINU SKAIDROJOŠĀ VĀRDNĪCA

Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā, Rīga, 2007, 624 p.

2008 metų pradžioje Latvijoje pasirodė ilgai lauktas terminografijos leidinys, pagaliau leidžiantis ir kalbininkams pasijusti šiuolaikišką terminiją turinčios srities specialistais. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* – tai pirmas aiškinamasis kalbotyros terminų žodynas, parengtas latvių kalba, kuriame, kaip matyti iš žodyno pavadinimo, sukaupți pagrindiniai šios mokslo šakos terminai. Ligšiol kolegos naudojosi beveik 50 metų senumo verčiamuoju rusų–latvių kalbų terminų žodynu, kuris jau nebetenkino pasikeitusios mokslo kalbos poreikių (VTV 1963). Tačiau naujojo žodyno

autoriai juo rėmėsi atsirinkdami terminus ir jų atitikmenis rusų kalba. Vardovaujami habilituotos filologijos mokslų daktarės, žinomos Latvijos terminologės Valentinos Skujinios (Valentīna Skujiņa), žodyną parengė plačių mokslinių interesų vyresniosios ir vidurinės kartos kalbininkai Ojars Bušas (Ojārs Bušs), Daiga Juoma (Daiga Joma), Andra Kalnača, Ilzė Lokmanė (Ilze Lokmane), Dacė Markus (Dace Markus) ir Iveta Pūtelė (Iveta Pūtele). Jiems talkino nemažai kitų filologijos mokslo atšakų specialistų. Lėšų žodynui leisti skyrė valstybinė agentūra „Valsts valodas aģentūra“ [Valstybinė kalbos agentūra], o jo rengimo iniciatyva priklauso Latvijos universiteto agentūrai „Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts“ [Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas].

Svarstant Žodyno medžiagą daug diskutuota, derintos individualios nuomonės. Kaip ir bet kurioje kitoje srityje, iš pradžių reikėjo atrinkti sąvokas, kurios pateks į Žodyną, vėliau iš jau turimų terminų atsirinkti vartotinus, tobulinti arba kurti naujus, taip pat juos apibrėžti ir ieškoti atitikmenų užsienio kalbomis. Kaip patys autoriai Pratarinėje sako, pagrindinis žodyno tikslas yra sukaupti ir aiškinti aktualiausius kalbotyros terminus ir taip skatinti latvių kalbotyros terminijos plėtrą. Adresatas – kalbininkai, latvių kalbos mokytojai, aukštųjų mokyklų pedagogai, kalbos specialybių studentai ir kt.

Pirmiausia norėtsi išsamiau apibūdinti naująjį terminografijos leidinį. Iš bendrosios apimties pagrindinė, t. y. latvių terminų aiškinimo, dalis užima nuo 12 iki 463 puslapio (beje, tai galima atskirti ir vizualiai – puslapių kraštai nuspalvinti pilkai). Į Žodyną sudėta maždaug 2000 latvių kalbotyros terminų, kurių atitikmenys pateikiami anglų, vokiečių ir rusų kalbomis. Terminų pateikimo principas – abėcėlinis. Žodyne yra nuorodų į susijusius terminus, kurie padeda geriau perprasti jau apibrėžtą sąvoką (jie pridedami su nuoroda *sk. arī* [žr. taip pat]). Čia nemaža iliustracinių pavyzdžių atskirų terminų straipsniuose, dažniausiai prie terminų, pavadinančių įvairius rašto tipus, pavyzdžiui, *antikva, glagolica, hieroglifs, piktogramma*. Taip pat pavieniuose Žodyno straipsniuose esama įvairių schemų, kurios padeda geriau suprasti terminu pavadintą sąvoką (*salikta vārdkopa*¹ [sudėtinis žodžių junginys], *semantiskais trīsstūris* [semantinis trikampis], *vienkārša vārdkopa* [vientisinis žodžių junginys] ir kt.). Žodynas keturkalbis, todėl patogumo

¹ Latvių kalbos pavyzdžiai verčiami į lietuvių kalbą ir rašomi laužtiniuose skliaustuose, išskyrus tuos atvejus, kai abiejose kalbose vartojami tarptautiniai terminai arba terminų formos vienodos. Jeigu nėra vartosenos tradicijų lietuvių kalbotyroje arba taip tiksliau atspindima latvių kalbos termino sandara, vertimas gali būti pažodinis. Tai pažymėta žvaigždute (beje, panašiai daro ir kalbamojo Žodyno autoriai, pavyzdžiui, *neologija** / a. *neology* / v. *Neologie** / kr. *неология**).

dėlei jame pateikiamos kiekvienos užsienio kalbos terminų rodyklės. Jos išsiskiria tuo, kad kiekvienoje pridėti ir vertimai į latvių kalbą. Iš bendros Žodyno apimties rodyklės užima apie vieną trečdalį – nuo 464 puslapio. Be jokios abejonės, toks būdas praktiškas, nes nebereikia ieškoti latvių atitikmens pagrindinėje Žodyno dalyje. Dar reikėtų pridurti, kad daug informacijos, palengvinančios naudojimąsi, yra Žodyno sandaros aprašyme – esama tam tikrų sutartinių dalykų, kuriuos Žodyno vartotojas supras tik išsamiai su juo susipažinęs.

Iš terminų atrankos matyti, kad Žodyne nemaža naujų įvairios sandaros kalbotyros terminų: *kods*, *diskurss*, *korpus*, *makrosociolingvistika*, *kon-situācija*, *kultūraišguvums* [kultūrinis skolinys*], *viltusdraugs* [netikrasis (vertėjo) draugas*], *tekstveide* [teksto kūrimas], *jauniešu slengs* [jaunimo slengas], *komunikatīvā kompetence* [komunikacinė kompetencija] ir kt. Dalis jų – tarptautiniai skoliniai, kiti savos kilmės arba mišrūs dariniai (panašių randama ir lietuvių kalbininkų darbuose). Pastebėtina, kad kai kurių kalbotyros atšakų, tarp jų ir naujųjų, terminija Žodyne gana plačiai išplėtoti ir atspindėta. Ypač išsiskiria onomastika, sociolingvistika, translatologija, arba vertimo teorija. Pavyzdžiui, į naująjį Žodyną pateko sociolingvistikai aktualūs, neretai sinonimų turintys terminai: *alohtonā minoritāte* [alochtoninė mažuma], *aizstājošā divvalodība*, *aizstājošais bilingvisms* [pakeičianti dvikalbystė*, pakeičiantis bilingvizmas*], taip pat vertimo teorijai ir praktikai reikalingi terminai – tarp jų nemaža latvių kalbos darinių, dažniausiai dūrinių: *assvaloda*, *galvenā starpniekvaloda* [ašies kalba*, pagrindinė kalba tarpininkė*], *avotvaloda* [šaltinio kalba*], *mērķvaloda* [tikslų kalba*]; *attulkojums*, *pretoirziēna tulkojums* [atgalinis vertimas*, priešingos krypties vertimas*], *čuksttulkošana* [vertimas pašnibždomis*] ir kt.

Daug dėmesio skiriama terminologijos srityje vartojamai terminijai². Vien su šaknimi *term-* kalbamajame Žodyne pateikta net 19 šios srities terminų (palyginimui galima paminėti, kad lietuvių *Kalbotyros terminų žodyne* su šia šaknimi minimi tik 3 – *terminas*, *terminija* ir *terminologija* (Gaivenis, Keinys 1990)), pavyzdžiui: vientisiniai – *terminēma*, *terminelements* [sudėtinė termino dalis], *terminogrāfija*, *terminzinātne* [terminų mokslas*], *terminoloģija* ir sudėtiniai divžodžiai – *termina noteikšana*, *termina identificēšana* [termino nustatymas, termino identifikavimas], *terminoloģiskā funkcija* [terminologinė funkcija], kai kurie sudėtiniai daugižodžiai – *terminu pieņemamības vērtes*

² Lietuvių kalba išleistas atskiras žodynelis, kuriame pateikta maždaug 200 terminologijoje vartojamų terminų (Kvašytė 2005).

skala [terminų priimtimumo vertės skalė*]. Taip pat nemaža šios kalbotyros šakos terminų randama pagal abėcėlę (*apakštermins* [rūšinis terminas], *viršjėdziens* [gimininė sąvoka] ir kt.), be to, kartais tai gali būti kitų kalbotyros atšakų terminai, kurie, remiantis jų apibrėžtimis, priskirtini terminologijai.

Kai kurie į kalbamąjį Žodyną įtraukti terminai rodo latvių terminologų terminų kūrimo veiklą apskritai, pavyzdžiui, vietoj angliškojo skolinio sukurtas ir sėkmingai įdiegtas informatikos srityje terminas *dators*, išstūmęs anglybę *kompjūters* [kompiuteris], kuri vartojama dažniausiai vien šnekamojoje kalboje, pritaikytas kalbotyroje. Tai nulėmė faktas, kad apskritai šis darinys (lotynų kilmės žodžio *dati* [duomenys] šaknies ir tarptautinės priesagos *-ors* [-orius] kaip prietaisui pavadinti tinkamos darybos priemonės vedinys) pasižymi darybiniu patogumu. Gausybė latvių terminijos naujadarų su šaknimi *dator-* arba iš jos padarytais būdvardžiais patvirtina šį požiūrį, pavyzdžiui: *datorklase* [kompiuterių klasė], *datorprogramma* [kompiuterinė programa], *datortīkls* [kompiuterių tinklas]. Naujausią kalbotyros terminiją papildė tokie terminai kaip *datorizētā tulkošana* [kompiuterinis vertimas], *datorlingvistika* [kompiuterinė lingvistika]. Su šaknimi *dat-* sudarytas ir terminas, dėl kurio formos diskutuota jau kurį laiką – *datubāze* [duomenų bankas*] (įdomu, kad latviai ir lietuviai panašiai sąvokai pavadinti pagrindu pasirinko skirtingus tarptautinius žodžius – vieni *bazē* (< gr.), kiti *banką* (< it.)). Iš pradžių vartotas kaip sudėtinis dvižodis terminas *datu bāze*, Žodyne fiksuotas pritaikius latvių kalbai ypač būdingą tendenciją – sudėtinių terminų vartimą vientisiniams, nes dūriniai kaip vienas iš produktyvių terminų tipų leidžia reikšmę išreikšti abstrakčiau nei dviejų (ar daugiau) žodžių junginiai.

Žodyne yra ir daugiau tokių pavyzdžių, kai linkstama plačiau vartoti pagal tam tikrus modelius sudarytus vientisinius terminus vietoj sudėtinių terminų: *etnosemantika*, *etnolingvistika*, *etnotoponīms*; *apakšjėdziens* [rūšinė sąvoka], *apakšnozare* [atšaka], *apakštermins* [rūšinis terminas]³; *defiskopa* [su brūkšneliu rašomas junginys*] (plg. ir trijų dėmenų dūrinį *defiskoptermīns* [brūkšnelinis (su brūkšneliu rašomas) terminas*]), *defisrakstījums* [rašymas su brūkšneliu*], *defissavienojums* [junginys su brūkšneliu*]; *hibrīdtermins* [hibridinis terminas], *hibrīdvārds* [hibridinis žodis], *hibrīdvaloda* [hibridinė kalba], taip pat kai kurie kiti kalbos tipai: *avotvaloda* [šaltinio kalba*], *cilmvaloda* [kilmės kalba*], *aizguvējvaloda* [pasiskolinanti kalba*]. Nors toks būdas nėra svetimas ir lietuvių terminijai (tai paliudija kai kurie iš minėtų

³ Visi šie terminai latvių kalba sudaryti su dėmeniu *apakš-*, kurio pagrindinė reikšmė atitiktų žodžio *apakša* reikšmę „apačioje, žemiau“; į lietuvių kalbą jie verčiami įvairiai.

pavyzdžių atitikmenų), latvių kalbai tokio tipo dariniai ypač būdingi – tai galima laikyti vokiečių kalbos įtaka (Keinys 1994: 89).

Žodyne taip pat esama daugiažodžių sudėtinių terminų, nors jų nėra gausu. Retai pasitaiko keturžodžių terminų: *augsta mēles pacēluma patskanis* [aukšto liežuvio pakilimo balsis], *salikta teikuma struktūras shēma* [sudėtinio sakinio struktūros schema], *salikts kombinēta saistījuma teikums* [sudėtinis kombinuotas sujungiamasis sakinytis], šiek tiek dažnesni trižodžiai: *pārejošs darbības vārds* [tranzityvinis veiksmazodis], *vārda formālais variants* [žodžio formalusis variantas], *indoeiropiešu valodu saime* [indoeuropiečių kalbų šeima], *latgaliešu rakstu valoda* [latgalių rašto kalba] ir pan.

Gana paplitęs terminų fiksavimo ir vartojimo būdas yra sinonimija. Ne išimtis ir naujasis latvių terminografijos leidinys, kuriame yra įvairių tipų sinonimų, t. y. kai sinonimiški vientisiniai terminai arba sudėtinių terminų pagrindiniai ar šalutiniai dėmenys. Tai gali būti ir latviškos, ir tarptautinės kilmės absoliutieji arba darybiniai sinonimai, pavyzdžiui: *galotne*, *fleksija* [galūnė], *divvalodība*, *bilinguisms* [dvikalbystė], *lidzartikulācija*, *koartikulācija* [koartikuliacija], *devēvaloda*, *donorvaloda* [duodančioji kalba*, kalba donore], *diahroniskā valodniecība*, *diahroniskā lingvistika* [diachroninė kalbotyra]. Taip pat pasitaiko su lotynų kalbos ekvivalentais šalia: *saliktā nākotne*, *futūrum II* [sudėtinis būsimasis laikas], *darbības lietvārds*, *nomen actionis* [*veiksmo daiktavardis]. Viena kita sąvoka turi net po tris variantus (tai dažniausiai sudėtinis terminas, jo sutrumpintas variantas ir tarptautinis terminas): *atvasināts vārds*, *atvasinājums*, *derivāts* [išvestas žodis, vedinys, derivatas], *bahuvrihi*, *bahuvrihi saliktenis*, *citnozīmes saliktenis* [bahuvrihi dūrinys, kitos reikšmės dūrinys*]. Žodyne esama ir vis dar diskutuotinių terminų, kurie palikti sinonimiškai, pavyzdžiui, *anglisms*, *anglicisms*⁴. Pagrindinė problema kyla dėl dėmens *-ic-*, kuris, kaip ne kartą yra teigusi V. Skujinia, neturi jokieo semantinio krūvio ir todėl nereikalingas.

Kalbant apie daugiareikšmiškumą reikia pasakyti, kad tokių kalbotyros terminų nedaug, nors kai kurių daugiareikšmių terminų Žodyne vis dėlto pasitaiko. Tai ir skirtingose, ir vienoje kalbotyros atšakoje vartojami *akomodācija* – ir fonetikoje, ir sociolingvistikoje, *anafora* – ir stilistikoje vartojama figūra, atskleidžianti santykį tarp žodžio ir prieš tai minėto žodžio, ir terminas, *alonīms* onomastikoje – ir kaip tikrinio vardo variantas, ir pseudonimas.

Svarbi Žodyno dalis yra apibrėžtys. Jų esama įvairių: ir glaustų, ir išsamų. Kai kurios net labai glaustos, panašios į sinonimus arba skiriančios vieną

⁴ Latvių kalba neturi savos kalbos vedinio kaip lietuvių kalba – *anglybē*.

sąvoką nuo kitos: *semasiologs* – *semasiologijas speciālists*; *sintaksists* – *sintaksės speciālists*; *reģionālais dialekts* – *teritorijai raksturīgs dialekts atšķirībā no sociolekta* [regioninis dialekts – teritorijai būdingas dialekts skirtingai nuo sociolekta]. Kitos apibrėžtys papildytos iliustracine medžiaga, o tai iš Žodyno vartotojo pozicijų vertintina teigiamai, nes kartais geriau perprasti reiškinių padeda vienas kitas aptariamojo reiškinio pavyzdys, nei vien teorinis apibūdinimas. Esama ir išsamesnių apibrėžčių, kuriose randama daug papildomos informacijos apie vieną ar kitą reiškinį, pavyzdžiui, *lietiškų rakstu valodas stils*, *lietiškais stils* [dalykinių raštų stilius, dalykinis stilius] – *Funkcionālais valodas paveids jeb stils, ko lieto oficiālos dokumentos. Lietišķo rakstu stilā lieto emocionāli neutrālus izteiksmes līdzekļus, to raksturo standartizēta, maksimāli unificēta izteiksme, stingras un lēni mainīgas normas, izteiksmes līdzekļu ekonomija, speciālās terminoloģijas un standartizētu konstrukciju lietojums, liels lietovārdu īpatsvars. Latviešu valodas lietišķo rakstu stilam raksturīga citvalodu ietekme.* [Funkcinė kalbos atmaina arba stilius, vartojamas oficialiuose raštuose. Dalykinių raštų stiliuje vartojamos emocionali neutralios raiškos priemonės, jį apibūdina standartizuota, maksimaliai unifikuota raiška, griežtos ir lėtai besikeičiančios normos, raiškos priemonių ekonomija, specialios terminijos ir standartizuotų konstrukcijų vartojimas, didelis daiktavardžių lyginamasis svoris. Latvių kalbos dalykinių raštų stiliui būdinga ryški kitų kalbų įtaka]. Tokia apibrėžtis prilygsta stiliaus požymių aprašymui enciklopedinio ar mokomojo pobūdžio leidinyje. Žinoma, ne visos apibrėžtys Šiame Kalbotyros terminų žodyne tokios išplėtotos. Tikrų enciklopedinių duomenų yra termino *ātrraksts*, *stenogrāfija* [greitraštis*, stenografija] apibrėžtyje, kur pasakoma, kada atsirado toks rašymo būdas, kas jį išrado ir pan.

Įvairiapusiškai nagrinėjant Žodyną ir su jo rengimu susijusią informaciją randama sąsajų su Lietuva. Žodyno pratarinėje paminėta, kad jo ekspertu buvo Axel Holvoet (beje, jo vardas ir pavardė pagal visas latvių kalbos taisykles sulatvinta – Akselas Holvutis) iš Lietuvių kalbos instituto. Pačiame Žodyno turinyje kartais minima lietuvių kalba, pavyzdžiui, įtraukti tokie terminai kaip *lietuvišu filoloģija* [lietuvių filologija], *lietuvišu valoda* [lietuvių kalba] ir sinonimiški terminai *lietuvisms*, *lituānisms* [lietuvybė, lituanizmas], *lietuvistika*, *lituānistika* [lituanistika], taip pat savo reikšmėmis lietuvių kalbą apimantys terminai *baltisms* [baltizmas], *baltistika*, *baltu filoloģija* [baltų filologija], *baltu valodas* [baltų kalbos]. Literatūros sąrašė tarp 113 pozicijų įvairiomis kalbomis paminėti ir keli lietuvių kalbininkų darbai: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (1996), *Lietuvių kalbos enciklopedija* (1999), *Lithuanian Grammar* (1997), A. Paulauskienės *Lietuvių kalbos*

morfologija (1994), Vinco Urbučio *Žodžių darybos teorija* (1978), Adelės Valeckienės *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika* (1998), Zigmo Zinkevičiaus *Kalbotyros pradmenys* (1980). Tiesa, pastebėtas netikslumas – lietuvių *Kalbotyros terminų žodynas* minimas be autorių (žr. 27-ą poziciją), todėl į abėcėlinį literatūros sąrašą pagal pavadinimą pateko prie *K* raidės, o ne prie *G*, kaip turėtų būti pagal autorius).

Reikia pripažinti, kad *Žodyne* neapsieita ir be tam tikrų netikslumų. Ne iki galo sutvarkyta struktūra, pavyzdžiui, trūksta kai kurių terminų, į kuriuos esama nuorodų prie susijusių terminų: *sinekdoha* – *poētiskā sinekdoha* [poetinė sinekdocha], *leksiskā sinekdoha* [leksinė sinekdocha], tačiau nė vienos iš pastarųjų nėra nei prie raidės *P*, nei prie *L*. Dėl kelių kitų terminų įtraukimo į *Žodyną* galima būtų suabejoti – ar šios srities terminų *Žodynui* tinkami *vārdabrālis* [bendravardis], *vārdamāsa* [bendravardė], *tēls* [vaizdas], *tauta*. Tačiau nei tai, kad nerandama kai kurių atitikmenų abėcėlės tvarka sudarytame *Žodyne* (tik prie susijusių terminų kaip galimybė palyginti), nei tai, kad literatūros sąrašė kažkas ne taip įrašyta, nei tai, kad kai kurie terminai nereikalingi ar abejotini, nemenkina jo turinio ir reikšmės bei svarbos Latvijos mokslo kalbos raidai, latvių kalbotyros mokslui.

Latvių terminografijos leidinys puikiai parengtas ir turinio atžvilgiu, ir vizualiai bei poligrafiškai. Tokio terminografijos principus atitinkančio kalbotyros leidinio pasirodymas yra svarbus, o pasirodė jis laiku, kai randasi daugybė naujų reiškinių apskritai gyvenime, ir kalboje, nes mokslo kalba keičiasi, tobulėja. Tai galėtų būti rimta paskata lietuvių kalbininkams, beveik du dešimtmečius besinaudojantiems turimu *Kalbotyros terminų žodynu* (Gaivenis, Keinys 1990), sekti kaimynų ir kolegų pavyzdžiu – plėtoti lietuvių kalbotyros terminiją ir rengti naują leidimą.

LITERATŪRA

- Gaivenis K., Keinys S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
Keinys S. 1994: Latvių terminologijos tvarkymo principai. – *Terminologijos vagos*, 87–90.
Kvašytė R. 2005: *Mokomas terminologijos žodynelis*, Šiauliai.
VTV 1963: *Valodniecības terminu vārdnīca*. Sast. R. Grabis, Dz. Barbare, A. Bergmane, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Gauta 2008-12-23

Regina Kvašytė
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai
E. paštas: kvasyte@hu.su.lt

DIANA ŠILOBRITAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

J. Gaivenytė-Butler, St. Keinys, A. Noreikaitė

LIETUVIŲ KALBOS TERMINŲ ŽODYNAI

2008 m. Lietuvių kalbos institutas išleido Terminologijos centro darbuotojų Jolantos Gaivenytės-Butler, Stasio Keinio ir Adelės Noreikaitės parengtą anotuotą 1900–2005 m. lietuviškų terminų žodynų bibliografijos rodyklę. Tai labai svarbus ir naudingas leidinys, kuriame aprašyta per 500 verčiamųjų, aiškinamųjų, enciklopedinių ir aiškinamųjų verčiamųjų įvairių sričių terminų žodynų, žodynėlių ir biuletenių, kuriuose yra lietuviškų terminų.

Rodyklę sudaro St. Keinio lietuviška pratarmė *Keletas palydimųjų terminų žodynų bibliografijos rodyklės žodžių* (7–8), angliška pratarmė *Accompanying words to the bibliographical index of dictionaries of terms* (9–11), *Terminų žodynų bibliografija* (13–228), *Sisteminė rodyklė* (229–235), *Systemic index* anglų k. (236–242), *Asmenvardžių rodyklė* (243–252) ir literatūros sąrašas (253–256).

Bibliografijoje terminų žodynai pateikti chronologiškai ir yra sunumeruoti: iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo (1918) užfiksuoti 4 terminų žodynai, nepriklausomybės laikotarpio (1918–1940) – 8, okupacijos laikų (1940–1990) – 168, atgavus nepriklausomybę (1990–2005) išleista net 320 terminų žodynų, žodynėlių ir kt. Parašytos beveik visų žodynų anotacijos, kuriose nurodomas žodyno tipas, sandara, paskirtis ir aprobata. Taip pat nurodoma, kuris žodynas yra išleistas kompaktine plokštele. Po anotacijų pateikiami leidinių pavadinimai anglų kalba.

Sisteminėje rodyklėje pateiktos sugrupuotos ir susistemintos visų minėtų žodynų sritys: 1. *Bendrasis skyrius*, 2. *Filosofija. Psichologija. Etika*, 3. *Religija. Teologija*, 4. *Visuomenės mokslai*, 5. *Matematika. Gamtos mokslai*, 6. *Taišomieji mokslai. Medicina. Technika*, 7. *Menas. Žaidimai. Sportas*, 8. *Kalboty-*

ra. *Filologija. Literatūros mokslas*, 9. *Geografija. Istorija*. Kiekvienas skyrius skirstomas į poskyrius, o šie – dar smulkiau, pavyzdžiui, *Bendrojo skyriaus* poskyriai yra *Bendrieji mokslo ir kultūros dalykai. Bibliotekininkystė ir bibliografija. Žurnalistika*) skirstomas į *Kompiuterių programas, Kompiuterių techniką* ir *Kompiuterių tinklus* ir pan.

Rodyklėje pateiktas vienas kitas žodynas, kuriame lietuviškų terminų nėra (pavyzdžiui, *Check-list of Lithuanian Lepidoptera = Lietuvos drugių sąrašas*). Taip pat įrašytos lietuvių kalbos, medicinos, muzikos, technikos, žemės ūkio, žurnalistikos enciklopedijos, kitos – neįdėtos. Neįtraukti ir kiti, ne terminų žodyno pobūdžio leidiniai bei terminų standartai. Pasakytina, kad tam tikros srities serijos žodynai, išleisti atskirais sąsiuviniais, pateikiami taip pat skyrium, pavyzdžiui, Lietuvos mokslų akademijos Energetikos ir elektrotechnikos instituto Terminologijos komisijos 1960–1969 m. parengti 29 *Technikos terminų* sąsiuviniai.

Lietuvių kalbos terminų žodynų bibliografijos rodyklė skirta plačiam skaitytojų ratui: terminologams, kalbos praktikams, žodynininkams ir visiems, kas domisi lietuvių kalba.

Gauta 2008-12-05

Diana Šilobraitė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: dianas@lki.lt

Tarptautinė konferencija *Leksikologija ir terminologija: teorija, praktika, istorija*. *Jono Kruopo 100-osioms gimimo metinėms*

ROBERTAS STUNŽINAS

Lietuvių kalbos institutas

2008 m. balandžio 23–25 d. Lietuvių kalbos institute vykusioje tarptautinėje konferencijoje *Leksikologija ir terminologija: teorija, praktika, istorija. Jono Kruopo 100-osioms gimimo metinėms* daug dėmesio buvo skirta terminologijai. Pranešimus terminologijos temomis skaitė 21 pranešėjas iš Lietuvos ir užsienio. Plenariniame posėdyje prof. habil. dr. V. Skujinia (Skujina) (Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas) kalbėjo apie leksikologijos ir terminologijos ir jų šakų – leksikografijos ir terminografijos bendrybes ir skirtynes. Tai turėtų padėti išaiškinti problemas, susijusias su terminologijos kalbos įvairių elementų vaidmeniu. Prof. habil. dr. S. Grinevas-Grinevičius (Balstogės universitetas) skaitė pranešimą apie leksikografiją ir terminologiją. Pastaruoju metu keičiasi požiūris į bendrąją ir specialiąją leksiką, skirtumai tarp šių sričių nyksta. Išsamūs verčiamieji žodynai gali atskleisti nacionalinių terminijų savitumus. Dirbant su verčiamaisiais žodynais be eksperimentų galima nustatyti formaliuosius terminų vertimo semantinių nukrypimų kriterijus, daugiareikšmiškumo ir homonimijos, dalinės ir absoliučiosios sinonimijos ribas.

Vengrijos nacionalinės ir skolintos terminijos problemas aptarė A. Foriš (Fóris) (Vakarų Vengrijos universitetas). XVIII–XIX a. skoliniai buvo vartojami tik išskirtiniais atvejais. Žodžių vengrinimo tendencija išliko iki XX a. vidurio, kol Vengrija nepatyrė didelės Sovietų Sąjungos įtakos. Įstojus į Europos Sąjungą sunkumų sukėlė tai, kad vengrų kalboje labai maža tarptautinių terminų. Dėl to ypač keblu Vengrijos vertėjams.

A. Kaulakienės (Vilniaus Gedimino technikos universitetas) ir E. Makariūnienės (Fizikos institutas) pranešime buvo pristatytas keturių fizikos terminografijos spaudinių norminamasis aspektas. Norminimo užuomazgų jau galima rasti dvikalbiame P. Brazdžiūno *Fizikos terminų žodyne*. Ypač akivaizdžiai matomas 1979 m. keturkalbio *Fizikos terminų žodyno* norminamasis aspektas.

Apie naujadarų atsiradimo veiksnius, jų kūrimo aspektus Moldovoje kalbėjo I. Drucé (Druce) (Nacionalinis Moldovos Terminologijos centras). Latvijos terminologų J. Borzovo (Latvijos universitetas, Rygos informacinių technologijų institutas) ir I. Ilzinios (Rygos informacinių technologijų institutas) pranešime išvardytos problemos, kurias sukelia anglų kalbos skoliniai latvių informacinių technologijų terminijoje.

R. Andžius (Matematikos ir informatikos institutas) pristatė terminų žodynų straipsnių kompiuterinio struktūrinimo ypatybes. Keliant terminų žodyno tekstą į kompiuterinę duomenų bazę daugiausia sunkumų kyla dėl žodyno išsamumo, terminų ženklų, antraštinių terminų, straipsnių skyrybos ir nuorodų nevienodumo.

1922–1942 m. lietuvių literatūros teorijos vadovėliuose rasti antoniminiai terminai nagrinėti A. Mitkevičienės (Lietuvių kalbos institutas) pranešime. Terminų antonimijos pagrindas yra sąvokų dichotomija ir binarinis skirstymas. Todėl kontradikcinės priešybės yra dažnesnės nei kontrarinės. Nagrinėjamojo laikotarpio literatūros mokslui būdingi ne tik savi antonimai, bet ir bendrojo kalbos fondo antonimija.

S. Ovseičik (Kijevo T. Ševčenkos nacionalinis universitetas) nagrinėjo Ukrainos ekologijos terminijos skolinių klausimus. Ekologijos mokslo savarankiškumas lemia tai, kad skoliniai Ukrainos ekologijos terminijoje gali būti tiesioginiai ir netiesioginiai. Iš kitakalbių leksemų atsiradę terminai rodo, kad svarbus skolino termino leksinės asimiliacijos rodiklis yra jo vartosenos aktyvumas.

Iš antroponimų ir toponimų padaryti latvių ir lietuvių kalbų eponiminiai augalų pavadinimai, jų darybos būdai, skirtumai ir panašumai pristatyti L. Pietės (Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas) pranešime. Eponimių augalų pavadinimų darybos būdų yra keletas, tačiau neretai pasitaiko ir mišrios darybos. Augalų pavadinimai gali būti sudaryti ir pačioje kalboje, ir perimti kaip dariniai.

N. Jacenko (Nacionalinės mokslų akademijos Ukrainiečių kalbos institutas) skaitė pranešimą apie ukrainiečių karybos terminijos kūrimosi ypatybes. Nuo XIX a. ukrainiečių kalboje buvo daug leksinių ir frazeologinių karybos sąvokų reiškimo priemonių. Šių priemonių sistemiškumas leidžia kalbėti apie sutvarkytą karybos terminologijos sistemą. Nagrinėjamojo laikotarpio karybos terminijai būdinga senoji leksika, kitakalbių elementų skolinimasis, fonetinis ir darybinis varijavimas, sinonimija.

R. Stunžinas (Lietuvių kalbos institutas) supažindino su 1910–1937 m.

mokslo leidinių lietuviškąją statybos terminiją. Tiriamąją terminiją sudaro terminizuota paprastoji leksika, semantiniai derivatai ir dariniai. Dabartinės statybos terminijos atžvilgiu nemaža nagrinėjamosios terminijos dalis išlaikyta iki šių laikų, nors yra nemažai ir pasenusių terminų.

Lietuvių ir latvių terminologų požiūrį į leksinius vertinius pristatė A. Ščucka (Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas). Pranešime taip pat nagrinėtas 1922 m. išleistas terminų žodynas. Surinkti duomenys leidžia kalbėti apie teigiamą kitos kalbos įtaką savai terminijai.

R. Kvašytė (Šiaulių universitetas) kėlė tautines realijas įvardijančios leksikos problemas. Lakūnomis vadinami kultūros elementai, kurių nesupranta kitos kultūros atstovas. Specifinės tautinės realijos pavadinamos ir terminais beekvivalentė leksika, egzotinė leksika. Tokiai leksikai įvardyti tinkamiausiu laikytinas terminas *beekvivalentė leksika*.

V. Ščerbinas (Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos J. Kolaso Kalbotyros institutas) skaitė pranešimą apie terminografijos ir specialiosios konceptografijos ryšius. Terminografija tiria terminologijos žodynų teorines ir praktines problemas, o specialioji konceptografija apima konceptuarijų kūrimo teoriją ir praktiką. Terminografijos ir specialiosios konceptografijos pagrindinis skirtumas yra tai, kad terminografija siekia aprėpti kuo daugiau specialiosios leksikos, o konceptografijai būdinga griežta pagrindinių konceptų atranka.

Prof. V. Drotvinas (Vilniaus pedagoginis universitetas) papasakojo apie A. Dambrausko vadovėlio lietuviškuosius naujus, modifikuotus ir skolintus terminus. Vadovėlio terminų analizė rodo autoriaus pastangas pateikti lietuviškų gramatikos terminų. Dėl riboto vadovėlio paplitimo šie terminai didesnės įtakos lietuvių kalbos lingvistikos terminijai neturėjo.

V. Kudirkos sukurtus medicinos terminus aptarė P. Zemlevičiūtė (Lietuvių kalbos institutas). XIX a. pabaigoje paspartėjo lietuviškų spaudinių leidyba. V. Kudirka buvo vienas žymiausių to meto visuomenės ir spaudos veikėjų, jis daug prisidėjo prie lietuviškosios medicinos terminijos kūrimo. Dalis V. Kudirkos terminų yra naujadarai.

Su restauravimo terminijos problemomis supažindino S. Sprindienė (Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka). Restauratorių kalboje ir dokumentuose gausu netinkamų terminų, dėl terminijos spragų specialistams sunku tvarkyti savo darbus. Taisyklingų terminų ieškoma kitų sričių terminų žodynuose, standartuose ir kituose dokumentuose, bet tai neužpildo terminijos spragų.

Apie kalbų vartojimo, išlikimo ir globalizacijos klausimus kalbėjo J. Klimavičius (Lietuvių kalbos institutas). Lietuvių kalba poliarizuojasi – nors bendrinės kalbos sluoksnis yra platus, tačiau plečiasi agresyvus žargono sluoksnis. Norminimui trūksta sistemiškumo, kalbininkų terminologų pajėgos nedidelės ir visuomenės aktyvumas nepakankamas.

Gauta 2008-12-16

Robertas Stunžinas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308
E. paštas: robertasst@lki.lt

Tarptautinė mokslinė konferencija *Aktuali valodas prakses jautājumi*

SOLVITA LABANAUSKIENĒ

Lietuvių kalbos institutas

2008-ieji metai Latvijoje paskelbti Letonikos metais, skirtais Latvijos Respublikos paskelbimo 90-mečio sukakčiai ir dabartinės rašybos šimtmečiui paminėti. Letonikos programos tikslas – kurti naujas mokliškai motyvuotas latvių kalbos, Latvijos istorijos ir kultūros teorijas.

Vienas iš Letonikos programos renginių buvo tarptautinė mokslinė konferencija ir apskritojo stalo diskusija *Aktuali valodas prakses jautājumi (Aktualūs kalbos praktikos klausimai)*, vykusį 2008 m. spalio 24 d. Rygoje, Latvijos mokslų akademijoje.

Įvadinį žodį tarė akademikė Valentīna Skujiņa ir habilituotas mokslų daktaras Ojāras Bušas, iškėlė pagrindinį šio projekto klausimą *Kas pavojingiausia latvių kalbai?*

Pirmoje sekcijoje buvo skaitomi pranešimai, kuriuose parodyta kontaktinių kalbų patirtis. Ventspilio aukštosios mokyklos filologijos daktaras Juris Baldunčikas pranešime *Valodas kultūra un dominējošās kontaktvalodas spiediens: angļu valodas ietekmes desmit izpausmes veidi (Kalbos kultūra ir vyraujančios kontaktinės kalbos spaudimas: dešimt anglų kalbos įtakos reiškiniai būdų)* kalbėjo apie rusų kalbos perkrovimą anglizmų ir šio reiškinio žalą latvių kalbos struktūrai.

Ieskats angļu valodas praksē (Požiūris į anglų kalbos praktiką) – taip skambėjo Moderniųjų kalbų fakulteto Gretinamosios kalbotyros ir vertimų skyriaus profesorės Maijos Brėdės anglų kalbos vartosenos naujovių apžvalga. Akcentuoti repo, hiphopo kalbinės raiškos variantai, taip pat *tintnīcas* (liet. *rašalinės*) terminų atsiradimas – vadinamieji ilgi žodžiai, kuriems parašyti reikia daug rašalo.

Helsinkio universiteto kviestinė lektorė, Latvijos universiteto asocijuotoji profesorė Laimutė Balodė pranešime *No somu valodas prakses pieredzes (Iš suomių kalbos praktikos patirties)* aptarė suomių kalbos praktiką. Pasak mokslininkės, Suomijoje stipri šnekamosios kalbos tradicija: šalyje kalbama

slengu, populiariu trumpinti kalbą. Šios šalies valstybinė kalba yra ne tik suomių, bet ir švedų kalba, todėl suomiau save mėgsta vadinti švedakalbiais suomiais. Taip parodoma tolerancija ir pagarba kitai kalbai. Tiesa, tokia dvikalbystė sudaro ir nemažai nepatogumų.

Atstovas iš Rusijos Pavelas Kolubkovas pranešime *Par valodas kultūras stāvokli Krievijā (Apie kalbos kultūros padėtį Rusijoje)* pateikė informacijos apie rusų kalbos įpročius.

Lietuvių kalbos instituto atstovės doktorantės Solvitos Labanauskienės aptarta tema *Aktuālais valodas praksē Lietuvā (Apie lietuviams aktualiūs kalbos praktikos klausimus)*. Pabrėžtos ne tik esamos kalbos problemos (anglizmų įtaka, mobiliųjų žinučių ir elektroninių laiškų rašyba ir kt.), bet ir prevencinės priemonės, kurių imasi Valstybinė lietuvių kalbos komisija, Lietuvių kalbos institutas ir kitos institucijos. Temą pratęsė daktarė Regina Kvašytė – Šiaulių universiteto docentė – apie šio universiteto patirtį (*Šauļu universitātes pieredze*).

Pirmoji konferencijos dalis buvo baigta Vitos Kalniņos–Kalnarājos pranešimu *Aktuāli risināmi problēmjautājumi: lielie sākumburti ES tiesību aktu teksto (Aktualiūs sprendžiami probleminiai klausimai: didžiosios raidės ES teisės aktų tekstuose)*.

Aktualiūs latvių kalbos praktikos klausimai (*Aktuālais latviešu valodas praksē*) buvo aptariami antroje konferencijos sekcijoje. Latvių terminologė daktarė Iveta Pūtelė skaitė pranešimą *Valodas prakses vērtējuma aptaujas rezultāti (Kalbos praktikos vertinimo apklausos rezultatai)*. Apklausoje dalyvavę latvių kalbininkai, žurnalistai, mokytojai, studentai ir kitos kalbos vartotojų grupės pateikė atsakymus į svarbius šio meto klausimus, pvz.: *Remdamiesi dabartine kalbos praktika, įvertinkite kalbos kultūros lygį*, – 54,5 proc. apklaustųjų vertina patenkinamai, daugiau negu 40 proc. nepatenkinamai; *Koks, jūsų nuomone, yra svarbiausias spręstinas kalbos kultūros klausimas arba ką turi daryti kalbininkai*, – sekti kalboje vykstančius procesus, tačiau nebūti didaktiškiems; daugiau populiarinti tai, ką daro kalbininkai; pagreitinti latvių kalbos terminų kūrimą tų sričių, kurios sparčiai plėtojamos, ir kt.¹

¹ 2008 m. rudenį Lietuvių kalbos institute buvo surengta apklausa dėl dabartinės kalbos padėties ir svarbiausių spręstinių kalbos kultūros klausimų. Apklausoje dalyvavo kalbininkai, studentai lituanistai. Svarbiausiu jų nuomone, spręstini kalbos klausimai – kurti lietuviškus terminus ir išlaikyti tarptautinius žodžius; spręsti anglizmų problemą; kelti kalbos prestižą; atsisakyti didžiųjų kalbos klaidų; normalizuoti kalbos specialistų ir kalbos vartotojų santykius; kalbininkams rūpintis jaunimo kalbos ugdymu, akcentuojant pagarbą lietuvių kalbai ir kt.

Liepojos pedagogikos akademijos docentė Dzintra Šulcė kalbėjo tema *Valodas prakses pētījumi Liepājas Universitātē (Kalbos praktikas tyrinėjimai Liepojos universitete)*. Remiantis studentų apklausomis, ypatingą dėmesį reikia skirti iškalbos menui, dėl to turi būti sudarytos sąlygos studentams dažniau kalbėti viešumoje.

Apie pagrindinius terminų darybos būdus pasakojo Latvijos mokslų akademijos garbės daktarė Ilzė Ilziņa. Pranešime *ISO standartu ietekme uz latviešu valodas praksi: informātikas terminoloģijas izstrādes pieredze (ISO standartu įtaka latvių kalbos praktikai: informatikos terminologijos tvarkybos patirtis)* buvo minimi keturi terminų darybos būdai – esamų formų vartoseną ir naujų formų kūrimas; terminų daryba naudojant sutrumpintas formas; terminų darymas pagal loginį išplėtimą; terminų kūrimas taikant skolinius. Pasak pranešėjos, naujai sudaryti terminai iškart turėtų būti keliami į duomenų bazę ir sudarytos sąlygos, kad jie būtų keičiami, jeigu vartotojai pasiūlytų geresnį variantą.

Doktorantė Anita Ščucka (Ryga) skaitė pranešimą *No Terminoloģijas un valodas kultūras grupas sēžu pieredzes: ieskats vēsturē (Iš Terminologijos ir kultūros grupės posėdžių patirties: istorinis žvilgsnis)*, kuriame buvo minimi pagrindiniai uždaviniai: terminologijos kartotekos sudarymas; periodinių leidinių, skirtų kalbai, sekimas; konsultacijų žodžiu ir raštu teikimas; kalbos praktikos dienų ir kalbos savaičių rengimas; kalbos praktikos posėdžių organizavimas ginčijamiems klausimams spręsti.

Konsultācijās biežāk uzdotie jautājumi (Dažniausi konsultacijų metu užduodami klausimai) – Valstybinės kalbos agentūros konsultantės Dītės Liepos tema. Atkreiptas dėmesys į dviejų aktualių kalbos problemų egzistavimą – latvių kalbos rašybą ir tikrinių daiktavardžių rašybą ateityje. Pasak pranešėjos, pasitaiko ir įdomybių, pavyzdžiui, prašymų iš vieno ar kito politiko kalbos pašalinti parazitinių žodelį *teiksim (sakykim)* ir pan.

Į architektės, visuomenės veikėjos Maijos Sinkos retorinį klausimą *Quo vadis, latviešu valoda? (Kur eini, latvių kalba?)* buvo atsakyta, kad kalbos padėtis yra kritinė, o dabartinis laikotarpis gali būti vadinamas sumišimu.

Apie kalbos stilių sąmaišą kalbą tęsė profesorė Maija Baltiņa – *Valodas prakse kultūru kruscelēs (Kalbos praktika kultūrų kryžkelėse)*.

Agris Timuška, Valstybinės kalbos centro direktorius (pranešimas *Valsts valodas centrs latviešu valodas praksei (Valstybinės kalbos centras latvių kalbos praktikai)*), apgailestavo, kad kalbos tvarkymo darbams neskiriama lėšų, o opiausia šio laikotarpio problema yra įvairių pavadinimų rašymas didžiosiomis raidėmis.

Pabaigoje Latvijos universiteto agentūros „Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas“ surengtos tarptautinės konferencijos *Aktualūs kalbos praktikos klausimai* dalyviai pateikė rezoliuciją, kurioje pabrėžti šie esminiai kalbos praktikos dalykai: Latvių kalbos ekspertų komisijos darbo aktyvinimas; informacijos apie aktualius kalbos klausimus skleidimas; kalbos kultūros propagavimas mokyklose, universitetuose, kitose įstaigose; kalbos institucijų ryšių su visuomene, taip pat su latviais, gyvenančiais kitose šalyse, tvirtinimas ir kt.

Latvių kalbos praktikos problemos nesvetimos ir lietuvių kalbai. Turime ko vieni iš kitų pasimokyti.

Gauta 2008-12-12

Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: labanauskiene@lki.lt

Terminologijos renginiai Maskvoje

ALBINA AUKSORIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

2008 metais Maskvoje vyko keletas terminologijai svarbių renginių. Gegužės 23–24 dienomis V. V. Vinogradovo rusų kalbos institute buvo surengtas tarptautinis simpoziumas *Terminologija ir žinios*. Šį renginį organizavo 2007 m. rugsėjo mėn. V. V. Vinogradovo rusų kalbos institute įkurtas Terminologijos centras, kurio vadovas yra habil. dr. Sergejus Šelovas. Kaip buvo nurodyta Terminologijos centro svetainėje, centro tikslai ir uždaviniai yra šie: moksliniai terminijos, specialiosios leksikos, mokslo ir technikos kalbos tyrimai; moksliniai rusų kalbos kultūros tyrimai profesinės veiklos srityse; mokslo norminamųjų terminijos rinkinių rengimas ir leidimas; terminų duomenų bazių kūrimas; pagalba rengiant mokslinę norminamąją terminologiją ir specialiosios kalbos žodynus; norminamųjų terminų žodynų ir standartų ekspertizės; bendradarbiavimas su kitomis mokslo institucijomis ir tarptautinėmis organizacijomis (IIFT, AEFT, Infoterm, Nordterm).

Simpoziume perskaityta 18 mokslinių pranešimų. Daugiausia pranešėjų buvo iš Rusijos, keturis pranešimus skaitė svečiai iš Vokietijos, Ukrainos, Suomijos ir Lietuvos. Pranešimus galima suskirstyti į keturias temines grupes. Terminologijos ištekliai ir specialiosios leksikos klasifikacija nagrinėta trijuose pranešimuose: Tarasas Kijakas iš Kijevo kalbėjo apie profesinių kalbų lingvistiką ir terminologiją, prof. habil. dr. Vladimiras Leičikas nagrinėjo bendrąją tipologiją ir specialiosios leksikos daugiaaspektę klasifikaciją, o šio straipsnelio autorė apžvelgė lietuvių terminijos išteklius, papasakojo ne tik apie Lietuvoje spausdintus terminų žodynus, bet ir apie terminų duomenų bazes ir bankus.

Daugiausia mokslininkų (Larisa Aleksiejeva (Permė), Jelena Golovanova (Čeliabinskas), Larisa Manerko (Riazanė), Serafima Nikitina (Maskva), Valentina Novodranova (Maskva), Tamara Pristaiko (Dniepropetrovskas)

ir Margarita Bondarčuk (Kijevas)) skaitė pranešimus, skirtus kognityvinės terminologijos problemoms nagrinėti.

Terminografijos ir formalizuoto žinių pateikimo klausimai svarstyti trijuose pranešimuose. Heribertas Pichtas iš Brëmerferdės kalbėjo apie nežodinius grafinius objektus ir sąvokų perteikimą humanitariniuose moksluose, Kouvoloje (Suomija) dirbantis Igoris Kudaševas kartu su Irina Kudaševa parengtame pranešime nagrinėjo loginių sąvokų schemų modeliavimą terminų žodynuose, o V. V. Vinogradovo rusų kalbos instituto Terminologijos centro vadovas habil. dr. Sergiejus Šelovas pristatė terminijos žinių bazę *WinTerm*, pateikė lingvistinių ir kompiuterinių rezultatų suvestinę.

Ketvirtos temos pranešimuose analizuota atskirų mokslo sričių terminija. Jelena Nikulina ir Valentina Ikonikova (Maskva) kalbėjo apie terminų variantiškumą JAV teisės terminų sistemoje, Larisa Raciburskaja (Nižnij Novgorodas) ir Galina Ivanova (Kirovas) aptarė morfemikos ir žodžių darybos metakalbos variantiškumą ir sinonimiją, Nadiežda Riabceva (Maskva) – lingvistinės terminijos vaidmenį tvarkant ir formalizuojant verčiamas žinias.

Simpoziumas buvo įdomus ir naudingas, jame dalyvavo įvairių Rusijos terminologijos mokyklų atstovai, daug diskutuota, dalyviai siūlė organizuoti didesnę tarptautinę terminologijos konferenciją Maskvoje.

2008 m. visa rugpjūčio antroji savaitė buvo skirta tarptautiniams terminologijos renginiams. Rugpjūčio 11–15 d. Maskvoje Darbo ir socialinių ryšių akademijoje vyko Tarptautinės standartizacijos organizacijos 37-ojo technikos komiteto „Terminologija ir kiti kalbos ir turinio ištekliai“ bei jo pakomitečių metiniai susirinkimai, kuriuose svarstyti įvairūs standartų projektai ir kiti standartizacijos dokumentai. Nuspręsta 37-ojo technikos komiteto „Terminologija ir kiti kalbos ir turinio ištekliai“ sekretoriatą iš Vienos perkelti į Kiniją, o 2009 m. metinius komiteto susirinkimus organizuoti Kolumbijos sostinėje Bogotoje.

Rugpjūčio 12 d. Maskvoje buvo sušaukta Tarptautinio terminologijos informacijos centro *Infoterm* devintoji generalinės asamblėjos sesija, kurioje pristatyta 2007 m. *Infoterm* ataskaita ir 2007 m. auditorių ataskaita, patvirtintas 2009 m. biudžetas, 2009–2012 m. *Infoterm* darbo programa, 2008–2009 m. darbų planas ir *Infoterm* Vykdomoji taryba, aptarti kiti veiklos klausimai.

Tarptautinė konferencija *Terminologijos ir informacijos sąveika – žinių ir turinio valdymas* įvyko rugpjūčio 16 d. Dalis konferencijos pranešimų buvo skirta terminų standartizavimo klausimams: Key-Sun Choi (Korėja),

D. Chapinas (Didžioji Britanija), R. Pohnas (Austrija), H. J. Kockaertas (Belgija); R. Weissingeris pristatė Tarptautinės standartizacijos organizacijos duomenų bazę, A. K. Melby – terminų duomenų bazių struktūrą TBX. Du pranešimus skaitė *Infoterm* atstovai: Ch. Galinskis kalbėjo apie terminologiją žiniatinklyje – terminijos prieinamumą, jos sklaidą ir kūrimą žiniatinklyje, o A. Drame svarstė terminologijos planavimo ir valdymo strategijos plėtrą.

Kelis pranešimus konferencijoje perskaitė Rusijos mokslininkai: trys autoriai – V. Galkinas, A. Kozlovas ir S. Griniovas – apžvelgė Rusijos terminijos standartizacijos teoriją ir praktiką; V. Novodranova kalbėjo apie pagrindinius tarptautinių morfemų, t. y. graikų ir lotynų kalbų kilmės morfemų, vartojamų rusų kalboje, žodyno sudarymo principus; V. Leičikas ir E. Nikulina kognityviniu požiūriu analizavo terminą, sąvoką ir koreliaciją tarp termino ir to, ką tas terminas pažymi ir išreiškia; S. Šelovas aptarė terminų apibrėžtis norminamuosiuose žodynuose; A. Gorjačevs pristatė korporacijos *Microsoft* teikiamas terminologijos paslaugas, susijusias su lokalizavimu.

L. Ryčkova iš Baltarusijos savo pranešime nagrinėjo baltarusių kalbos ir terminologijos situaciją Baltarusijoje, atskleidė rusų ir anglų kalbų poveikį baltarusių kalbai ir terminijai. Kartu parengtame pranešime I. Kudaševs ir I. Kudaševa, dirbantys Suomijoje, analizavo vertėjams skirtų terminų žodynų būdingus bruožus.

Konferencijoje *Terminologijos ir informacijos sąveika – žinių ir turinio valdymas* nagrinėtos kelios temos, įvairių šalių mokslininkai aptarė aktualius terminologijos klausimus ir kylančias problemas.

Gauta 2008-12-19

Albina Auksoriūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: albinaa@lki.lt

Naujausi lietuviški terminų žodynai

JOLANTA GAIVENYTĖ-BUTLER

Lietuvių kalbos institutas

2006 M. PAPILDYMAI

Descriptive bilingual glossary of educational terms. English–Lithuanian = Aiškinamasis anglų–lietuvių kalbų edukologijos terminų žodynėlis / Beata Miniotienė, Ingrida Žindžiuvienė. – Kaunas: VDU 1–kla, 2006. – 208, [3] p. – ISBN 9955-12-125-4.

Žodynėlyje pateikta apie 600 terminų, susijusių su užsienio kalbų dėstymo metodika ir kalbų mokymosi teorija bei praktika. Leidinys skirtas anglų filologijos studentams, anglų kalbos dėstytojams ir mokytojams. Šalia angliško termino pateiktas jo lietuviškas atitikmuo ir angliškas aiškinimas. Sandara abėcėlinė. Gale įdėta anglų–lietuvių kalbų terminų rodyklė. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Žodynas neapčiuotas.

Technikos enciklopedija / [redaktorių taryba: pirmininkas Edmundas Kazimieras Zavadskas... et al.]. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 2000–. – T. 3: Liaud–perkėl. – 2006. – 703, [1] p. – ISBN 5-420-01469-6.

2007 M.

A small-scale glossary of customs English–Lithuanian terms = Muitinės terminų anglų–lietuvių kalbų mokomasis-aiškinamasis žinynas: mokomasis leidinys / Daiva Užpalienė; Mykolo Romerio universitetas. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007. – 147, [1] p. – ISBN 978-9955-19-076-9.

Leidinyje pateikti dažniausiai vartojami muitinės darbo, muitinės procedūrų, maitinimo mokesčių, tarptautinės prekybos terminai. Žodynas skirtas teisės ir muitinės, ekonomikos ir finansų specialybių studentams, muitinės darbuotojams, vežėjams, verslininkams, užsiimantiems prekių importu bei eksportu. Sandara abėcėlinė. Žinyne gausu informacijos – šalia angliško ter-

mino pateiktas jo lietuviškas nekirčiuotas atitikmuo, angliška apibrėžtis, su šiuo terminu dažnai vartojami žodžių junginiai, sinonimai ar artimos reikšmės žodžiai, vartosenos pavyzdžiai. Šalia kai kurių terminų yra pastabų (dažniausiai dėl termino gramatikos ar vartosenos). Gale įdėta abėcėlinė angliškų terminų rodyklė. Žodynas neapčiuotas.

Anglų–lietuvių kalbų technikos terminų žodynas: virš 14 000 angliškų žodžių ir išsireiškimų / [sudarė Aivaras Strups]. – Šiauliai: Euroknyga, 2007. – 252 p. – ISBN 978-9955-617-21-1.

Verčiamajame žodyne pateikti svarbiausi angliški technikos terminai. Leidinys skirtas technikos mokslų studentams, inžinieriams, mechanikams, statybininkams, transporto, žemės ūkio, miškų, energetikos ir kitų pramonės šakų specialistams, ieškantiems technikos terminų lietuviškų atitikmenų. Sandara abėcėlinė lizdinė. Leidinys sudarytas labiau remiantis bendraisiais leksikografijos negu terminografijos principais. Pratarmės, sandaros aiškinimo ir rodyklių nėra. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Žodynas neapčiuotas.

Dekoratyvinių augalų vardynas: lietuvių, lotynų, anglų, vokiečių, lenkų ir rusų kalbomis / Dalia Kisielienė, Ieva Grigienė, Algirdas Grigas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007. – 423, [1] p. – ISBN 5-420-01608-7.

Tai trečioji vardynų serijos knyga (1998 m. išleistas *Kultūrinių augalų ir piktžolių vardynas*, 2001 m. – *Dendrologijos vardynas*). Joje pateikta apie 1700 augalų genčių ir rūšių, priklausančių 171 šeimai, pavadinimų šešiomis kalbomis. Į šį vardyną, kaip ir į kitus du vardynus, pateko tik dalis autorių per keturiasdešimt metų surinktų augalų pavadinimų įvairiomis kalbomis. Leidinys skirtas mokslininkams, aplinkotvarkos, apželdinimo, gamtosaugos specialistams, studentams ir mokiniais, visiems, besidomintiems dekoratyviniais augalais. Sandara abėcėlinė lizdinė. Po lietuviško taksono pavadinimo pateikti pavadinimai lotynų, anglų, vokiečių, lenkų ir rusų kalbomis. Pirmiausiai teikiamas augalo genties pavadinimas, po to – tos genties rūšių vardai. Prie augalo genties vardo skliausteliuose pateiktas ir šeimos, kuriai priklauso tos genties augalai, pavadinimas. Prie kiekvieno taksono pavadinimo yra numeris, pagal kurį tą pavadinimą galima surasti rodyklėse. Gale įdėtos abėcėlinės kitų kalbų pavadinimų rodyklės, augalų lotyniškų pavadinimų autorių pavardžių ir jų sutrumpinimų rodyklė. Lietuviški rūšių,

genčių ir šeimų pavadinimai sukirčiuoti. Leidyje neįrašyta vardyno aproбата: „Valstybinė lietuvių kalbos komisija neprieštarauja“.

Enciklopedinis edukologijos žodynas / Leonas Jovaiša. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2007. – 335, [1] p. – ISBN 9955-512-92-X.

Šio žodyno pagrindas – 1993 m. išleistas to paties autoriaus žodynas *Pedagogikos terminai*. Jis skirtas besidomintiems ugdymo mokslu ir praktika, šios srities terminija, ugdymo istorija Lietuvoje ir užsienyje, žymiais pedagogais. Sandara abėcėlinė. Šalia lietuviško termino pateiktas jo angliškasis, vokiškasis ir rusiškasis atitikmuo, apibrėžtis, dažnai dar ir išsamus aiškinimas. Paaiškinta rečiau vartojamų tarptautinių terminų ar jų dėmenų kilmė. Pateikta sinonimų, neteiktinų terminų taisymų. Lietuviški terminai sukirčiuoti. Yra žymių Lietuvos ir užsienio filosofų ir pedagogų biografijų, tekstą paaiškinančių schemų. Kitų kalbų atitikmenų rodyklių nėra. Gale įdėta tik adaptuotų ir autentiškų formų pavardžių rodyklė. Žodyno aproбата: „Valstybinė lietuvių kalbos komisija neprieštarauja“.

Fizikos terminų žodynas = Dictionary of physics = Dictionnaire de physique = Wörterbuch der Physik = Физический словарь: [lietuvių, anglų, prancūzų, vokiečių ir rusų kalbomis] / Vilius Palenskis, Vytautas Valiukėnas, Valerijonas Žalkauskas, Pranas Juozas Žilinskas. – 2-asis patais. ir papild. leid. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007. – 1631, [1] p. – ISBN 978-5-420-01624-4.

Šiame verčiamajame žodyne pateikta per 2000 lietuviškų fizikos terminų ir jų atitikmenų keturiomis kalbomis. Jo pagrindą sudaro 1979 m. išleistas *Fizikos terminų žodynas*. Antrasis leidimas papildytas naujais fizikos ir metrologijos terminais ir prancūziškais atitikmenimis. Yra sinonimų ir neteiktinų terminų taisymų. Sandara abėcėlinė lizdinė. Lietuviški terminai sukirčiuoti. Prieduose pateiktos SI vienetų sistemos, pagrindinių dydžių ir jų matavimo vienetų simbolių, pagrindinių konstantų verčių, nemetrinių JAV ir Didžiosios Britanijos vienetų, nemetrinių Lietuvoje vartotų vienetų lentelės, abėcėlinės lizdinės angliškos, prancūziškos, vokiškos ir rusiškos terminų rodyklės ir abėcėlinė adaptuotų ir autentiškų formų pavardžių rodyklė. Žodyno aproбата: „Valstybinė lietuvių kalbos komisija neprieštarauja“.

Iliustruotas architektūros istorijos žodynas: anglų–lietuvių kalbomis / [Cyril M. Harris; sudarytoja ir mokslinė redaktorė Algė Jankevičienė; iš anglų kalbos vertė Zina Mažeikaitė (A–H) ir Jūratė Jurevičienė (I–Z)]. –

Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2007. – 591, [1] p. – ISBN 5-420-01555-2.

Žodynas parengtas pagal C. Harris'o žodyną *Illustrated dictionary of historic architecture*, kuriame išsamiai aprašyta pasaulio architektūros istorija. Iš šio leidinio perimti terminai, daugelis aiškinimų ir iliustracijos. Pridėti lietuviški atitikmenys, pagal lietuviškoje specialiojoje literatūroje nusistovėjusią sampratą patikslintos kai kurios apibrėžtys. Pateikta per 4000 terminų su apibrėžtimis, kuriuos iliustruoja per 2000 piešinių. Žodynas skirtas specialistams, studentams ir visiems, besidomintiems architektūra, istorija, architektūros ir meno istorija. Sandara abėcėlinė. Lietuviški terminai sukirčiuoti. Gale įdėta abėcėlinė lietuviškų terminų rodyklė. Žodyno aprobata: „Valstybinė lietuvių kalbos komisija neprieštarauja“.

Iliustruotas technikos žodynas vaikams / Sabine Fritz, Feryal Kanbay; [vertė Aurelija Černevičienė]. – Kaunas: Jotema, [2007]. – 159, [1] p. – ISBN 9955-13-100-4.

Lietuviškame gausiai iliustruoto žodyno *Neues grosses Technik-Lexikon für Kinder* (München, 2005) leidime išsamiai aiškinami technikos terminai. Jie suskirstyti į 60 temų, išdėstyti pagal abėcėlę. Terminai nekirčiuoti. Gale įdėta abėcėlinė lietuviškų terminų rodyklė. Žodynas neapčiuotas.

Instrumentuotės terminai: mokymo priemonė / Rytis Urniežius; Šiaulių universitetas. Menų fakultetas. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007. – 41, [1] p. – ISBN 978-9986-38-772-5.

Ši mokymo priemonė savo sandara panaši į aiškinamąjį žodyną. Leidinys skirtas muzikos pedagogikos specialybės dieninio ir neakivaizdinio skyriaus studentams, bendrojo lavinimo bei muzikos ir menų mokyklų mokytojams ir visiems, besidomintiems instrumentuote. Sandara abėcėlinė. Šalia terminų pateikti išsamūs aiškinimai. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Rodyklių nėra. Žodynas neapčiuotas.

Lexicum veterinarium breve = Veterinarijos terminų žodynėlis: mokomasis leidinys / V. Nečiūnas, V. Nečiūnienė, A. Leonavičienė; Lietu-

vos veterinarijos akademija. Kalbų katedra. – Kaunas: [Lietuvos veterinarijos akademija], 2007. – 80 p.

Lietuvių–rusų kalbų pasienio terminų žodynelis pasieniečiams = Литовско-русский терминологический словарь (пограничная и таможенная службы) / Lidija Beinorienė, Natalija Fiodorova; Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. – Vilnius: Mintis, [2007]. – 136 p. – ISBN 978-5-417-00935-8.

Tai antras mokomasis leidinys, skirtas Pasieniečių mokyklos kursantams ir tarptautiniuose pasienio kontrolės punktuose dirbantiems pareigūnams. Jį, kaip ir *Anglų–lietuvių pokalbių žodynėlį pasieniečiams* (2006), sudaro keturiolika teminių skyrelių, kuriuose pateikti ir terminų sąrašai. Sandara abėcėlinė. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Rodyklių nėra. Žodynelis neapčiuotas.

Lietuvių–vokiečių kalbų karybos žodynas: eksperimentinis leidinys / Birutė Gaidelienė; Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. – Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2007. – 161, [3] p.

Verčiamajame žodyne pateikta apie 10 000 žodžių, žodžių junginių ir terminų, susijusių su karyba. Žodynas skirtas Karo akademijos kariūnams ir neakivaizdinio skyriaus klausytojams, krašto apsaugos sistemos kariams ir darbuotojams, rezervo karininkams, jauniems šauliams ir visiems, besidomintiems karyba. Leidinys sudarytas labiau remiantis bendraisiais leksikografijos negu terminografijos principais. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Rodyklių nėra. Žodynas neapčiuotas.

Lotynų–lietuvių, lietuvių–lotynų kalbų žodynas: [biomedicinos studijų srities neuniversitetinių studijų studentams] / Panevėžio kolegija; [sudarė Jūratė Varnauskienė]. – Panevėžys [i.e. Vilnius: Biznio mašinų kompanija], 2007. – 155 p. – ISBN 978-9955-701-78-1.

Verčiamajame žodyne pateikta anatomijos, klinikinių disciplinų, farmakologijos ir kitų medicinos literatūroje vartojamų terminų. Žodyną sudaro dvi dalys: lotynų–lietuvių ir lietuvių–lotynų kalbų terminai. Sandara abėcėlinė. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Žodynas neapčiuotas.

Miško apsaugos terminų žodynelis: mokomoji knyga / Henrikas Stravinskas; Kauno miškų ir aplinkos inžinerijos kolegija. – Kaunas: Vy-

tauto Didžiojo universiteto leidykla, 2007. – 83, [1] p. – ISBN 978-9955-12-171-8.

Aiškinamasis žodynėlis parengtas pagal Kauno miškų ir aplinkos inžinerijos kolegijos studentams dėstomų dalykų „Miško ligos ir kenkėjai“ ir „Sanitarinė želdynų apsauga“ programas. Leidinys skirtas šios kolegijos ir kitų mokymo institucijų studentams, studijuojantiems miškų ir žemės ūkio mokslus, ekologiją, aplinkotyra, želdynų dizainą, įvairių gamtos mokslų sričių pedagogams, miškų urėdijų, nacionalinių ir regioninių parkų specialistams ir visiems, besidomintiems miškų būkle ir apsauga. Žodynyje supažindinama su įvairių ligų sukėlėjais ir vabzdžiais kenkėjais, apsaugos metodais ir priemonėmis. Sandara abėcėlinė. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Žodynas neapbruotas.

Mokomoji matematikos enciklopedija / [iš ispanų kalbos vertė Eglė Šiliūnienė ir Rosita Poškutė]. – Kaunas: Šviesa, 2007. – 320, [5] p. – ISBN 5-430-03091-0.

Šis leidinys – ispaniškos enciklopedijos *Enciclopedia didáctica de matemáticas* (ISBN 84-494-0696-X), kurioje aiškinami įvairių matematikos sričių terminai, vertimas į lietuvių kalbą. Enciklopedija skirta moksleiviams, studentams, mokytojams ir visiems, besidomintiems matematika. Leidinys gausiai iliustruotas, pateikiama užduočių, galvosūkių, istorinių faktų.

Muzikos enciklopedija / [mokslinė redakcinė taryba: Juozas Antanavičius (pirm.) ... [et al.]. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., Lietuvos muzikos akademija, 2000–2007. –T. 3: O–Ž. I–III tomo papildymai. – 2007. – 736, [4] p. – ISBN 5-420-01468-8.

Pagrindinės biochemijos sąvokos: studijų knyga / [Lietuvos kūno kultūros akademija; sudarė Alina Gailiūnienė, Rita Želnienė]. – Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija, 2007. – 115, [1] p. – ISBN 978-9955-622-47-5.

Pagrindinės biochemijos sąvokos [Elektroninis išteklius]: studijų knyga / [Lietuvos kūno kultūros akademija; sudarė Alina Gailiūnienė, Rita Želnienė]. – Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija, 2007. – 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM) + 1 įd. lap. – ISBN 978-9955-622-43-7.

Šiame leidinyje aiškinami pagrindiniai biochemijos terminai. Jis skirtas Lietuvos kūno kultūros akademijos sporto biomedicinos ir sporto eduko-

logijos fakultetų studentams. Sandara abėcėlinė. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Žodynas neaprobuetas.

Politikos mokslų enciklopedinis žodynas / redaktorių kolegija: Algimantas Jankauskas (ats. redaktorius) ... [et al.]. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. – 194, [2] p. – ISBN 978-9955-33-163-6.

Aiškinamajame verčiamajame žodyne pateikta daugiau nei 400 dažniausiai vartojamų politikos teorijos ir metodologijos, lyginamosios politikos, tarptautinių santykių, viešosios politikos ir administravimo terminų. Žodynas skirtas studentams, politikams, mokslininkams ir visiems, besidomintiems politiniu gyvenimu. Sandara abėcėlinė. Šalia lietuviško termino pateikta lietuviška apibrėžtis ir platesnis istoriniais faktais, Lietuvos bei kitų šalių politikos sistemos pavyzdžiais iliustruotas termino paaiškinimas ir jo angliškas atitikmuo. Yra nuorodų į susijusius terminus. Žodyno gale įdėtos abėcėlinė, dalykinė, asmenvardžių ir anglų–lietuvių kalbų terminų rodyklės. Lietuviški terminai sukirčiuoti. Žodyno aprobata: „Valstybinė lietuvių kalbos komisija neprieštarauja“.

Socialinio darbo terminų žodynėlis: metodinė priemonė / Milda Andrašiūnienė; Vilniaus kolegija. Pedagogikos fakultetas. Pedagogikos psichologijos katedra. – Vilnius: [Vilniaus kolegija], 2007. – 161, [1] p. – ISBN 9955-519-70-3.

Aiškinamasis žodynėlis skirtas Vilniaus kolegijos Pedagogikos fakulteto studentams, studijuojantiems socialinę pedagogiką ir kitas giminingas disciplinas. Leidinyje pateikti dažniausiai vartojami socialinio darbo ir socialinės pedagogikos terminai. Sandara abėcėlinė. Lietuviški terminai sukirčiuoti. Žodynas neaprobuetas.

Trumpas medicinos chemijos terminų žinynas / Henrikas Firantas, Regina Firantienė. – Vilnius: Eugrimas, 2007. – 102, [1] p. – ISBN 978-9955-682-70-7.

Anot autorių, šis trijų dalių leidinys – pirmoji medicinos chemijos moko-moji knyga lietuvių kalba. Jis skirtas medicinos, biologijos, aplinkosaugos ir gretutinių specialybių pirmųjų kursų studentams. Pirmoje dalyje pateikti 547 terminai. Dauguma jų – chemijos terminai, yra keletas fizikos ir biologijos terminų. Šalia lietuviško termino pateikta lietuviška apibrėžtis ir jo angliškas atitikmuo. Yra nuorodų į sinonimus. Antroje dalyje gan išsa-

miai aprašyti žmogaus organizmui reikalingiausi vitaminai. Trečioje dalyje pateikti bioelementų pavadinimai. Sandara abėcėlinė. Lietuviški terminai sukirčiuoti. Rodyklių nėra. Žodynas neapčiuotas.

Vokiečių–lietuvių kalbų žodynas ekonomistams, teisininkams ir verslininkams = Deutsch–litauisches Wörterbuch für Wirtschaftler, Juristen und Geschäftsleute / Yvonne Goldammer, Sigitas Plaušinitis, Paulius Jurčys; [Lietuvos prekybos, pramonės ir amatų rūmų asociacija]. – [Kaunas: Arx Baltica], 2007. – 367, [1] p. – ISBN 978-9955-755-42-5.

Verčiamajame žodyne pateikti svarbiausi teisės, ekonomikos, verslo ir politikos srityse vartojami vokiški terminai ir jų lietuviški atitikmenys. Sandara abėcėlinė. Leidinys sudarytas labiau remiantis bendraisiais leksikografijos negu terminografijos principais. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Rodyklių nėra. Žodynas neapčiuotas.

Vokiečių–lietuvių, lietuvių–vokiečių kalbų žodynėlis: maitinimo verslo organizavimo studijų programos studentams / Lina Kazlauskienė; Marijampolės kolegija. Verslo ir technologijų fakultetas. – Marijampolė: Marijampolės kolegijos Leidybos centras, 2007. – 79, [1] p. – ISBN 978-9955-645-27-6.

Verčiamasis žodynėlis skirtas studentams, besimokantiems pagal neuniversitetinę maitinimo verslo organizavimo studijų programą. Jame pateikti įvairių maisto produktų ir patiekalų, indų, stalo įrankių ir dekoravimo elementų, virtuvės baldų ir įrangos pavadinimai ir kiti su maisto ruošimu ir aptarnavimu maitinimo įmonėse susiję žodžiai. Abiejose žodyno dalyse pateikta apie 1200 žodžių ir junginių. Sandara abėcėlinė. Leidinys sudarytas labiau remiantis bendraisiais leksikografijos negu terminografijos principais. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Žodynas neapčiuotas.

Žemės ūkio enciklopedija / [mokslinė redakcinė taryba: Albinas Kusta (pirm.) ... [et al.]. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos inst., 1998–2007. – T. 3: Plynaukštė–žvirgždas / [mokslinė redakcinė taryba: Romualdas Deltuvos (pirm.)... [et al.]. – 2007. – 919, [1] p. – ISBN 5-420-01377-0.

Žodynelis studentams, būsimiesiems pedagogams: mokymosi priemonė / Panevėžio kolegija; [sudarė Stanislava Juškienė]. – [Vilnius: Biznio mašinų kompanija], 2007. – 95 p. – ISBN 978-9955-701-48-4.

Aiškinamasis žodynelis skirtas pedagogus rengiančių aukštųjų mokyklų studentams. Jame pateikta bendrosios, ikimokyklinės ir mokyklinės pedagogikos, pedagogikos istorijos, lyginamosios pedagogikos, šiek tiek filosofijos, sociologijos, etikos, estetikos, retorikos, kultūros istorijos, psichologijos ir kitų su pedagogika susijusių mokslų terminų. Sandara abėcėlinė. Lietuviški terminai nekirčiuoti, bet šalia jų nurodyta kirčiuotė. Žodynelis neapbruotas.

Gauta 2008-12-21

Jolanta Gaivenytė-Butler
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: jolantagb@lki.lt

К 80-летию Владимира Моисеевича Лейчика, ученого и человека

СЕРГЕЙ ШЕЛОВ

Институт русского языка им. В. В. Виноградова

Вторая книга трактата *Метафизики* Аристотеля начинается словами “Исследовать истину в одном отношении трудно, в другом легко”. Я вспомнил об этом, потому что писать о Владимире Моисеевиче мне в одних отношениях легко, а в других – трудно. Мой многолетний соавтор и друг, коллега, а часто – рецензент и критик, человек, с которым мы дружны семьями и которого я знаю с семидесятых годов прошлого века, Владимир Моисеевич в своих научных приоритетах в целом идет совершенно самостоятельным исследовательским путем, иногда сближаясь с моими установками и интересами, а иногда – существенно расходясь. Но поскольку взаимное научное и человеческое доверие на протяжении всего этого времени оставалось

неизменным, смею надеяться, что я имею право поделиться своими впечатлениями об этом замечательном исследователе и человеке.

Сверхкраткая биография юбиляра такова.

Владимир Моисеевич Лейчик родился в 06.11.1928 г. в г. Одессе. Его дед был почетным потомственным гражданином города, как было записано в его дипломе, “экспертом по сахару”, другой дед разводил виноградники. Мальчиком в связи с началом Великой Отечественной войны он был эвакуирован в столицу Казахстана город Алма-Ату (как он тогда назывался), а после возвращения в Одессу и окончания школы с золотой медалью поступил на Филологический факультет Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова, на отделение романских языков. Завершив высшее образование, Владимир Моисеевич был распределен в ту же Алма-Ату, где и проработал преподавателем французского языка целых четыре года и где впервые и навсегда увлекся лексикологией и даже начал писать диссертацию “Сложные существительные во французском языке”. Затем он приезжает в Москву, но уже с семьей – женой Любовью Яковлевной, дочерью Эллой и сыном Виктором, после чего начинается продолжающийся и до сих пор московский период его жизни.

В 1955 г. Владимир Моисеевич защищает диссертацию, идея которой появилась еще в Казахстане, а затем длительное время работает в Москве переводчиком научно-технической литературы. Эта работа, вместе с практическими навыками информационной обработки документов различного рода (научных статей, стандартов, патентов и др.), вызвала у него неиссякаемый до сегодняшнего дня интерес к различным сторонам функционирования научно-технических терминов. Если начало этого периода можно несколько условно отнести к 1969 году, когда в журнале *Научно-техническая информация* (Сер.1, N 8) вышла его работа “Место терминологии в системе современных наук”, то важнейшей другой вехой, через годы исследовательской работы и сотни публикаций, безусловно, является защита в 1990 г. в Институте языкознания академии наук СССР докторской диссертации. Появившаяся в 2006 г. монография *Терминоведение: Предмет, методы, структура*, в основе которой лежит докторская работа, является, возможно, одной из самых цитируемых книг по терминоведению, ибо, помимо изложения идей и результатов самого Владимира Моисеевича, является незаменимым справочником по этой области знания...

Здесь мне следует прервать хронологический ход событий и отметить одну яркую черту характера Владимира Моисеевича: целеустремленность и постоянное желание все время быть в курсе достигнутых результатов, постоянный интерес к обобщению сделанного коллегами, учет всего нового (кстати сказать, он и автора этих слов всегда журил за ссылки на работы, если они представляют собой последнее издание, – всегда требовал учета переизданий, в которых могли быть изменения и дополнения). Не по этой ли причине он так часто выступает оппонентом по кандидатским и докторским диссертациям, публикует отзывы, прорабатывает авторефераты, руководит студентами и аспирантами? Не по этой ли причине он – автор монографии *Люди и слова*, написанной в сложнейшем жанре научно-популярной литературы, – жанре, которым владеют очень немногие из самых достойных и маститых исследователей? Не по этой ли причине среди немногочисленных обзоров именно его перу принадлежат обобщающие работы по российскому терминоведению, его истории, его основным достижениям (а порой – и неудачам), его современному состоянию и перспективам дальнейшего развития, причем часть этих обзоров популяризирует российскую терминологическую науку на английском языке за рубежом...

Однако после защиты докторской научная активность Владимира Моисеевича нисколько не снижается. Вскоре он становится преподавателем факультета “Языки и культуры” Российского открытого университета (где работал вместе с автором этих строк), а с 1993 г. избирается на должность профессора Высшей педагогической школы г. Слупска (Польша). В Институте нефилологии этого образовательного учреждения он читает лекции по дисциплинам лингвистического цикла, список которых свидетельствует о широте его интересов: “Основы русско-польского и польско-русского перевода”, “Русская деловая речь”, “Введение в языкознание”, “Лексикология русского языка для польских студентов”, “Русская графика и орфография” и др., причем чтение лекций сочеталось с активной международной активностью и докладами на конференциях в Москве, Копенгагене, Берлине, Гродно, Самаре, не говоря уже о городах Польши.

Проведя в Польше в общей сложности около шести лет, Владимир Моисеевич вернулся в Россию, где вскоре начал так же активно и увлеченно работать профессором в Государственном институте русского

языка имени А. С. Пушкина, что и делает до сих пор. В настоящее время, имея в списке своих публикаций более 400 работ (!!!), он стал одним из самых известных специалистов, отсутствие ссылок на которого в области терминоведения считается просто дурным тоном. Но его работы знают и ценят и стилисты, и лексикологи, и лексикографы.

От себя лично хочу также отметить еще несколько человеческих качеств юбиляра. Это, во-первых, для меня очень важное чувство мягкого юмора, может быть, как-то связанное с местом рождения: ведь Одесса в советское время всегда имела ореол южного города с особым юмором и предприимчивостью своих граждан, что, похоже, и до сих пор сказывается в характере героя этих строк. Во-вторых, это – редкие в наши дни обязательность, пунктуальность и вообще – мужская надежность в делах. Если Владимир Моисеевич обещал, можно не беспокоиться... Именно это обстоятельство и побудило меня написать в дни его юбилея небольшое стихотворение, которым мне бы и хотелось закончить эти заметки.

Владимиру Моисеевичу Лейчику
07.11.08

О мужиках

Муж не тот, кто в две сажени ростом,
Да в придачу весом в семь пудов,
Получил от бога и от рода просто
Дар халявный, без напряжения, без трудов.

Но тому, кто столько одолел и сдюжил,
Наплевав на трудный пульс у жил,
Кто остался стольким люб и нужен,
Я скажу: “Ну, Моисеич, ты – мужик!”

Ты – мужик, что муж, отец и дед,
Ты – мужик, что прадед и товарищ,
Что умел добыть авторитет,
Даже начиная все с пожарищ.

Мужика и вправду назови
Тем конем, что борозды не портя,
Тащит плуг, здоров или хромает...
Моисеич, только ты живи,
Мужиков-то вечно не хватает.

Gauta 2008-11-20

Сергей Дмитриевич Шелов
Институт русского языка им. В. В. Виноградова
ул. Волхонка, д.18/2, Москва, Россия
Эл. почта: volehs@mail.ru

Vyriausiajam redaktoriui
terminologui
Jonui Klimavičiui – 70

Lietuvių kalbos instituto ir Terminologijos centro darbuotojai nuoširdžiai sveikina gerbiamą kolegą JONĄ KLIMAVIČIŲ 70-ųjų gimimo metinių proga ir linki dvasios ir kūno stiprybės, širdžiai malonių atradimų, naujų idėjų.

Reikalavimai autoriams

1. Autoriai pateikia kompiuterinį tekstą elektroniniu paštu arba įrašą kompaktiniame diske.

2. Pageidautina, kad straipsniai būtų perrašyti ne žemesne kaip *MS WinWord 2000* versija arba *rtf* formatu. Pagrindinis tekstas turi būti surinktas *Palemono* šriftu. Jei kirčiuotoms raidėms panaudoti specialūs kompiuteriniai šriftai, jų rinkmenos turi būti pridėdamos.

3. Pavyzdžiai išskiriami kursyvu, kai reikia – ir retinimu; pusjuodžiu šriftu nerašomi. Žodžių reikšmės nurodomos kiekvienai kalbai būdingos konfigūracijos dvigubomis kabutėmis.

4. Lietuviškame tekste kitų kalbų asmenvardžiai pateikiami pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 1997 m. birželio 19 d. nutarimą Nr. 60 (5–9).

5. Literatūra nurodoma tekste skliausteliuose: autorius, publikacijos metai ir po dvitaškio puslapis (arba puslapiai nuo–iki); jei nurodomas ne autorius, o publikacijos (žodyno ar pan.) raidinis ar kitoks sutrumpinimas, po jo taip pat pateikiami metai; žodynų abėcėlinės vietos puslapiai nenurodomi. Antraštės tekste rašomos kursyvu (o ne kabutėse). Būtinios išvados. Straipsnio gale pateikiamas literatūros sąrašas. Straipsnių nurodomi puslapiai (nuo–iki). Prieš literatūros sąrašą gali būti dedamas ir šaltinių sąrašas.

6. Prieš tekstą nurodomas nesutrumpintas autoriaus vardas ir pavardė, jo darbovietė (institucija) ir straipsnio antraštė. Teksto pabaigoje nurodoma straipsnio įteikimo data ir pateikiamas autoriaus adresas.

7. Straipsniai spausdinami lietuvių, anglų ir rusų kalbomis. Pagrindinių skyrių straipsniai turi turėti vieną arba dvi santraukas kitomis kalbomis. Straipsniams anglų ir rusų kalba lietuviška santrauka privaloma. Straipsnių lietuvių kalba autoriai atskirai pateikia ir lietuvišką santrauką (reikalinga internetui). Santraukų nereikia nepagrindinių skyrių straipsniams.

8. Visi pagrindinių skyrių straipsniai recenzuojami dviejų recenzentų.

Requirements for Contributors

1. Contributors should present computer versions of their articles either by e-mail or saved on CD.

2. It is requested to present articles in *MS WinWord 2000* or later versions, or in *rtf* format. The main body of the text should be typed in Times New Roman. If special fonts are used for accented letters, their files should be presented.

3. Examples should be italicized; when necessary, spacing could be expanded; examples should not be put in bold type. Word meanings should be given in inverted commas of a configuration appropriate to a particular language.

4. Proper foreign names in Lithuanian texts should be presented according to the Decision Nr. 60 (5-9) of the State Language Commission (19 June, 1997).

5. Literature cited in the text should be presented in brackets: contributor's name, year and after a colon – page number (or pages from–to); if not a contributor, but a literal or other abbreviation of a publication (dictionaries et al.) is indicated, a year should also be indicated. Page numbers of alphabetically ordered publications are not indicated. Headlines in the text are italicized, not presented in inverted commas. Conclusions are required. At the end of the article a list of literature should be presented. Pages of articles should be indicated (from – to). Before a list of literature a list of sources could be presented.

6. Before the text a full first name and surname of the contributor, the contributor's workplace (institution) and the title of the article should be indicated. At the end of the text the date when the article is presented and the contributor's address are indicated.

7. Articles are published in Lithuanian, English or Russian. Articles of the main sections of the publication should have summaries in either one or both other languages of the publication. Summaries are not necessary for articles presented outside the main sections of the publication.

8. All articles of the main sections are reviewed by two reviewers.

Требования к авторам

1. Авторы представляют компьютерный текст по эл. почте или запись на CD.
2. Желательно статьи получить в версии не ниже *MS WinWord 2000* или в формате *rtf*. Основной текст должен быть набран шрифтом *Times New Roman*. Если для ударных букв использованы специальные компьютерные шрифты, нужны их файлы.
3. Примеры выделяются курсивом, когда нужно – и разрядкой; полужирным шрифтом не пишутся. Значения слов даются в двойных кавычках каждому языку свойственной конфигурации.
4. В литовском тексте иноязычные личные имена даются согласно Решению Государственной комиссии литовского языка №. 60 (5–9) от 19 июня 1997 г.
5. Ссылки на литературу даются в скобках: автор, год публикации и после двоеточия – страница (или страницы от–до); если указывается не автор, а буквенное или другое сокращение публикации (например, словаря), то за ним также дается год; страницы для алфавитных словарей не указываются. Заглавия в тексте пишутся курсивом (а не в кавычках). Обязательны выводы. В конце статьи дается список литературы. Нужно указание страниц статей (от и до). Перед списком литературы возможен и список источников.
6. Перед текстом дается несокращенные имя и фамилия автора, место работы (институция) и заглавие статьи. После текста указывается дата отправки статьи в редколлегию журнала и адрес автора.
7. Статьи печатаются на литовском, английском и русском языках. Статьи основных разделов должны иметь одно или два сокращения на других языках издания. Для англоязычных и русскоязычных статей сокращение на литовском языке обязательно.
8. Каждая статья основных разделов рецензируется двумя рецензентами.

TERMINOLOGIJA 15

Redaktorė *Albina Bataitytė*

Redakcijos kompiuterinė rengyba ir korektūra *Adelė Noreikaitė*

Dailininkas *Jokūbas Jacovskis*

Maketavo *Audronė Stanislovaitienė*

SL 655. Tiražas 400 egz.

Išleido Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

Spausdino UAB *Petro ofsetas*, Žalgirio g. 90, LT-09303 Vilnius